

Afyon Kocatepe Üniversitesi
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Cilt: 19 / Sayı: 1 Haziran - 2017

Afyon Kocatepe University
Journal of Social Sciences
Volume: XIX / Issue: 1 June - 2017

ISSN: 2149-4894

HAZİRAN 2017

Cilt: XIX / Sayı: 1

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Afyon Kocatepe Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü

Afyon Kocatepe Üniversitesi
SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Cilt: 19, Sayı: 1, Haziran 2017

Afyon Kocatepe University
Journal of Social Sciences

Volume: 19, Issue: 1, June 2017

Sahibi/Owner

Afyon Kocatepe Üniversitesi adına Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü
Prof. Dr. Ahmet YARAMIŞ

Editör/Editor

Prof. Dr. Ahmet YARAMIŞ

Yardımcı Editörler/Co-Editors

Doç. Dr. Ethem Kadri PEKTAŞ
Arş. Grv. Rahime ÖZDAMAR
Arş. Grv. Dr. Sibel TİMUR
Arş. Grv. Mehmet YAĞCI

Yayın Kurulu/Editorial Board

Prof. Dr. Selçuk AKÇAY	Prof. Dr. İsa SAĞBAŞ
Prof. Dr. Kemalettin ÇONKAR	Prof. Dr. Kasım TURHAN
Prof. Dr. Celal DEMİR	Prof. Dr. Hilmi UÇAN
Prof. Dr. Mustafa ERGÜN	Prof. Dr. Ahmet YARAMIŞ
Prof. Dr. Ernest-Wolf GAZO	Prof. Dr. Hakkı YAZICI
Prof. Dr. Mustafa GÜLER	Doç. Dr. Ethem Kadri PEKTAŞ
Prof. Dr. Mehmet KARAKAŞ	Doç. Dr. Uğur TÜRKMEN
Prof. Dr. Şuayıp ÖZDEMİR	Yrd. Doç. Dr. Selim KAYA
Prof. Dr. Belkıs ÖZKARA	

Alan Editörleri/Section Editors

Prof. Dr. Selçuk AKÇAY	Doç. Dr. Gürbüz OCAK
Prof. Dr. Şuayıp ÖZDEMİR	Doç. Dr. Ethem Kadri PEKTAŞ
Prof. Dr. Ahmet YARAMIŞ	Yrd. Doç. Dr. Ahmet KARAMAN
Doç. Dr. Hüseyin KOÇAK	

Dergi Sekreteryası ve İletişim/Secretary of Journal and Communication

Arş. Grv. Mehmet YAĞCI e-mail: akusbder@aku.edu.tr

Yazışma Adresi/Correspondence Address

Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü
ANS Yerleşkesi, 03200/AFYONKARAHİSAR

Tel.: +90 272 2281255/10565 - **Belgegeçer/Fax:** +90 272 2281476

e-posta/e-mail: akusbder@aku.edu.tr, **web:** http://www.sbd.aku.edu.tr

Haziran ve Aralık sayıları olmak üzere yılda iki kez yayınlanan AKÜ Sosyal Bilimler Dergisi, alanında uluslararası indeksler tarafından taranan hakemli, disiplinler-arası akademik bir dergidir. Dergide yayımlanan yazıların her türlü bilimsel, imlâ ve hukukî sorumlulukları yazarlarına aittir. AKÜ Sosyal Bilimler Dergisi, ULAKBİM, ASOS, EBSCO, SocINDEX, MLA ve Akademik Dizin tarafından indekslenmektedir.

İÇİNDEKİLER / CONTENTS		
Sami ŞAHİN Emin İBİLİ Çelebi ULUYOL	Öğretmen Adaylarında Problem Çözme Eğilimi ve İnternet Bağımlılığı İlişkisinin İncelenmesi Investigation of the Problem Solving Tendency and Internet Addiction Relationship in Teacher Candidates	1
Ali Haydar BEŞER İsmail HİRA	Sosyal Semayeye Eleştirel Bakmak Approach Critically to Social Capital	23
Alpaslan ALİAĞAOĞLU Alper UZUN	Üniversite Öğrencilerinin Şehir İmajlarına Yönelik Bir Araştırma: Balıkesir Üniversitesi Örneği A Study on the Urban Image of University Students: Balıkesir University Example	39
Abdullah ÇAKMAK Mehmet YAĞCI	Mübârizüddîn Ertokuş ve Osmanlı Dönemi Atabey Medresesi Evkafı Mubarizuddin Ertokus and Atabey Madrasah Foundation in the Ottoman Period	59
Emel ERCAN Nilsen KUNDAKCI	Bir Tekstil İşletmesi için Desen Programı Seçiminde Aras ve OcrA Yöntemlerinin Karşılaştırılması Comparison of Aras and OcrA Methods in the Selection of Pattern Software for a Textile Company	83
Ayşe AYDIN	Türkiye - Almanya Dostluk Antlaşması (3 Mart 1924) Turkey – Germany Friendship Treaty (3 March 1924)	107
Okan BOZYURT Mehmet Ali ÖZDEMİR	Arktik Salınımının Yıllar Arası Gösterdiği Eğilimler ile Türkiye’de Minimum Ortalama Sıcaklık Değerleri Üzerindeki Etkileri Arctic Oscillation’s Many Years Trends and the Effects of Arctic Oscillation Over Minimum Mean Temperature Values in Turkey	123
Hüseyin KOÇAK Ali Nazmi DANDİN	Toplumsal ve Yönetmel Alanda Bilişimin Kriminal Etkileri The Criminal Effects of Cyberspace in Social and Administrative Area	137
Ebül Muhsin DOĞAN Miraç EREN Kayhan ÇELİK	Lojistik Sektöründe Ağır Ticari Araç Seçimi Problemine Yönelik Copras-g Yöntemi ile Karar Verme Decision Making for Heavy Commercial Vehicle Choice Problem in Logistics Industry Using Copras-g Method	153
İslam Safa KAYA Ali CENGİZ	Avrupa Parlamentosu'nun 1915 Olayları'nın 100. Yılı Sebebiyle Almış Olduğu Kararın Hukuki Açından Değerlendirilmesi Legal Review of the Decision that Has Been Taken By the	179

	European Parliament for 100th Anniversary of the 1915 Events	
Ufuk SELEN Mustafa TAYTAK	Türkiye’de Bütçenin Yasama Organı Tarafından Denetimi ve Sayıştay’ın Konumu Audit of Budget By Legislature and Position of Court of Account in Turkey	193
Kıymet YAVUZASLAN	Brexit Yol Ayrımında Avrupa Birliği Sosyal Bütünleşme Çabalarına İnovatif Bir Yaklaşım: Sosyal İnovasyon An Innovative Approach to the Social Integration Efforts of the European Union in the Brexit Fork in the Road: Social Innovation	225

Öğretmen Adaylarında Problem Çözme Eğilimi ve İnternet Bağımlılığı İlişkisinin İncelenmesi

DOI NO: 10.5578/jss.44445

Sami ŞAHİN¹

Emin İBİLİ²

Çelebi ULUYOL³

Geliş Tarihi: 12.10.2016

Kabul Tarihi: 23.12.2016

Özet

Araştırmada öğretmen adaylarında problem çözme eğilimi ile internet bağımlılığı özalgısı incelenmiş ve bu ilişkide cinsiyetin bir rol oynayıp oynamadığına bakılmıştır. Araştırmanın katılımcılarını İç Anadolu bölgesinde bir taşra devlet üniversitesinde eğitim gören öğretmen adayları oluşturmuştur. Veriler Problem Çözme Envanteri ve İnternet Bağımlılığı ölçeği ile toplanmıştır. Analizler öncesi ölçeklerin yapısal özellikleri mevcut veriler ile test edilmiştir. Sonuç olarak öğretmen adaylarının problem çözme özalgılarının orta ve yüksek, internet bağımlılıklarının ise düşük ve orta düzeylerde olduğu, bu iki değişkenin zıt yönlü ilişkili olduğu ve bu ilişkide cinsiyetin kadınların lehine bir rol oynadığı bulunmuştur.

Anahtar kelimeler: İnternet Bağımlılığı, Problem Çözme, Öğretmen Adayları.

The Relationship Between Problem Solving and Internet Addiction: Sample of Pre-Service Teachers

Abstract

This study aims to explore the relation between Internet addiction and problem solving self-perception. Moreover, the importance of gender was examined in this relation. The participants were preservice teachers from a government university in Anatolia region. Data was collected using problem solving and Internet addiction scales. Data was used to test the structural features of scales before data analysis. The results show that the self-perception of preservice teachers' problem solving is medium and high, and the Internet addiction level is low and medium. The relation between self-perception scale and Internet addiction is opposite relationship and there is a case in favor of women in that situation.

¹Doç. Dr., Gazi Üniversitesi, e-posta: sami@gazi.edu.tr

²Yrd. Doç. Dr., Aksaray Üniversitesi, e-posta: eminibili@gmail.com

³Öğr. Gör. Dr., Gazi Üniversitesi, e-posta: celebiulu@gmail.com

Keywords: *Internet Addiction, Problem Solving, Preservice Teachers.*

1. Giriş

Eğitim öğretim sürecinde öğretmenler çeşitli eğitim öğretim problemleri ile sürekli olarak karşılaşmaktadırlar. Öğretmenlerin bu problemleri hızlı ve etkili olarak çözebilmek için daima yeni yöntem ve stratejiler geliştirmeleri gerekir (Posamentier, 1998). Öğretmenlerin etkili iletişim, araştırma, yaratıcı düşünme, karar verme ve işbirlikçi çalışma gibi çeşitli mesleki becerilere sahip olmasının yanı sıra problem çözme becerileri bakımından da kendilerini geliştirmiş olmaları önemlidir (Dearing, 1997; Günüş, Odabaşı ve Kuzu, 2013; Koenig, 2011; Lei, 2009). Diğer taraftan öğrencilerinin problem çözme becerilerini geliştirmeye yönelik yöntem ve teknikleri kullanmalarına yardım eden öğretmenlerin kendilerinin de bu becerilere sahip olmaları gereklidir. Walsh ve Paul (1998) öğretmenlerin problem çözme sürecinde gerektiği gibi düşünmediğini ya da kusurlu düşündüğünü ifade ederek problem çözme becerilerini kazanmak üzere eğitilmeleri gerektiğini vurgulamaktadırlar. Bu eğitimin hizmet öncesinde sağlanması öğretmen adaylarının eğitim öğretime hazır bulunmaları bakımından önemlidir.

Problem çözme süreçlerinde bilgi toplama, düzenleme ve paylaşma gerekliliği vardır ve internet tüm bu süreçler için önemli araç ve ortamlar sunmaktadır. Araştırmalar diğer meslek gruplarında olduğu gibi öğretmenlerinde sosyal ve mesleki amaçlarla interneti yaygın olarak kullandıklarını ortaya koymuştur (Akkoyunlu, 2002; Akkoyunlu ve Yılmaz, 2005; Atav, Akkoyunlu ve Sağlam, 2006; Karaman, 2010). Diğer taraftan internet kullanım alanlarının yaygınlaşması beraberinde bilinçsiz, kontrolsüz ve sağlıksız internet kullanımını da getirmiştir. Toplum yaşamına internetin kontrolsüz bir şekilde girmesi internet bağımlılığını da beraberinde getirmiştir. 2000'li yıllardan itibaren yaygınlaşan internet kullanımı ile birlikte bağımlılık sayısında da ciddi artışlar olduğu görülmüştür (Nalwa ve Anand, 2003). İnternet bağımlılığı, internet başında gerektiğinden daha fazla zaman harcayarak kullanım isteğini kontrol altında tutamama olarak tanımlanmıştır (Simkova ve Cincera, 2004; Yellowlees ve Marks, 2007). İnternetin bağımlılığa neden olabileceği fikri ise ilk olarak Goldberg (1996) tarafından ortaya atılmıştır. Bağımlılığın birçok nedeni belirtirse de en önemli nedenlerden birisinin bireyin yalnızlığı olduğu ifade edilmektedir (Subrahmanyam ve Lin, 2007). Ancak bağımlılığın bir yalnızlığın bir nedeni olmakla birlikte bir sonucu da olduğunu ortaya koyan çalışmalar vardır. Örneğin Shim (2004) yoğun olarak internet kullanan bireylerin çevresi ile daha az etkileşimde bulduklarını belirtmektedir. Welsh (1999) internet bağımlısı olan kişilerin sosyal ilişkilerinde bir zayıflama olduğu ve ilişkilerinde sorun yaşadıklarından bahsetmektedir.

Günümüzde problem çözme becerilerinden bir tanesi de interneti doğru ve yerinde kullanabilmektir. Her teknolojiye olduğu gibi internetin de doğru ve yerinde kullanılmaması durumunda zararlı etkileri olabilmektedir. Bu zararlı etkilerden bir tanesi de bağımlılıktır. Öğretmenler açısından mesleğinin önemli bir parçası olan problem çözme becerilerinin kazandırılırken internet bağımlılığında da korunmaları gerekmektedir. Bu kapsamda yapılacak çalışmalardan bir tanesi de problem çözme eğilimleri ile internet bağımlılığı arasındaki ilişkinin incelenmesidir. Bu noktadan hareketle bu araştırmada, öğretmen adaylarının problem çözme eğilimleri, internet bağımlılıkları ve bu iki değişken arasındaki ilişkinin incelenmesi amaçlanmıştır. Ayrıca mevcut literatüre göre bu değişkenler ve aralarındaki ilişkide etkisi olduğu tartışmalı olan cinsiyetin bir etken olup olmadığı da araştırmanın diğer bir odağıdır. Araştırmada bu kapsamda aşağıdaki sorulara cevap aranmaktadır:

1. Öğretmen adaylarının problem çözme eğilimleri nasıldır, cinsiyet bir rol oynamakta mıdır?
2. Öğretmen adaylarının internet bağımlılıkları nasıldır, cinsiyet bir rol oynamakta mıdır?
3. Öğretmen adaylarının problem çözme eğilimi ve internet bağımlılığı özalgısı arasındaki bir ilişki var mıdır? Varsa cinsiyet bu ilişkide bir rol oynamakta mıdır?

2. Kavramsal Çerçeve

2.1. Problem Çözme

Her meslek grubundan insanlar işlerinde problemlerle karşılaşmakta ve bunları çözmek için çeşitli yollar denemekte ve sonunda bir karar vermektedir (Ramsey, 1989). Bazı araştırmacılara göre problem çözme becerisi sosyal duygusal yeterliliklerden birisi olup tüm bireylerin çeşitli düzeylerde sahip olduğu üst düzey düşünme becerilerinden birisidir (Frey, Hirschgstein ve Guzzo, 2000). Elias ve Weissberg (2000) problem çözme becerisini sekiz aşamalı olarak sıralamıştır, bunlar; kişinin kendini tanıması ve duygularını bilmesi, problemi tanımlanması, hedefleri belirlemesi, farklı çözüm yolları üretmesi, çözümleri gözden geçirmesi, doğru çözümü seçmesi, bir eylem planını oluşturması ve doğru kararı vermesidir. Görüldüğü üzere problem çözme becerisi birbirini takip eden bir dizi alt bileşenden oluşmaktadır. Bu becerinin kazandırılmasında sistematik bir yaklaşımın takip edilmesi önemlidir. Problem çözme becerisinin bireylere sistematik bir biçimde bir program dâhilinde kazandırılmasının gerekliliğini ortaya koyan birçok araştırma mevcuttur (Arenofsky, 2001; Blissett ve McGrath, 1996; Chang, 1998; Sawyer, Mazmullin vd., 1997; Yüksel ve Yılmaz, 2016).

Problem çözme becerilerinin tespitine yönelik olarak farklı disiplin ve meslek grupları üzerinde yapılan araştırmalarda çeşitli sonuçlar ortaya konmuştur. Albayrak (2002) okul idarecilerinin problem çözme becerilerinin zayıf olduğu ve bu beceriyi çok fazla önemsemedikleri sonucuna ulaşmıştır. Benzer bir şekilde Üstün ve Bozkurt (2003) da milli eğitim bakanlığının okul yöneticilerinin problem çözme becerilerinin geliştirilmesine yönelik olarak düzenlediği bir hizmet içi eğitim programına katılan okul idarecileri ile gerçekleştirdikleri araştırmalarında idarecilerin problem çözme becerilerinde çok fazla bir değişim olmadığı sonucuna ulaşmışlardır. Öğretmen ve öğretmen adaylarının problem çözme becerisini belirlemeye yönelik olarak Aslan (2001) tarafından yürütülen araştırmada, problem çözme becerisi ile güven duygusu arasında pozitif bir ilişkinin olduğu, problem çözme becerisi yüksek olan öğretmen adaylarının kendilerine olan güveninin yüksek olduğu belirtilmiştir. Demirtaş ve Dönmez (2002) ortaöğretimde görev yapan öğretmenlerin problem çözme becerilerinin orta düzeyde olduğu sonucuna varmıştır. Cinsiyet ile problem çözme becerisi etkileşimi incelendiğinde alan yazında araştırmaların farklı sonuçlar verdiği görülmektedir. Katkat ve Mızrak (2003) araştırmalarında kadın öğretmen adaylarının problem çözme becerilerinin erkeklerinkine göre daha yüksek olduğu sonucuna ulaşmıştır. Benzer şekilde kadınların problem çözme becerilerinin erkeklerinkine göre daha yüksek olduğu sonucuna varan başka çalışmalar da mevcuttur (Danışık, 2005; Ferah, 2000; Pakaslahti, Karjalainen ve Keltikongas, 2002). Diğer yandan Alver (2005) tarafından yapılan araştırma sonuçlarına göre cinsiyetin öğrencilerin problem çözme becerileri üzerinde anlamlı bir etkisinin olmadığı ifade edilmiştir. Aynı şekilde cinsiyetin problem çözme becerisi ile anlamlı bir etkileşiminin olmadığı ifade eden başka araştırmalar da mevcuttur (Nadir, 2002; Terzi, 2000). Korkut (2002) ise araştırmasında erkek öğrencilerin problem çözme becerilerinin daha yüksek olduğu sonucunu çıkarmıştır.

2.2. İnternet Bağımlılığı

İnternet bağımlılığının açık bir göstergesi internet başında geçirilen süredir. İnternet başında geçirilen sürenin bağımlılığın nedeni ve belirtisi olabileceğini belirten birçok çalışma mevcuttur (Block, 2008; Chou, Condron ve Belland, 2005; Davis, Flett ve Besser, 2004; Yellowlees ve Marks, 2007). İnternet kullanımını kendi kendine kontrol edememe de bağımlılığın diğer önemli bir göstergesidir (Yellowlees ve Marks, 2007; Young, 2009). Kişinin internet kullanım süresi içerisinde hangi amaçlarla zaman harcadığı da oldukça önemlidir. İnternet bağımlısı olarak adlandırılan kişiler daha çok video, film veya müzik ortamları, oyun ortamları, sohbet odaları, yetişkin içerikli ortamlar ve sosyal ağlarda zaman harcamaktadırlar (Günüç ve Kayri, 2010). Kişinin internet bağımlısı haline gelerek yukarıda

sıralanan ortamlarda aşırı biçimde zaman harcamasında elbette birçok nedenden söz etmek mümkündür. İnsanın sosyalleşmeye olan ihtiyacı (Bayraktutan, 2005; Çalık, 2006), depresyon hali (Özcan ve Buzlu, 2005), kişinin yalnızlığı (Esen, 2010) gibi etkenler de bağımlılığın ortaya çıkmasında etkili olmaktadır.

İnternet, bilinçli bir şekilde kullanıldığında kişiye eleştirel düşünme, problem çözme ve karar verme gibi üst düzey düşünme becerileri kazandırmaya yarayan önemli bir teknoloji olmasına rağmen bilinçsiz internet kullanımı kişinin gelişimini olumsuz etkilemekte; sosyolojik, fizyolojik ve gelişimsel olarak ciddi zararlara uğratmaktadır (Ayas ve Horzum, 2013). Bilinçsiz bir biçimde kullanılan internet, çocukları ve gençleri olumsuz etkileyerek onların davranışlarını da olumsuz anlamda değiştirmektedir. Çin’de yapılan bir araştırmaya göre, problemleri bir ailede yetişen çocukların diğerlerine göre kendilerini internet ortamında daha fazla ifade etme gayreti içerisinde oldukları görülmüştür (Huang vd., 2009). Tayvan’da üniversite öğrencileri ile yapılan bir araştırma sonucuna göre aşırı düzeyde internet kullanan bireylerin, interneti daha kısa süre kullanan ya da hiç kullanmayan bireylere göre davranışsal problemler ortaya koydukları görülmüştür. İnterneti bilinçli kullanan bireylerin üniversite personeli ile olan ilişkilerinde daha iyi ilişkiler kurdukları ve başarı düzeylerinin daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Bunun yanı sıra interneti yoğun olarak kullanan bireylerin fiziksel, psikolojik ve sosyal açıdan farklı problemler ile karşılaştıkları da belirlenmiştir (Chen ve Peng, 2008). İnternet bağımlılığı ile ilişkisi sıklıkla incelenen bir değişken de cinsiyettir ancak internet bağımlılığı üzerindeki etkisine yönelik yapılan araştırmalarda farklı sonuçlara ulaşıldığı görülmektedir (Balcı ve Gülnar, 2009; Yüksel ve Yılmaz, 2016).

3. Materyal ve Yöntem

3.1 Örneklem

Araştırmanın katılımcılarını İç Anadolu bölgesinde bir taşra devlet üniversitesinde eğitim gören ve araştırmaya katılma gönüllü 138’si kız, 80’i erkek 218 öğretmenlik öğrencisi oluşturmaktadır. Katılımcılar; 115’i Eğitim Fakültesi Psikolojik Danışmanlık ve Rehberlik Bölümü, 38’i Bilgisayar ve Öğretim Teknolojileri Eğitimi Bölümü ve 65’i İlahiyat Fakültesi İlköğretim Din kültürü ve Ahlak Bilgisi öğretmenliği bölümünde okuyan 115’i 1.sınıf 103’ü 2.sınıf öğrenciden oluşmaktadır. Veriler katılımcılardan ders saatlerinde ve sınıfta ilgili öğretim elemanından izin alınarak yüz yüze toplanmış ve elektronik ortama geçirilmiştir. Yapısal analizler için IBM SPSS AMOS programı diğer analizler için IBM SPSS 20 programı kullanılmıştır.

3.2. Veri Toplama Araçları

Araştırmada, öğretmen adaylarının problem çözme eğilimlerini ölçmek üzere Problem Çözme Ölçeği, internet bağımlılığı etki düzeylerini ölçmek üzere İnternet Bağımlılığı Ölçeği kullanılmıştır. Araştırma sorularına cevaplamak üzere veri analizlerine geçilmeden önce ölçeklerin araştırma örnekleminde elde edilen veriler ile uyumunu test etmek üzere doğrulayıcı faktör analizlerine başvurulmuştur. Ancak veriler ile orijinal ölçek yapıları onaylanmadığı için temel bileşenler ile veriler ile uyumlu bileşenlere bakılmış bu bileşenlerin kavramsal olarak uygunluğu değerlendirildikten sonra doğrulayıcı faktör analizleri ile ölçek yapılarına son şekli verilmiştir.

Problem Çözme Ölçeği

Problem çözme eğilimini ölçmek üzere Heppner ve Petersen tarafından 1982'de geliştirilmiş 1993 yılında Şahin, Şahin ve Heppner tarafından Türkçeye uyarlaması yapılmış olan Problem Çözme Envanteri'nden yararlanılmıştır. Ölçek yetişkinlerin problem çözme eğilimleri hakkındaki öz algılarını belirlemek amacı ile geliştirilmiş ve toplam 35 maddeden oluşturulmuştur. 5'li Likert tipi (6: Her zaman, 5: Çoğunlukla, 4: Sıklıkla, 3: Bazen, 2: Nadiren ve 1: Hiçbir zaman) ölçek olan Problem Çözme Becerileri ölçeği bireyin ölçülen davranışı ne sıklıkla yaptığını belirlemek amacıyla yapılmaktadır. Problem Çözme Envanteri olarak isimlendirilen ilk ölçek (Heppner, 1988; Heppner & Petersen, 1982); Problem Çözme Güven, Yaklaşma-Kaçınma ve Kişisel Kontrol olarak üç bileşenden oluşurken Türkçe uyarlaması (Şahin, Şahin & Heppner, 1993); Aceleci Yaklaşım, Düşünen Yaklaşım, Kaçınan Yaklaşım, Değerlendirici Yaklaşım, Kendine Güvenli Yaklaşım ve Planlı Yaklaşım olmak üzere altı bileşenden oluşmuştur.

Mevcut çalışmada ilk olarak problem çözme ölçeği Türkçe uyarlamasından elde edilen veriler ile doğrulayıcı faktör analizi gerçekleştirilmiş ancak veriler ile model uyumu elde edilemediği için veriler ile uyumlu yapılar elde etmek üzere temel bileşenler analizi gerçekleştirilerek doğrulayıcı faktör analizi tekrar edilmiştir. Analiz sonuçları değerlendirilmeden önce örneklem yeterliliği için Kaiser-Meyer-Olkin testi (KMO=0.823) ve Bartlett küresellik testi ($\chi^2=12230.212$, $p<0.001$) sonuçlarına bakılmış ve örneklem sayısı yeterli görülmüştür. Temel bileşenler analizi Varimax döndürmesi ile gerçekleştirilmiştir. Bileşen sayısına Kaiser ölçütüne göre özdeğerin 1 ve üzeri olan bileşenler ile devam edilerek karar verilmiştir. Diğer taraftan bileşenlere ait maddelere yakınsak ve iraksak geçerliliği dikkate alınarak karar verilmiştir. Hair'e (2005) göre yakınsak geçerliliği için bir bileşeni oluşturan maddelerin en az 0.60 yük değerine

sahip olması gerekmektedir. Bu nedenle 0.60'ın altında yük değerine sahip maddeler ölçekten çıkarılmıştır. İraksak geçerliliği için ise Hair (2005) maddelerin diğer bileşenlerdeki yük değerinin 0.30'u aşmaması gerektiğini belirtmiştir. Buna göre birden fazla bileşende 0.30'un üzerinde yük değeri olan maddeler de ölçekten çıkarılmıştır. Sonuç olarak ölçeğin 5 bileşenden oluşması uygun görülmüştür. Bu bileşenler Planlı, Özgüvenli, Kaçınan, Duygusal, ve Sezgisel olarak isimlendirilmiştir. Planlı, bireyin karşılaştığı bir problemi çözüme geçmeden önce sorunlu durumu anlamak üzere etrafı düşünmesine, alternatif çözümleri belirleme ve sonuçlara yönelik öngörülerde bulunmasına; Özgüven, sorunlu durumları çözebileceğine dair kendine güvenmesine; Kaçınan, sorun, çözüm ve sonuçlar üzerine durup düşünmekten çekinmesine; Duygusal, problemler karşısında ani ve duygusal kararlar verme ve pişmanlıklar yaşamasına; ve Sezgisel ise sezgisel çözümler üretme ve akla ilk gelen yola yönelmesine dair öz-algısını ortaya koymaya yönelik maddelerden oluşmuştur. Bu bileşenlerin verilerdeki toplam değişkenliği %67.1 oranında açıkladığı görülmüştür. Bileşenlere ait Cronbach alfa katsayıları ölçeğin iç-tutarlılığının da kabul edilebilir düzeyde olduğunu göstermiştir. Tüm sonuçlar Tablo 1'de özetlenmektedir.

Temel bileşenler analizi sonucunda elde edilen yapının veriler ile uyumu doğrulayıcı faktör analizi ile de test edilmiştir (Şekil 1). Model için uyum indekslerine bakıldığında (CMIN/DF=1.404, GFI=0.932, CFI=0.967, RMSEA=0.043) modelin veriler ile uyumunun yüksek düzeyde olduğu görülmüştür. Faktörler arası korelasyonların üçünün çok düşük ve anlamsız olduğu (Planlı-Duygusal=-0.01; Özgüvenli-Duygusal=0.03; Kaçınan-Sezgisel=0.01) diğerlerinin orta düzeyde ve anlamlı ($p<0.001$) olduğu görülmüştür (Planlı-Özgüvenli=0.65; Planlı-Kaçınan=-0.44; Planlı-Sezgisel=-0.37; Özgüvenli-Kaçınan=0.45; Özgüvenli-Sezgisel=-0.35; Kaçınan-Duygusal=-0.29). Bu sonuçlar faktörlerarası iraksak geçerliliğinin sağlandığını ortaya koymaktadır. Diğer taraftan madde yüklerinin tamamı da anlamlı bulunarak ($p<0.001$) maddeler arası yakınsak geçerliliği de sağlanmıştır.

Tablo 1: Problem Çözme Ölçeği TBA sonuç özeti.

	Planlı	Özgüvenli	Kaçınan	Duygusal	Sezgisel
Özdeğer:	2.75	2.74	1.91	1.74	1.60
Açıklayıcılık (%):	17.18	17.13	11.92	10.88	10.00
Cronbach Alfa:	0.85	0.85	0.67	0.62	0.71

Madde Yükleri	
m16	0.79
m20	0.77
m18	0.77
m7	0.75
m24	0.80
m23	0.79
m27	0.76
m33	0.72
m2	0.78
m1	0.77
m4	0.69
m32	0.79
m26	0.73
m25	0.72
m17	0.87
m13	0.81

16. Bir sorunla karşılaştığımda, başka konuya geçmeden önce durur ve o sorun üzerinde düşünürüm.

20. Belli bir çözüm planını uygulamaya koymadan önce, nasıl bir sonuç vereceğini tahmin etmeye çalışırım.

18. Bir karar vermeye çalışırken her seçeneğin sonuçlarını ölçer, tartar, birbirleriyle karşılaştırır, sonra karar veririm.

7. Bir sorunum olduğunda onu çözebilmek için başvurabileceğim yolların hepsini düşünmeye çalışırım.

24. Yeni bir durumla karşılaştığımda ortaya çıkabilecek sorunları çözebileceğime inancım vardır.

23. Yeterince zamanım olur ve çaba gösterirsem karşılaştığım sorunların çoğunu çözebileceğime inanıyorum.

27. Yeni ve zor sorunları çözebilme yeteneğime güveniyorum.

33. Bir karar verdikten sonra, ortaya çıkan sonuç genellikle benim beklediğim sonuca uyar.

2. Bir sorunla karşılaştığımda ne olduğunu tam olarak belirleyebilmek için nasıl bilgi toplayacağımı uzun boylu düşünmem.

1. Bir sorunumu çözmek için kullandığım çözüm yolları başarısız ise bunların neden başarısız olduğunu araştırmam.

4. Bir sorunumu çözdükten sonra bu sorunu çözerken neyin işe yaradığını, neyin yaramadığını ayrıntılı olarak düşünmem.

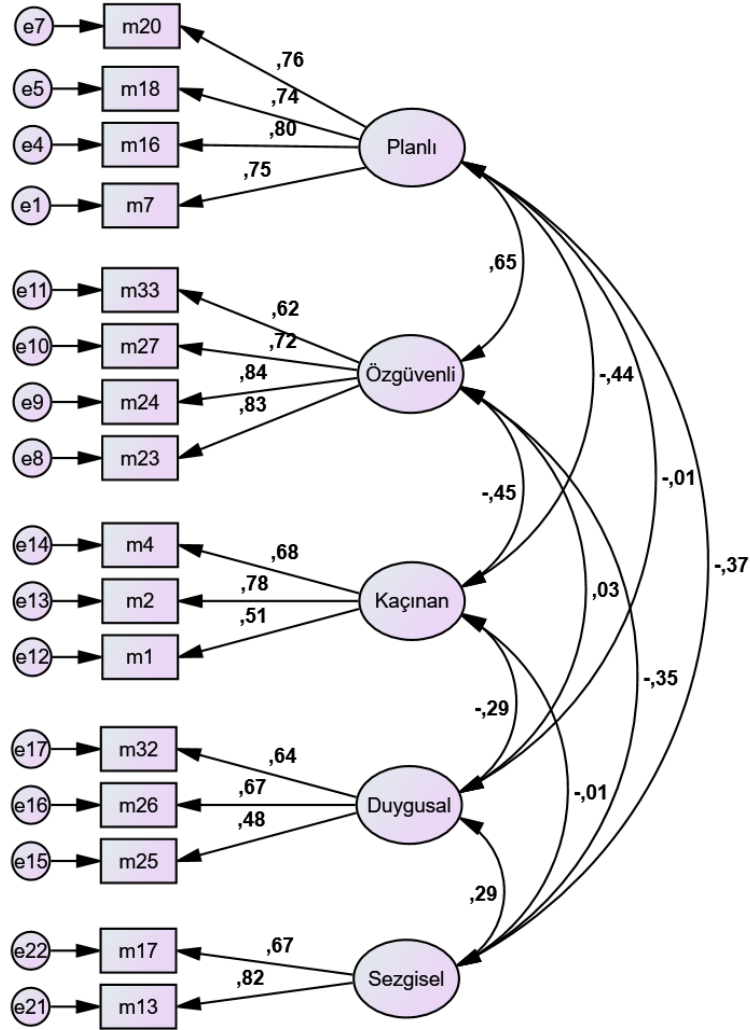
32. Bazen duygusal olarak öylesine etkilenirim ki, sorunumla başa çıkma yollarından pek çoğunu dikkate bile almam.

26. Ani kararlar verir ve sonra pişmanlık duyarım.

25. Bazen bir sorunu çözmek için çabaladığım halde, bir türlü esas konuya giremediğim ve gereksiz ayrıntularla uğraştığım duygusunu yaşarım.

17. Genellikle aklıma ilk gelen fikir doğrultusunda hareket ederim.

13. Bir sorunla karşılaştığımda onu çözmek için genellikle aklıma gelen ilk yolu izlerim.

Şekil 1: Problem Çözme Ölçeği DFA modeli sonuçları

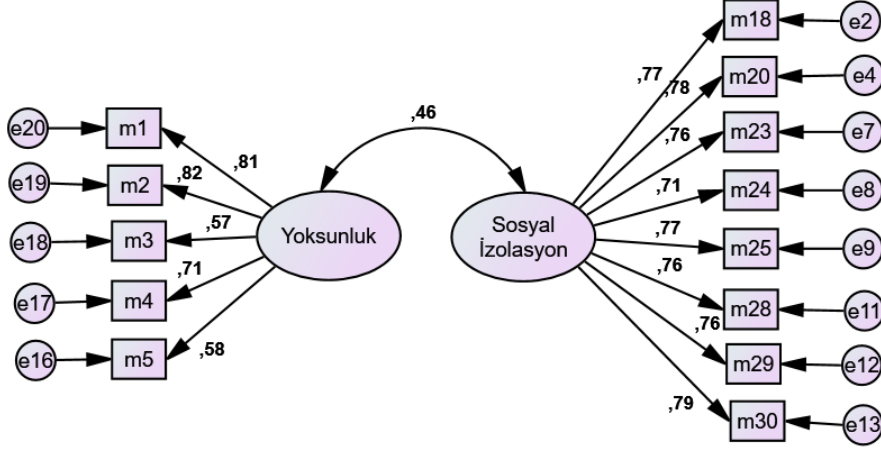
İnternet Bağımlılığı Ölçeği

İnternet bağımlılığını ölçmek için Günüş (2009) tarafından geliştirilen ve toplam 35 maddeden oluşan beşli Likert tipi (5: Tamamen Katılıyorum, 4: Katılıyorum, 3: Kararsızım, 2: Katılmıyorum, 1: Kesinlikle Katılmıyorum) bir derecelendirme ölçeği kullanılmıştır. Bu ölçekte katılımcıların belirli bir davranışı kendisinde gözlemlene öz algılarını ilgili ölçek maddelerine katılım düzeyini göre belirlemektedir. İnternet bağımlılığı ölçeğinden elde edilen veriler ile doğrulayıcı faktör analizi gerçekleştirilmiş ancak mevcut yapı ile model uyumu elde edilememiştir. Bunun üzerine araştırma sorularına cevap vermeden önce mevcut verilerle uyumlu bileşenler elde etmek üzere temel bileşenler analizi gerçekleştirilmiştir. Analizde öncelikle KMO değerine bakılmış ve yeterli görülmüştür (KMO=0.823 bulunarak). Ayrıca Bartlett küresellik testine ait sonuçlar da ($\chi^2=12230.212$, $p<0.001$) yeterli görülmüştür. Temel bileşenler analizi Varimax döndürmesi ile gerçekleştirilmiş ve orijinal ölçeğe ait faktör yapısından farklı olarak iki bileşenli bir yapı elde edilmiştir. Orijinal ölçek Yoksunluk, Kontrol Güçlüğü, İşlevsellikte Bozulma ve Sosyal İzolasyon olmak üzere dört faktörden oluşmuşken (Günüç, 2009) Kontrol Güçlüğü ve İşlevsellikte Bozulma ve bunlarla ilgili maddeler araştırma örnekleminde elde edilen veriler ile uyumlu olmadığı için analizlerden çıkarılmıştır. Böylece Yoksunluk ve Sosyal İzolasyon bileşenleri ile analizlere devam edilmiştir. İlgili maddelere bakıldığında Yoksunluk bileşenin bireyin internete girmediğı zamanlarda ne kadar öfkeli, sinirli, huzursuz hissettiğı ya da bunların tersine internete girdiğinde hissettiğı mutluluk ve rahatlama düzeyini açıkladığı görülmüştür. Diğer bileşen olan Sosyal İzolasyonun ise bireyin interneti arkadaşlarına ve ailesine tercih etme, internete bağılı olabilmek için onlarla ilişkilerinde sorunlar yaşama, ev/iş/okul sorumluluklarını ihmal etme ve internetin başından ayıramama gibi psiko-sosyal sorunlarını açıkladığı görülmüştür. Bu iki bileşenin verilerdeki değişkenliğı %62.85 oranında açıkladığı görülmüştür. Ayrıca, analiz sonucunda elde edilen bileşenlerin veriler ile uyumu doğrulayıcı faktör analizi modeli kurularak test edilmiş (Şekil 2) ve uyumun yüksek düzeyde olduğu görülmüştür (CMIN/DF=2.321, GFI=0.911, CFI=0.942, RMSEA=0.078). Faktörlere ait madde yüklerinin tamamı da anlamlı bulunurken ($p\leq.001$) faktörler arası korelasyon orta düzeyde ($r=0.46$) ve anlamlı ($p<0.001$) 0.46 olarak bulunmuştur. Faktörlere için Cronbach alfa katsayıları hesaplandığında ise faktörlerin iç tutarlılığının yüksek olduğu görülmüştür. Tüm sonuçlar (Tablo 2) ölçek geçerliliğinin kabul edilir düzeyde olduğu şeklinde değerlendirilmiştir.

Tablo 2: İnternet Bağımlılığı Ölçeği TBA sonuç özeti.

	Sosyal İzolasyon	Yoksunluk
Özdeğer:	5.12	3.05
Açıklayıcılık (%):	39.40	23.45
Cronbach alfa:	0.829	0.916
Madde Yükleri		
m30	0.842	
m29	0.791	
m18	0.787	
m20	0.777	
m25	0.775	
m23	0.772	
m28	0.753	
m24	0.750	
m2		0.824
m1		0.762
m3		0.753
m4		0.713
M5		0.710

30. İnternet ortamında edindiğim arkadaşlıkları gerçek yaşamdaki arkadaşlarıma tercih ederim.
29. İnternet kullanmamdan dolayı arkadaşlarımla sorunlar yaşarım.
18. İnternette daha fazla zaman geçirmek için başka planlarımı iptal ederim.
20. Ailem beni çağırırsa dahi internetin başından kalkmam.
25. İnternet kullanmamdan dolayı ev/iş/okul sorumluluklarımı yerine getiremem ya da ihmal ederim.
23. Arkadaşlarımla beni çağırırsa dahi internetin başından kalkmam.
28. İnternet kullanmamdan dolayı arkadaşlarımla daha az zaman geçiririm.
24. İnternet kullanmamdan dolayı başka etkinliklere (spor, sinema, kitap okuma vb.) ilgim azalır.
2. İnternet kullanmak isteyip de kullanamadığım zaman sinirli/öfkeli olurum.
1. İnternet kullanmadığım zaman kendimi gergin/huzursuz hissederim.
3. İnternet bağlantısı koparsa ya da yavaşlarsa sinirlenirim/öfkelenirim.
4. İnternet kullandığım zamanlarda hiç olmadığım kadar mutlu/huzurlu olurum.
5. Kendimi endişeli ya da sıkıntılı hissettiğim zamanlarda internet kullanmak beni rahatlatır.

Şekil 2: internet bağımlılığı ölçeği DFA model sonuçları.

4. Bulgular

4.1. Öğretmen Adaylarının Problem Çözme Özalgısına Dair Bulgular

Öğretmen adaylarının problem çözme özalgısı ve bu algıda cinsiyetin bir rol oynayıp oynamadığına aritmetik ortalama ve bağımsız örneklem t-testi ile bakılmıştır (Tablo 3). Bulgular kadın öğretmen adaylarının problem çözme sürecinde sıklıkla planlı (\bar{X} =4.35) ve sezgisel (\bar{X} =3.68), çoğunlukla özgüvenli (\bar{X} =4.45), nadiren kaçınan (\bar{X} =2.56) ve bazen de duygusal (\bar{X} =3.44) olduklarını göstermiştir. Buna karşın erkek öğretmen adaylarının problem çözme sürecinde bazen kaçınan iken (\bar{X} =3.06) sıklıkla planlı, özgüvenli, duygusal ve sezgisel olduklarını göstermiştir. Ortalamalar arasındaki farklılıkların anlamlılığına bakıldığında ise planlı ($t=3.626$, $p<0.001$) ve özgüvenli ($t=3.575$, $p<0.001$) olmada kadınların anlamlı düzeyde daha yüksek ortalamaya sahip oldukları buna karşın kaçınan olmada erkeklerin anlamlı düzeyde daha yüksek ortalamaya sahip oldukları görülmektedir ($t=3.194$, $p<0.01$). Duygusal ve sezgisel olmada ise ortalamalar arasında anlamlı bir fark bulunamamıştır.

Tablo 3: Problem çözme eğilimi cinsiyetlere göre t testi sonuç özeti.

	Ortalamalar (\bar{X})		t	p
	Kadın (N=138)	Erkek (N=80)		
Planlı	4.35	3.72	3.626	.000***
Özgüvenli	4.45	3.89	3.575	.000***
Kaçıman	2.56	3.06	3.194	.002***
Duygusal	3.44	3.62	1.165	.245
Sezgisel	3.68	3.61	.509	.612

***: $\alpha = 0.001$ düzeyinde anlamlı sonuç. Ortalamalar için değerlendirme aralıkları; 1.00-1.83: Hiçbir zaman, 1.84-2.67: Nadiren, 2.68-3.51: Bazen, 3.52-4.35: Sıklıkla, 4.36-5.19: Çoğunlukla, 5.20-6.00: Her zaman

4.2. Öğretmen Adaylarının İnternet Bağımlılığı Özalgısına Dair Bulgular

Öğretmen adaylarının internet bağımlılığı özalgısına ve bu algıda cinsiyetin bir rol oynayıp oynamadığına aritmetik ortalama ve bağımsız örneklem t-testi ile bakılmıştır (Tablo 4). Ortalamalar, hem kadın öğretmen adaylarının ($\bar{X}=1.83$) hem de erkek öğretmen adaylarının ($\bar{X}=2.37$) yoksunluk algısına sahip olmazken sosyal izolasyon algısında ise kararsız kaldıklarını göstermektedir ($\bar{X}_{Kadınlar}=2.85$, ($\bar{X}_{Erkekler}=2.96$). Ortalamalar karşılaştırıldığında ise yoksunluk algısı bakımında erkeklerin kadınlara göre anlamlı düzeyde daha yüksek bir algıya sahip oldukları görülmektedir ($t=4.786$, $p<0.001$).

Tablo 4: İnternet bağımlılığı cinsiyet karşılaştırması için t-testi sonuç özeti.

İnternet Bağımlılığı	Ortalamalar (\bar{X})		t	p
	Kadın (N=138)	Erkek (N=80)		
Yoksunluk	1.83	2.37	4.786	.000***
Sosyal İzolasyon	2.85	2.96	.896	.371

***: $\alpha = 0.001$ düzeyinde anlamlı sonuç. Ortalamalar için değerlendirme aralıkları; 1:00-1.80: Kesinlikle Katılmıyorum, 1.81-2.60: Katılmıyorum, 2.61-3.40: Kararsızım, 3.41-4.20: Katılıyorum, 4.21-5.00: Kesinlikle Katılıyorum

4.3 Öğretmen Adaylarının Problem Çözme Eğilimleri Ve İnternet Bağımlılığı Özalgıları Arasındaki İlişkiye Dair Bulgular

Öğretmen adaylarının problem çözme eğilimleri ve internet bağımlılığı özalgıları arasında bir ilişki olup olmadığı ve bu ilişkide cinsiyetin bir etkisi olup olmadığının analizi için cinsiyetlere göre Pearson korelasyon katsayısına bakılmıştır (Tablo 5). Buna göre sosyal izolasyon ile problem çözme eğilimleri arasında hem anlamlı hem de anlamlı olmayan ilişkiler olduğu bulunmuştur.

Cinsiyet ayrımı gözetmeksizin toplamda bakıldığında (Tablo 5) yoksunluk özalgısı ile problem çözme bileşenlerinden sadece kaçınan olma eğilimi arasında anlamlı bir ilişki görülmüştür ($r=0.152$, $p<0.05$). Diğer taraftan sosyal izolasyon ile planlı olma ($r=-0.227$, $p<0.01$) ve özgüvenli olma ($r=-0.321$, $p<0.01$) arasında negatif yönlü anlamlı, kaçınan olma ile pozitif yönlü anlamlı ($r=0.189$, $p<0.01$) ilişki bulunmuştur.

Tablo 5: Problem çözme ve internet bağımlılığı ilişkisi(Pearson r)

İnternet Bağımlılığı	Problem Çözme Eğilimleri				
	Planlı	Özgüvenli	Kaçınan	Duygusal	Sezgisel
Yoksunluk	-.044	-.025	.152*	-.071	.018
Sosyal İzolasyon	-.227**	-.321**	.189**	.019	.064

*: 0.05 anlamlılık düzeyi, **:0.01 anlamlılık düzeyi.

Cinsiyetler dikkate alındığında kadınlarda problem çözme ve internet bağımlılığı arasındaki ilişkiler için korelasyon sonuçlarına bakıldığında (Tablo 6) internet bağımlılığı yoksunluk özalgısı ve problem çözme sürecinde kaçınan olma özalgısı arasında düşük pozitif yönlü anlamlı bir ilişki bulunmuştur ($r=0.216$, $p<0.05$). İnternet bağımlılığı sosyal izolasyon özalgısı ile problem çözme sürecin planlı olma özalgısı ($r=-0.216$, $p<0.05$) ve özgüvenli olma özalgısı ($r=-0.274$, $p<0.01$) arasında negatif yönlü anlamlı, kaçınan olma özalgısı ile pozitif yönlü anlamlı ($r=0.174$, $p<0.05$) ilişki bulunmuştur.

Tablo 6: Kadınlarda problem çözme ve internet bağımlılığı ilişkisi(Pearson r)

İnternet Bağımlılığı	Problem Çözme Eğilimleri				
	Planlı	Özgüvenli	Kaçınan	Duygusal	Sezgisel
Yoksunluk	-.019	.013	.216*	-.151	.142
Sosyal İzolasyon	-.216*	-.274**	.174*	-.029	.010

*: 0.05 anlamlılık düzeyi, **:0.01 anlamlılık düzeyi.

Erkeklerde problem çözme ve internet bağımlılığı arasındaki ilişki için Pearson korelasyon sonuçlarına bakıldığında (Tablo 7) yoksunluk özalgısı ile problem çözme eğilimleri arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır. Diğer taraftan sosyal izolasyon özalgısı ile problem çözme sürecinde özgüvenli olma özalgısı arasında negatif yönlü anlamlı ($r=-0.262$, $p<0.05$) sezgisel olma özalgısı ile pozitif yönlü anlamlı ($r=-0.262$, $p<0.01$) bir ilişki bulunmuştur.

Tablo 7: Erkeklerde problem çözme ve internet bağımlılığı ilişkisi(Pearson r)

İnternet Bağımlılığı	Problem Çözme Eğilimleri				
	Planlı	Özgüvenli	Kaçınan	Duygusal	Sezgisel
Yoksunluk	-.052	-.050	.022	.065	-.063
Sosyal İzolasyon	-.094	-.262*	.077	.031	.354**

*: 0.05 anlamlılık düzeyi, **:0.01 anlamlılık düzeyi.

5. Sonuçlar ve Tartışma

Araştırma sonucunda öğretmen adaylarının problem çözme eğilimleri bakımından özalgılarının orta ve yüksek düzeylerde olduğu ve kendilerini duygusal, sezgisel ve kaçınan olmaya göre daha çok planlı ve özgüvenli algıladıkları bulunmuştur. Ayrıca problem çözme özalgısı bakımından cinsiyeler arasında farklar olduğu da bulunmuştur. Kadın öğretmen adaylarının planlı ve özgüvenli olmaya erkeklere göre daha eğilimli oldukları görülürken erkek öğretmen adaylarının kaçınan olmaya kadınlara göre daha eğilimli oldukları görülmüştür. Şara (2012) benzer şekilde öğretmen adaylarının problem çözme becerilerinin orta düzeyde olduğunu bulmuştur. Yılmaz (2011) ise düşük bulmuş ve bu durumun mesleki performanslarını olumsuz yönde etkilediğini belirtmiştir. Diğer taraftan Samancı ve Uçan (2015) öğretmen adaylarının problem çözme becerilerinin yüksek olduğunu bulurken cinsiyetin sonuçlarda etkisinin olmadığını görmüşlerdir.

Öğretmen adaylarının internet bağımlılığını ölçmek üzere yoksunluk ve sosyal izolasyon özalgılarına bakıldığında bağımlılık düzeylerinin yoksunluk özalgısı bakımından düşük ve sosyal izolasyon özalgısı bakımından orta düzeyde olduğu bulunmuştur. Yoksunluk özalgısında cinsiyetin rol aldığı ve erkeklerin kendilerini internet kullanımı nedeniyle kadınlara göre daha yoksun hissettikleri bulunmuştur. Benzer olarak Karaman ve Kurtoğlu da (2009) öğretmen adayları üzerinde yaptığı araştırmada erkek öğretmen adaylarının kız öğretmen adaylarına göre daha fazla internet bağımlısı olduğu bulmuşlardır. Sırakaya ve Seferoğlu da (2013) araştırmalarında erkek öğretmen adaylarının kadın öğretmen

adaylarına göre internet bağımlılığına daha yatkın oldukları sonucuna ulaşmışlardır.

Bulgular problem çözme eğilimi ve internet bağımlılığı arasında ilişki olduğunu ortaya koymuştur. İnternet bağımlılığı sosyal izolasyon özalgısı ile problem çözme planlı olma ve özgüvenli olma özalgısı arasında negatif yönlü anlamlı, kaçınan olma özalgısı ile pozitif yönlü anlamlı ilişki bulunmuştur. Ayrıca internet bağımlılığı yoksunluk özalgısı ile problem çözme kaçınan olma özalgısı arasında anlamlı ilişki bulunmuştur. Diğer taraftan problem çözme eğilimleri ile internet bağımlılığı arasındaki ilişkide cinsiyetlere göre farklılaşma olduğuda görülmüştür. Kadınlarda sosyal izolasyon ile planlı olma, özgüvenli olma ve kaçınan olma arasında anlamlı ilişkiler var iken erkeklerde sadece sosyal izolasyon ile kaçınan olma arasında anlamlı ilişki bulunmuştur. Kadınlarda ayrıca yoksunluk ve kaçınanlık arasında da anlamlı ilişki bulunmuştur. Literatür incelendiğinde problem çözme ve internet bağımlılığı arasında bağlantı olduğuna dair bulgular Ceyhan, Ceyhan ve Kurtyılmaz (2012) tarafından bir model ile ortaya konmuştur. Araştırma sonuçları internet bağımlılığı veya problemlerle ilgili internet kullanımı üzerine etkili önemli faktörlerden birisi olarak yetersiz problem becerisini göstermiştir.

Sonuç olarak araştırmamız; öğretmen adaylarının problem çözme eğilimleri bakımında geliştirilebilir, internet bağımlılığı bakımından ise riskli bir noktada olduklarını ortaya koyarken problem çözme ve internet bağımlılığı arasında bir ilişki olduğunu da göstermiştir. Bu sonuçlar öğretmen yetiştiren kurumların eğitim öğretim programlarında yapabilecekleri daha fazla şey olduğunu göstermekte ve önermektedir. Araştırma sonuçları cinsiyetin de bu değişkenler ve bunlar arası ilişki de rol oynadığı da göstererek öğretmen adayı yetiştirmede bu değişkenler üzerine yapılacak çalışmada cinsiyetler arası farklılıkların giderilmesi konusunda da çalışmasını önermektedir.

6. Sınırlılıklar

Araştırmamızda orijinal ölçekler ile örneklemden elde edilen veriler doğrulayıcı faktör analizleri neticesinde uyumlu bulunmamış ve temel bileşenler analizi yapılarak yeni faktör yapıları elde edilerek araştırma sorularına cevaplar aranmıştır. Bu durum sonuçlarımızın genellenebilirliği üzerinde bir sınırlılık oluşturmaktadır. Orijinal ölçek yapıları ile çalışmamız sonucunda elde edilen yapıların daha geniş bir örnekleme test edileceği çalışmaların yapılması önerilmektedir.

Kaynakça

Akkoyunlu, B. 2002. Öğretmenlerin internet kullanımı ve bu konudaki öğretmen görüşleri. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 22, 1-8.

Akkoyunlu, B. ve Yılmaz, M. 2005. Öğretmen Adaylarının Bilgi Okuryazarlık Düzeyleri ile internet Kullanım Sıklıkları ve internet Kullanım Amaçları. *Eurasian Journal of Educational Research (EJER)*, 19, 1-14.

Albayrak, G. 2002. İlköğretim Okulu Yöneticilerinin Bireysel Problem Çözme Becerileri, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Alver, B. 2005. Üniversite öğrencilerinin problem çözme becerileri ve akademik başarılarının çeşitli değişkenlere göre incelenmesi. *M. Ü. Atatürk Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 21, 75-88.

Arenofsky, J. 2001. Developing your problem-solving skills. *Career World*, 29(4), 18-21.

Aslan, C. 2001. Öğretmenlerin ve Öğretmen adaylarının Problem Çözme Becerilerinin Çeşitli değişkenler Açısından Karşılaştırmalı Olarak İncelenmesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

Atav, E., Akkoyunlu, B. ve Sağlam, N. 2006. Öğretmen adaylarının internete erişim olanakları ve kullanım amaçları. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 30, 37-44.

Ayas, T. ve Horzum, M. B. 2013. İlköğretim öğrencilerinin internet bağımlılığı ve aile internet tutumu. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 4(39), 46-57.

Balcı, Ş. ve Gülnar, B. 2009. Üniversite öğrencileri arasında internet bağımlılığı ve internet bağımlılarının profili. *Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi Akademik Dergisi*, 6(1), 5-22.

Bayraktutan, F. 2005. Aile içi ilişkiler açısından internet kullanımı. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyal Yapı-Sosyal Değişime Bilim Dalı, İstanbul.

Blissett, S. E. ve Mcgrath, R. E. 1996. The relationship between creativity & interpersonal problem solving skills in adults. *Journal of Creative Behavior*, 30(3), 173-182.

Block, J. J. 2008. Issues for DSM-V: Internet addiction, *The American Journal of Psychiatry*, 165(3), 306-307.

Chang, E. C. 1998. Hope, problem-solving ability, and coping in a college student population: Some implications for theory and practice. *Journal of Clinical Psychology*, 54(7), 953-962.

Chen, Y. F. ve Peng, S. S. 2008. University Students' Internet Use and its Relationships with Academic Performance, interpersonal Relationships, Psychosocial Adjustment and SelfEvaluation. *Cyber Psychology & Behavior*, 11(4), 467-469.

Chou, C., Condrón, L. ve Belland, J. C. 2005. A Review of the Research on internet Addiction. *Educational Psychology Review*, 17(4). 363-388.

Çalık, C. 2006. Örgütsel sosyalleşme sürecinde eğitimin değişen rolü ve önemi. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 14(1), 1-10.

Danışık, N. D. 2005. Ergenlerin sürekli öfke ifade tarzları ile problem çözme becerileri arasındaki ilişki. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bolu.

Davis, R. A., Flett, G. L. ve Besser, A. 2004. Validation of a New Scale for Measuring Problematic Internet Use: Implications for Pre-employment Screening. *CyberPsychology & Behavior*, 5(4), 331-345.

Dearing, R. 1997. The National Committee of Inquiry into Higher Education. Higher Education in the Learning Society (Norwich, HMSO). <http://www.educationengland.org.uk/documents/dearing1997/dearing1997.html> adresinden 20.08.2016 tarihinde erişilmiştir.

Demirtaş, H. ve Dönmez, B. 2002. Ortaöğretimde Görev Yapan Öğretmenlerin Problem Çözme Becerilerine İlişkin Algıları, *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 9(16), 177-198.

Elias, M. J. ve Weissberg, R. P. 2000. Primary prevention: educational approaches to enhance social and emotional learning. *The Journal of School Health*, 70(5), 186-190.

Esen, E. 2010. Ergenlerde internet bağımlılığını yordayan psiko-sosyal değişkenlerin incelenmesi. Yayınlanmamış doktora tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.

Ferah, D. 2000. Kara Harp Okulu Öğrencilerinin Problem Çözme Becerilerini Algılamalarının ve Problem Çözme Yaklaşım Biçimlerinin Cinsiyet, Sınıf, Akademik Başarı ve Liderlik Yapma Değişkenleri Açısından İncelenmesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Frey, K. S., Hirschstein, M. K., ve Guzzo, B. A. 2000. Second step: preventing aggression by promoting social competence. *Journal of Emotional and Behavioral Disorders*, 30(4), 102-112.

Goldberg, I. 1996. İnternet addiction disorder: Diagnostic criteria. <http://www.Psychom.net/iadcriteria.html> adresinden 17.02.2016 tarihinde erişilmiştir.

Günüç, S. 2009. İnternet Bağımlılık Ölçeği'nin geliştirilmesi ve bazı demografik değişkenler ile internet bağımlılığı arasındaki ilişkilerin incelenmesi. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van.

Günüç, S. ve Kayri, M. 2010. Türkiye'de internet bağımlılık profili ve internet bağımlılık ölçeğinin geliştirilmesi: geçerlik-güvenirlik çalışması. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 39, 220-232.

Günüç, S., Odabaşı, F. ve Kuzu, A. 2013. 21. Yüzyıl öğrenci özelliklerinin öğretmen adayları tarafından tanımlanması: Bir Twitter uygulaması. *Eğitimde Kuram ve Uygulama*, 9(4), 436-455.

Hair, J. F. 2005. Multivariate data analysis. Upper Saddle River, NJ: Prentice Hall.

Heppner, P. P., & Petersen, C. H. 1982. The development and implications of a personal problem solving inventory. *Journal of Counseling Psychology*, 29(1), 66-75. doi: 10.1037/0022-0167.29.1.66

Heppner, P. P. 1988. The Problem Solving Inventory (PSI): Manual. Palo Alto, CA: Consulting Psychologists Press.

Huang, R. L., Lu, Z., Liu, J. J., You, Y. M., Pan, Z. Q., Wei, Z., He, Q. ve Wang, Z. Z. 2009. Features and predictors of problematic internet use in Chinese college students. *Behaviour & Information Technology*, 28(5), 485-490.

Kabasakal Z, Uz Baş, A. 2013. Öğretmen adaylarında yaşam doyumunun yordayıcısı olarak problem çözme becerileri. *Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi* 2(1):27-35.

Karaman, M. K. 2010. Öğretmen adaylarının tv ve internet teknolojilerini kullanma amaç ve beklentilerinin medya okuryazarlığı bağlamında değerlendirilmesi. *Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(2), 51-62.

Katkat, D. ve Mızrak, Ö. 2003. Öğretmen Adaylarının Pedagojik Eğitimlerinin Problem Çözme Becerilerine Etkisi, *Milli Eğitim Dergisi*, 158, 74-82.

Koenig, J. A. 2011. *Assessing 21st Century skills: Summary of a workshop*. Washington, DC: National Research Council.

Korkut, F. 2002. Lise öğrencilerinin problem çözme becerileri. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 23(23).

Lei, J. 2009. Digital natives as preservice teachers: What technology preparation is needed?. *Journal of Computing in Teacher Education*, 25(3), 87-97.

Nadir, B. 2002. Ergenlerde Problem Çözme Becerisini Yordayıcı Bir Değişken Olarak Benlik Gmgesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Eğitim Bilimler Enstitüsü.

Nalwa, K. ve Anand, A. P. 2003. internet Addiction in Students: A Cause of Concern, *CyberPsychology & Behavior*, 6(6), 653-656.

Özcan, N. K. ve Buzlu, S. 2005. Problemlerle internet kullanımını belirlemede yardımcı bir araç: internette bilişsel durum ölçeğinin üniversite öğrencilerinde geçerlik ve güvenilirliği. *Journal of Dependence*, 6, 19-26.

Pakaslahti L., Karjalainen A. ve Keltikongas, L. 2002. Relationships between adolescent prosocial problem solving strategies, prosocial behavior and social acceptance, *International Journal of Behavioral Development*, 26 (2), 137-144.

Posamentier, A. S. 1998. Problem-Solving Strategies for Efficient and Elegant Solutions. A Resource for the Mathematics Teacher. California: Corwin Press, Inc.

Ramsey R. F. 1989. Effective problem solving. *The Shild & Lance*, 7(4).

Sawyer, M. G., Mazbullin, C., Graetz, B., Said, J. A., Clark, J. J. ve Baqhuesrt, P. 1997. Social skills training for primary school children: A one year Follow-up Study. *Journal of Paediatrics and Child Health*, 33(5), 378-383.

Shim, Y. S. 2004. The Impact of the internet on Teen-agers' Interpersonal Communication Behaviors: the Relationship Between internet Use and Desire for Face-to-Face Communication. Yayınlanmamış doktora tezi. Southern Illinois University, Carbondale.

Simkova, B. ve Cincera, J. 2004. internet Addiction Disorder and Chatting in the Czech Republic, *CyberPsychology & Behavior*, 7(5), 536-539.

Subrahmanyam, K. ve Lin, G. 2007. Adolescents on the net: internet use and well-being. *Adolescence*, 42, 659-677.

Şahin, N. Şahin, N. H. ve Heppner, P. P. 1993. "The psychometric properties of the Problem Solving Inventory". *Cognitive Therapy and Research*, 17, 4, 379-396.

Terzi Işık, Ş. 2000. İlköğretim Okulu Altıncı Sınıf Öğrencilerinin Kişilerarası Problem Çözme Beceri Algılarının Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Üstün, A. ve Bozkurt, E. 2003. İlköğretim Okulu Müdürlerinin Kendilerini Algılayışlarına Göre Problem Çözme Becerilerini Etkileyen Bazı Mesleki Faktörler, *Kastamonu Eğitim Fakültesi Dergisi*, 11(1), 13-20.

Walsh, D. ve Paul, R. 1988. The goal of critical thinking: From educational ideal to educational reality. Washington, D. C. American Federation of Teachers.

Welsh, L. 1999. Internet Use: An Exploration of Coping Style, Locus of Control and Expectancies. Yayınlanmamış doktora tezi, Northeastern University.

Yellowlees, P. ve Marks, S. 2007. Problematic Internet use or internet addiction?. *Computers in Human Behaviour*, 23(3), 1447-1453.

Young, K. S. 2009. Internet Addiction: The Emergence of a New Clinical Disorder. *CyberPsychology & Behavior*, 1(3): 237-244.

Yüksel, M. ve Yılmaz, E. 2016. Lise öğrencilerinin internet bağımlılık düzeyleri ile problem çözme becerileri arasındaki ilişkinin çeşitli değişkenler açısından incelenmesi, *İlköğretim Online*, 15(3), 1031-1042.

Sosyal Sermayeye Eleştirel Bakmak¹

DOI NO: 10.5578/jss.40368

Ali Haydar Beşer²

İsmail Hira³

Geliş Tarihi: 10.10.2016

Kabul Tarihi: 21.02.2017

Özet

Bu çalışmada son dönemlerde kullanımı hızlı bir şekilde artan 'sosyal sermaye' kavramı eleştirel bir gözle ele alınmıştır. Kavramın tarihsel seyri ve öne çıkan teorisyenleri zikredilmiş, sonrasında kavrama eleştirel bakmanın imkanı üzerinde durulmuştur. Eleştirel bakmayı zorlaştıracak unsurlar olduğu tespit edilmiştir. Sosyal sermayeye yönelik eleştirilerin üç kategoride veya düzeyde toplanabileceği görülmüştür: 1. Kavramsal/felsefi eleştiriler, 2. Sosyal sermaye teorilerine ve metodolojisine yönelik eleştiriler, 3. Sosyal sermaye ölçümlerine yönelik eleştiriler. Bunlar arasından sadece ilki ele alınarak literatürdeki kavramsal/felsefi eleştiriler zikredilmiş ve değerlendirilmiştir. İki kelimededen meydana gelen bir kavramsal terkip olarak sosyal sermaye tahlil edilmiş; tanımındaki aşırı muğlaklığın kavramın bilimselliğini zedelediği tespitinde bulunulmuş; sosyal bilimler ve hatta doğa bilimleri tarafından fazla sorgulanmaksızın birçok konu ile ilişkili olarak kullanıldığı ve bu popülerliğinin akademisyenleri cezbediği vurgulanmış; OECD ve Dünya Bankası gibi uluslararası resmi kurumların da kullanımıyla politik bir yöne çekildiği belirtilmiş ve fakat diğer taraftan kavramın sosyal bilimlerin bazı problemlerini aşma potansiyelini de bünyesinde barındırdığı teslim edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Sermaye, Sosyal Bilim, Eleştiri, Bilimsellik.

Approach Critically to Social Capital

Abstract

In this study, 'social capital' is considered in a critical way. The historical progress of the concept have mentioned, and then focused on the opportunity to look critically. It has been identified that there are complicating factors for a critical approach. Nevertheless, it is understood that criticism of social capital can be divided into three levels: 1. Conceptual / philosophical criticism, 2. Criticism of social capital theories/methodologies, 3. Criticism of the social capital

¹ Bu çalışma, 12-15 Mayıs 2016 tarihlerinde Isparta'da, Süleyman Demirel Üniversitesi'nde düzenlenen Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi'nde (TLÇK) bildiri olarak sunulmuştur.

² Arş. Gör., Kırklareli Üniversitesi, e-posta: alihbeser@klu.edu.tr

³ Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi, e-posta: hira@sakarya.edu.tr

measurement. Of these, only the first one discussed. In this article, social capital is assayed as a concept; determined that the vagueness of its definition undermines being scientific; emphasized that used by the social and natural sciences without questioning and this popularity attracted academics; stated that using by OECD and the World Bank as international official organizations directed the concept to political area. However, it incorporates the potential to transcend some problems of social sciences.

Key Words: *Social Capital, Social Science, Criticism, Scientific.*

Giriş

Sosyal sermayeye ilişkin yakın dönemde yazılmış herhangi bir çalışma, bu kavramın son zamanlarda popüler bir kavram haline geldiğini, sosyal bilimlerin birçok disiplinde çokça karşılaşıldığını söyleyerek başlayacaktır. Gerçekten de özellikle 1990'lı yıllardan itibaren sosyal bilim çalışmalarında kavramın kullanımında şaşırtıcı bir artışın olduğu görülebilmektedir. Böyle bir itibar ve teveccühü sosyal bilimler tarihinde çok az kavram görmüştür. Tutunabilen birçok kavram, çeşitli aşamalardan geçerek, savunucuları ve eleştirmenlerinin katkılarıyla yıllar içerisinde yaygınlık kazanabilirken; sosyal sermayenin yaygınlık kazanması nispi olarak çok daha hızlı bir şekilde, adeta geometrik bir artışla olmuştur. Bunun böyle gerçekleşmiş olması kavram hakkında olumlu veya olumsuz bir değerlendirme yapmada tek başına bir ölçüt vermez. Sadece çok daha dikkatli bir şekilde bu vakianın sebeplerini ortaya çıkarmanın, kavramın kullanım süreci ve içeriğine bakarak çok daha detaylı ve derinlikli bir araştırma yapmanın gerekliliğini ortaya koyar. Böylesine kapsamlı bir analiz için ise kavramın tarihi dikkate alındığında henüz belli bir mesafeden bakmayı mümkün kılmadığı için çok erkendir.

En geniş perspektifle bakıldığında ilişkilerin ve iletişim ağlarının önemini vurgulayan, bunu bir servet olarak değerlendiren 'sosyal sermaye' kavramı ilk olarak Lyda Judsen Hanifan tarafından kullanılmış olsa da, bugünkü anlamında kullanan ilk kişi 1961 tarihindeki bir çalışmasıyla Jane Jacobs'tur. (Şan ve Şimşek, 2011: 93). Bu kavramın kullanılmaya başlamasıyla birlikte, sosyal teoride göz ardı edilen, belki dışlanan birçok konu yeniden gündeme gelmiştir. Modern toplum yapısında küçümsenen, "geleneksel" görülerek dışlanan birçok ilişkiler ve iletişim ağları sosyal sermaye kavramıyla birlikte yeniden fark edilmiş ve ele alınmıştır. Bu anlamıyla yeni bir kulvar açmış gibi gözükmektedir.

Sosyal sermaye kavramını teorik çerçevede ele alan, geliştiren önemli üç teorisyenden bahsedilebilir. Bunlar Bourdieu, Coleman ve Putnam'dır. Bourdieu, diğer sermaye çeşitleriyle birlikte sosyal sermayeyi de ele almış ve özellikle de elit sınıfların diğerlerinin aleyhine kullandığı bir değer olarak görmüştür. Coleman ise, sosyal sermayenin sadece elit sınıflar için değil, diğer sınıflar için de bir kaynak olabileceği üzerinde durmuş ve

sosyal sermayeyi genişletmiştir. Putnam ise kavramın anlam çerçevesini daha da genişleterek sosyal sermayeyi bütün bir toplum için kaynak olarak görmüştür (Field, 2008: 57). Özellikle Putnam, kavramın daha popüler hale gelmesine sebep olmuştur. Bunu daha çok, kavramı politik alana çekmesiyle başarmıştır (Poder, 2011: 348). Bu kişiler dışında da sosyal sermaye kavramını işleyen, geliştiren, farklılaştıran, daraltan, farklı yönlerini ön plana çıkartan birçok düşünür vardır. Sosyal sermayeyi insan doğası ve güven kavramlarıyla birlikte ele alarak, özellikle de “güven ağları”nı zikreden Francis Fukuyama bunların başında gelmektedir (Fukuyama, 2009).

Sosyal sermaye kavramının kullanımının artmasıyla birlikte ekonomi, eğitim, sağlık, refah, aile, suç, sapkınlık, güven gibi birçok konuyla birlikte ele alınmış, ilgi alanı genişlemiştir. Hatta sosyal sermaye sadece bilimsel bir faaliyet alanı olmaktan çıkmış, Dünya Bankası ve OECD gibi uluslararası kuruluşlarca da dikkate alınarak tanımlanmış, gelişmişlik ölçütü olarak kullanılmaya başlanmıştır (Şan, 2006: 76). Bu kuruluşlarca tanımlanması ve kullanımının, bir yönüyle kavramın yaygınlaşmasına katkı sağladığı söylenebilirken, diğer taraftan kuruluşlara yönelik ciddi bir eleştiri konusu da olmuştur.

Sosyal sermayenin içerdiği konular ve inceleme alanlarının dışında, teoride ve metodolojide yeni imkânlar da sağladığı görülmektedir. Öncelikle –başlarda sosyolojiye ait gibi görülmesine rağmen- münhasıran bir sosyal bilim disiplinine ait bir kavram olmayışı, sosyal bilim disiplinlerinde karşılaşılan “uzmanlaşma körlüğü”nü aşabilmeyi ve disiplinler arası çalışmaları mümkün kılmaktadır. Diğer taraftan, her ikisinin de teorik olarak zaafları bulunan, makro ve mikro açıklama biçimlerinin ötesinde orta ölçekli teoriler oluşturmaya da imkân vermektedir.⁴

Sosyal sermaye kavramı, kullanıcıları nezdinde genellikle olumlu bir anlam ihtiva etse de, bir takım olumsuz şeylerin güçlenmesini de sağlayabileceği, kötü etkileri de olabileceği fark edilmiştir. Bunu açıklamak için sosyal sermayenin “karanlık tarafı”ndan da bahsedilmiştir (Field, 2008: 101). Fakat buna rağmen kavrama eleştirel yaklaşımlar çoğu zaman görmezden gelinmiş, pek fazla ele alınıp değerlendirilmemiştir. Özellikle Türkçede sosyal sermayeye eleştirel yaklaşımın çok daha az olduğu görülmektedir. Çoğu zaman akademisyenler, kavramın sosyal bilimlerdeki popülaritesinden istifadeyle bir araç olarak kullanmışlardır. Bu çalışmanın amacı ise literatürdeki sosyal sermayeye yönelik mevcut eleştirileri tasnif ederek, birisini merkeze alıp derli toplu bir resim sunmaktır.

⁴ Uluslararası göçleri, var olan makro ve mikro teorilerin ötesinde, sosyal sermaye kavramından hareketle orta ölçekli bir teori olarak toplumsal ve sembolik bağlarla açıklayan bir çalışma için bkz. T. Faist, (2003). *Uluslararası Göç ve Ulusal Toplumsal Alanlar*.

Sosyal Sermayeye Eleştirel Bakmanın İmkânı

Sosyal sermayenin, sosyal bilim disiplinleri içerisinde üretilen diğer kavramlardan farklılaşan yönleri vardır. Bunların arasında en önemlisi ise sosyal sermayenin özel olarak bir disiplinin kavramı olarak görülmesinin mümkün olmadığı gerçeğidir. Dolayısıyla bir disiplin içerisinde kullanıldığı zemini ve bağlamı görmek ve oradan hareketle disiplinin hangi sorusuna veya sorularına cevap olarak istihdam edildiğini tespit etmek çok zordur. Bu, onun hem gücü ve hem de zaafıdır. Gücüdür; zira bir disiplinin sınırlarını aşarak, daha bütüncül bakmaya imkân vermekte, sosyal bilimlerin içerisine düştüğü bazı çıkmazları bertaraf edebilmektedir. Bu özelliği aynı zamanda büyük ölçüde, yayılma ve kullanımının hızlı artışını da açıklamaktadır. Zaafıdır; zira sözkonusu durum, muhtevasının ve özellikle de tanımının muğlâklığına yol açmakta, farklı kalemlerde bambaşka şekillerde karşımıza çıkabilmektedir. Dolayısıyla, kısmen bilimsel bir dilden uzaklaşmaya sebep olabilmektedir. Doğrusu, sosyal bilimlerde kullanılan hiçbir kavramın mutlak ve tartışmasız bir tanımı yoktur. Ama en azından o kavram hakkında üzerinde uzlaşılan asgari ortak unsurları vardır. Sosyal sermayenin muğlâklığı ise bunun çok daha ötesinde gözükmektedir.

Sosyal sermayenin hem tanımı ve hem de muhtevası açısından sözkonusu muğlâklığı ona eleştirel bakmanın imkânını da zayıflatmaktadır. Dolayısıyla sosyal sermayeye derinlikli bir eleştirel bakış, en azından şu an için oldukça zor gözükmektedir. Zira, eleştirmeden önce uzunca onun ne olduğu konusunda kelâm etmek, onu eleştirebilmek için bile olsun tarif etmek, en azından çerçevesini belirlemek zorunluluğu vardır. Bu durum, kendisinin olduğu gibi eleştirisinin de muhtemel bilimsel gücünü zayıflatmaktadır. Ama diğer taraftan, sosyal sermayeye eleştirel bakanların, bu kavrama yönelik eleştirilerinin merkezinde de tanımının bu muğlâklığı yer almaktadır. Yani, sosyal sermayenin ne olduğu konusundaki muğlâklık, hem ona yönelik eleştirilerin gücünü zayıflatmakta; hem de diğer taraftan, bizatihi bu durum en güçlü eleştiriyi oluşturmaktadır.

Sosyal sermayeyi diğer kavramlardan farklılaştıran bir diğer önemli özelliği ise çok hızlı bir şekilde yayılmış olmasıdır. Daha çok sosyolojiyle irtibatlı gibi gözükse de birçok sosyal bilim disiplininde çok kısa bir sürede önemli bir yer edinmiş, birçok farklı alandaki farklı konular sosyal sermayeyle ilişkilendirilerek ele alınmış, yüzlerce makale ve tez yazılmıştır. Dolayısıyla kavramın henüz teorik çerçevesi oturmadan, içine dahil edeceği ve dışarıda bırakması gereken konuları netleştirmeden birçok konuya ve alana uygulanmaya çalışılmıştır. Diğer bir söyleyişle disiplin(ler) tarafından henüz sindirilmeden kimi zaman makro bir teori gibi, kimi zaman alternatif bir perspektif gibi, kimi zaman ise niceliksel veriler elde etmeyi mümkün kılan bir yöntem gibi kullanılmıştır. Kavramın İngilizce literatürde kullanımının artmaya başlaması 1980'li yılların sonunda olmuş, özellikle

90'lı yıllarda çok hızlı bir şekilde artmıştır. Claudia Wilma Scholz (2003: 4), beş yıllık periyotlar halinde 1980 ile 1995 arasını üçe ayırarak makale başlıklarında sosyal sermayenin kullanım sayılarını ve ayrı ayrı disiplinlerini çıkarmıştır. Buna göre 1981-1985 aralığında farklı disiplinlerce yayımlanmış 14 makale varken, 1986-1990 arasında bu sayı 41'e, 1991-1995 arasında ise 109'a çıkmıştır. Bu makalelerin yarıya yakını sosyoloji ve antropoloji disiplinlerinde, onlardan sonra da en fazla iktisat ve eğitim bilimlerinde olduğu görülmektedir. Bunlardan başka da tarımdan psikolojiye, coğrafyadan işletmeye kadar birçok disiplinde sosyal sermaye makaleleri yayımlanmıştır. O yıllardan sonra da bu artış devam etmiştir. Türkçe literatürde ise bu artışın on yıl gecikmeli olduğu farkedilmektedir. Türkçe dergilerde yayımlanmış sosyal sermayeyle ilişkili makalelere bakıldığında 1990'lı yıllarda farklı disiplinlerde hatırı sayılır miktarda makale olduğu görülmekte birlikte, özellikle 2000'li yıllarda ivmesi artmıştır. Diğer bir söyleyişle İngilizce literatürde 1990-1995 arasındaki niceliksel sıçrama, Türkçede 2000'li yıllarda görülmektedir. Bunun, yüksek lisans ve doktora tezlerine yansımaları ise biraz daha geç olmuştur. Kavramın kullanımının hızlı artışının, lisansüstü öğrencileri ve danışman hocaları, bu kavramın çeşitli konularla ilişkili biçimde çalışılmasına yönelmelerine sebep olduğu anlaşılmaktadır. Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı'nın (YÖK) tez arşivine bakıldığında, başlığında sosyal sermayeyi kullanan tezlerle ilgili şöyle bir tablo ortaya çıkmaktadır:

Tablo: Sosyal Sermayeye İlişkili Tezlerin Dağılımı

Disiplin/Alan	2001-2005	2006-2010	2011-2015
Ekonomi		5	13
İşletme	1	7	7
Sosyoloji/Sosyal Hizmetler		2	11
Eğitim		4	8
Siyasal Bil./Uluslararası İlişkiler		4	1
Çalışma Ekonomisi			3
Bilim ve Teknoloji			2
Kamu Yönetimi			2
Şehircilik		2	
Mühendislik Bilimleri		1	1

Halk Sağlığı	1	1
Gazetecilik		1
Coğrafya		1
Ekonometri		1
Toplam	1	26

Tablodan takip edilebileceği gibi 2000’li yılların başında makalelerdeki niceliksel artış, tezlere 2005’ten sonra yansımış ve hızla artmaya devam etmiştir. Bu tezlerin 32 tanesi doktora, 46 tanesi yüksek lisans ve bir tanesi de tıpta uzmanlıktır. Ayrıca kavramın farklı sosyal bilim disiplinleri arasında yayıldığı gibi, mühendislik bilimleri ve halk sağlığı gibi alanlarda da kullanıldığı görülmektedir. Dikkat çeken bir husus, İngilizce literatürde sosyal sermayeye en çok sosyoloji disiplininde karşılaşılmakta iken Türkçede ekonominin daha fazla ilgisini çekmiştir. Ayrıca işletmedeki göreceli yüksek miktar da dikkat çeken diğer bir noktadır.

Türkçedeki bu artan bir ivmeyle çoğalan literatürde eleştiri kısmı çok zayıf kalmıştır. Mevcut çalışmaların ve zikredilen tezlerin içeriklerine bakıldığında kavramın ya ele alınan konuda sosyal sermayenin işlevselliğinden istifadeyle bir araç olarak ya da sayısal veri elde etmek için bir ölçüm tekniği olarak kullanılmış olduğu anlaşılmaktadır. Fakat İngilizce literatürde yine de özellikle 1995’lerden itibaren eleştirel çalışmalar yapılmıştır. Belki Türkçede de eleştirel yaklaşım için kavramın kullanımı belli bir doyum noktasına ulaşmalı ve bazı eksik veya olumsuz tarafları belirginleşmesi gerekmektedir.

Sosyal sermayeye yönelik eleştirilere bakıldığında üçlü bir tasnif yapmak mümkün gözükmemektedir. Diğer bir deyişle sosyal sermayeye yönelik eleştirilerin üç düzeyi vardır:

1. Kavramsal/felsefî eleştiriler,
2. Sosyal sermaye teorilerine ve metodolojisine yönelik eleştiriler,
3. Sosyal sermaye ölçümlerine yönelik eleştiriler.

Sosyal sermayeyi kavramsal düzeyde eleştirenler, onu topyekûn reddederler. Kullanımını özellikle de sosyal bilimler için, problemli görürler. Hatta onu sosyal bilimlere karşı ve bir mit olarak⁵ değerlendirirler. Biz de bu çalışmada daha çok bu gruptakilerin eleştirilerini zikredeceğiz. Diğer iki

⁵ Çalışmanın içeriğinde aslında daha çok Putnam’ın düşüncelerini eleştiren, dolayısıyla bizim tasnifimizde ikinci gruba dâhil edilebilecek olan, ama nihayetinde “sosyal sermaye”yi bir mit olarak gören bir çalışma için bkz. J. DeFilippis, (2001). *The Myth of Social Capital in Community Development*.

gruptaki eleştiriler ise sosyal sermaye kavramına temelden karşı çıkmazlar. Eksik buldukları yönere odaklanırlar. Bunların bir kısmı, sosyal sermaye teorilerine ve metodolojilerine yönelik eksikliklere dikkat çekerken, diğer kısmı sosyal sermayenin ölçülme biçimleri ve tekniklerinin yanlış, eksik veya yetersiz olduğunu düşünürler. Zira sosyal sermaye, ülkeler arası gelişmişlik düzeyi mukayesesi için de kullanılmaktadır. Dolayısıyla kültürler arası farklılıklar, ölçüm tekniklerini ve elde edilen verilerin mukayese edilebilirliğini tartışılır kılmaktadır. Literatürdeki eleştirilerin de en fazla olduğu ve yoğunlaştığı kısım bu ölçüm kısmıdır.

Sosyal sermaye kavramının muğlâklığı, esnekliğini de artırmaktadır. Dolayısıyla sosyal sermaye teorilerine yönelik her bir eleştiri, ya eleştiri konusu yapılan şey kolayca giderilerek veya onu da bünyesine dâhil ederek aşılabilir. Diğer bir deyişle, sosyal sermayeyi eleştirmek için başlanan bir söz veya çalışma, farkında olmadan sosyal sermayenin diliyle bitebilmektedir. Buna en güzel örnek, daha sonraları ‘sosyal sermayenin karanlık tarafı’ olarak ifade edilen, iletişimin ve ilişki ağlarının sadece olumlu neticeler vermeyeceği görüşünün ve bunu destekleyen verilerin elde edilmesidir (Field, 2008). Zira, ilk zamanlar sosyal sermayenin üretilmesini mümkün kıldığı düşünülen iletişim ve ilişki ağlarından hep olumlu bir şey olarak bahsedilmekteydi. Fakat sözkonusu ilişkilerin kötü maksatlarla da kullanılabilmesi ve mesela çeşitli suç örgütlerinin de bununla açıklanabileceği söylenmiş ve çeşitli araştırmalarla ortaya konmuştur. Sosyal sermaye teorisyenleri ise bu araştırmaları ve verileri reddetmemiş, ‘sosyal sermayenin karanlık tarafı’ olarak bir şekilde teoriye dahil etmiştir. Ama adlandırmadan da anlaşılabilmesi gibi yine de teorinin merkezine yerleştirilmemiş, sadece bir ilacın yan etkisi gibi görülmüş ve fazlaca üzerinde durulmamıştır. Burada asıl dikkat çeken husus, aslında sosyal sermayeye yöneltilen bir eleştirinin, kavramın esnekliği dolayısıyla bünyeye dahil edilerek kavramın bir boyutu haline getirilmiş ve teorileştirilmiş olmasıdır.

Sosyal Sermayeye Yönelik Kavramsal/Felsefi Eleştiriler

Sosyal sermayeye yönelik en iddialı felsefi eleştirilerin başında Ben Fine’in (2008) *Sosyal Sermaye Sosyal Bilime Karşı* adlı kitabında ileri sürdüğü eleştiri ve tez gelmektedir. Fine bu çalışmada sosyal sermayenin topyekûn sosyal bilim düşüncesine, teorilerine ve yöntemlerine zıt bir kavram olduğunu savunmaktadır. Ona göre ancak toplum kuramı zayıfladıkça sosyal sermaye güçlenebilir (Fine, 2008: 96). Bu onun iktisat ile olan ilişkisinden kaynaklanmaktadır. İktisatta ise yöntemsel bireycilik hâkimdir ve toplum kuramının karşısındadır.

Fine’a göre postmodernizm toplum bilimlerini zayıflatmıştır. İktisat

ise bu etkiye maruz kalmamıştır. Dolayısıyla diğer toplum bilimleri karşısında gücünü daha da artırmıştır. İktisat bilimi diğer bilimlerin bu zayıflamasını fırsat bilerek değerlendirmeye çalışmış ve toplum bilimlerini “sömürgeleştirme” faaliyeti içerisine girmiştir. Bunda da büyük ölçüde başarılı olmuştur (Fine, 2008: 39). Sosyal sermaye kavramı Fine’a göre tam da böyle bir bağlamda ortaya çıkmış ve bu sömürgeleştirme faaliyetinde bir nevi “truva atı” rolünü üstlenmiştir. Fine, sosyal sermayenin bu rolü nasıl oynadığını çalışma boyunca ortaya koymaya ve ispatlamaya çalışmaktadır. Sosyal sermayenin etkileri ve ölçülmesi ile ilgili literatürün, genellikle sosyal sermayenin önemli derecede iktisadî fayda sağladığını söyleyerek sonuçlanması da Fine’ı bu konuda destekleyen bir durumdur (Poder, 2011: 358).

Diğer taraftan sosyal sermaye, postmodernizmin büyük ölçüde ortadan kaldırdığı veya etkisini azalttığı büyük anlatılar yerine daha orta ölçekli teoriler oluşturulmasına imkân veren bir kavram olma iddiasındaydı. Ama ele aldığı konular ve onları işleyiş biçimine bakıldığında sosyal sermaye de bir büyük anlatı haline gelmiş ve diğer büyük anlatıların karşısına konumlanabilmiştir (Bebbington, 2010: 340). Çünkü zamanla sosyal sermaye genişlemiş, içerisine her şeyin atılabildiği bir kavram haline gelmiştir. İlgilendiği konuların çeşitliliği bakımından kavram, toplum bilimlerinin tamamını kapsar hâle gelmiştir. Diğer bir deyişle olan şey toplum bilimleri tarafından üretilen veri tabanından hareketle “sosyal sermaye kullanılarak toplum kuramlarının yeniden yazılmasıdır.” (Fine, 2008: 212). Sosyal sermayenin bütün bir sosyal bilimleri kendi prizmasından yeniden yorumlama hakkını kendinde buluşu ve oluşturduğu etki dolayısıyla sosyal bilimlerin ilişkili mevcut kavramları da güçlerini kaybetmişlerdir. Sosyal analizin mevcut kategorileri kendi zenginliklerinden ve yıllar içerisinde biriktirdikleri anlamlardan yoksun kalmıştır (Fine, 2007: 567). Bu açıdan bakıldığında büyük anlatı olarak sosyal sermaye, bir yöntem olmadığı gibi, bir teoriden de ibaret değildir, bilakis bütün bir sosyal bilimlere alternatif bir söylem üretme çabasıdır. Ortaya çıkışından itibaren sosyal sermaye, açıklanamayan birçok fenomeni açıklayabilecek, çözülemeyen problemleri çözebilecek bir ‘mucize kavram’ muamelesi görmüştür (Poder, 2011: 362). Bu özelliği dolayısıyla ki, birçok farklı disiplin veya bir disiplin içerisindeki farklı teori ve yaklaşımlar kavramı kullanmakta bir sakınca görmemişlerdir. Mesela Putnam, Fukuyama, Coleman gibi bazı sosyal sermaye teorisyenleri sosyal sermayeyi sosyal bütünleşmenin bir unsuru olarak görürken, Bourdieu ve bazı iktisat sosyologları sosyal sermayeyi sınıf çatışmalarının içerisinde, onu besleyen bir şey olarak değerlendirirler. Diğer taraftan kimi teorisyenler sosyal sermayeyi mikro sosyolojinin bir aracı olarak kullanırken, diğer bir kısmı makro sosyoloji yapmak için kullanırlar (Scholz, 2003: 6).

“Sosyal sermayeye yöneltilen en temel ve ortak eleştiri, belirli bir tanımının olmamasıdır” (Durlauf, 1999: 8). Sosyal bilimlerde mutlak tanımlardan bahsetmek çok güç ve hatta imkansızdır. Fakat bu, üzerinde ittifak edilebilecek, sınırlanabilir ve hesabı verilebilir sınırlı bir anlam dairesinin olmasına da mani olmaz. Diğer bir söyleyişle, bir sosyal bilim disiplinine ait herhangi bir kavramın tanımında kelimeler veya cümleler değişse de hepsinin ortaklaşa delalet ettiği bir alan, evren veya mefhum vardır. Sosyal sermayenin ise sadece tanımındaki kelimeler veya tanımının biçimi değil, delalet ettiği bu evren de muğlaklaşmaktadır. Bu da onun bilimsel kullanımını ve dolayısıyla da eleştirisini zorlaştırmaktadır. Fakat kavramın her konuyla ilişkili şekilde rahatça bu kadar kullanılması, bilimselliğin bu özelliğine çok da dikkat edilmediğini göstermektedir. Olması gereken şey, belirli bir tanım üzerinden, kendisine yöneltilen eleştirileri de dikkate alarak mevcut tanımın iyileştirilmesi ve geliştirilmesi iken her farklı yaklaşımdan teorisyen onu kendi maksatlarına göre farklı şekillerde tanımlamışlardır. Bu da kaotik bir tablonun ortaya çıkmasına sebep olmaktadır (Fine, 2007: 569). Nihayetinde sosyal sermayenin tanımına yönelik eleştiriler, kavrama eleştirel bakanların ortaklaşa paylaştığı ve sosyal sermaye eleştirilerinin en güçlü tarafını oluşturduğu görülmektedir. Diğer bir ifadeyle, sosyal sermayenin belirli bir tanımının olmayışı hususu onun en zayıf noktasını oluşturmaktadır (Pope, 2003: 7). Adler ve Kwon (2002: 19) şu ana kadar yapılan tanımlardan önemli gördüklerini bir araya toplamışlar ve kategorileştirmişlerdir. Çeşitli tanımları alt alta yazmak, buradaki maksadımız açısından gereksizdir. OECD ve Dünya Bankası gibi kimi resmî ve uluslararası kurumların sosyal sermayeyi tanımlamalarıyla birlikte kavramın oynadığı rol artmış ve değişmiştir. Eğitimden sağlığa kadar birçok devlet politikasında yer almış, topyekûn kalkınmada bir ölçüt olarak kullanılmaya başlanmıştır. Bu açıdan yalnızca onların tanımlarını vermekle yetineceğiz. OECD sosyal sermayeyi “ağlar ve grup içi veya gruplar arasında işbirliğini kolaylaştıran ortak norm, değer ve anlayışlar” şeklinde tanımlamaktadır (Keeley, 2007). Dünya Bankası’na göre ise “sosyal sermaye, bir toplumun sosyal etkileşimlerinin nitelik ve niceliğini şekillendiren kurumlar, ilişkiler ve normlara gönderme yapar. [...] Sosyal sermaye, bir toplumun zeminini oluşturan kurumların basitçe toplamı değil, onları bir arada tutan tutkaldır” (The World Bank, 2016). “Sosyal sermaye terimiyle ilgili tanımsal ve ideolojik sorunlar; sosyal sermayenin boyutu, seviyesi, biçimi, belirleyicileri, olumlu ve olumsuz etkileri tartışmalarında fazlaca çeşitliliğe sebep olmuştur. Bu tartışmalar, kavramlaştırma çalışmalarının güç kaybetmesine ve ortak ölçüm göstergeleri konusunda belirsizlik yaşanmasına sebep olmaktadır” (Gerni’den akt. Şan ve Akyiğit, 2015: 125).

Sosyal sermayenin kavramsal analizi yapıldığında görülmektedir ki,

kavram başlarda bir metafor olarak kullanılmıştır. Yani ‘sermaye’ kavramı, bu terkipte mutlak anlamıyla kullanılmamış, anlatılmak isteneni daha iyi ortaya koymak için başvurulan veya ödünç alınan bir kavram olarak kullanılmıştır. Fakat bu metaforik kullanımın ömrü çok kısa olmuş ve hızlı bir şekilde gerçek anlamıyla, yani doğrudan bir sermaye türü olarak görülmeye başlanmıştır. Oysaki ‘sermaye’nin ne olduğuna, hangi anlamları ihtiva ettiğine, hangi özellikleri bünyesinde barındırdığına bakılırsa sosyal sermayenin bir ‘sermaye’ türü olmadığı anlaşılır (Haynes, 2009: 4). Dolayısıyla sosyal sermayenin rahatça kullandığı veya ödünç aldığı ‘sermaye’ kavramının hesabı verilmiş değildir.

Kavram analizinde ilk kısmı, yani ‘sosyal’i ele aldığımızda da farklı bir tabloyla karşılaşmıyoruz. Denebilir ki daha çok iktisatı temsil eden veya ekonomik bir anlama sahip ‘sermaye’ye ‘sosyal’ in eklenmesidir ve dolayısıyla ekonominin sosyal olandan bağımsız düşünülmemeyeceğine işaret eder. Bu bakışla olumlu bir şeydir. Fakat sermaye, zaten sosyal olandan ayrı düşünülemez. Fine’a göre (2008: 55) sosyal olmayan bir sermaye yoktur ki, ayrıca ‘sosyal sermaye’ diye bir adlandırmaya ihtiyaç hissedilsin. Fine, bu eleştirisini sermaye olarak görülebilecek makineden paraya kadar örnekler vererek temellendirmektedir. Bunların zaten sosyal olandan bağımsız düşünülmemeyeceğini göstermeye çalışmaktadır. Fakat bu eleştirinin diğerlerine göre daha zayıf bir eleştiri olduğunu ve Fine’ın burada biraz zorlamaya girdiğini de söylememiz gerekmektedir. Zira, herhangi bir şeyi meydana getiren unsurlardan birini daha fazla vurgulamak için onu o sıfatla anmakta bilimselliğini zedeleyici bir şey yoktur. Ama ‘sermaye’nin bizatihi sosyal bir şey olduğunu söylerken haklıdır.

Sosyal sermaye kavramı kullanılarak yapılan çalışmalara bakıldığında, açıklanmaya çalışılan konu açısından bilimsel anlamda temelde çok da bir katkı sağlamadığı görülebilir. Bu açıdan bakıldığında sosyal sermaye bir totolojiden ibarettir (Ponthieux, 2004: 3). Diğer bir söyleyişle bu çalışmalar, farklı disiplinlerin ortaya koyduğu verilerin ve anlama biçimlerinin, sosyal sermaye kavramı kullanılarak başka bir biçimde ifade edilmesidir. Anlamayı derinleştiren bir katkı sağlamamaktadır. En temelde bizzat sosyal hayat olgusunun varoluşunun birçok olumlu getirileri olduğu fikri, çok erken sosyologlar tarafından bir şekilde ifade edilmiştir. Durkheim, Marx, Weber ve Simmel’de bunlar görülebilir. Onun için kimilerince sosyal sermaye sosyolojiyle eşanlamlı olarak görülmüştür (Farrell, 2007: 32). Yani aslında bu açıdan sosyal sermaye bir teori değildir. Çeşitli sosyal bilim disiplinlerindeki bazı teorilerin harmanlanması ve başka bir şekilde ifade edilmesidir (Haynes, 2009: 8). Daha genel olarak ifade etmek gerekirse sosyal sermaye, sosyal bilimlerin anlamaya ve açıklamaya çalıştığı konuları, yeniden ele alarak, kendi perspektifinden yorumlar. Bunu yaparken sosyal bilimlere bir katkı sunmadığı gibi, onların ürettiği bilgiyi

kullanır (Fine, 2010: 567). Yani aslında üretmiş olmaz, bilakis tüketir. Sonuçta sosyal sermaye söylemi, aslında pek bir şey söylemiş olmuyor veya yeni hiçbirşey söylemiyor denebilir (Thompson, 2009: 159).

Sosyal sermayeyle ilgili çalışmalara bakıldığında, değerden bağımsızmış gibi ele alındığı görülmektedir. Bu durum iktisatla ilişkisinden ve dolayısıyla sosyal bilimlerden çok doğal bilimlerin yöntemlerini kullanmaya çalışmasından kaynaklanmaktadır (Edwards vd., 2003: 8). Oysa, bilgi sosyolojisinin açıklıkla ortaya koyduğu gibi hiçbir kavram kesinlikle değerden bağımsız değildir. Bir kavramın üretildiği ve kullanıldığı sosyal ve fikrî zemin, o kavramın yapısını şekillendirir. Hele sosyal sermaye gibi tanımı ve muhtevası muğlak bir kavram için bu çok daha fazla geçerlidir. Hatta bir yönüyle sosyal sermayenin tamamen ideolojik olduğu, dolayısıyla masum bir kavram olmadığı da söylenmiştir. Zira sosyal sermaye farklılığı, tahakkümü ve eşitsizliği normalleştirir ve hatta onu yeniden üretir (Bebbington, 2010: 348). Daha doğru bir ifadeyle, sosyal sermaye buna da sebep olabilir, böyle de okunabilir. Zira, mutlak olarak böyle olduğunu söylediğimizde bile sosyal sermaye bir şekilde tanımlanmış olmaktadır ve dolayısıyla o tanımı kabul etmeyen sosyal sermaye teorisyenleri için de bu eleştiri bir anlam ifade etmeyecektir. Ama Bebbington'un bu eleştirisini daha yumuşatarak ve genelleştirerek sosyal sermayenin bağlam bağımlı olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Yani sosyal sermayenin ne olduğu biraz da nasıl ve nerede kullanıldığına bağlıdır. Kullanımı zaman, mekân ve sınıfa göre değişiklik gösterir. Dolayısıyla belirleyici olan kavramın kendisi değil; kimin, ne zaman ve nasıl kullandığıdır (Fine, 2008: 176). Sonuç olarak “sosyal sermayenin değişken tanımları ve açık olmayan kavramsallaştırılmasına ek olarak, sosyal sermayenin ölçümüne ilişkin ciddi problemler yazın alanında da karşımıza çıkmaktadır” (Şan ve Akyiğit, 2015: 126).

Sosyal sermayenin kazandığı popülarite sayesinde akademisyenler tarafından, kavramın hesabı verilmeden kullanılmaya başlanmış ve hatta sihirli bir kavram haline gelmiştir. Bu özelliği dolayısıyla “sahte entelektüeller” üretmiştir. Kavram her şeyi kapsayabileceği için, yanına konulabilecek her tür başlıkla çalışma yapılabilir olmuştur (Fine, 2010: 568). “Sosyal sermaye ve X” veya “Sosyal sermaye açısından X” başlıklı çalışmalar dergileri doldurur hale gelmiştir.

Son olarak sosyal sermayenin bütün bir sosyal ilişkileri araçsallaştırdığı söylenebilir. İlişki ve etkileşimleri kendileri olarak değil, sağlayacakları katkı açısından ele alır. Sermaye olarak görülmesinin doğal bir sonucu olan bu katkı, çoğu zaman iktisadî bir çıktıdır. Eğitim, sağlık gibi konuları da katacak olursak daha genel anlamda kalkınmayla ilişkili bir çıktıdır. Diğer bir ifadeyle, ilişkilerin önemine gönderme yapan sosyal sermaye, kalkınmaya (daha özelde ve öncelikle ekonomiye) yaptığı katkı

ölçüsünde değerlidir.

Sonuç

Amerikalı psikiyatrist Robert J. Waldinger (2016), Harvard Üniversitesi bünyesinde yürütülen 75 yıllık bir araştırmanın sonuçlarını ‘TED Talks’ vasıtasıyla paylaştı. 75 yıl önce başlayan ve Waldinger’in en son yürütücüsü olduğu bu araştırma projesi, insanı mutlu kılanın ne olduğu sorusuyla yola çıkmış. Yüzlerce kişi üzerinde yapılan bu uzun araştırmanın sonucunda insanı mutlu kılan en önemli şeyin ‘ilişkiler’ olduğu görülmüş. Ailesi, akrabaları ve diğer insanlarla daha fazla ilişki içerisinde olan insanların, sadece daha mutlu olmadığı, aynı zamanda daha uzun ve daha sağlıklı bir hayat yaşadıkları tespit edilmiş. Birey ve onun mutluluğu açısından elde edilen bu sonuca göre ‘ilişkiler önemlidir’.

Sosyal sermayenin söylediği şey de aynıdır: ilişkiler önemlidir. Fakat ister birey açısından isterse de toplum açısından, ilişkilerin tek başına önemli olduğunu söylemek, o ilişkileri açıklamaz veya anlamamıza katkı yapmaz. Şan ve Akyiğit’in (2015: 131) de belirttikleri gibi “Dünya Bankası ya da OECD’nin sayısal verilerine bakarak yapılan analizler, az gelişmiş ülkeler olarak hitap edilen 3. Dünya ülkelerinin ‘yoksulluğunun kaynağı’ esasında toplumun, ekonominin hizmetine sunulması için belirlenen ‘amaç’ları ile ‘araç’larının ters-yüz edilmesinden kaynaklanan bir perspektiften dolayı olduğu açıktır. Klasik iktisat yazın alanına bağlı olarak geliştirilen sosyal sermaye kavramı bu noktada sosyal olayların, olguların ve süreçlerin anlaşılmasına hizmet etmemektedir. Bu nedenle sosyal sermaye kavramı kendi içerisinde yukarıda tartışmaya çalıştığımız gibi sadece kalkınma odaklı klasik kurama bağlı kalarak açıklandığında içerisinde politik, kültürel ve beşeri faktörleri göz ardı etmektedir.”

Sosyal sermaye kavramı ortaya çıktığından itibaren gittikçe artan bir ivmeyle yayılmıştır. Birçok sosyal bilim disiplinde ve hatta bazı pozitif bilim alanlarında kullanılmıştır. Dolayısıyla disiplinlerin sınırlarını aşarak, kendi içlerinde oluşturdukları ‘körlük’ten sıyrılma potansiyeline sahip olmuştur. Fakat bu durum aynı zamanda kendi sınırlarını da belirsizleştirmiştir. Ayağını bastığı belirli bir zemin olmayınca görmeye çalışacağı belirli bir ufuk da bulamamıştır. Veyahut her bakanın kendince gördüğü bir ufku olmuştur. Bu durum, sosyal sermayeye eleştirel bakmanın imkânını da zayıflatmaktadır.

Yine de sosyal sermaye, tanım ve sınırlarının belirsizliğinden kavramsal analizine, ideolojik yapısından akademik sahteciliğe kadar birçok açıdan eleştirilmiştir. Sosyal sermayeye kavramsal/felsefi düzeyde getirilen eleştiriler kadar, sosyal sermaye teorilerine ve özellikle de ölçülmesine yönelik eleştiriler de azımsanmayacak ölçüdedir. Sosyal sermaye kabul

edilse bile, onun ölçülebilmesinin mümkün olup olmadığı, nasıl ölçüleceği, ölçümlerin ne kadar objektif olduğu ve ne kadar doğru sonuçlar verdiği, toplumlar arasındaki farklılıkların ölçümlere nasıl yansıdığı gibi konular eleştiri konusu yapılmıştır.

Sonuç olarak sosyal sermayenin uzmanlaşma körlüğünü aşma, makro ve mikro teorileri birleştirme veya orta ölçekli teoriler vasıtasıyla onları aşma, sosyal teorinin çeşitli sebeplerle gözardı ettiği bazı konuları tekrar gündeme getirme gibi imkânları vardır. Fakat mevcut kullanım biçimiyle sosyal sermaye çalışmaları karmaşık bir görüntü arz etmekte ve bu imkânları gerçekleştirebilecek bilimsel bir zemin kazanmış durumda değildir. Eğer, bu kaotik tablo içerisinde bazı yaklaşımlar öne çıkarak belirli bir çerçeve oluşturabilir, kavramsal ilişkileri, teorik çatısı, kullandığı yöntem ve teknikleri billurlaşırsa bu imkânlarını gerçekleştirebilir. Aksi takdirde sosyal sermayenin sosyal bilimlere alternatif bir yol mu, bir disiplin içerisindeki bir teori mi yoksa sadece bir yöntem ve teknik mi olduğu sorusu havada kalmaya devam edecektir.

Kaynakça

Adler, P. S. ve Kwon, Seok-Woo (2002). Social Capital: Prospects for a New Concept, *Academy of Management Review*, 27(1), 17-40.

Bebbington, A. (2010). Sosyal Sermaye ve Kalkınma Çalışmaları 1: Eleştiri, Tartışma, İlerleme?, (Ed.) Mehmet Murat Şahin ve Ahmet Zeki Ünal, *Sosyal Sermaye*, İstanbul: Değişim Yayınları.

DeFilippis, J. (2001). The Myth of Social Capital in Community Development, *Housing Policy Debate*, 12 (4), 781-806.

Durlauf, S. N. (1999). The Case 'Against' Social Capital, *Focus*, 20 (3), 6-11.

Edwards, R., Franklin, Jane ve Holland, Janet (2003). Families and Social Capital: Exploring the Issues, *Families & Social Capital ESRC Research Group Working Paper*, No.1. London: South Bank University.

Faist, T. (2003). *Uluslararası Göç ve Ulusaşırı Toplumsal Alanlar*, (Çev.) Azat Zana Gündoğan ve Can Nacar, İstanbul: Bağlam Yayıncılık.

Farrell, C. (2007). Thinking Critically About Social Capital, *Irish Journal of Sociology*, 16 (2), 27-49.

Field, J. (2008). *Sosyal sermaye*, (Çev.) Bahar Bilgen ve Bayram Şen, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Fine, B. (2007).⁶ Social Capital, *Development in Practice*, 17 (4/5), 566-574.

Fine, B. (2008). *Sosyal Sermaye Sosyal Bilime Karşı* (Çev.) Ayşegül Kars, İstanbul: Yordam Kitap.

Fine, B. (2010). Sosyal Sermaye, (Ed.) Mehmet Murat Şahin ve Ahmet Zeki Ünal, *Sosyal Sermaye*, İstanbul: Değişim Yayınları.

Fukuyama, F. (2009). *Büyük Çözülme*, (Çev.) Hasan Kaya, İstanbul: Profil Yayıncılık.

Haynes, P. (2009). Before Going Any Further with Social Capital: Eight Key Criticisms to Adress, *Ingenio Working Paper Series*, 2009/2.

Keeley, B. (2007). *Human Capital: How What You Know Shapes Your life*, OECD, <http://www.oecd.org/insights/37966934.pdf>, (Erişim Tarihi: 21.02.2016).

Poder, T. G. (2011). What is Really Social Capital? A Critical Review, *The American Sociologist*, 42 (4), 341-367.

Ponthieux, S. (2004). The Concept of Social Capital: A Critical Review, *10th ACN Conference*, Paris.

Pope, J. (2003). Social Capital and Social Capital Indicators: A Reading List, *Public Health Information Development Unit, Working Paper Series*, No.1.

Scholz, C. W. (2003). Approaches to Social Capital: The Emergence and Transformation of a Concept, *American Sociological Association 2003 Annual Meeting*.

Şan, M. K. (2006). Bilgi Toplumuna Geçişte Sosyal Sermayenin Taşıdığı Önem ve Türkiye Gerçeği, *5. Uluslararası Bilgi, Ekonomi ve Yönetim Kongresi, Bildiriler Kitabı*, Cilt.1, 113-140.

Şan, M. K. ve Şimşek, Rıdvan (2011). Sosyal Sermaye Kavramının Tarihsel-Sosyolojik Arkapları, *Akademik İncelemeler Dergisi*, 6 (1), 88-110.

Şan, M. K. Ve Akyiğit, Handan (2015). Sosyal Sermaye Tartışmaları

⁶ 2010 yılında *Himalayan Journal of Sociology & Anthropology* dergisinde, Ravi Bhandrai ve Ben Fine olmak üzere iki yazarlı olarak yayımlanan “*The Use and Abuse of Social Capital in Social Sciences*” başlıklı makale, bu makalenin tamamıyla aynıdır. Referans olarak Fine’in bu makalesini almamızın sebebi tek yazarlı olarak ve daha önce yayımlanmış olmasıdır. 2010’da yayımlanan makalede yine Fine’in ismi olmasına rağmen, başka bir yazarla birlikte sadece başlığının değiştirilerek nasıl yayımlandığı sorusu şu an için meçhulümüzdür. Diğer taraftan Nepal’de bir üniversite bünyesinde yayımlandığı ve hakemli olduğu anlaşılan bir derginin editörlük yapısı da diğer bir soru işaretidir.

ve Türkiye’de Sosyal Sermayenin Ölçülmesi Sorunu, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 34, 123-134.

The World Bank. What is social capital, <http://web.worldbank.org>, (Erişim Tarihi: 21.02.2016).

Thompson, D. (2009). What Does ‘Social Capital’ Mean, *Australian Journal of Social Issues*, 44 (2), 145-161.

Waldinger, R. (2016). What Makes a Good Life? Lessons From the Longest Study on Happiness, *TED Talks*,

<https://www.youtube.com/watch?v=8KkKuTCFvzI>, (Erişim Tarihi: 25.01.2016)

Üniversite Öğrencilerinin Şehir İmajlarına Yönelik Bir Araştırma: Balıkesir Üniversitesi Örneği

DOI NO: 10.5578/jss.49665

Alpaslan ALIĞAOĞLU¹
Alper UZUN²

Geliş Tarihi: 25.08.2016

Kabul Tarihi: 07.03.2017

Özet

Şehirler, içinde yaşayanlar tarafından farklı şekillerde algılanmaktadır. Bu algı, kişilerin yaşı ve eğitim düzeyi, yerli/yabancı olması gibi çeşitli faktörlere göre farklılık göstermektedir. Bu farklılıkların temelinde ise deneyimler vardır. Algının şehrsel mekânın anlaşılması, örgütlenmesi ve çeşitli problemlerin çözümünde önemli bir yeri vardır.

Şehrin eksik yönlerini tamamlamak, olumsuz yönlerini düzeltmek ve farkındalığını artırmak için öğrencilerin şehrsel değerlendirme imajı bilinmelidir. Bu çalışmada; Balıkesir Üniversitesi'nde okuyan öğrencilerin perspektifinden, Balıkesir şehri imajına ilişkin algularının ölçülmesi amaçlanmıştır. Bu çalışmanın problemi Balıkesir Üniversitesi öğrencilerinin Balıkesir şehrini nasıl algıladıkları, onların değerlendirmelerine göre şehir imajıdır. Bu bağlamda Balıkesir Üniversitesi'nin 4 yıllık okullarının son sınıflarında okuyan 460 öğrenciye anket uygulanmıştır. Anket çalışmasıyla birlikte; üniversite öğrencilerinin perspektifinden, şehrin üstünlük imajları, şehrin soyut imajları ve şehir halkına yönelik imajlar tespit edilmiştir. Tüm katılımcılar birlikte değerlendirildiğinde; coğrafi konum ve şehirlerarası ulaşım yüksek imaja sahip ifadelerdir. Sosyal, sportif, kültürel, eğlence ve sanat faaliyetleri bağlamında ise imaj düşüktür. Şehrin modernlik ve gelişmişlik ile ilgili imajları da düşüktür. Bu iki ifade ile paralel olacak şekilde şehir halkının girişimci ve yenilikçi imajları da diğer ifadelerle göre düşük kalmıştır.

Anahtar Kelimeler: Şehir, Şehir İmajı, Üniversite Öğrencileri, Balıkesir.

A Study on the Urban Image of University Students: Balıkesir University Example

Abstract

Cities are perceived in different ways by its residents. This perception differs with regards to different factors such as the age, level of education of the people and also as to being a local or foreigner. And at the heart of this perception

¹ Prof. Dr., Balıkesir Üniversitesi, e-posta: alpaslan38ster@gmail.com

² Yrd. Doç. Dr., Balıkesir Üniversitesi, e-posta: auzun@balikesir.edu.tr

lies experiences. Perception is key to understanding and organizing urban spaces, and solving various problems.

To complete the lacking aspects, to reform the negative aspects of cities and increase awareness about them, it is substantial to know about the opinions of the students about cities. What is aimed in this study is to evaluate the perceptions of students studying at Balıkesir University about the city of Balıkesir. The problem of this study is the evaluations of the students of Balıkesir University about the city of Balıkesir; how they perceive the image of Balıkesir city. In this regard 460 students; studying at the last grade of bachelor's degree at the University of Balıkesir; have been surveyed. With this survey; images of city superiority, abstract images of the city and images towards urban residents were identified within the perspective of university students. When all the participants are taken into account, the geographical location of Balıkesir and the easy reach it provides to other cities are the highest values attached. However, the opinions related with social, sportive, cultural, leisure, entertainment and artistic activities have low values attached. Also the images with regards to modernity and development have low values. Parallel to these two representations, the images of the people of Balıkesir about entrepreneurship and innovation have lower values than other representations.

Keywords: City, City Image, University Students, Balıkesir.

1. Giriş

“Şehir, yalnızca bir fiziki mekanizma ya da sonradan üretilmiş bir yapı değildir. Onu oluşturan insanların içinden geçtiği hayati süreci de kapsar; doğanın özellikle insan doğasının bir ürünüdür” (Park ve Burgess, 2015: 37). İşaret ve anlamlarla yüklü “şehirler belleklerde yaşar, şehir imajları belleklere sıkıca tutunur” (Peker, 2006:ii). “İnsanlar şehirlerde, şehirler de belleklerde imaj şeklinde var olur. Lawrence Durrel’in ifade ettiği gibi, şehirler bizde başlar ve biter, o belleklerimize gömülüdür” (Peker, 2006: 30).

İnsan yapısı coğrafi görünümün önemli parçası olan şehirler, içinde yaşayanlar tarafından farklı şekillerde algılanmaktadır. Algı ve bunun özel biçimi olan imajın şehirler için önemi büyüktür. Şehir imajı insanların deneyimi sonucu ortaya çıkmaktadır. Bu deneyim şehirle ilgili inançları, fikirleri ve izlenimleri belirlemektedir. Algının şehrsel mekânın anlaşılması, örgütlenmesi ve çeşitli problemlerin çözümünde önemli bir yeri vardır. Şehrsel imaj, şehrin fiziki özellikleri, içinde yaşayanların özellikleri ve şehirde faaliyet halinde olan kurum ve kuruluşların faaliyetleri arasında etkileşim sonucu zamanla oluşur. Şehrsel imaj, şehirde yer alan faaliyetler ve arazi kullanımını etkileyeceği gibi şehrin olumlu algılanmasının onun gelişimine de katkı sağlayacağı açıktır. Başka bir anlatımla, şehrin görsel düzeni, insanların çeşitli faaliyetleri için yer seçimi kararı, alışveriş davranışları ve şehrin başka şehirlerle rekabeti şehrsel algıya bağlıdır.

Şehirler farklı amaçları olan insanların birlikte yaşadıkları yerleşmelerdir. Buna bağlı olarak tek bir şehir algısından söz etmek yanlış olacaktır. İçinde yaşayanlar tarafından farklı şekillerde algılanan şehir imajları vardır.

Eldeki çalışma değerlendirme şehir imajı ile ilgili bir çalışmadır. Bu tür çalışmaların ülkemizdeki sayısı giderek artmaktadır. Bu çalışmalarda temel amaç, kent imajını geliştirmek ve buna bağlı olarak olumlu şehir markası ortaya çıkarmaktır.

Bu çalışmanın problemi Balıkesir Üniversitesi öğrencilerinin Balıkesir şehrini nasıl algıladıkları, onların değerlendirmelerine göre şehir imajıdır. Şehrin eksik yönlerini tamamlamak, olumsuz yönlerini düzeltmek ve farkındalığını artırmak için öğrencilerin şehrsel değerlendirme imajı bilinmelidir.

Bu çalışmada Balıkesir Üniversitesi öğrencilerinin şehrsel imaj algısının ölçülmesi amaçlanmıştır. Bu amaç kapsamında 5 temel araştırma sorusuna cevap aranmıştır. Bunlar: 1. Öğrencilerin Balıkesir şehrinin üstünlüklerine yönelik imajları nasıldır? 2. Öğrencilerin Balıkesir şehrinin soyut imaj unsurlarına yönelik tutumları nasıldır? 3. Öğrencilerin Balıkesir şehri halkına yönelik imajları nasıldır? 4. Öğrencilerin şehir imajı algıları cinsiyetlerine göre değişmekte midir? 5. Öğrencilerin kent imajı algıları Balıkesirli olup olmamalarına göre değişmekte midir?

Çalışma giriş bölümü ile birlikte beş bölümden oluşmaktadır. İkinci bölümde davranışsal coğrafya, algı, imaj, şehrsel imaj çeşitleri gibi konular ele alınmakta; davranışsal bakış açısının sınırları ve doğası hakkında bilgi verilmektedir. Üçüncü bölümde şehrsel imaj ile ilgili kaynaklar değerlendirilmektedir. Bu yapılırken daha çok değerlendirme imaj çalışmaları ayrıntılı şekilde ele alınmaktadır. Ülkede çok sayıda şehrsel imaj çalışması yapılmış olması nedeniyle aynı yöntemle yapılan diğer çalışmalara kısaca yer verilmektedir. Dördüncü bölümde öğrencilerin Balıkesir İmaj algıları değerlendirilmektedir. Son bölümde çalışmanın sonuçları üzerinde durulmakta, ilgili kaynaklarda değerlendirilen çalışmalarla karşılaştırmalar yapılmaktadır.

2. Yöntem

Çalışma Balıkesir Üniversitesi'nin merkez yerleşkesi olan Çağış Yerleşkesi'nde bulunan beş fakülte ve dört yıllık öğrenim süresi bulunan Beden Eğitimi Yüksek Okulu ile Sağlık Yüksek Okulu ve şehirde bulunan Necatibey Eğitim Fakültesi'nde okuyan son sınıf öğrencilerden 460 kişiye uygulanmıştır. Çalışmaya sadece son sınıf öğrencilerinin dâhil edilmesinin nedeni ise bu öğrencilerin Balıkesir şehri ile ilgili imajlarının hem öğrenimlerinin hem de şehir ile ilişkileri kapsamında geçirdikleri sürenin alt

sınıflarda okuyan öğrencilere göre yüksek olduğu düşüncesidir. Bu nedenle hem öğrenim süresi 4 yıldan az olan meslek yüksek okulu öğrencileri hem de 4 yıllık okulların 1., 2. ve 3. sınıflarında okuyan öğrenciler çalışmaya dahil edilmemiştir.

Çalışma verileri anket tekniği ile elde edilmiştir. Ankette kullanılan sorular Demirel'in (2014) Burdur şehrinin imajına yönelik üniversite öğrencilerine uyguladığı anketten alınmıştır. Uygulanan anket sayısı %95 güven aralığında ve %5 hata kabul oranı olarak belirlenmiştir. Örneklem sayısı belirlenirken, Altunışık vd. (2010) tarafından belirtilen %95 güvenirlikle 15 bin kişilik bir evrenden 375 kişinin örneklem büyüklüğü için yeterli olacağı tezinden hareket edilmiştir. Anket uygulamaları sırasında son sınıfta okuyan öğrencilere örnekleme dâhil olmaları konusunda şans tanımak için rasgele (seçkisiz örnekleme) örnekleme yöntemi tercih edilmiştir. Yine evrenin zenginliğini ortaya koymak amacı ile okullardaki öğrenci sayılarına göre her bir okulda uygulanacak anket sayısı belirlenmiştir.

Katılımcıların, Balıkesir şehir imajı algı düzeyini belirlemek için aritmetik ortalamalara bakılmıştır. Aritmetik ortalamalar değerlendirilirken belirlenen aralıklar ise şu şekildedir:

$1,0 \leq \bar{x} < 1,8$ ise katılımcıların ilgili imaja ilişkin algılarının çok olumsuz (Oldukça düşük)

$1,8 \leq \bar{x} < 2,6$ ise katılımcıların ilgili imaja ilişkin algılarının olumsuz; (Düşük)

$2,6 \leq \bar{x} < 3,4$ ise katılımcıların ilgili imaja ilişkin algılarının kararsız; (Orta)

$3,4 \leq \bar{x} < 4,2$ ise katılımcıların ilgili imaja ilişkin algılarının olumlu; (Yüksek)

$4,2 \leq \bar{x} < 5,0$ ise katılımcıların ilgili imaja ilişkin algılarının çok olumlu; (Oldukça yüksek) olduğu şeklindedir (Demirel, 2014: 235).

Çalışmada imaj ölçüm tekniklerinden biri olan beşli likert davranışsal ölçeği (Geçikli, 2012) kullanılmıştır. Anket 8 bölüm ve 50 maddeden oluşmaktadır. Birinci bölümde katılımcıların demografik özellikleri öğrenilmiştir. İkinci bölümde öğrencilerin Balıkesir şehrinin üstünlüklerine yönelik imajları değerlendirilmiştir. Bu bölüm 18 maddeden oluşmaktadır. Üçüncü bölümde öğrencilerin Balıkesir şehrinin soyut imaj unsurlarına yönelik tutumları, 8 madde ile öğrenilmiştir. Dördüncü bölümde öğrencilerin Balıkesir şehri halkına yönelik imajları belirlenmiştir. Bu bölüm 14 maddeden oluşmaktadır. 5,6,7 ve 8. bölümler tek sorulardan ibarettir. Bu bölümlerde sırasıyla, öğrencilerin Balıkesir'de yaşamayı düşünüp düşünmedikleri, Balıkesir'i işlevsel olarak hangi kent sınıfına soktukları,

Balıkesir'in sevilen üç özelliği ve son olarak Balıkesir'in rahatsız eden üç özelliği öğrenilmeye çalışılmıştır. Anket sonuçları SPSS programında değerlendirilmiştir.

İmaj çalışmaları genel olarak iki bakış açısıyla yapılmaktadır. Bunlardan biri tasarımsal şehir imajı diğeri ise değerlendirme şehir imajıdır. Bu çalışma değerlendirme şehir imajı bakış açısıyla yapılmıştır.

3. Kavramsal Çerçeve

Davranışsal yaklaşımın geçmişi eskidir. Şehirleri konu alan davranışsal yaklaşım 1970'li yıllarda ortaya çıkmıştır. Bu yaklaşım şehirselleşen çevrede insanların faaliyetleri, karar verme süreci ve çevrelerine verdikleri anlamların çalışılmasıdır (Knox, 1994). Yani insan davranışlarında değer yargıları, amaçlar ve güdülerin önemine vurgu yapılmaktadır (Hall, 2000).

Davranışsal coğrafya, "çevreyi nasıl algıladığımız, düşüncelerimiz ile algılarımızın davranışlarımızı nasıl etkilediğinin incelenmesidir. İnsanların; çevrelerini nasıl algıladıklarına ve anladıklarına bağlı olarak çevrelerine yönelik geliştirdikleri tepkiler, davranışsal coğrafyanın araştırma konusudur (Bergman, 1995: 50). Davranışsal coğrafya çalışmaları ile coğrafyaya yeni bazı kavramların girdiği görülmektedir. Bunlar algı, imaj ve zihin haritası gibi kavramlardır. Tuan'a (1975) göre, algı çevreden doğrudan alınan (örneğin önümüzdeki bir nesneyi görmek gibi) bilgidir. Ancak bu belirli bir andaki bir yerin fotoğrafı değildir. Çünkü fotoğraf bu alandaki her şeyi ihtiva ederken, algı seçicidir. İmaj çevresel uyarıcı olmadan görülen bir şeydir. Başka bir anlatımla imaj, geçmişin algısıdır. Bu durum ders işlerken evdeki yatağımızı hatırlamamıza benzer. Zihin haritası ise duyumsal deney ile en az ilişkili özel bir imaj şeklidir. Bilme-öğrenme (cognition) ise daha genel bir tanımdır. Bu tanım algıyı kapsadığı gibi, problem çözme, fikir ve bilginin düzenlenmesini de kapsar. Bilme-öğrenme öyle bir mekânsal ortamda meydana gelir ki ilgili yerler çok geniş olduğu için bir veya birden fazla bakışla algılanamaz ve anlaşılabilir. Özetle, bilme-öğrenme haritalama (cognitivemapping) bilginin elde edilmesi, birleştirilmesi ve depolanması süreci iken, bilme-öğrenme haritası (veya zihinsel harita, imaj, şema) bu sürecin herhangi bir zamandaki durumudur (Downs ve Stae, 1973).

Şehirselleşen imaj farklı şekillerde tanımlanmaktadır. "Şehir imajı, kavramsal ve duygusal etkenlerin bir karışımıdır. Kavramsal etkenler, tanımlanmış şehir özellikleri ve bireysel bilgi özelliklerini içerir. Duygusal etkenler ise bireysel davranışları ve duyguları, bölgeyle ilgili geçmiş deneyimleri, bölgede yaşayanları ve bölgeyle alakalı kuruluşları içerir" (Selçuk vd. 2010: 7).

İnsanlar tek bir imaj veya zihinsel haritaya sahip değildir. Özel bir davranış yerine getirildiğinde bilinçsiz bir şekilde hatırlanan bir dizi gizli

imajlara sahiptir. Bu bağlamda şehirselleşme ile ilgili iki farklı ayrımın yapılması ihtiyacı vardır. Bunlar; tasarımsal (designative) ve değerlendirme (appraisive) imajdır (Knox, 1982).

Şehirselleşme çevrede yön bulmaya yönelik, mekânın zihinsel örgütlenmesiyle ilişkili imaja tasarımsal imaj denilmektedir. Tasarımsal imaj, büyüklük, şekil, yapı ve düzen ile ilgilidir. Bu konuda en önemli eser Lynch tarafından verilmiştir. Lynch (2010), “Şehrin İmgesi” adlı eserinde şehirselleşme imajı elamanları beş başlık altında ele almaktadır. Bunlar; bağlantılar, sınırlar, bölgeler, odak noktaları ve nirengi noktalarıdır. Tasarımsal imajda, şehirselleşme yapının bilgisi sadece çeşitli eleman ve niteliklerden oluşmamakta; mesafe, yön, izafi konum ile ilgili ilişkilerden oluşan mekânsal özelliklerle de bağlantı kurulmaktadır.

Değerlendirme imajı, karar verme süreci ile ilişkili, insanların şehirselleşme çevre ile ilgili duygularını ifade etmektedir. Çevresel değerlendirmenin esası, ister açık bir şekilde ifade edilsin, ister bir listeyi kontrol etme şeklinde olsun, isterse iyilik-kötülük ölçeğinde sıralama şeklinde olsun, sözel tanımlamadır. Değerlendirme imajı fikir, karar ve tercihlerle ilgilidir. Bunlarla da kalmayıp o, yere duygusal bağlılıkla da ilgilidir. Yüreğin ve aklın yere duyarlılığı, semboller, duygular ve inanışlar alanıdır. Fiziksel bir nesneye adanan anlam veya o nesnenin varlığının uyandırdığı anlamlarla ilgilidir. Değerlendirme imajı çalışmaları çeşitli konuları ele alır. İnsanların herhangi bir faaliyet için yer seçiminden başlayan çalışmalar, şehrin bir sembol olarak görülmesi ve yerlilik duygusuna kadar uzanan çeşitliliktedir. Bu bağlamda insanların alışveriş davranışları, konut yeri seçimi tercihleri araştırma konusu olabilmektedir. Yine şehir sembol olarak görülmekte; insanın değer sisteminin, yani, düşünce, inanış, arzu ve korkularının görsel ifadesi olarak tanımlanmaktadır. Yerlilik duygusu yer ve insan arasındaki ilişkilerle ilgilidir. Açıkça ifade edilirse, yerlilik duygusu belirli lokasyonların farklı karakterlerinin veya özelliklerinin farkında olmaktır (Pocock ve Hudson, 1978).

4. İlgili Kaynaklar

Davranışsal coğrafya ile veya şehirselleşme imajla ilgili çok sayıda çalışma yapılmıştır. Şehirselleşme imajı çalışmaları sadece coğrafya ile ilgili değildir. Davranış ve eğitim bilimleri yanında planlama, mimari, sosyoloji, işletme, iktisat ve turizm alanlarında konuyla ilgili çalışmalar yapılmıştır. Lynch’in öncülük ettiği tasarımsal veya görsel şehirselleşme imajı çalışmaları Türkiye’de giderek artmaktadır. Dülger Türkoğlu (2002), Tunçel (2002), Aliağaoğlu (2007), Günel (2008), Öcal vd. (2011), Uzun vd. (2011), UçışıkErbilen (2012), Sağdıç (2014), Temurçin ve Keçeli (2015) tarafından yapılan araştırmalar bu tür çalışmalar arasındadır.

Aliağaoğlu (2007), çalışmasında davranışsal coğrafya perspektifinden öğrenci merkezli Balıkesir şehir imajını çalışmıştır. Çalışmanın konusu ve evreni eldeki çalışmayla aynı olmakla birlikte, yöntem açısından farklılıklar göstermektedir. Aliağaoğlu, deneklerine taslak harita yöntemi kullanarak haritalar çizdirmiş; şehrsel imaj unsurlarını, taslak haritalardaki sıklık derecelerine göre tespit ederek birleşik şehrsel imaj haritaları elde etmiştir. Çalışma sonuçlarına göre, öğrencilerin şehrsel imajlarında en etkili olan unsur olarak nirengi noktaları çıkmıştır. Öğrenciler, eğitim ve barınma ihtiyaçlarına göre de şehrsel imaj unsurlarını şekillendirmişlerdir.

Erkan ve Yenen (2010) Kastamonu'nun imajını elde etmeye yönelik çalışmalarında, taslak harita ve anket yöntemini kullanmışlardır. Başka bir anlatımla tasarımsal ve değerlendirme şehir imajları birlikte yapılmaktadır. Lynch'in (2010) tespit ettiği, şehirde yaşayan halkın zihinlerinde yer eden beş öge Kastamonu şehri için değerlendirilmiştir. İmaj elemanları cinsiyete göre değişmektedir. Bütün olarak bakıldığında şehrin öne çıkan imaj elemanları olarak, Kuzey Kent Toplu konut alanı ve Küçük Sanayi sitesi (kesim), Kastamonu Çayı ve bunun iki yanında bulunan cadde (yollar), Cumhuriyet ve Nasrullah meydanları (odak noktası) ve kaleyi (nirengi noktası) saymak mümkündür.

Algılama konusuna cinsiyet açısından bakıldığında, kadınların çizdikleri taslak haritaların daha az nitelikli olduğu görülmektedir. Bu durum erkeklerin kent mekânı içinde daha fazla hareketli olması ile ilgilidir. Erkek ve kız öğrenci taslak haritalarının gelişmişlik düzeyi aynıdır. Öğrencilerin okula varış şekli zihin haritalarını etkilediği görülmüştür. Okula giden öğrencilerin zihin haritaları daha ayrıntılıdır. Okula ulaşım süreleri, zihinsel haritaların ayrıntısını etkilemektedir. Harita yönlerinin belirlenmesinde erkeklerin daha başarılı olduğu görülmektedir (Erkan ve Yenen 2010).

Güçlü bir kent imajı oluşturarak, kent marka yapmak konusunu ele alan Peker (2006), kent markalaşması çerçevesinde müze yapılarının Bilbao Guggenheim Müzesi temelinde ele almaktadır.

Özdemir ve Karaca (2009), Afyonkarahisar'ı çalışmışlardır. Kent markası ve marka imajının ölçümü için yapılan çalışma, Afyonlu olmayan ve Afyon'da yaşamayan kişiler üzerinde anket uygulaması ile yapılmıştır. Sonuç olarak katılımcılarda Afyon şehrinin fiziki yapısı nedeniyle olumlu bir imaja sahip olmadıkları görülmektedir. Afyon halkı, geleneksel, muhafazakâr, içe dönük, az gelişmiş, temiz ve sakin, şehir ise ucuzdur. Kaymak, sucuk, şekerleme, termal tesisler, patates, kale, mermer ve Kurtuluş Savaşı şehir adıyla özdeşleşmiş ürünler olarak görülmektedir. Varılan diğer sonuçları aşağıdaki gibi sıralamak mümkündür: 1. Afyon kaymağı meşhur olmasına rağmen, bilinen bir markaya sahip değildir. 2. Afyon şehrinin başka pazarlanacak ürünlere sahip olması nedeniyle daha olumlu bir kent

imajı potansiyeline sahiptir.3. Şehir ile ilgili imaj kaynakları medya ile ilgili değildir. Medyanın bu açıdan değerlendirilmesi gerekmektedir.

Davranışsal coğrafyada uygulama alanında Türkiye’de ilk çalışmayı yapan Tunçel (2002), başka bir çalışmasında (2009), Elazığ şehrinde alışveriş için kullanılan önemli bir caddenin şehirde yaşayan çeşitli gruplar tarafından nasıl algılandığını zihin haritaları yoluyla ölçmüştür. Devlet memurları örneğinde ele alınırsa, Gazi Caddesi’nin kullanım sıklığında, eğitim ve cinsiyete bağlı olarak zihin haritaları farklılık göstermektedir. Bu grup krokiyi doldururlarken genellikle resmi kurumları başlangıç noktası olarak almıştır. Şehirde kalış süresi, eğitim seviyesi ve caddeyi kullanma sıklığı kroki üzerinde bilinen işyeri sayısını artırmıştır. Kadınlar kendilerine yönelik işyerlerini çok iyi bilmişler, erkeklerde böyle bir farklılık tespit edilmemiştir. Genel olarak bakıldığında, zihin haritalarının oluşumunda belirgin farklılıklar vardır. Nitekim bütün gruplar kendilerine tanıdık olan işyerlerini başlangıç noktası olarak seçmişlerdir. Memurlar resmi kurumları, öğretmen ve akademisyenler büyük cepheli bilinen işyerlerini ve resmi kurumları seçmişlerdir (Tunçel, 2009).

Akdoğan ve Akkuş Kargın (2010), Sivas’ın şehir sakinlerinin gözündeki imajını belirlemeye, bundan yola çıkarak şehrin kimliğini geliştirmek ve markalaşmasına katkı sağlamaya çalışmışlardır. Çalışma kapsamında varılan sonuçlar beş madde halinde özetlenmiştir. Buna göre, Sivas sanayi ve ticari gelişimini tamamlamamış bir şehir görünümündedir. Sivas’ta yaşayan insanların eğitim seviyesi düşüktür. Şehrin altyapısı, ulaşım ve sağlık hizmetlerinin kalitesi genel olarak olumlu yönde algılanmakla beraber, bu konuda yapılacak hizmetler tamamlanmamıştır. Şehirde konaklama, yeme-içme, spor tesisleri, eğlence yerleri, kültürel-sanatsal etkinlikler yetersizdir. Katılımcıların yarısından fazlası Sivas’ın yeterince tanıtılmadığını düşünmektedir.

Bakan ve Kaya’nın (2010), Konya şehrinin imajını değerlendirmeye yönelik yaptıkları çalışmalarında; Mevlana ve dini, Konya denildiği zaman akla ilk gelenler olarak tespit etmişlerdir. Konya genel olarak araştırmaya katılanlar tarafından beğenilmektedir. Konya yaşamak için İç Anadolu Bölgesi’nde, Ankara’dan sonra ikinci şehir konumundadır. Konya şehri tatil için ideal bir yerleşme değildir. Kuşkusuz belirlenen bu özellikler, yaş, cinsiyet, meslek, eğitim durumu, yerleşme yeri ve son olarak Konya’da daha önce bulunmuş olma durumuna göre farklılıklar göstermektedir.

Karadağ ve Turut (2013), Ege Üniversitesi’nde okuyan öğrencilerin İzmir kentsel algılarının ölçülmesi ve bu algıları belirleyen faktörleri ölçmüşlerdir. Farklı bölüm öğrencilerine uygulanan ankette, tüm bölüm öğrencileri tarafından İzmir deniz kavramıyla bir araya getirilmiş, böylece İzmir’in liman kenti olma özelliği vurgulanmıştır. İzmir’i ifade eden başka bir özellik özgürlüktür. Psikoloji bölümü öğrencileri bu kavramı daha sık

kullanmışlardır. Gevrek (simit) İzmir’le anılan veya sık tekrar edilen başka bir ifade olmuştur. Yazarlar tarafından yapılan taslak çalışmada en fazla tekrar edilen nirengi noktası Saat Kulesi olmuştur. Vapur ve Kordon vurgulanan diğer işaretler olmuştur. Bu bakımdan da öğrenciler arasında farklılıklar ortaya çıkmıştır.

Gelibolu vd. (2014), tarafından yapılan bir çalışmada Kars ilinin algısı, imajı ve marka kimliği araştırılmaktadır. Çalışmanın sonuçlarına göre, Kars ilinin en belirgin nitelikleri olarak, hayvancılık ve hayvan ürünleri başta olmak üzere, tarih, kültür ve kış turizmi, doğa-iklim, somut olmayan kültürel miras öğeleri, çok kültürlülük ve stratejik konum şeklinde sıralanmaktadır. Şehrin gelecekte hangi alanlara gelişmesi gerektiği ile ilgili tespitler de yapılmıştır. Buna göre Kars öncelikle turizm şehri olmalıdır. Hayvancılık ve tarım şehri, ticaret ve lojistik şehir takip eden diğer seçeneklerdir. Kars ilinin insan kaynakları ile ilgili bulgular da tespit edilmiştir. Tembellik, yeniliğe ve gelişmeye açık olma, kaba ve sert olma, güvenilir olma ve son olarak bireysellik insan kaynakları ile ilgili başlıca bulgulardır. Kars’ın görsel kimliğinde kullanacağı başlıca unsurlar üzerinde de durulmuştur. Kar ve beyaz renk, doğa ve yeşil, tarihi unsurlar, somut olmayan kültürel miras öğeleri, kırmızı ve şehitlik, hayvancılık ve Kars kaşarı gibi unsurlar üzerinde durulmaktadır.

Köksal ve Sarı (2014), Burdur şehrini davranışsal açıdan ele almışlardır. Burdur şehir imajı yerel halk ile üniversite öğrencileri üzerinden ölçülmeye çalışılmıştır. Şehir öğrenciler tarafından olumsuz algılanırken, yerel halkın bu konuda daha olumlu olduğu tespit edilmiştir. Halk, Burdur’u yaşanacak ilk beş kent arasında görmekte, öğrenciler ise bu görüşe katılmamaktadır. Öğrenciler şehir içi ulaşım ve sağlık hizmetlerini yeterli görmemektedirler. Yerel halkın aksine, genel olarak öğrenciler şehirde ev bulmakta zorlanmaktadır. Eğlence imkânları ve doğal güzellikleri az, hava kirliliğinin fazla, ulaşım hizmetleri yeterli değildir. Öğrenci ve halkın hem fikir oldukları eksiklikler de tespit edilmiştir. Bunlar; kentin gelişmemiş oluşu, ticaret ve alışveriş mekânlarının yeterince olmaması, aranan her şeyin şehirde yeterince bulunmaması ve kentin yeterince tanıtılmadığıyla ilgili durumlardır. Sonuç olarak, şehirde öğrencilere yönelik yatırımların artırılması ve belediye hizmetlerine ağırlık verilmesi gerektiği ifade edilmektedir. Kuşkusuz benzer nitelikte başka çalışmalar da vardır.

Türkiye’de şehir değerlendirme imajını kullanarak yapılan çok sayıda yayın yapılmıştır. Bu çalışmalar, yukarıda verilen çalışmalara ilave olarak, farklı yerleşme veya şehirler için yapılmıştır. Bunları, Amasya (Geçikli, 2010), Erzurum (Selçuk vd., 2010), Kahramanmaraş (Aydınöğlü, 2014), Konya (Hoşgör, 2010), Muğla (Firat ve Kömürcüoğlu, 2015) ve Rize (Can ve Kazancı Başaran, 2014) şeklinde sıralamak mümkündür.

Turizm, imaj çalışmalarının yapıldığı başka bir alandır. Bu

bağlamda, Olcay ve Doğan (2015), öğrenciler gözüyle Gaziantep şehrinin turistik yer imajını çalışmışlardır. Zihinlerde oluşan olumlu imaj, şehirlerin turistik yer olarak önemini artırmaktadır. Bu bağlamda şehrin imajı ziyaretçilerin şehir ile ilgili izlenimleri, vardıkları kanaattir. Diğer sonuçlar yanında (sanayi ve insani boyut), 2. faktör olan turizmle ilgili ifadeler en çok katılım, “Gaziantep’in sahip olduğu turizm potansiyelinden yararlanamamaktadır” ifadesi olmuştur. En az katılım “Gaziantep kültürel açıdan zengin bir şehirdir” ifadesi olmuştur. Bu konuda başka çalışmalar da vardır.

Büyük düzenlemeler veya bir yerde çekilen film ve diziler de şehir imajını olumlu yönde etkileyebilmektedir. Görkemli vd. (2013) Mevlana törenlerinin Konya şehir imajına olan olumlu katkılarından bahsederken, Şahbaz ve Kılıçlar (2009), Mardin’de çekilen filmlerin şehir ve çevresinin tanınması konusunda olumlu etkiler bıraktığını ifade etmişlerdir.

Şehir imajının oluşumunda medyanın da rolü vardır. Görkemli ve Solmaz (2014), Konya imajının basında çıkan haberlere göre analizini yapmışlardır. Zaman, Posta ve Hürriyet gazeteleri bu açıdan incelenmiş; bir aylık zaman zarfında elde edilen sonuca göre, suç ve spor haberleri sıklığının en yüksek haberler olduğu görülmüştür. Suçlar içinde en önemli olayların trafik kazaları ile yaralama ve silahlı saldırıdır. Futbol ve bisiklet ile ilgili haberler önemli sportif faaliyetler olarak ifade edilmiştir. Faaliyetler, özellikle eğlenceye yönelik olanlar, fuar ve anma törenleri önemli olan haberler arasında yer almıştır. Tarihi ve kültürel olaylar arasında Mevlana’yı anma törenleri ile Konya mutfağı yer almıştır. Milletvekili faaliyetleri politik haberler arasında sıklıkla yayınlanmıştır. Ekonomi, eğitim, sağlık ve ulaşım haberleri sıklık açısından önemli olmayan haberler grubundadır. Sonuç olarak Konya’nın basında tek yönlü olarak alınmadığı görülmüştür.

5. Balıkesir Şehir İmajına Yönelik Bulgular

5.1. Katılımcıların Demografik Özelliklerine İlişkin Bulgular

Çalışmaya dâhil edilen katılımcıların okudukları okullara ve demografik özelliklerine ilişkin bulgular Tablo 1’de gösterilmiştir. Tablodan görüldüğü üzere öğrencilerin Balıkesir şehrine yönelik imajları tespit edilirken cinsiyete göre imajın değişebileceği faktörü de dikkate alınmış ve katılımcıların cinsiyet dengesi neredeyse % 50 oranında sağlanmıştır.

Her 5 katılımcıdan birisi Balıkesirlidir. Bu bağlamda bu şehirde doğup büyüyenler ile bu şehre dışarıdan gelenlerin imajlarını ortaya koyması ve her iki grup arasında anlamlı bir farkın olup olmadığını görmek açısından bu oran önemlidir.

Ankete katılan her 2 kişiden biri Marmara Bölgesi’nde ikamet etmektedir. Bu bağlamda mesafenin de öğrencilerin üniversite tercihlerinde etkili olduğunu söylemek mümkündür. Hem Marmara hem de Ege

bölgelerinde toprağı bulunan ve Güney Marmara Bölümü içerisinde yer alan Balıkesir'e gelen öğrencilerin % 70'ten fazlasının (anket katılımcılarına göre) Marmara ve Ege bölgelerinden olması; doğuya gidildikçe Balıkesir'e bu bölgelerden gelen öğrenci sayısında önemli azalma olması bu tezi doğrular niteliktedir (Tablo 1).

Ankete katılan öğrencilerin önemli bir kısmı ikamet yeri olarak kiralık daireyi tercih etmişlerdir. Bu oranın yüksek olması öğrencilerin gözünden Balıkesir şehir imajı konusunu ele alan bu çalışmaya artı değer katmaktadır. Kiralık dairede ikamet eden öğrencilerin şehri kullanma/yaşama düzeyleri diğer yerlerde özellikle Kredi ve Yurtlar Kurumu'nda (KYK) ikamet edenlere göre oldukça yüksektir. Çünkü Balıkesir'deki KYK yurtlarının konumları öğrencilerin şehir ile olan ilişkilerine mesafe bağlamında engel teşkil etmektedir. Kız öğrenciler için olan KYK şehre 5 km mesafede iken yerleşke içerisinde yer alan erkek öğrenci yurtları şehre 18 km mesafededir. Öğrencilerin hem KYK yurtlarına belli saatler içerisinde giriş-çıkış yapmaları hem de yurtların mesafe açısından konumları bu bağlamda önemlidir.

Tablo 1. Katılımcılara İlişkin Özellikler

Değişkenler	Gruplar	F	%
Fakülte/Yüksekokul	Fen-Edebiyat Fakültesi	80	17,4
	Mühendislik-Mimarlık Fakültesi	80	17,4
	Necatibey Eğitim Fakültesi	80	17,4
	Turizm Fakültesi	80	17,4
	İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi	50	10,9
	Veteriner Fakültesi	30	6,5
	Balıkesir Sağlık Yüksek Okulu	30	6,5
	Beden Eğitimi ve Spor Yüksek Okulu	30	6,5
	Toplam	460	100
	Cinsiyet	Erkek	224
Kadın		236	51,3
Toplam		460	100
Balıkesirli mi?	Evet	91	19,8
	Hayır	369	80,2
	Toplam	460	100
Balıkesir'e geldikleri bölge	Marmara Bölgesi	234	50,9
	Ege Bölgesi	91	19,8
	İç Anadolu Bölgesi	42	9,1
	Akdeniz Bölgesi	34	7,4
	Karadeniz Bölgesi	29	6,3
	Doğu Anadolu Bölgesi	7	1,5
	Güneydoğu Anadolu Bölgesi	18	3,9
	Yurtdışı	5	1,1
Toplam	460	100	
Balıkesir'deki ikamet yeri	Kiralık Daire	245	53,2
	Özel Yurt/pansiyon	119	25,9
	Aile/Akraba yanı	56	12,2
	Kredi ve Yurtlar Kurumu	40	8,7
	Toplam	460	100

5.2. Diğer Bulgular

Balıkesir şehrini 3 farklı boyutta (şehir üstünlük imajları, şehrin soyut imajları ve şehir halkına yönelik imajlar) ele alarak şehrin üniversite öğrencileri tarafından genel imajını bulmaya çalışan bu çalışmada, katılımcıların bu 3 grupta yer alan ifadelerine verdikleri yanıtların güvenilirliklerine bakıldığında Cronbach's değerinin kabul edilebilir değer aralığında olduğu görülmektedir (Tablo 2).

Tablo 2. İmajlara İlişkin Cronbach's Değerleri

İmaj grupları	Cronbach's Alpha
Kent üstünlük	,844
Şehir soyut imaj	,768
Halk imajı	,855

Katılımcıların cinsiyetlerine göre; Balıkesir şehrinin üstünlüğüne yönelik imajları, Balıkesir şehrinin soyut imajlarına yönelik tutumları ve Balıkesir şehrinin halkına yönelik imajları konularında anlamlı fark bulunmamıştır. Bu bağlamda katılımcıların erkek veya kadın olmasının onların şehri kullanma derecelerinde farklılık yaratabileceği tezi, Balıkesir şehri imajı konusunda yapılmış olan bağımsız örneklem T testine göre geçerli olmamıştır (Tablo 3 ve 4).

Tablo 3. Katılımcıların Cinsiyetlerine Göre Balıkesir Şehir İmajı

	Cinsiyet	N	Mean	Std. Deviation	Std. Error Mean
Şehir Üstünlük İmajı	Erkek	224	2,6962	,52533	,03510
	Kadın	236	2,7521	,51747	,03368
Şehir soyut imajı	Erkek	224	2,7952	,66301	,04430
	Kadın	236	2,9041	,61833	,04025
Şehir halkı imajı	Erkek	224	2,8086	,67036	,04479
	Kadın	236	2,8895	,59661	,03884

Tablo 4. Katılımcıların Cinsiyetlerine Göre Balıkesir Şehir İmajı

	Levene's Test for Equality of Variances	t-test for Equality of Means				
		F	Sig.	t	df	Sig. (2-tailed)
Şehir Üstünlük İmajı	Varyansların eşit olduğu kabul edildiğinde	,302	,583	-1,150	458	,251
	Varyansların eşit olmadığı kabul edildiğinde			-1,150	455,931	,251

Şehir soyut imajı	Varyansların eşit olduğu kabul edildiğinde	1,783	,182	-1,823	458	,069
	Varyansların eşit olmadığı kabul edildiğinde			-1,820	451,303	,069
Şehir halkı imajı	Varyansların eşit olduğu kabul edildiğinde	2,131	,145	-1,370	458	,171
	Varyansların eşit olmadığı kabul edildiğinde			-1,366	445,435	,173

Katılımcıların hepsinin Balıkesir şehrinin üstünlüklerine yönelik ifadelerine verdikleri cevaplar Tablo 5'te gösterilmiştir. Katılımcıların Balıkesir şehrinin üstünlüğü konusunda yüksek imaja sahip olduğu iki ifade vardır. Bunlar; “şehirlerarası ulaşım” ve “coğrafi konumun uygunluğu” ifadeleridir. Bu ifadelerin birbirini tamamlar nitelikte olması katılımcıların ifadelerine verdikleri cevapların samimi olduğunu göstermektedir. Balıkesir şehri, İzmir çıkışlı araçların İstanbul ve Ankara istikametindeki seyahatlerinde ara durak yeridir. Bu özelliği nedeniyle Balıkesir şehriden Türkiye'nin diğer büyük şehirlerine neredeyse günün her saatinde ulaşım konusunda bir araç bulmak mümkündür. Yine Balıkesir şehri, Bandırma Limanı sayesinde kısa sürede İstanbul'a (şehir merkezinden yaklaşık 3,5 saat) ulaşımın sağlandığı bir şehirdir.

Tablo 5. Katılımcıların Balıkesir Şehrinin Üstünlüklerine Yönelik İmaj Algıları

İfade	Min.	Max.	Mean	Std. Deviation	İmaj algı düzeyi
Planlı gelişmiştir.	1	5	2,17	,94	Düşük
Şehirlerarası ulaşımı kolaydır.	1	5	3,41	1,08	Yüksek
Şehir içi ulaşımı kolaydır.	1	5	3,14	1,19	Orta
Eğitim imkânları iyidir.	1	5	2,90	,98	Orta
Konaklama imkânları iyidir.	1	5	2,85	,98	Orta
Sağlık imkânları iyidir.	1	5	2,90	,97	Orta
Sanayisi gelişmiştir.	1	5	2,54	,94	Düşük
Tarihi açıdan zengindir.	1	5	2,96	1,00	Orta
Coğrafi konumu uygundur.	1	5	3,66	,91	Yüksek
Doğal güzellikleri çoktur.	1	5	3,28	1,06	Orta
İklimi uygundur.	1	5	1,72	,83	Oldukça düşük
Yeşil alan bakımından yeterlidir.	1	5	2,97	1,01	Orta
Yemekleri lezzetlidir.	1	5	2,99	1,07	Orta
Sanatsal etkinlikleri çoktur.	1	5	2,10	,91	Düşük
Spor etkinlikleri yeterlidir.	1	5	2,15	,90	Düşük
Kültürel etkinlikleri çoktur.	1	5	2,13	,93	Düşük
Alışveriş imkânları çoktur.	1	5	2,06	1,00	Düşük
Eğlence imkânları gelişmiştir.	1	5	1,72	,83	Oldukça düşük

* İmaj algı düzeyi: $1,0 \leq \bar{x} < 1,8$ (Oldukça Düşük) ; $1,8 \leq \bar{x} < 2,6$ (Düşük); $2,6 \leq \bar{x} < 3,4$ (Orta) ; $3,4 \leq \bar{x} < 4,2$ (Yüksek) ; $4,2 \leq \bar{x} < 5,0$ (Oldukça Yüksek)

“Coğrafi konumun uygunluğu” ifadesi ise şehrin üstünlüğüne yönelik imajlar arasında en yüksek değeri alan ifadedir. Balıkesir’in Türkiye haritasındaki coğrafi konumuna bakıldığında Balıkesir; İzmir ve Bursa gibi iki büyük şehir arasında bulunan, hem Ege hem Marmara denizlerine kıyısı olan ve iç turizm kapsamında son yıllarda önem kazanan Edremit Körfezi ve Ayvalık ilçelerinin bulunduğu bir ildir. Anket uygulaması sırasında katılımcılara sorulan açık uçlu sorular arasında yer alan Balıkesir şehrinin en sevdiğiniz 3 özelliği cevapları arasında, imaj ifadeleri arasında ulaşım ve konum cevapları olmasına rağmen katılımcılar sıklıkla ulaşımın kolaylığını şehrin sevdikleri bir özelliği olarak dile getirmişlerdir.

Katılımcıların Balıkesir şehrinin kent üstünlüğü konusunda oldukça düşük imaja sahip iki ifade vardır. Bunlar; “iklimi uygundur” ve “eğlence imkânları gelişmiştir” ifadeleridir. İklim konusunda sıklıkla sıcaklık değerlerinde ani değişmelere vurgu yapılmıştır. Katılımcıların sosyokültürel yaşam anlamında birlikte değerlendirdiği sanat, spor, kültürel aktiviteler ve alışveriş imkânları ifadeleri konularındaki imajların hepsi düşüktür. Anket uygulaması sırasında katılımcılara sorulan açık uçlu sorular arasında yer alan Balıkesir şehrinin en sevmediğiniz 3 özelliği cevapları arasında çoğunlukla eğlence imkânlarının ve alışveriş merkezlerinin az oluşu ve işyerlerinin erken saatlerde kapanması konularına vurgu yapılmıştır.

Katılımcıların, Balıkesir şehrinin soyut imaj unsurlarına yönelik tutumları ile ilgili ifadelere verdikleri cevaplara bakıldığında; “sakin” ve “kalabalık” ifadeleri yüksek imaja sahiptir (Tablo 6).

Tablo 6. Katılımcıların Balıkesir Şehrinin Soyut İmaj Unsurlarına Yönelik Algıları

İfade	Min.	Max.	Mean	Std. Deviation	İmaj algı düzeyi
Sakindir	1	5	3,63	,989	Yüksek
Güvenlidir	1	5	3,11	1,075	Orta
Temizdir	1	5	3,19	,956	Orta
Ucuzdur	1	5	3,21	1,070	Orta
Dışa açıktır	1	5	2,61	1,030	Orta
Moderndir	1	5	2,26	,929	Düşük
Gelişmiştir	1	5	2,26	,912	Düşük
Kalabalıktır	1	5	3,46	,939	Yüksek

* İmaj algı düzeyi: $1,0 \leq \bar{x} < 1,8$ (Oldukça Düşük) ; $1,8 \leq \bar{x} < 2,6$ (Düşük); $2,6 \leq \bar{x} < 3,4$ (Orta) ; $3,4 \leq \bar{x} < 4,2$ (Yüksek) ; $4,2 \leq \bar{x} < 5,0$ (Oldukça Yüksek)

Birbirine zıt kavramların yüksek imaja sahip olmaları çelişkili gibi gözükse de, Balıkesir şehir merkezinde yeme-içme, alışveriş ve

sosyokültürel mekânların belirli caddeler üzerinde toplanmış olması bunu açıklar niteliktedir. Ayrıca üniversite öğrencilerine yönelik mekânların da belirli caddeler üzerinde yığılmış olması katılımcılarda “kalabalık” bir şehir imajı vermektedir. Buna karşılık nüfusunun çoğunluğu memurlar ve emeklilerden oluşan Balıkesir’de sakin bir yaşam ortamının olduğunu söylemek mümkündür.

Şehrin soyut imaj unsurlarından düşük değere sahip olanlar “şehrin modernliği ve gelişmişliği” gibi benzer ifadelerdir. Katılımcılara göre Balıkesir şehri modernlikten ve gelişmişlikten uzak; buna karşılık kalabalık, sakin, güvenli, temiz, ucuz ve dışa açık bir şehirdir.

Katılımcıların Balıkesir şehir halkına yönelik imajlarına bakıldığında (Tablo 7); halk imajı algılarının çoğunlukla orta düzeyde olduğu söylenebilir. Katılımcılar; benzer niteliklere sahip sayılabilecek “girişimcilik” ve “yenilikçilik” konularında Balıkesir halkını düşük düzeyde algılamaktadırlar.

Tablo 7. Katılımcıların Balıkesir Şehri Halkına Yönelik İmajları

İfade	Min.	Max.	Mean	Std. Deviation	İmaj algı düzeyi
Sakindir	1	5	3,25	1,089	Orta
Gelenekseldir	1	5	3,40	,971	Orta
Samimidir	1	5	2,88	1,084	Orta
Sıcakkanlıdır	1	5	2,82	1,090	Orta
Yardımseverdir	1	5	2,80	1,084	Orta
Çalışkandır	1	5	2,73	,990	Orta
Dindardır	1	5	2,68	,986	Orta
Dürüsttür	1	5	2,66	,935	Orta
Sıkıcıdır	1	5	3,37	1,148	Orta
Hoşgörülüdür	1	5	2,80	,989	Orta
Naziktir	1	5	2,66	1,009	Orta
Cömerttir	1	5	2,63	1,005	Orta
Girişimcidir	1	5	2,40	,948	Düşük
Yenilikçidir	1	5	2,18	,916	Düşük

* İmaj algı düzeyi: $1,0 \leq \bar{x} < 1,8$ (Oldukça Düşük) ; $1,8 \leq \bar{x} < 2,6$ (Düşük); $2,6 \leq \bar{x} < 3,4$ (Orta) ; $3,4 \leq \bar{x} < 4,2$ (Yüksek) ; $4,2 \leq \bar{x} < 5,0$ (Oldukça Yüksek)

Balıkesirli olan öğrencilerin şehir imajı Balıkesirli olmayan öğrenciler lehine daha yüksektir hipotezini test amacıyla Balıkesirli olan ve Balıkesirli olmayan öğrencilerin Balıkesir kentinin üstünlükleri, Balıkesir şehrinin soyut imaj unsurları ve Balıkesir şehri halkı imajı hakkındaki ortalama tutumları karşılaştırılmıştır (Tablo 8). Bağımsız örneklem T testine göre Balıkesir kentinin üstünlüklerine, Balıkesir şehrinin soyut imaj unsurlarına ve Balıkesir şehri halkına yönelik verilen ifadelerin, katılımcıların Balıkesirli olup olmamasına göre değerlendirildiğinde anlamlı farklılıklar tespit edilmiştir. Levene testine göre bu gruplar eşit varyansa sahip değildirlir. Karşılaştırma sonuçlarına göre Balıkesir şehri ve halkı

hakkındaki imajlar, bu iki grup arasında anlamlı bir fark göstermektedir. Balıkesirli olan öğrencilerin imajlarının daha olumlu olduğu görülmektedir. Balıkesirli olan öğrenciler çoğunlukla bu şehirde doğmuş ve büyümüşlerdir. Bu bağlamda onların mekândaki ayak izlerinin, deneyimlerinin ve yaşamışlıklarının diğer öğrencilere göre oldukça fazla olması ve Balıkesir'in memleketleri olması; bu öğrencilerde şehir imajının diğerlerine göre daha yüksek değerde olmasını açıklamaktadır.

Tablo 8. Katılımcıların Balıkesirli Olup Olmamlarına Göre Balıkesir Şehir İmajı

	Grup İstatistikleri				t testi sonuçları			
	Balıkesirli	N	Mean	Std. Deviation	Std. ErrorMean	T	df	P
Şehir Üstünlük İmajı	Evet	91	3,0983	,52738	,05528	8,152	129	0,000#**
	Hayır	369	2,6328	,47771	,02487			
Şehir soyut imajı	Evet	91	3,2294	,68776	,07210	6,556	125	0,000#**
	Hayır	369	2,7578	,59534	,03099			
Şehir halkı imajı	Evet	91	3,2198	,65033	,06817	6,480	130	0,000#**
	Hayır	369	2,7589	,59674	,03107			

varyanslar eşit değil, ** 0.01>p

Katılımcıların %70'i üniversiteyi bitirdikten sonra, imkân bulsa dahi Balıkesir'de yaşamını devam ettirmeyi düşünmemektedir (Tablo 9). Mezuniyeti sonrası Balıkesir'de yaşamayı düşünen % 30'luk dilim içerisinde Balıkesirli olan öğrenciler ağırlıktadır. Bu bağlamda dışarıdan Balıkesir'e okuma amaçlı gelen öğrencilerin büyük çoğunluğunun mezuniyetleri sonrasında Balıkesir'de yaşamlarını devam ettirmeyi düşünmediği söylenebilir. Yine katılımcıların yaklaşık 2/3'si Balıkesir şehrini tarım şehri olarak algılamaktadır. Hizmet sektörünün ağırlığının hissedildiği Balıkesir'i, katılımcılar tarımsal bir şehir olarak görmektedir. Bu iki soruya verilen cevap Balıkesir şehrinin kendini üniversite öğrencilerine yeterince tanıtmadığını ve sevdiremediğini gösterir niteliktedir.

Tablo 9. Katılımcıların Balıkesir'i Nasıl Algıladıkları Ve Üniversite Sonrası Balıkesir'de Yaşama İstekleri

	F	%	
Üniversiteden sonrada Balıkesir'de yaşamayı düşünebilirim.	Evet	139	30,2
	Hayır	321	69,8
	Toplam	460	100,0
Balıkesir, sizce hangisidir?	Sanayi	31	6,7
	Tarım	290	63,0
	Turizm	43	9,3
	Eğitim	96	20,9
	Toplam	460	100,0

Anket sonunda yer alan 2 açık uçlu soruya (Balıkesir'in sevdiğiniz 3 özelliği ve Balıkesir'in rahatsız olduğunuz 3 özelliğini önem sırasına göre yazar mısınız?) verilen cevaplar da bu kanıyı destekler niteliktedir. Katılımcılar, sevdikleri özellikler arasında sıklıkla ulaşımın kolaylığına ve Balıkesir ilinin ilçelerine vurgu yapmıştır. Balıkesir'in ilçeleri ile kastedilen Ege ve Marmara denizleri kıyısında yer alan Ayvalık, Gömeç, Burhaniye, Edremit, Erdek, Bandırma ve Marmara gibi son yıllarda deniz turizmi kapsamında iç turizm talebinin artış eğilimi gösterdiği ilçelerdir. Katılımcılara göre şehirde rahatsızlık yaratan temel özellikler; işyerlerinin erken kapanması, eğlence mekânlarının azlığı, sosyal ve kültürel faaliyetlerin yetersizliğidir. Özellikle işyerlerinin erken kapanması katılımcılar tarafından sıklıkla dile getirilen rahatsız edici bir özellik olmuştur.

Sonuç

Günümüz dünyasında insan imajlar dünyasında yaşamaktadır. Şehirler onları kullananlar ile sürekli ve sıkı ilişki içindedir. Bu ilişkiye bağlı olarak şehrsel imajlar zamanla şekillenmektedir. Kuşkusuz zamanın yanında fiziksel çevre özellikleri, yaş, eğitim, cinsiyet, kültür ve meslek gibi değişkenlerin de imajın oluşmasında katkısı vardır. Farklı sektörleri etkileyen imaj şehirler içinde önemlidir. İmajın, özellikle şehrsel imajın çok yönlü etkileri olabilmektedir. İmajın şehrsel mekânın anlaşılması, örgütlenmesi ve çeşitli problemlerin çözümünde önemli bir yeri vardır. Şehrin eksik yönlerini tamamlamak, olumsuz yönlerini düzeltmek ve farkındalığını artırmak için şehrsel imajın bilinmesi ihtiyacı vardır. Çalışma bu bağlamda üniversitede okuyan öğrenciler temel alınarak yapılmaktadır.

Sonuç olarak Balıkesir şehri imajına bakıldığında, katılımcıların Balıkesir şehrinin soyut imaj unsurlarına yönelik algıları diğer iki imaj grubuna göre yüksek olduğu görülmektedir. Yine katılımcıların Balıkesir şehri halkına yönelik imajlarının da olumlu olduğu söylenebilir. Ancak katılımcıların Balıkesir şehrinin üstünlüklerine yönelik imaj algıları genellikle düşüktür. Özellikle eğlence ve alışveriş imkânları ile spor, kültür ve sanat etkinlikleri konularında katılımcıların Balıkesir şehir algısı düşük düzeydedir. Katılımcıların temsil ettiği yaklaşık 15 bin kişilik öğrenci grubunun da bu konulardaki şehir imajlarının düşüklüğü, Balıkesir şehri adına problemdir.

Üniversite öğrencilerinin bir nevi Balıkesir şehrinin gidecekleri (memleketleri veya başka şehirlerde) yerlerde kültür elçileri olarak düşünüldüğünde, şehir imajı konusunda tespit edilen problemlerin giderilmesi gerekmektedir.

Kaynakça

- Akdoğan, Ş. Ve Akkuş Kargın, .G. 2010. Şehir Pazarlaması Kapsamında Bir İmaj Çalışması: Sivas Örneği. *I. Disiplinlerarası Turizm Araştırmaları Kongresi*, 540-556.
- Aliğaoglu, A. 2007. Davranışsal Coğrafyaya Bir Örnek: Öğrenci Merkezli Balıkesir Şehir İmajı. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17 (1). 17-44.
- Altunışık, R., Coşkun, R., Bayraktaroğlu, S. ve Yıldırım, E. 2010. *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri SPSS Uygulamalı*, Adapazarı: Sakarya Yayıncılık.
- Aydınoglu, Ö. 2014. *Kent İmajı ve Kent İmajının Ölçümü (Kahramanmaraş Kent İmajı Üzerine Bir Araştırma)*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Erzurum.
- Bakan, Ö. ve Kaya, F. 2010. Konya İmajını Değerlendirmeye Yönelik Bir Araştırma”, *e-journal of New World Sciences Academy*, 5 (4), 637-645.
- Bergman, E. 1995. *Human Geography, Cultures, Connections and Landscapes*, USA: Printice Hall.
- Can, C. M. ve Kazancı Başaran, Z. 2014. Kent Markası ve İmajının Belirlenmesi: Rize Örneği, *Marmara Üniversitesi Öneri Dergisi*, 2 (42), 27-42.
- Çalışkan, U. Tutar, H. ve Sallan, S. (editörler). 2014. *Kars Algısı, İmajı ve Marka Kimliği Araştırması*, Kars: T.C. Serhat Kalkınma Ajansı.
- Demirel, M. 2014. Burdur Kent İmajı: Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Öğrencileri Üzerine Bir Alan Araştırması, *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6 (10), 230-241.
- Downs, R. M. ve Stea, D. 1973). *Cognitive Maps and Spatial Behavior: Process and Products*, *Image and Environment*, İçinde R. M. Downs ve D. Stea, s. 10-26, Chicago: Aldire Publishing Company.
- Dülger Türkoğlu, H. 2002. Kentsel İmge: İstanbul’dan Bulgular. *İtüdergisi/a, mimarlık, planlama, tasarım*, 1 (1), 57-64.
- Fırat, A. ve Kömürcüoğlu, F. 2015. Muğla Şehir Markası ve İmaj Algısı; Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Öğrencileri Üzerine Bir Alan Araştırması. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 13 (26), 285-304.
- Geçikli, F. 2012. *Şehir İmajı, Amasya Şehri Üzerine Bir Uygulama*, Ankara: Fenomen.
- Gelibolu, L., Kanıbir, H., Saydan, R., Tutar, H. ve Yavuz, M. C. 2014. *Kars Algısı İmajı ve Marka Kimliği Araştırması*. Kars: T.C. Serhat Kalkınma Ajansı.

Görkemli, N., Tekin, G. ve Baypınar, Y. E. 2013. Kültürel Etkinlikler ve Kent İmajı-Mevlana Törenlerinin Konya Kent İmajına Etkilerine İlişkin Hedef Kitlelerin Görüşleri, *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, 2 (1), 151-171.,

Görkemli, N. ve Solmaz, B. 2014. Konya ile İlgili Basında Yer Alan Haberlerin Kent İmajı Açısından Değerlendirilmesi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* Dr. Mehmet YILDIZ özel sayısı, 145-157.

Günal, F. E. 2008. *Kent İmajı ve Kentsel Doku Bağlamında Çanakkale Kent Merkezinin İrdelenmesi*, Yıldız Teknik Üniversitesi, İstanbul.

Hoşgör, N. 2010. *Kent Vizyonu ve Kent İmajı Açısından Kültürel Değerler, Konya Örneği*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Konya.

Karadağ, A. ve Turut, H. 2013. Üniversite Öğrencilerinin Kentsel Çevre Algısı Üzerine Bir Araştırma: İzmir Örneği. *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 11 (1), 31-51.

Knox, P. 1982. *Urban Social Geography, An Introduction*, New York: Longman.

Köksal, Y. ve Sarı, S. 2014. Burdur Kent İmajının Yerel Halk ile Üniversite Öğrencileri Arasındaki Karşılaştırmalı İncelenmesi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 42, 279-288.

Lynch, K. 2010. *Kent İmgesi*, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Park, R. ve Burgess, W. E. 2015. *Şehir, Kent Ortamındaki İnsan Davranışlarının Araştırılması Üzerine Öneriler*, Ankara: Heretik.

Peker, A. E. 2006. *Kentin Markalaşma Sürecinde Çağdaş Müzelerin Rolü: Kent Markalaşması ve Küresel Landmark*. İstanbul Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Pocock, D. ve Hudson, C. R. 1978. *Images of Urban Environment*, London and Basingstoke: Macmillan Press Ltd.

Olçay, A. ve Doğan, G. 2015. Bir Destinasyon Olarak Gaziantep Şehir İmajına Yönelik Öğrenci Görüşleri. *AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15 (2), 235-267.

Öcal, A., Polat, R. ve Altınok, A. 2011). İlköğretim İkinci Kademe Öğrencilerinin 'Önemli Yer' Algısı. *Eğitim Fakültesi Dergisi*, 24 (1), 61-79.

Özdemir, Ş. ve Karaca, Y. 2009. Kent Markası ve Marka İmajının Ölçümü: Afyonkarahisar Kenti İmajı Üzerine Bir Araştırma. *Afyon Kocatepe Üniversitesi, İ.İ.B.F. Dergisi*, 11 (2), 113-134.

Sağdıç, M. 2014. Üniversite Öğrencilerinin İstanbul'a İlişkin Algılarının Şehir İmajı Açısından Analizi. *Turkish Studies, International*

Periodical for Language, Literature and History of Turkish orTurkic, 92 (Winter), 1267-1283.

Selçuk, G. N., Sağlık, E. ve SERÇEOĞLU, N. 2010. *Şehir İmajı Erzurum Ölçeğinde Bir Uygulama*, Erzurum: Cemre Ofset.

Şahbaz, R. P. ve KILIÇLAR, A. 2009. Filmlerin ve Televizyon Dizilerinin Destinasyon İmajına Etkileri. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 31-52.

Temurçin, K.ve KEÇELİ, K. 2015. Bir Davranışsal Coğrafya Çalışması: Isparta Şehri Örneğinde Uluslararası Öğrencilerin Kentsel Mekân Algısı. *SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 36, 117-138.

Tuan, Y. F. 1975. Images and Mental Maps. *Annals of theAssociation of American Geographers*, 65 (2), 205-213.

Tunçel, H. 2002. Türk Öğrencilerinin Zihin Haritalarında İslam Ülkeleri. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12 (12), 83-103.

Tunçel, H. 2009. Kentsel Mekânın Algılanması: Elazığ Örneği. Ankara Üniversitesi V. *Ulusal Coğrafya Sempozyumu (16-17 Ekim 2008)* Ankara.

Uzun, İ., Akyol Altun, T., D. ve Bal, E. 2011. İzmir'in İzmir'i: Kentlinin Belleğindeki Mekânsal Temsiller, *Ege Mimarlık*, 34-39.

Üçışık Erbilen, S. 2012. Kentsel Mekân Algılanmasına Bir Örnek: Gazimağusa (İsmet İnönü Bulvarı), *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Özel Sayı 1, 157-166.

Mübârizüddîn Ertokuş ve Osmanlı Dönemi Atabey Medresesi Evkafı

DOI NO: 10.5578/jss.36296

Abdullah ÇAKMAK*

Mehmet YAĞCI**

Geliş Tarihi: 24.08.2016

Kabul Tarihi: 07.03.2017

Özet

Mübârizüddîn Ertokuş, Türkiye Selçuklu Devleti'nin gulam sisteminden yetişmiş önemli devlet adamlarındandır. I. Gıyâseddin Keyhüsrev, I. İzzeddin Keykavus ve I. Alâeddin Keykubat zamanlarında uzun müddet Antalya subaşılığı/valiliği yapan Ertokuş, ayrıca Akdeniz ve Karadeniz sahillerindeki birçok bölgenin fetihlerini gerçekleştirmiştir. Siyasi başarılarının yanında özellikle Isparta ve Antalya bölgelerinde yaptırdığı eserlerle bu bölgelerin Müslüman Türk kimliği kazanmasında önemli katkıları bulunan Ertokuş, son olarak Erzincan'ın fethiyle buraya bölge valisi olan şehzade Gıyâseddin'e atabey olarak görevlendirilmiştir.

Ertokuş'un vakfiyesinden Isparta'da bir medrese ve kervansaray ile Antalya'da bir cami yaptırdığı ve Isparta'nın Ağros Köyü'nü bu müesseseler için vakfettiği anlaşılmaktadır. Vakfın varlığını sürdürdüğü XX. yüzyıla kadar Ağros Köyü de bir vakıf köyü olarak varlığını sürdürmüştür. Ertokuş, vakfın tevliyet görevini azatlı kölelerinden Armağan-şah ve onun soyundan gelenlere şart koşmuştur. Vakfiyedeki bu şart, bu görevi hak ettiğini düşünen aile fertleri arasında birtakım davaların görülmesine neden olmuştur. Görülen bu davalar sonucunda vakıf içerisinde bir otokontrol mekanizması sağlandığı söylenebilir. Ancak bununla birlikte aile fertleri arasındaki husumetlerin dönem dönem artması mahkemelerin de gereksiz yere meşgul edilmesine sebebiyet vermiştir.

Bu çalışmada, Türkiye Selçuklularından Osmanlılara miras kalan ve XX. yüzyıla kadar varlığını sürdüren Atabey Medresesi Vakfı'nın arşiv belgelerine dayalı olarak sosyal, iktisadî ve idarî yönleri incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Mübârizüddîn Ertokuş, Isparta, Atabey Medresesi, Vakıf, Türkiye Selçuklu Devleti.

Mubarizuddin Ertokus and Atabey Madrasah Foundation in the Ottoman Period

Abstract

Mubarizeddin Ertokus is one of the important statesmen of the Seljuk of Rum, which has been grown from gulam system. Ertokus has been a long time governor of Antalya in the time of Kaykhusraw I, Kaykaus I, and Keikubad I; also

* Uzm., Afyon Kocatepe Üniversitesi, İslâmi İlimler Fakültesi, acakmak@aku.edu.tr

** Arş. Grv., Afyon Kocatepe Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, myagci@aku.edu.tr

conquered many parts of the Mediterranean and the Black Sea coast. In addition to his political success, with the relic which he was builded, especially in Isparta and Antalya, he was contributed considerably to win Muslim-Turkish identity of this regions. Finally, with the conquest of Erzincan, crown prince Gıyaseddin (II) made governor of regional in here and Ertokus was appointed to him as Atabey.

It is understood from the waqfiyya of Ertokus, he was builded a madrasah and a caravanserai in Isparta, also a mosque in Antalya and dedicated Agros village in Isparta to those institutions. Until the 20th century, which is the date of continued existence of the Foundation, Agros village has maintained its presence as a foundation village. Ertokus, stipulates that the foundation's mission of trustee must be given to his freedman slave Armağan-şah and his descendants. This stipulate of waqfiyya, have led to the appearance of some judicial cases between family members who think they deserve this task. Result of these cases, can be said that it was provided a self-control mechanism in the foundation. However at the same time, the animosity between family members increased time to time and that has caused to the occupied the courts unnecessarily.

In this study, based on archival documents, inherited from Seljuk of Rum to the Ottoman Empire and continued existance until the 20th century Atabey Madrasah Foundation's social, economic and administrative aspects will be examined.

Key Words: Mubarizuddin Ertokus, Isparta, Madrasah of Atabey, Foundation, Seljuk of Rum.

Giriş

Osmanlılardan önce Anadolu'ya hâkim olan Selçuklular ve onlara bağlı uç beylikleri Anadolu'nun hem şehirlerini hem de kırsal kesimini içine alan iktisadî, sosyal ve askerî bir sistem kurmuşlardı (Emecen, 2015: 18-9). Anadolu topraklarında bu sistemin oluşturulması için gerekli olan cami, medrese, zaviye, çeşme, darüşşifa ve kervansaray gibi inşa edilen yapıların her biri bu topraklara daha sonradan hâkim olan Osmanlılar tarafından tevarüs edilmiştir. Bu kültür mirası içinde Türkiye Selçuklu Devleti'nin önde gelen kumandan ve yöneticilerinden Mübârizüddîn Ertokuş'un Isparta ve Antalya bölgelerinde yaptırdığı cami, medrese ve kervansaray da yer almaktadır. XIII. asırda inşa edilen bu yapıların topluma asırlar boyunca hizmet edebilmelerinin arkasındaki temel unsur ise, vakıflardır. Her ne kadar Anadolu'daki toprakların hâkimiyeti Müslümanlar arasında el değıştirse de İslâm medeniyetindeki vakıf anlayışı bu topraklarda bulunan vakıf kurumlarının işleyişlerini olduğu gibi sürdürmeye imkân tanımıştır. İşte böyle bir anlayışa sahip olan Osmanlı Devleti, Ertokuş'un yaptırdığı eserleri ve bu eserler için kurduğu vakfı lâyıkiyle korumaya çalışmıştır. Konuyla ilgili birçok arşiv belgesi ve özellikle mahkeme kayıtları Osmanlı Devleti'nin Ertokuş'a ait vakfın iktisadî ve idarî yapısına son derece önem verdiğini ve buralarda meydana gelebilecek olumsuzluklara karşı her türlü önlemin alındığını ortaya koymaktadır.

1. Hayatı

Mübârizüddîn Ertokuş, Türkiye Selçuklu Devleti'nin önemli devlet adamlarındandır. Hayatının erken dönemleriyle ilgili bilgi bulunmayan Ertokuş'un kaynaklarda ilk zikredilişi Sultan I. Gıyâseddin Keyhüsrev dönemindeki olaylar vesilesiyledir. I. Gıyâseddin, kardeşi Rükneddin Süleyman Şah lehine tahttan çekilince (1196) önce Anadolu'daki kardeşleri ve diğer beylere, sonra Halep Eyyubileri'ne ve nihayetinde 1200 yılında İstanbul'a gitmiştir. I. Gıyâseddin'in has gulamlarından olan Ertokuş'un da bu uzun yolculuklarda onun maiyetinde yer aldığı bilinmektedir (İbn Bîbî, 1996: 55-70; Abû'l-Ferec, 1987: 474). İbn Bîbî'ye göre, sabık Selçuklu sultanı Doğu Roma başkentinde çok iyi karşılanmış, ona çeşitli hediyeler sunulmuş, hatta İmparator III. Alexios Angelos "sultanın emrinin kendi emri olduğunu"¹ ifade etmiştir (1996: 70). Haçlı tehlikesi üzerine İstanbul'dan ayrılan Sultan, kayınpederi Mavrozomes'in yanına gitmiştir. Rükneddin Süleyman Şah'ın 1204 yılında vefatı üzerine küçük yaştaki oğlu İzzeddin III. Kılıçarslan devlet adamları tarafından tahta oturtulmuştur. Ancak kısa süre sonra uc beylerinden olan Yağlıbasan'ın oğulları I. Gıyâseddin Keyhüsrev'i tekrar iktidara getirmek için harekete geçmişler ve Zekeriya Hacib'i gizlice ona göndererek tahta davet etmişlerdir. Her ne kadar Aksarayî, I. Gıyâseddin'i tahta davet eden rical arasında Ertokuş'u saymaktaysa da onun I. Gıyâseddin ile birlikte İstanbul'da olduğu bilinmektedir (Aksarayî, 2000: 24; Turan, 1947: 415). Böylece I. Gıyâseddin Keyhüsrev kendine bağlı devlet adamlarının yardımıyla iktidarı ele almak üzere Konya'ya hareket etmiş ve 1205 yılında ikinci kez Selçuklu tahtına oturmuştur (İbnü'l Esîr, 1991: 165-6; Kaya, 2006: 113-8).

I. Gıyâseddin Keyhüsrev'in ilk icraatlarından biri Antalya üzerine yaptığı seferdir. Mübârizüddîn Ertokuş da bu seferde onun önde gelen komutanlarından biriydi. İbn Bîbî, bu seferin Lâtinler tarafından zulme uğrayan Müslüman tüccarın çağrısı üzerine gerçekleştirildiğini ifade etmektedir. Bununla birlikte Türkiye Selçuklu Devleti için her dönemde önemli bir gelir kaynağı olan ticaret, siyasî ve askerî hamlelerin de belirleyicisi olmuştur. Dolayısıyla bölge ticaretinin önemli limanlarından biri

¹ Doğu Roma kaynaklarında ise karışık anlatımlar mevcuttur. Akropolites'e göre Alexios, Gıyâseddin'i evlat olarak kabul etmiş, hatta sultan vaftiz olmuştur. Ancak bu ifadelerin düşmanını küçük düşürmeye çalışan taraflı bir bakış açısıyla yazıldığı ortadadır; dolayısıyla itibar edilmemelidir. Niketas ise Gıyâseddin'in iki kez başkente geldiğini, ikisinde de kendisine yüz verilmediğini belirtmektedir. Ancak sultanın 1200 yılından itibaren 4 yıl gibi uzun bir süre İstanbul'da kaldığı düşünülürse bu ifadelerin de abartılı olduğu görülecektir. Georgios Akropolites, *Vekayinâme*, (Çev.) Bilge Umar, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 2008, s.27; *Niketas Khoniates'in Historiası (1195-1206)*, (Haz.) Işın Demirkent, Dünya Yayıncılık, İstanbul 2013, s.81-84.

olan Antalya üzerine yapılan sefer, hem dinî hem de malî sebeplere sahipti (İbn Bîbî, 1996: 115-8; Kaya, 2006: 122-7). Sefer sonunda şehir fethedilmiş ve subaşılığına/valiliğine Mübârizüddîn Ertokuş atanmıştır. Sultan, mallarını gasp eden Lâtin idaresinden şikâyetçi olan tüccara "zararlarının karşılanacağı" teminatını vermişti. İşte bu sebeple Sultan, Konya yolunda iken Ertokuş'a bir ferman göndermiş, tüccara ait malların tespit edilip sahiplerine teslim edilmesini emretmiştir (İbn Bîbî, 1996: 118-9).

Ertokuş, I. Gıyâseddin'in saltanatı boyunca Antalya valisi olarak görevini sürdürmüştür. I. Gıyâseddin'in ölümü üzerine oğulları I. İzzeddin Keykavus ve I. Alâeddin Keykubad arasında yaşanan mücadele esnasında iktidar boşluğundan istifade eden Hristiyan ahali, Kıbrıs'taki Lâtinlerle de işbirliği yaparak Selçuklu kuvvetlerini şehirden çıkarmıştır. Kardeşini mağlup ederek tahta geçen I. İzzeddin Keykavus da babası gibi deniz ticaretinin önemini idrak etmişti. Bu sebeple 1214'de Sinop'u, 1216'da ise Antalya'yı fethederek "iki denizin sultanı" unvanını almıştır. Bu vesileyle daha önceden bölgede görev yaptığı için sahil halkının gelenek, dil ve adetlerini bilen Ertokuş tekrar Antalya valiliğine getirilmiştir (İbn Bîbî, 1996: 162-7; Koca, 1997: 29-38).

Ertokuş'un Antalya'nın ikinci fethinden sonraki yıllardaki faaliyetleri ile ilgili pek bilgi bulunmamakla birlikte Sultan I. Alâeddin Keykubad dönemine kadar uzun yıllar bölge valiliğinde bulunduğu ve onun önemli devlet adamları arasında yer aldığı görülmektedir. Öyle ki Ertokuş, Sultan I. Alâeddin'i Antalya'nın doğusunda bulunan Kolonaros kalesinin fethine teşvik ederek sefer kararı alınmasında etkili olmuştur. Ertokuş'un da şahsen tanıdığı kale hâkimi Kir Fard, Selçuklu ordusuna karşı koyamayacağını bildiğinden ona elçi göndererek aman dilemiş, sultan güvence verirse kaleyi kendisine teslim edeceğini bildirmiştir. Bu durum üzerine Ertokuş, sultana durumu izah etmiş, sultan da kabul ederek Konya-Akşehir'deki bazı arazileri Kir Fard'a ikta olarak vermiştir. Kolonaros kalesi, fetihten sonra Sultan Alâeddin'in kışlık karargâhı olmak üzere yeniden inşa edilmiş, bu sebeple de bölgenin adı sultanın adına nispetle *Alaiyye* olarak anılmaya başlanmıştır. Bu sefer sonrasında Kir Fard'ın kardeşinin elinde bulunan Alâra kalesi de Ertokuş tarafından fethedilerek Selçuklu topraklarına dâhil edilmiştir (İbn Bîbî, 1996: 254-271; Turan, 1947: 416-7).

Mübârizüddîn Ertokuş'un nüfuzunu ve Sultan I. Alâeddin nezdindeki önemini gösteren bir olay da sultanın, kendisine darbe hazırlığında bulunan devlet ricaline karşı takınacağı tavrı Ertokuş'a göre belirlemesidir. Seyfeddin Ayaba, Zeyneddin Başara, Mübârizüddîn Behramşah ve Bahaeddin Kutluğca'nın başını çektiği emirler Sultan I. Alâeddin'e suikast düzenleyerek devlet idaresini ele geçirmeye niyetlenmişlerdir. Bu niyetlerden haberdar olan Hokkabazoğlu Seyfeddin ile Emir Komnenos, Sultan'ın Alaiyye'de bulunduğu bir sırada durumu ona bildirmişlerdir. Ancak darbe girişiminde

adı geçen emirlerin bölge valisi Ertokuş'un dostları olduklarını, bu sebeple onun emirler için ricacı olabileceğini belirttikten sonra, Sultan'a Ertokuş'un hâkimiyet sahasından uzakta, Kayseri'de emirler üzerine harekete geçmesini tavsiye etmişlerdir. Sultan da bu tavsiyeye uyarak adı geçen emirleri bertaraf etmek için Ertokuş'un elinin uzanamayacağı bir bölge olan Kayseri'yi seçmiştir (İbn Bîbî, 1996: 283-292; Uyumaz, 2003: 25-30)².

Sultan I. Alâeddin kendisine muhalif emirleri ortadan kaldırıp iktidarını sağlamlaştırdıktan sonra, bir yandan Karadeniz, diğer yandan Doğu Anadolu ve Akdeniz bölgelerinde seferler başlatarak fetih hareketlerine girişmiştir. İşte bu sefer hareketinin Akdeniz ayağının komutası Mübârizüddîn Ertokuş'tadır. Ertokuş'un görevi sahil bölgelerinde hüküm sürüp Müslüman tüccara zulmeden Ermenileri tedip ederek bölgeyi fethetmek ve bunu yaparken de Kıbrıs'ta hüküm süren Lâtinlerin, Ermenilere destek amacıyla karaya çıkarma yapmalarına engel olmaktır. O, bu görevleri başarıyla yerine getirerek Manavgat, Anamur ve Silifke gibi birçok bölgeyi fethetmiştir. Bu bölgelere yöneticiler tayin ederek Kayseri'de bulunan sultana zaferleri müjdelemiş, bununla birlikte Lâtin hâkimiyetindeki Kıbrıs'a sefer için ondan müsaade istemiştir. Sultan ise ona tüccarın mallarının bulunup iade edilmesini, işleri düzene koyduktan sonra da Kayseri'ye, huzura gelmesini emretmiştir (İbn Bîbî, 1996: 320, 354; Turan, 2014: 365). Sultanın tüccarla ilgili emri Ertokuş tarafından gerçekleştirilen bu seferlerin ticarî amaca matuf olduğunu göstermektedir. Ayrıca sahil kesimlerinin fetihlerinde donanmanın kullanılmasının yanı sıra Ertokuş'un Kıbrıs'a sefer düzenlemek için izin istemesi, Türkiye Selçuklu Devleti'nin bölgede ciddi bir donanma teşkil ettiğini göstermesi bakımından önemlidir (Turan, 1947: 418-9).

Mübârizüddîn Ertokuş, yirmi iki yıllık Antalya valiliğinin ardından Erzincan'a gönderilmiştir. Sultan I. Alâeddin, Mengücekoğlu Alâeddin Davudşah ile yaptığı savaşlar sonucu 1228 yılında bu beyliği ilhak edip, Erzincan'ı fethetmiştir. Ancak doğuda Celaleddin Harzemşah tehdidi, Güney sınırlarındaki Eyyubi genişlemesi ve bunlardan istifade ederek Trabzon Rumlarının Sinop ve Samsun limanlarına saldırarak deniz ticaretine darbe vurması üzerine, bölgedeki hâkimiyetinin devamı adına büyük oğlu Gıyâseddin Keyhüsrev (II)'i bölge valisi olarak görevlendirmiştir. Sultanın sevgisi ve güvenine mazhar olan Ertokuş da şehzade Gıyâseddin'e atabey olarak tayin edilmiştir. Sultan, Ertokuş'u kalabalık bir ordu ve büyük miktarda hazine ile Erzincan'a göndermiştir. Bu görevinden dolayı Ertokuş, Selçuklu kaynaklarında "Atabey" olarak zikredilmektedir (İbn Bîbî, 1996: 368-374; İbnü'l Esîr, 1991: 437-8; Turan, 2014: 377-8).

² Emine Uyumaz'ın eserinde hatalı olarak Antalya valisinin Mübârizüddîn Behramşah olduğu belirtilmektedir. (Uyumaz, 2003: 25-30)

Atabey Ertokuş, Erzincan'a vardktan kısa süre sonra Sultan Alâeddin'in emri üzerine Köğonya³ üzerine sefere çıkmıştır. Köğonya, Mengüceklî Alâeddin Davudşah'ın kardeşi Melik Muzafferüddin'in hâkimiyetindeydi. Muzafferüddin, Atabey Ertokuş'a elçi göndererek Sultan ile arasını bulmasını istemiştir. Bu habere çok sevinen Sultan Alâeddin, ona Şam hududundaki bazı bölgeleri mülk ve Kırşehir'i de ikta olarak vermiş, böylece Köğonya'da Selçuklu topraklarına katılmıştır (İbn Bîbî, 1996: 369-370).

Mübârizüddîn Ertokuş'un kaynaklarda zikredilen son faaliyeti Trabzon seferidir. Hem sahil kesimlerindeki saldırıları, hem de Selçuklu aleyhine ittifaklara girmesi sebebiyle Trabzon Rum İmparatorluğu, I. Alâeddin Keykubad'ın hedefi haline gelmiştir. Sultan, donanmayı seferber ederek Sinop, Samsun ve Ünye'yi kurtarmış, hemen ardından donanmayı Trabzon üzerine yönlendirmiştir. Bu sırada kara ordusu ise Erzincan valisi şehzade Gıyâseddin ve Atabey Ertokuş komutasında Gümüşhane ve Zigana dağları üzerinden Maçka'ya varmıştır. Hem denizden hem de karadan sıkıştırılan Rumlar, Trabzon surları içine çekilmiş, fakat Selçuklu ordusu surları aşamayarak geri çekilmek durumunda kalmıştır (Turan, 2014: 382-3; Keçiş, 2013: 61).

Ertokuş'un atabeyliğinin ne kadar sürdüğü, nerede ve ne zaman vefat ettiği ile ilgili bilgi bulunmamaktadır. Alâeddin Keykubad'ın ölmeden evvel oğlu Gıyâseddin için Şemseddin Altun-aba'yı atabey tayin etmesi ve sonrasında kaynaklarda Ertokuş'un adının zikredilmemesi, onun 1236'da öldüğünü düşündürmektedir (Taneri, 1995: 313; Turan, 1947: 419-420). Isparta'nın Atabey ilçesinde yaptırmış olduğu medreseye bitişik olan türbede medfundur (Uzunçarşılı, 1929: 222).

2. Hayratı

Mübârizüddîn Ertokuş'a ait eserleri 669/1271 yılında Antalya'da kaleme alınan ve günümüze kadar ulaşan vakfiyesinden⁴ tespit etmek mümkündür. Buna göre Ertokuş'un eserlerini Isparta'ya bağlı Borlu'nun Ağros Köyü'ndeki Atabey Medresesi ile Dadil Köyü'ndeki kervansaray ve Antalya'daki cami oluşturmaktadır⁵. Vakfiye tarihinin Ertokuş'un vefatından yaklaşık otuz beş sene sonraya tekabül etmesi vakfiyenin onun takrirlerine

³ Tarihte Koloneia olarak da anılan bölge günümüzdeki Şebinkarahisar'dır (Umar, 1993: 455).

⁴ Mübârizüddîn Ertokuş'a ait vakfiye ile ilgili ilk çalışma Osman Turan tarafından yapılmış olup, bu çalışmanın sonuna vakfiyenin görüntüsü eklenmiştir (Bkz. Turan, 1947: 415-445).

⁵ Ertokuş'un eserleri hakkında yapılan diğer bazı müstakil çalışmalar için bkz. Aslanapa, O. 1956. Selçuk Devlet Adamı Mübarizüddin Ertokuş Tarafından Yaptırılan Abideler, *İslam Tetkikleri Dergisi*, II, 97-111; Doğan, N. Ş. 2010. Selçuklu Döneminde Siyasi ve Bani Kimliği ile Mübârizüddîn Ertokuş, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, XXVII (1), 231-251; Özbek, Ö. 1976. Eğridir Mübarizüddin Ertokuş Kervansarayı, *Vakıflar Dergisi*, 11, 293-311.

dayanılarak hazırlandığını göstermektedir. Ayrıca vakfiyede yer alan ifadelerin fazla detaya girilmeden yüzeysel olarak yazılması da bu iddiayı güçlendirmektedir (Turan, 1947: 423).

Ertokuş'un Antalya'da yaptırdığı camiin günümüze kadar ulaşamaması ve ayrıca vakfiyede verilen bilgilerin sınırlı olması, camiin hangi tarihte inşa edildiği, mimarisinin nasıl olduğu ve bugünkü konumunun neresi olduğu sorularını cevapsız bırakmaktadır.

Ertokuş'un vakfiyeden hareketle Uluborlu'nun Dadil/Zazil Köyü'nde yaptırdığı anlaşılan kervansaray bugün Eğirdir-Konya karayolu üzerinde Eğirdir ilçesinden 35 km. ileride, Gelendost ilçesine yaklaşık 20 km. mesafededir. Karayolu ile Eğirdir Gölü arasında, karayolunun hemen 200 m. aşağısında Eğirdir Gölü kenarında Yeşilköy mevkiinde yer alır (Demirci, 2007: 123). Kervansarayın mermer üzerine sülüs hatla yazılmış inşa kitabesi şu şekildedir:

- ١- السلطانی
- ٢- عمره فی سبیل رب
- ٣- العالمین مبارز الدین
- ٤- ارتقش عمر فی سنه ستمائه

Kitabeye göre Ertokuş, kervansarayı 600/1203-1204 yılında inşa ettirmiştir. Kuzey-güney yönünde uzanan dikdörtgen bir yapıya sahip kervansaray, kesme taştan yapılan kışlık bir kapalı mekân ile moloz taştan yapılan yazlık bir avludan oluşmaktadır (Özbek, 1976: 293). Günümüzde kervansarayların işlevlerini yitirmeleri ise bu kervansarayın da bakımsız ve virane bir halde kalmasına neden olmuştur.

Ertokuş'un son eseri olan Atabey Medresesi günümüzde Isparta'nın Atabey ilçe merkezine bağlı Müftü Mahallesi Medrese Sokakta yer almaktadır. Doğu-batı doğrultusunda inşa edilen medrese düzgün olmayan dikdörtgen planlı, kapalı avlulu ve tek eyvanlı tiptedir. Yapıda kesme taş, moloz, tuğla, sıva ve devşirme malzeme kullanılmıştır (Durukan, 1995: 313-4). Bizans ve Roma devrine ait taş ve mermer gibi devşirme malzemenin kullanılması medresenin yakınında Bizans döneminden kalma bir kilise veya benzeri bir yapının olduğuna işaret etmektedir (Öney, 1968: 22). Medresenin dıştan batı cephesinin orta bölümüne ve içten ana eyvanına bitişik bir türbe bulunmaktadır. Ancak türbenin, eyvana asimetrik yerleştirilmiş kapılar aracılığıyla açılması, kapıların üstündeki ikiz pencereyi kapatarak işlevsiz bırakması, medreseye kuzeydoğu ve güneydoğu cephelerindeki duvarlarla dıştan bağlanması ve ondan çok farklı bir teknik ve malzemeyle inşa edilmesi gibi hususlar, türbenin medreseye sonradan birleştirildiğini göstermektedir (Durukan, 2010: 244).

Medresenin taç kapısının üst kısmında mermer üzerine sülüs hatla yazılı beş satırlık inşa kitabesi yer almaktadır (Uzunçarşılı, 1929: 222). Kitabe metni şu şekildedir:

- ١- السلطاني
- ٢- امر بعمارة هذه المدرسة في ايام السلطان المعظم
- ٣- علاءالدنيا والدين ابوا الفتح كيقباد بن كيخسرو
- ٤- برهان أمير المؤمنين العبد الضعيف المحتاج الى رحمة الله
- ٥- تعالى ارتقى بن عبد الله في شهر رمضان المبارك سنة احدى وعشرين وستمائه

Kitabeden medresenin hicri 621 yılının Ramazan ayında Selçuklu hükümdarı Alâeddin Keykubat zamanında Ertokuş bin Abdullah tarafından inşa edildiği anlaşılmaktadır.

3. Atabey Medresesi Evkafi

"Kişinin kendisine ait bir mülkü Allah rızasını gözeterek belirli bir amaç doğrultusunda kamu yararına tahsis etmesi" (Ali Haydar, 1240: 6; Ömer Hilmi, 1307: 3) şeklinde tarif edilen vakıf, İslâm medeniyetinin önemli müesseselerindendir. Zira tarih boyunca vakıflar sosyal, dinî ve iktisadî birçok sahada sundukları hizmetlerle sosyal hayatın vazgeçilmez unsurları arasında yerini almışlardır.

Vakıflar yoluyla sunulan hizmetler, zaman ve mekâna göre olduğu gibi vakfi kuran kişinin şahsi kabiliyet ve düşünüş tarzına göre de farklılık göstermektedir (Kunter, 1938: 107). Bu yönüyle Ertokuş'a ait vakfın kurulduğu zaman ve mekân ile hangi hizmetlere matuf olarak kurulduğunun tespit edilmesi, Ertokuş'un vakıf kurmasının arka planındaki gaye hakkında birtakım ipuçları verecektir. Ertokuş, XIII. asrın ilk çeyreğinde Isparta ve Antalya bölgelerinde inşa ettirdiği medrese, kervansaray ve cami ile Müslüman halkın ilmî, ticarî ve dinî sahalardaki ihtiyaçlarına karşılık vermiştir. Isparta ve Antalya bölgelerinde Müslüman Türk hâkimiyetinin kesin olarak bu dönemde sağlanması Ertokuş'un halka sunduğu bu hizmetleri daha değerli kılmaktadır. Nitekim bu bölgelerde müreffeh bir yaşam için gerekli imkânların oluşturulması, Müslüman Türk nüfusunun buralara iskânını kolaylaştırmıştır.

İslamlaşma, aslında Selçukluların XIII. asırda uyguladıkları genel bir faaliyettir. Fethettikleri bölgelerin şehir ve kasabalarında cami, medrese, zaviye, hastane ve kervansaray nevinden hayır kurumları inşa eden Selçuklular, böylelikle Müslüman Türk nüfusunu iskân ettiği bu bölgelerde İslâm dini ve medeniyetini hâkim duruma getiriyorlardı (Turan, 1978: 487). Bu bakımdan Ertokuş'un da bu İslamlaşma faaliyetini bizzat fetih hareketlerinde bulunduğu Isparta ve Antalya bölgelerinde uygulaması gayet tabiidir. Burada dikkat çeken başka bir husus ise, bu faaliyetin

gerçekleşmesinde rol alan Ertokuş'un, Selçukluların gulam sisteminden yetişerek devlet kademelerinde görev alan bir mühtedi olmasıdır⁶.

Ertokuş tarafından kurulan vakıf, arşiv kayıtlarında "Gazi Atabey Medresesi Vakfı", "Atabey Medresesi Vakfı", "Atabey Gazi Evkafı" gibi isimlerle geçmektedir. Bu durum Atabey Medresesinin vakıf içinde diğer eserlere nazaran merkezî bir konumda olduğunu göstermektedir. Bu bakımdan Ertokuş'a ait vakfın Osmanlı dönemindeki durumunu inceleyeceğimiz bu bölümde medreseyi merkezde tutarak vakfın arşiv belgelerinden hareketle sosyal, iktisadî ve idarî yönlerini ele alacak ve Osmanlı döneminde de faal olduğunu göstermeye çalışacağız.

3.1. Vakfın Gelir ve Giderleri

Ertokuş yaptırdığı hayır eserlerine akar olarak Ağros Köyü'nün gelirini vakfetmiş ve bu gelirin beşte birinin mütevelliyeye ait olduğunu kalan kısmının ise medresenin müderris ve talebelerine, hana gelen yolculara, camiin imam ve müezziniyle bunlara ait masraflara harcanacağını vakfiyesinde şart koşmuştur (Turan, 1947: 423)⁷.

Vakfiyede akar olarak zikredilen Ağros Köyü, vakfın hükmünü kaybettiği XX. asra kadar bir vakıf köyü olarak varlığını sürdürmüştür. Ancak vakfın bütün dönemlere ait malî durumunu göstermek daha kapsamlı bir çalışmanın konusu olacağından biz burada vakfın gelir ve giderleri ile ilgili olarak Evkaf Nezareti (1241/1826) kurulmadan önceki klasik dönem ile nezaret kurulduktan sonraki dönem hakkında bilgi vermekle yetineceğiz.

Atabey Medresesi Vakfı'na dair vakfiyeden sonraki ilk bilgilerimizi tahrir defterleri oluşturmaktadır. Günümüze kadar ulaşan ve Osmanlı Devleti'nin XV, XVI ve XVII. yüzyıllarına ait idarî, iktisadî, sosyal ve askerî bilgilerini ihtiva eden tahrir defterleri, tımar sisteminin uygulandığı bütün Osmanlı sancaklarının kaza, nahiye, köy ve mezraalar ile buralardaki vergi nüfusu, yer altı yer üstü zenginlikleri, vakıf eserleri, ziraat alanları ve ürünleri tespit edilerek kayda geçirilen defterlerdir (Genç vd., 2010: 99). 937/1530 tarihli tahrir defterinde "*Vakf-ı Medrese-i Atabey an-kıbeli Sultan Alâeddin*" başlıklı vakıf kaydında Ağros Köyü'nün Medrese, Otaç, Kafirgönü ve Zimmîyân adlı dört mahallesi, medresenin gelirleri arasında gösterilmektedir. Bu dört mahalledeki nefer sayısı dört yüz otuz iki olup bunlardan üç yüz yetmiş altısı vergi mükellefidir. Geri kalan elli altı nefer ise imam, muhassıl, muallim, mütevellî, sâhib-i berât, a'mâ, ma'lûl vb. gibi vergiden muaf kimselerdir (TT.d: 438, s.307)

⁶ "... Altıncı gün Sultan, Antalya şehrinin valiliğini ve subaşılığını ... yakın adamlarından (gulamân-ı has) Emir Mübârizüddîn Ertokuş'a verdi" (İbn Bibî, 1996: 119).

⁷ İslam hukukunda genel olarak vakfın yapıldığı kişilerin taşınması gereken vasıflarla ilgili bkz. (Kaya, 2016: 437-443).

Tablo 1: 937/1530 yılında Ağros Köyü Mahallelerinin Reaya Cetveli (TT.d: 438, s.307)

Mahalle	Mükellef		Muaf	Toplam
	Hâne	Mücerred		
Medrese	110	14	41	165
Otaç	131	17	11	159
Kafir-gönü	41	8	3	52
Zimmiyân	46	9	1	56
Toplam	328	48	56	432

937/1530 yılında Ağros Köyü'ne ait bu dört mahalleden elde edilen mahsul geliri, ispenç ve gebrân cizyeleriyle birlikte toplam 27.447 akçedir. Vakfiyedeki şarta göre bu meblağın beşte biri tevliyet cihetine (mütevelli maaşına) ait olduğuna göre bu miktar yaklaşık 5.490 akçe olmalıdır. Bunun yanında vakfa ait gelir kalemleri arasında yıllık 4.237 akçe gelire sahip Panbuklu Köyü⁸ de zikredilmektedir. Bu gelirin ise günde on akçeden yılda 3.600 akçesi medrese talebelerine, 200 akçesi kervansarayın tamir işlerine ve geri kalan 437 akçesi ise müderrise aittir (TT.d: 438, s.308). Böylelikle 937/1530 yılına ait bu bilgilerden medreseye ait gelir kaynakları olan Ağros ve Panbuklu köylerinin yıllık toplam hasılatı olan 31.684 akçenin büyük bir kısmının medresede görevli müderris ile burada okuyan talebelerin ihtiyaçlarına tahsis edildiği söylenebilir.

Atabey Medresesi Vakfı, Evkaf Nezaretî'nin kurulmasıyla mülhak vakıflar sınıfına dâhil edilmiştir. Bu bakımdan vakfın bu dönemden sonraki malî durumunun tespiti klasik dönemdeki malî durumu ile kıyas edilebilmesi bakımından yerinde olacaktır. Buna göre vakfın 1253-1267/1837-1851 yılları arasında Ağros Köyü hububatından elde ettiği gelir miktarı şu şekildedir:

⁸ Vakfiyede Panbuklu Köyü'nün ismi geçmemesine rağmen tahrir kayıtlarında vakıf gelirleri arasında yer alması muhtemelen Ağros Köyü sınırları içerisinde yer alıp 1530'lu yıllarda köy hüviyetini kazanmış olmasından kaynaklanmaktadır (Turan, 1947: 425).

Tablo 2: 1253-1267/1837-1851 Yılları Arasında Ağros Köyü Hasılatından Elde Edilen Gelirler (EV.d: 10658, s.1)

Hicrî Sene	HASILAT				Ara Toplam	Masraf	Kalan
	Hınta (Buğday)	Şa'ır (Arpa)	Burçak	Öşür ⁹ Bedeli			
1253	10000	3000	250	2642	15892	525	15367
1254	10835	2600	300	2902	16637	600	16037
1255 ¹⁰	-	-	-	-		-	-
1256 ¹¹	13500	3570	280		17350	750	16600
1257	11000	2500	250		13750	900	12850
1258	11500	3000	300		14800	250	14550
1259	12000	3500	200		15700	375	15325
1260	10500	2500	250		13250	440	12810
1261	12000	4000	700		16700	512	16188
1262	15630	4880	625		21135	190	20945
1263	10170	3770	280		14220	1785	12435
1264	16130	4960	362,5		21452,5	2943	18509,5
1265	16220	4930	287,5		21437,5	796	20641,5
1266	16125	5000	685		21810	952	20858
1267	13200	3300	360		16860	400	16460
Toplam	178.810	51510	5130		240.994	11418	229.576¹²

Atabey Medresesi'nin akarını oluşturan Ağros Köyü'ndeki hububat ürünlerini hınta (buğday), şa'ır (arpa) ve burçak oluşturmaktadır. 1253 senesinden 1267 senesine kadar geçen on dört senelik dönemde vakfin elde ettiği gelir, masraflar çıkartıldığında toplam 229.576 guruştur. Bu meblağdan 42.000 guruş tutarındaki maaş ödemelerinin de çıkartılmasıyla kalan miktar

⁹ Öşür: Arapça onda bir demek olan öşür ıstılah olarak hububattan alınan vergi yerinde kullanılmıştır (Pakalın, 1983: 746).

¹⁰ 1255 senesine ait kayıta "kıtık olduğundan bu sene hububattan herhangi bir hasılat elde edilememiştir" notu yer almaktadır.

¹¹ 1255 yılından sonraki öşür bedelleri bu hesaplama tablosunda gösterilmeyip ayrı olarak hesaplanmıştır.

¹² Kâtip, toplam hesabı sehven bir guruş fazla hesaplayarak 229.577 olarak kaydetmiştir.

187.576 guruştur (EV.d: 10658, s.1). Bunların dışında vakfın gelir kaynağı olarak birtakım ürünlerin öşür bedelleri bulunmaktadır. 1253 ve 1254 senesine ait öşür bedelleri hububat hasılatı içerisinde gösterilmiş iken diğer seneler ayrı olarak hesaplanmıştır.

Tablo 3: 1253-1267/1837-1851 yılları Ağros Köyü Öşür Bedelleri (EV.d: 10658, s.1)

	ÖŞÜR BEDELLERİ					
Hicri Sene	Afyon	Bostan	Bağ	Soğan	Kovan	TOPLAM
1256	1500	750	702	1050	375	4377
1257	3600	950	702	1300	345	6897
1258	4400	1150	702	1625	450	8327
1259	6000	625	702	1750	285	9362
1260	4800	1050	702	1450	375	8377
1261	3400	975	702	1850	315	7242
1262	4500	125	702	1500	198	7025
1263	3240	450	702	1375	210	5977
1264	8000	750	702	2000	300	11752
1265	1000	500	702	2250	345	4797
1266	7000	1500	702	1725	229	11156
1267	1000	210	702	960	150	3022
TOPLAM	48440	9035	8424	18.835	3577	88.311

Ağros Köyünden elde edilen gelir hububat hasılatından 187.576 guruş ve öşür bedellerinden 88.311 guruş olmak üzere toplam 275.888 guruştur. Hububat hasılatından elde edilen gelirin tamamını vakfın ihtiyaçlarına kullanmak üzere vakıf mütevellisi almıştır. Öşür bedellerinden elde edilen 88.311 guruşluk gelirin ise ihtiyaç fazlası olarak Maliye Hazinesine gönderilmesi istenmektedir (EV.d: 10658, s.2).

Vakfın gelir ve giderleriyle ilgili olarak XVI. ve XIX. asırlara ait bu bilgilerden hareketle vakfın bu dönemlerdeki malî gidişatının iyi olduğunu söylemek mümkündür. Ancak yine bu bilgilerden hareketle vakfın malî işlerinin her dönemde bu şekilde olumlu olduğunu söyleyerek bir genelleme yapmak mümkün değildir. Çünkü vakfın gelirlerini kırsal kaynaklar oluşturduğundan sel, yangın, kuraklık gibi doğa felaketlerin yaşanması veya köydeki çiftçi nüfusunun göç, hastalık, ölüm gibi sebeplerle azalması durumlarında, ürün hasılatının olumsuz etkilenmesiyle gelirlerde de bir

azalma olacağı kuvvetle muhtemeldir. Ancak bu iki dönem için dikkat çeken husus, vakfın işletmesinden sorumlu olan mütevellilerin vakfa ait malî işleri aksatmadan yerine getirdikleri ve elde edilen gelirleri vakfiyede belirtilen şartlara uygun olarak ilgili yerlere sarf etmeleridir.

3.2. Vakfın İdaresi

Osmanlılara kendilerinden önceki İslâm devletlerinden intikal eden vakıflara "evkâf-ı kadîme" denmektedir. Evkaf-ı kadimenin idarî yönetimi Osmanlı Devleti'nin klasik döneminde müstakil bir mahiyeti haizdi. Ancak Evkaf Nezareti'nin kurulmasıyla bu vakıflar da diğer vakıflar gibi müstakil idareden merkezî idareye geçirildi (Öztürk, 1995: 63-89). Atabey Medresesi Evkafı da Türkiye Selçukluları zamanında kurulması hasebiyle evkaf-ı kadimeden olup Evkaf Nezareti kurulana kadar müstakil bir idarî yapıya sahipti. Bu tarihten sonra ise Evkaf Nezareti'ne bağlı mülhak vakıflar arasında faaliyetlerini yürüten bu vakıf, varlığını XX. yüzyılın başlarına kadar sürdürmüştür¹³.

Vakıf çalışanları genel olarak idarî ve hizmet sınıfı olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Nâzır, mütevellî, muhasip, tahsildar, kâtip... gibi yönetim görevi yapanlar idarî; müderris, hatip, imam, kütüphaneci, doktor... gibi vakfın amacını gerçekleştirmek üzere vazife alan ihtisas sahibi kimseler de hizmet sınıfını oluşturmaktadır (Öztürk, 1995: 169). İdarî sınıfın en üst makamında yönetici sıfatıyla mütevellî bulunmaktadır. Söz konusu vakıf, medreseye ait bir vakıf ise, bu durumda mütevellî medrese görevlisi olmaktan ziyade vakfın işletmecisi konumundadır. Medrese ile de yakından ilgilenen ve özellikle müderris ile iş birliği yaparak talebelerin ihtiyaçlarının giderilmesinde önemli sorumluluklar üstlenen bu gibi mütevellîler, medrese vakfının amacına uygun olarak işletilmesinden sorumludur (Balık, 2001: 174).

Atabey Medresesi Evkafı'na ait tevliyet görevi Mübârizüddîn Ertokuş'un Vakfiyesi'nde şart koştuğu üzere, azatlı kölelerinden Sadeddin el-Hac Armağanşah bin Abdullah ve onun soyundan gelenlere aittir (Turan, 1974: 423). Hem vakfiyede yer alan bu şart hem de Ertokuş'un gulam sisteminden yetişmesi onun evladının olmadığını göstermektedir. Ancak Ertokuş'un vakfın tevliyet görevini azatlı kölesi ve onun soyundan gelenlere şart koşması vakfın idarî bakımdan aile vakfı olarak kurulduğunu göstermektedir.

Vakfın Osmanlı dönemine ait mütevellî atama kayıtlarındaki bazı ifadelerden, vâkıf Ertokuş'un tevliyet şartına riayet edilerek Armağanşah'ın

¹³ Atabey Medresesi müderrisi Osman Rıza Efendi'nin 27 Şaban 1319/9 Aralık 1901 tarihli 10 bin guruşluk borcuna karşılık emlak ve arazisinin haczedilmesi sonucunda mağdur olduğuna dair kaleme aldığı arzuhalî, medrese vakfının XX. yüzyılın başlarına kadar faal olduğunu göstermektedir (BEO: 1760/131949-1).

neslinden gelenlerin bu göreve getirildiği anlaşılmaktadır. Atabey Medresesi Vakfı Mütevellisi el-Hac Mehmed erkek evladı olmadan vefat ettiğiinden, bu göreve 1208/1793 yılında yine evlâd-ı vâkıfdan aslah-ı erşed Abdullah bin el-Hac İbrahim'in getirilmesi (C.MF: 97/4835) ve yine 1214/1799 yılında Atabey Gazi Vakfı'nın evladiyet ve meşrutiyet üzere olan tevliyet görevini yürüten Abdullah Halife'nin vefatıyla boşalan göreve evlâd-ı vâkıfdan aslah-ı erşed Seyyid Ahmed bin Abdullah'ın getirilmesi (C.EV: 153/7649) gibi durumlar ile kayıtlarda geçen "*evlâd-ı vâkıf*" ve "*evladiyet ve meşrutiyet*" ifadeleri, vâkıfın vakfiyede yer alan şartlarının korunduğuna ve bu konuda herhangi bir değişiklik yapılmadığına işaret etmektedir.

Aile vakıfları Osmanlı tatbikatında her ne kadar Hanefî görüşü esas alınarak caiz görülsün (Akgündüz, 1988: 202-3) de bu vakıftan gelir elde edip maişetini sağlayan kişilerin (ehl-i mürtezika) birbirleri hakkında şikâyetle bulunarak sürekli mahkemeye başvurmaları, vakfın yönetiminde bir oto-kontrol mekanizması görevi görmüş; ancak bu şikâyetlerin zaman zaman artması mahkemelerin gereksiz yere meşgul edilmesi gibi bir soruna da neden olmuştur. Bu bağlamda Atabey Evkafı'nın tevliyet görevi hakkında da mahkemelerde birçok davanın görüldüğü söylenebilir. Buna dair en çarpıcı örnek ise Atabey Evkafı'na ataması yapılan mütevellî kaymakamıdır. Atabey Evkafı'nın ehl-i mürtezikalılarının mahkemeye sundukları arzualde vakfın tevliyet görevinin aslah-ı erşed evlada meşrut olmasına rağmen mütevellîlerin vakfı idare etmede âciz oldukları, hatta şimdiki mütevellînin hasta ve kör olduğundan bahisle vakıf işleyişinin bozulduğu bildirilmektedir. Bu sebeple vakfı korumak ve daha iyi idare etmek için Hamid Sancağı Ağros Kazası Kadısı Seyyid Musa tarafından yazılan ilama cevaben Sadrazam'ın 8 Şaban 1212/26 Ocak 1798 tarihli buyrulduyuyla kaza sakinlerinden Ali Halife vakfa mütevellî kaymakamı olarak atanmıştır (C.EV: 29/1412).

Atabey Evkafı'na dair yaşanan diğer davalık olaylar da aile vakıflarında ehl-i mürtezikalıların sebep olduğu sorunların ne denli önemli olduğunu ortaya koymaktadır. Mesela Atabey Vakfı mütevellisi olan Abdullah Halife bin Derviş'in vazifelerini yerine getirmediğini ve evlâd-ı vâkıfdan olmadığını bildiren el-Hac Mehmed Halife bin el-Hac Mehmed'e kendisinin evlâd-ı vâkıfdan olduğu ve bu göreve layık olduğu hususundaki arzualine on beş kişinin şehadeti ve Şeyhülislam Dürriyade es-Seyyid Mehmed Ataullah Efendi'nin de işaretleriyle 15 Safer 1199/28 Aralık 1784 tarihli berat-ı hümayun verilmiştir (C.EV: 280/14284-1). Yine Ağros Kadısı Halil Efendi'nin evâhir-i Receb 1204/Nisan 1790 tarihli ilamında Atabey Vakfı Mütevellisi Seyyid Süleyman'ın görevini iyi yapmadığına dair evlâd-ı vâkıf ve ehl-i mürtezikalıların mahkemeye şikâyetle bulunduğu ve görülen davada Seyyid Süleyman'ın vakfı iyi yönetemediği ve ehl-i mürtezikalardan bazılarına sebepsiz yere görev vermediği gibi davranışlarından dolayı

görevine son verilerek bu göreve el-Hac Mehmed getirilmiştir (C.EV: 76/3779-1).

Tablo 4: Atabey Vakfı Mütevellileri

Müteveli	Göreve Başlama Tarihi (Hicri)	Görev Bitiş Tarihi (Hicri)
Abdullah Halife b. Derviş	-	Safer 1199
Mehmed Halife b. Mehmed	Safer 1199	Cemaziyelahir 1200
Abdullah Halife	Cemaziyelahir 1200	Zilkade 1203
Hafız Süleyman Halife	Zilkade 1203	Şevval 1204
El-Hac Mehmed	Şevval 1204	Safer 1208
Abdullah b. İbrahim	Safer 1208	Şevval 1214
Ahmed b. Abdullah	Şevval 1214	Cemaziyelevvel 1242
İbrahim b. El-Hac Mehmed	Cemaziyelevvel 1242	-

Osmanlılarda ve önceki İslâm devletlerinde yüksek öğretim kurumları olan medreselerde görevli müderrisler sadece talebe okutmakla kalmayıp medresenin her türlü ihtiyacıyla da ilgilenirlerdi. Bu bakımdan medreselere ait vakıfların hizmet sınıfındaki görevlilerinin en üst düzeyinde müderrisler bulunmaktadır. Devlet tarafından medreseye yapılan müderris atamalarında bu göreve, liyakat sahibi hocaların getirilmesi için imtihanların yapılması da bunu göstermektedir (Uzunçarşılı, 1984: 63-6). Atabey Gazi Medresesi'ne ait 19 Şevval 1125/8 Kasım 1713 tarihli bir atama belgesinde Müderris Hüseyin Efendi'nin vefat etmesiyle boş kalan bu göreve, imtihan sonucunda Mevlana Mustafa ve Hasan Efendiler müştereken atanmıştır (İ.E.TCT: 11/1288). Burada yer alan "*müştereken*" ifadesiyle de medresenin vakıf tarafından karşılanan müderrislik cihetine (maaşına) bir kişinin değil birden fazla kişinin sahip olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim 1125/1713 senesinde müderrislik ciheti (maaşı) nısf (yarım) hisse iken 1154/1741 senesinde rub' (çeyrek) hisse olarak verilmiştir (C.MF: 79/3950).

Vakfın müderrislik görevinde de tıpkı tevliyet görevinde olduğu gibi birtakım davalık olaylar yaşanmıştır. Konuyla ilgili olarak yaklaşık otuz beş sene müderrislik yapan Ali Efendi'nin 1171/1758'de vefatıyla müderrisliğe getirilen oğlu Mehmed Efendi'ye, Seyyid Mehmed Efendi isimli başka bir şahıs müdahalede bulunarak 1195/1781'de müderris olmuştur. Ancak görülen dava sonucunda 1783'de sâbık müderris Mehmed Efendi tekrar görevinin başına getirilmiştir (C.MF: 3/106). Aynı şekilde nısf müderrisliğe mutasarrıf olan Müftizade Seyyid İbrahim Afif Efendi'nin görevini en iyi şekilde yerine getirmesine rağmen, cahil sınıfından Osman ve Hüseyin kardeşler müderrisliğin rub' hissesini kendilerine bıraktığını iddia ederek

mazul nâibden berat almışlardır. Bunun üzerine Nâib Ömer Efendi'nin bu iki şahsın İbrahim Afif Efendi'nin geçim kaynağı olan bu cihete (maaşa) haksız yere müdahale ettiklerini bildiren ilamı üzerine 1224/1809'da müderrislik tekrar İbrahim Afif Efendi'ye tevcih olunmuştur (C.MF: 110/5472-1).

Yukarıda verilen kayıtlarda görevine müdahalede bulunan müderrislerin devlet tarafından mağduriyetlerinin giderildiği anlaşılmaktadır. Bunun tam tersi bir durumda da, yani liyakatsiz kişilerin bir şekilde geldikleri bu görevi suiistimal ederek halka zulmettiklerinde de devlet yine adalet mekanizmasını çalıştırarak bu kişilerin zulümlerine engel olmuştur. Bununla ilgili kayıta Atabey Gazi Medresesi Evkafı müderrisleri Ali, Mehmed, Hüseyin ve İbrahim Efendilerin her koyun başına birer para resm alırken başta otuz nefer olan reaya zamanla fevt olarak sayılarının dörde düşmesi sebebiyle müderrislerin adet-i ağnamı sekiz guruşa çıkarmalarına halk tahammül edemediğinden, bu durumun engellemesi için Başmuhasebe'nin 8 Muharrem 1220/8 Nisan 1805 tarihli derkenarı bulunmaktadır (C.MF: 138/6881-2).

Müderris dışında Atabey Medresesi Evkafı'ndan ücret alan hizmet sınıfı arasında dua-gû¹⁴, vaiz, cüz-han¹⁵ ve bevvab¹⁶ gibi görevliler de vardır. Bevvab vakıftan günlük beş akçe alırken, diğer görevliler günlük on akçe almaktadırlar.

Tablo 5: Atabey Vakfı'nın Hizmet Sınıfı Görevlileri

Görev	Görevli	Tarih	Ücret	Belge No
Dua-gû	Süleyman Efendi	19 Şevval 1180	10 akçe	C.EV: 543/27441
Vaiz ve Nâsıh	Seyyid Ali Efendi	19 Şevval 1203	10 akçe	C.EV: 506/25570
Cüz-han	Reşid Halife	19 Şaban 1203	10 akçe	C.EV: 660/33285.
Bevvab	Seyyid Salih Molla	23 Cemaziyelevvel 1198	5 akçe	C.MF: 147/7315

Sonuç

Türkiye Selçuklu Devleti'nde birçok bölgenin fethinde bulunarak yirmi iki yıl kadar Antalya subaşılığı/valiliği ve daha sonra şehzade

¹⁴ Duagû: Hiçbir vazife ile mükellef olmadıkları halde edecekleri dua mukabilinde bu unvanla hükümetin resmi bütçesinden maaş alanlar, evkaftan vazife sahibi bulunanlar için kullanılan tabirdir (Pakalın, 1983: 479).

¹⁵ Cüzhan: Namazlardan evvel Kur'ân'dan birer cüz okumak vazifesiyle mükellef olan cami görevlilerine denir (Pakalın, 1983: 318).

¹⁶ Bevvab: Arapça bir kelime olan bevvab kapıcı, kapı bekçisi demektir. Son zamanlarda mektep kapıcılarına denilir (Pakalın, 1983: 212).

Gıyâseddin'in atabeyliği görevlerini yerine getiren Mübârizüddîn Ertokuş'un hayatına dair kaynaklarda dönem dönem bilgi boşlukları bulunmaktadır. Taht kavgalarının yaşandığı bir dönemde Antalya'da uzun yıllar valilik görevi yapması onun başarılı bir idareci olduğunu göstermektedir. Bunun yanında yaptırdığı eserlerden hareketle hayırsever bir kişiliğe sahip olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Ertokuş'a ait Isparta'da bulunan medrese şehrin önemli eğitim kurumları arasındadır. Yine Isparta'daki kervansarayı, bölgedeki ticari faaliyetlerin kolaylıkla yürütülmesinde önemli yere sahiptir. Her ne kadar günümüze ulaşmasa da Antalya'da yaptırdığı cami in ise ayakta kaldığı süre boyunca dinî ve ilmî hizmetlerde bulunduğu muhakkaktır.

Ertokuş'a ait eserlerin asırlardır hizmet vermesine imkân sağlayan temel saik vakıf müessesesidir. Vakfın ismi Osmanlı dönemi arşiv belgelerinde daha çok Atabey Medresesi Vakfı olarak geçtiğinden bu durum medresenin vakıf içerisinde ayrı bir öneminin olduğunu göstermektedir. Vakfın gelir kaynaklarını oluşturan Ağros Köyü'nün hâsılatı mütevelliler tarafından takip edilmekte ve elde edilen gelir, vakfiyede belirtilen şartlara uygun olarak ilgili yerlere ulaştırılmaktadır.

Ertokuş'un gulam sisteminden yetişmesi ve vakfın tevliyet görevini azatlı kölesi Armağan-şah ve onun soyundan gelenlere şart koşması evladının olmadığını göstermektedir. Nitekim tevliyet görevinin verilmesinde genel teamül önce evlada daha sonra köleye veya vâkıfın evladı yoksa doğrudan köleye olması şeklindedir. Vakfın tevliyet görevine dair bu şart, zamanla tevliyeti hak ettiğini düşünen kişilerin birbirlerinden şikâyetçi olarak mahkemeye başvurmalarına sebep olmuştur. Bu durum vakıf içerisinde bir otokontrol mekanizmasını sağladığı gibi, zaman zaman Osmanlı mahkemelerinin gereksiz yere meşgul edilmesine de neden olmuştur. Aynı durum müderrislik görevinde de söz konusu olup bu görev için de birçok dava görülmüştür.

KAYNAKÇA

1- Arşiv Kaynakları

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

Bab-ı Âlî Evrak Odası Tasnifi (BOA. BEO.), 1760/131949.

Cevdet Tasnifi Evkaf (BOA. C. EV.), 29/1412.

Cevdet Tasnifi Evkaf (BOA. C. EV.), 506/25570.

Cevdet Tasnifi Evkaf (BOA. C. EV.), 543/27441.

Cevdet Tasnifi Evkaf (BOA. C. EV.), 660/33285.

Cevdet Tasnifi Evkaf (BOA. C. EV.), 76/3779.

Cevdet Tasnifi Evkaf (BOA. C. EV.), 280/14284.

- Cevdet Tasnifi Evkaf (BOA. C. EV.), 153/7649.
Cevdet Tasnifi Maarif (BOA. C. MF), 138/6881.
Cevdet Tasnifi Maarif (BOA. C. MF.), 147/7315.
Cevdet Tasnifi Maarif (BOA. C. MF.), 3/106.
Cevdet Tasnifi Maarif (BOA. C. MF.), 110/5472.
Cevdet Tasnifi Maarif (BOA. C. MF.), 97/4835.
Evkaf Defterleri (BOA. EV.d.), 10658.
İbnülemin Tasnifi Tevcihat (BOA. İE. TCT.), 11/1288.
Tapu Tahrir Defterleri (BOA. TT.d.), 438.

2- Telif Eserler ve Makaleler

- Abû'l Farac, G. 1987. *Abû'l Farac Tarihi*, (Çev.) Ömer Rıza Doğrul, II, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Akgündüz, A. 1988. *İslâm Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Akropolites, G. 2008. *Vekayinâme*, (Çev.) Bilge Umar, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Aksarayî K. M. 2000. *Müsameretü'l-Ahbar*, (Çev.) Mürsel Öztürk, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Ali Haydar Efendi. 1240. *Tertibu's-sunuf fi Ahkâmi'l-Vukûf*, Dersaadet: Şirket-i Mürettebiye Matbaası.
- Aslanapa, O. 1956. "Selçuk Devlet Adamı Mübarizüddin Ertokuş Tarafından Yaptırılan Abideler", *İslam Tetkikleri Dergisi*, II, ss.97-111.
- Balık, İ. 2001. "Anadolu Selçuklu Medreselerinin İdareci ve Hizmetli Kadrosu", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, III(12), ss.171-182.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*, 2010. (Haz.) Yusuf İhsan Genç vd., Yayın Nu: 108, Ankara: Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü.
- Demirci, Doğan. 2007. "Mübarizeddin Ertokuş Kervansarayı", (Ed.) Hakkı Acun, *Anadolu Selçuklu Dönemi Kervansarayları*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, ss.123-140.
- Doğan, N. Ş. 2010. "Selçuklu Döneminde Siyasi ve Bani Kimliği ile Mübârizüddin Ertokuş", *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, XXVII(1), ss.231-251.
- Durukan, A. "Ertokuş Külliyesi", *DİA*, XI, İstanbul: 1995, ss.313-314.

- Emecen, F. M. 2015. *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluş ve Yükseliş Tarihi (1300-1600)*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- İbn Bîbî. 1996. *El-Evamirü'l-Ala'iyye fi'l-Umuril-Ala'iyye (Selçuk Name)*, I, (Çev.) Mürsel Öztürk, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- İbn'ül Esîr. 1991. *İslâm Tarihi, El-Kâmîl Fi't-Tarih Tercümesi*, XII, (Çev.) Ahmet Ağrakça ve Abdülkerim Özyayın, İstanbul: Bahar Yayınları.
- Kaya, M. Y. 2016. "İslam Vakıf Hukukunda Mevkûfun Aleyhte Bulunması Gereken Şartlar", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, 28, ss. 435-454.
- Kaya, S. 2006. *I. Gıyâseddin Keyhüsrev ve II. Süleymanşah Dönemi Selçuklu Tarihi (1192-1211)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Keciş, M. 2013. *Trabzon Rum İmparatorluğu ve Türkler (1204-1404)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Koca, S. 1997. *Sultan I. İzzeddin Keykavus (1211-1220)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Kunter, H. B. 1938. "Türk Vakıfları ve Vakfiyeleri Üzerine Mücmel Bir Etüd", *Vakıflar Dergisi*, 1, ss.103-129.
- Niketas Khoniates'in Historiası (1195-1206)*. 2013. (Haz.) Işın Demirkent, İstanbul: Dünya Yayıncılık.
- Ömer Hilmi Efendi. 1307. *İthâfu'l-Ahlâf fi Ahkâmi'l-Evkâf*, İstanbul: Matbaa-i Amire.
- Öney, G. 1968. "Anadolu Selçuk Mimarisinde Antik Devir Malzemesi", *Ankara Üniversitesi DTCF Dergisi Anadolu (Anatolia)*, 12, ss.17-26.
- Özbek, Ö. 1976. "Eğridir Mübarizüddin Ertokuş Kervansarayı", *Vakıflar Dergisi*, 11, ss.293-311.
- Öztürk, N. 1995. *Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Pakalın, M. Z. 1983. *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Taneri, A. "Ertokuş", *DİA*, XI, İstanbul: 1995, ss.312-313.
- Turan, O. 1947. "Mübârizeddîn Er-Tokuş ve Vakfiyesi", *Belleten*, (XI)43, ss.415-445.
- Turan, O. 1978. *Türk Cihân Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi*, İstanbul: Nakışlar Yayınevi.
- Turan, O. 2014. *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul: Ötüken Yayınları.

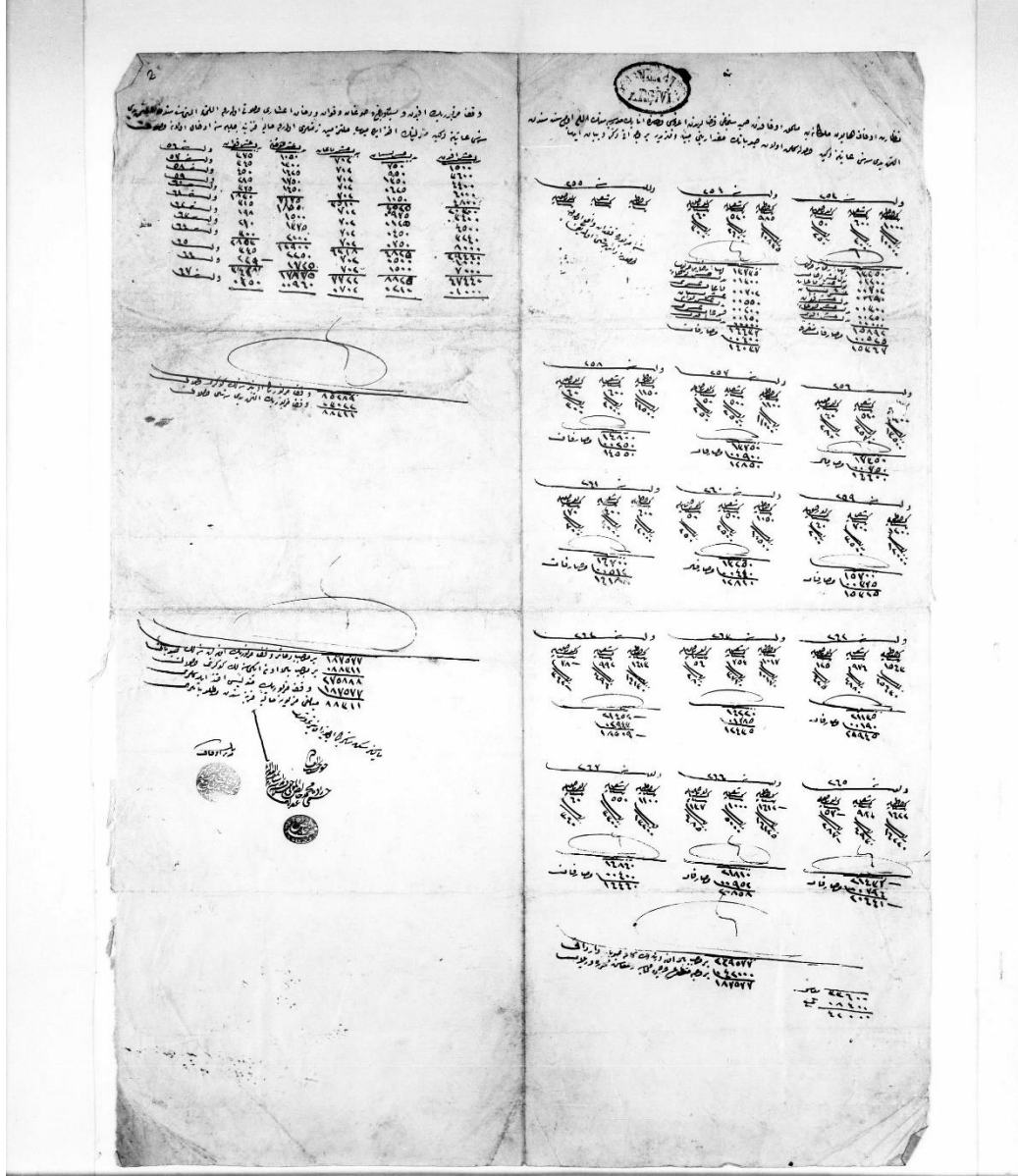
Umar, B. 1993. *Türkiye'deki Tarihsel Adlar*, İstanbul: İnkılap Kitabevi.

Uyumaz, E. 2003. *Sultan I. Alaeddn Keykubad Devri Türkiye Selçuklu Devleti Siyasî Tarihi (1220-1237)*, Ankara: Türk Tarih Kurumu.

Uzunçarşılı, İ. H. 1929. *Kitabeler*, İstanbul: Devlet Matbaası.

Ekler

Ek 1: 1253-1267/1837-1851 yılları Atabey Medresesi Vakfı'nın akarı olan Ağros Köyü hasılatı ve öşür bedelleri

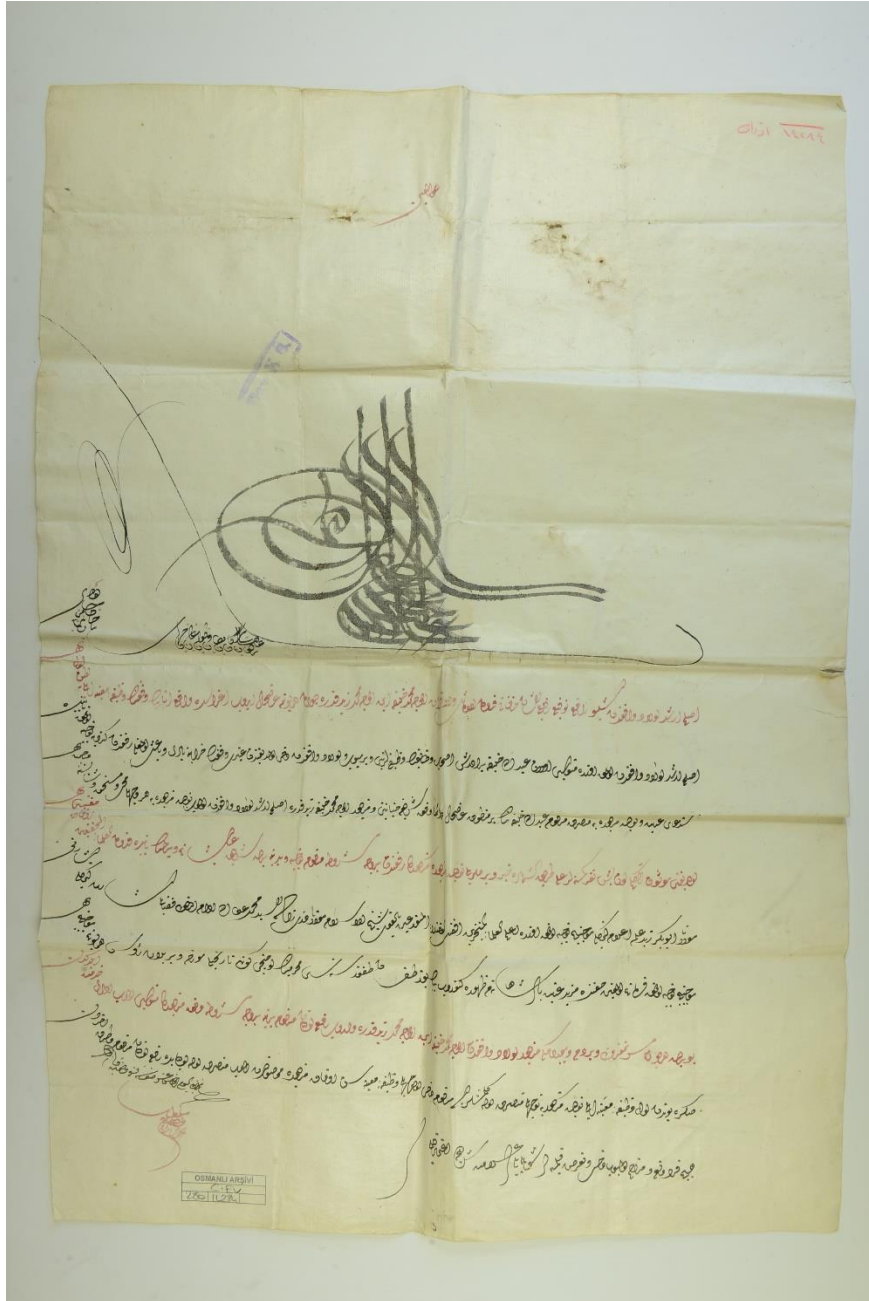
VAKIFLAR GENEL MÜDÜRLÜĞÜ / OSMANLI ARŞİVİ
EV.d
10658 2 1253 1267 Z.29
sentim sentim/azim

EV.d 10658

A B

Ek 2: C.EV: 280/14284-1 Atabey Vakfı'nın tevliyet görevinin el-Hac Mehmed Halife'ye ait olduğunu gösteren 15 Safer 1199 tarihli berat.

Ek 3: Atabey Medresesi dış görünümü

Ek 4: Atabey Medresesi iç görünümü

Bir Tekstil İşletmesi için Desen Programı Seçiminde ARAS ve OCRA Yöntemlerinin Karşılaştırılması

DOI NO: 10.5578/jss.53866

Emel ERCAN¹
Nilsen KUNDAKCI²

Geliş Tarihi: 22.12.2016

Kabul Tarihi: 12.04.2017

Özet

Günümüzün yüksek rekabet ortamında faaliyet gösteren tekstil işletmeleri için müşteri memnuniyetinin sağlanması önem arz etmektedir. Bu bağlamda, tekstil işletmeleri müşterilerine sunacakları numune tasarımlarını en iyi şekilde hazırlamak isterler. Bu tasarımları oluştururken tercih ettikleri desen programlarında görsel çıktı kalitesi, kullanım zorluğu, özellik sayısı, hizmet kalitesi, marka güvenilirliği, zaman kaybı ve fiyat gibi kriterlere önem vermektedirler. Bu çalışmada, Çok Kriterli Karar Verme (ÇKKV) yöntemlerinden ARAS (Additive Ratio Assessment) ve OCRA (Operational Competitiveness Rating) yöntemleri ile bir tekstil işletmesinde numune tasarımında kullanılacak desen programı seçimi yapılmıştır. Desen programı seçiminde dikkate alınan kriterlerin ağırlıkları MACBETH (Measuring Attractiveness by a Categorical Based Evaluation Technique) yöntemi kullanılarak bulunurken, desen programı alternatiflerinin değerlendirilmesinde ARAS ve OCRA yöntemlerinden yararlanılmış ve elde edilen sonuçlar karşılaştırılmıştır. Her iki yöntem ile aynı sıralama elde edilmiş, sıralama sonuçlarına göre en uygun desen programı belirlenmiş ve tekstil işletmesine bu programı satın alması önerilmiştir.

Anahtar Kelimeler: ÇKKV, MACBETH Yöntemi, ARAS Yöntemi, OCRA Yöntemi, Desen Programı Seçimi.

Comparison of ARAS and OCRA Methods in the Selection of Pattern Software for a Textile Company

Abstract

It is important to provide customer satisfaction for textile companies operating in today's highly competitive environment. In this context, textile companies want to prepare the best sample designs for their customers. They attach importance to criteria such as visual output quality, usage difficulty, number of features, quality of service, brand reliability, time loss and price of the pattern

¹ Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, e-posta: emel.aydin88@hotmail.com

² Yrd. Doç. Dr., Pamukkale Üniversitesi, İİBF, e-posta: nilsenk@pau.edu.tr

software while creating these sample designs. In this study, ARAS (Additive Ratio ASsesment) and OCRA (Operational Competitiveness RAting) which are Multi Criteria Decision Making (MCDM) methods were used to select the pattern software to be used in sample design in a textile company. While the weights of the criteria to be considered in pattern software selection were found using MACBETH method (Measuring Attractiveness by a Categorical Based Evaluation TecHnique), ARAS and OCRA methods were used in evaluating the pattern software alternatives and the obtained results were compared. The same ranking was obtained with both methods, the most appropriate pattern software for the business was determined according to the ranking results and it was proposed to the textile company to buy this software.

Keywords: MCDM, MACBETH Method, ARAS Method, OCRA Method, Pattern Software Selection.

Giriş

Tekstil işletmeleri açısından üretimde, maliyet, kapasite doluluğu, hammadde temini ve istenen kalite oranının sağlanabilmesi ölçütleri oldukça önemlidir. Tekstil işletmeleri genellikle müşteri istekleri doğrultusunda üretimlerini gerçekleştirirken, üretimde katlanmak zorunda oldukları ölçütleri de yönetebilmelidir. Tekstil işletmelerinin müşterilere sunmak üzere hazırlayacakları numunelerin kalitesi siparişin alınması ve devamlılığı açısından önem taşımaktadır. Bu bağlamda, sipariş numunelerinin hazırlanmasında kullanılacak doğru desen programının seçilmesi tekstil işletmesi açısından önemli bir karardır.

Bireysel, yönetsel, toplumu etkileyecek düzeyde kısaca her seviyede doğru ve etkili karar verme önemlidir. Etkin karar verme, karar vericinin akıl, sezgi ve deneyimlerini doğru kullanabilme yeteneğine bağlı olmakla birlikte günümüzde zorlaşan ve karmaşık hale gelen karar süreçlerinde karar vericinin daha etkin, hızlı ve doğru karar vermesine olanak sağlayan karar verme araçları ile desteklenmesi gerekmektedir.

Bu doğrultuda karar verme sürecini matematiksel olarak ifade ederek karar verme sürecinde etkinliği amaçlayan Çok Kriterli Karar Verme (ÇKKV) yöntemleri literatürde sıklıkla kullanılmaktadır (Yıldırım, 2015: 287). MACBETH, OCRA ve ARAS yöntemleri de ÇKKV yöntemleri sınıfında yer almaktadır. Bu çalışmada MACBETH yöntemi ile kriter ağırlıkları belirlenmiş, alternatiflerin değerlendirilmesinde ise ARAS ve OCRA yöntemleri kullanılmış ve elde edilen sonuçlar karşılaştırılmıştır.

Bahsi geçen ÇKKV yöntemlerinin literatürde çeşitli alanlara uygulamaları mevcuttur. MACBETH yöntemi 1990'lı yıllarda Bana e Costa, Vansnick ve De Corte tarafından geliştirilmiştir. Yöntem ilk kez 1994 yılında 11. Uluslararası Çok Değişkenli Karar Verme Konferansında tanıtılmıştır (Burgazoğlu, 2015: 259). MACBETH yöntemi literatürde çeşitli

çalışma ve projelerde kullanılmıştır. Avrupa yapısal programlarının değerlendirilmesi (Bana e Costa ve Vansnick, 1997), Santa Carina Eyaletindeki küçük ve orta boyutlu tekstil işletmelerinin değerlendirilmesi (Bana e Costa vd., 1999), Lizbon gaz işletmesi için toplam kalite yönetim sisteminin tasarlanması (Bana e Costa ve Correa, 2000), Lizbon limanına bağlanacak olan demiryolunun dizaynı (Bana e Costa vd., 2001), belediye konutlarında bakım, onarım ve yenileme için önceliklerin belirlenmesi (Bana e Costa ve Oliveira, 2002), Barcelos şehri için stratejik şehir planının geliştirilmesi (Bana e Costa vd., 2002a), kamu ihalelerinde tekliflerin ve yüklenicilerin değerlendirilmesi (Bana e Costa 2002, Bana e Costa vd., 2002b), bankacılık sektöründe kredi verme kararlarına yardımcı olmak (Bana e Costa vd., 2002c), kariyer seçim probleminin çözülmesi (Bana e Costa ve Chagas, 2004), tedarikçi seçimi (Karande ve Chakraborty, 2013), tesis yerleşim yeri seçim modelinin geliştirilmesi (Karande ve Chakraborty, 2014), bireysel emeklilik sisteminin seçilmesi (Genç vd., 2015), MACBETH yönteminin uygulamalarına örnek olarak gösterilebilir.

ARAS yöntemi, ÇKKV problemlerinin çözümü için Zavadskas ve Turskis (2010) tarafından önerilmiştir. Daha sonra ARAS yöntemi, literatürde değişik alanlarda uygulanmıştır. ARAS yönteminin uygulandığı farklı alanlar, akifer toprak üzerinde bulunan bina için güvenli ve en uygun olan temel tesisat alternatifinin seçimi (Zavadskas vd., 2010), fakülte web sitesinin değerlendirilmesi, (Stanujkic ve Jovanovic, 2012), sera gazı emisyonlarını azaltmak için sürdürülebilir gübrelerin değerlendirilmesi (Balezentiene ve Kusta, 2012), konut yenileme projelerini değerlendirme (Kaklauskas vd., 2013), tarihi kent merkezi binalarının korunması için öncelikli seçeneklerin değerlendirilmesi (Kutut vd., 2013), atık boşaltma yeri seçimi (Shariati vd., 2014), ev satın alma probleminin ele alınması (Yıldırım, 2015) emniyet güçlerinin performanslarını değerlendirmek (Paul vd., 2016), kurumsal kaynak planlaması (ERP) yazılımı seçimi (Ecer, 2016) şeklinde özetlenebilir.

OCRA yöntemi ilk olarak Parkan (1994) tarafından performans ölçümü ve verimlilik analizi problemlerinin çözümü için geliştirilmiştir. Daha sonra birçok farklı alanda uygulanmıştır. Otellerin operasyonel rekabet gücünün değerlendirilmesi (Parkan, 1996a), Hong Kong'ta metro sisteminin hizmet performansının ölçülmesi (Parkan, 1996b), ABD gıda işleme endüstrisinde üretim tesislerinin rekabet analizinin yapılması (Jayanthi vd., 1996; 1999), Hong Kong'ta bir bankanın yazılım geliştirme ekibinin performansının ölçülmesi (Parkan vd., 1997), imalat sektöründe proses seçimi (Parkan ve Wu, 1998), Hong Kong'ta faaliyet gösteren endüstri işletmelerinin performanslarının değerlendirilmesi (Parkan ve Wu, 1999a), proses seçimi (Parkan ve Wu, 2000), yeni geliştirilen elektronik satış sisteminin eczanelerin performansına etkisinin ölçülmesi (Parkan, 2003), iki

otelin performanslarının karşılaştırmalı analizi (Parkan, 2005), malzeme seçimi (Chatterjee ve Chakraborty, 2012; Darji ve Rao, 2014), otel seçimi (Tuş Işık ve Aytacı Adalı, 2016) OCRA yöntemi ile yapılmıştır. Ayrıca, OCRA yöntemi tek bir birimin farklı dönemlerdeki performans ölçümünde de kullanılmıştır. Bunlara örnek kamu kurumları hizmet binaları (Parkan, 1999), yatırım bankacılığı (Parkan ve Wu, 1999b), toplu taşıma şirketleri (Parkan, 2002) ve mevduat bankalarının (Özbek, 2015) performanslarının ölçülmesi verilebilir.

Bu çalışmanın literatürdeki diğer ÇKKV yöntemlerini ele alan çalışmalardan farkı MACBETH ile ARAS ve OCRA yöntemlerinin bir arada kullanılmasıdır. Kriterlere ait ağırlıklar MACBETH yöntemi ile belirlendikten sonra ARAS ve OCRA yöntemleri ile yazılım alternatifleri değerlendirilmiş ve elde edilen sonuçlar karşılaştırılmıştır.

Çalışmanın birinci bölümünde MACBETH yöntemi açıklanmıştır. İkinci, bölümde ARAS yöntemine değinilmiş ve yöntemin adımlarına yer verilmiştir. Üçüncü bölümde ise OCRA yönteminden bahsedilmiş ve aynı zamanda yöntemin adımları sunulmuştur. Dördüncü bölümde uygulamaya yer verilmiştir. Daha sonra sonuç ve öneriler sunulmuştur.

1. MACBETH Yöntemi

MACBETH (Measuring Attractiveness by a Categorical Based Evaluation Technique), karar verici için farklı seçeneklerin görece olarak tercih edilme düzeyini gösteren bir yöntemdir. Yöntem temel olarak seçenekler ve bu seçeneklerin kriterleri arasında yapılan kalitatif yargılara dayanır.

MACBETH yöntemi diğer ÇKKV yöntemlerinden farklı olarak değerlendirme yaparken kantitatif değerler yerine kalitatif değerlere dayanarak karşılaştırma yapmaktadır. MACBETH yaklaşımında, yapılan ikili karşılaştırmalar için takdire dayalı bilgi gerekmektedir. Bu yöntemde, kriterlerin kalitatif değerlere dayanarak yapılan ikili karşılaştırmaları ile kriterlerin göreceli ağırlıkları da belirlenebilmektedir (Bana e Costa vd., 2012: 359). Karar verici tarafından belirlenen kalitatif bilgiler M-MACBETH programına girilirken program yazılım sistemi, girilen kalitatif değerlendirmelerin tutarlığı konusunda bir doğrulama yapmakta ve eğer girilen kalitatif değerler arasında tutarsızlık varsa bunların çözümü için teklifler sunmaktadır (M-MACBETH Kullanım Kılavuzu, 2005: 26).

MACBETH yöntemi ile problemleri çözerken izlenecek adımlar şu şekilde özetlenebilir (Kundakçı, 2016: 18-19):

1. Adım: Kriterler belirlenerek değer ağacı yapısında gösterilir.

2. Adım: Değer ağacı oluşturulduktan sonra, alternatifler belirlenir. Ardından belirli bir kritere göre alternatiflerin olası performansını gösteren sıralı performans seviyeleri tanımlanır. Minimum iki referans seviyesi, üst referans (iyi) seviyesi ve alt referans (nötr) seviyesi olarak tanımlanması gerekmektedir. MACBETH ölçeğinde, üst referans seviyesi 100 puan alırken alt referans düzeyi 0 puan alır. Burada, 100 olası en iyi puanı ifade etmez ve 0 verilen bir kriter için alternatifin en kötü performansı anlamına gelmez (Karande ve Chakraborty, 2013: 263).

3. Adım: Alternatifler için $m \times m$ boyutlu matris oluşturulur. m belirtilen kriter bazında değerlendirilecek alternatif sayısını göstermektedir. Matris içerisinde, alternatifler önem derecesine göre soldan sağa sıralanır. Bu kalitatif performans seviyelerini ölçmek ve MACBETH ölçeği halinde kantitatif performans düzeylerini dönüştürmek için yapılır. Aynı prosedür kriterler için de uygulanır.

4. Adım: Kriterler ve alternatifler için ikili karşılaştırmalar yapılır. MACBETH yönteminde değerlendirmeler için Tablo 1'de görülen yedi kategorili ölçek kullanılmaktadır.

Tablo 1. MACBETH Anlamsal Kategorileri

Anlamsal Kategoriler	Kantitatif Ölçek	Açıklama
Yok (No)	0	Alternatifler arasında fark yok
Çok Zayıf (Very Weak)	1	Bir alternatif diğerine göre çok zayıf derecede önemli
Zayıf (Weak)	2	Bir alternatif diğerine göre zayıf derecede önemli
Orta Derece (Moderate)	3	Bir alternatif diğerine göre orta derecede önemli
Güçlü (Strong)	4	Bir alternatif diğerine göre güçlü derecede önemli
Çok Güçlü (Very Strong)	5	Bir alternatif diğerine göre çok güçlü derecede önemli
Aşırı (Extreme)	6	Bir alternatif diğerine göre aşırı derecede önemli

5. Adım: Karar verici tarafından yapılan yargıların tutarlılığı kontrol edilir. Verilen yargıların tutarsız olduğu tespit edilirse, M-MACBETH

yazılımı yapılması gereken muhtemel değişiklikleri gösterir (Bana e Costa ve Oliveira, 2002: 384).

6. Adım: MACBETH ölçeğine göre ifade edilen tutarlı yargılar doğrusal programlama modelleri kullanılarak uygun sayısal bir ölçeğe dönüştürülür ve alternatiflerin tercih edilirliliğine ilişkin puanlar elde edilir.

7. Adım: Son olarak elde edilen alternatif puanları kriter ağırlıkları ile çarpılarak toplanır. Böylelikle alternatiflere ait genel puanlar hesaplanmış olur. Elde edilen genel puanlara göre alternatifler büyükten küçüğe doğru sıralanır.

MACBETH skorlarının elde edilmesi için aşağıdaki adımlar izlenir (Fakhfakh vd. 2011; Karande ve Chakraborty 2013; 2014; Kundakcı, 2016):

Öncelikle, karar vericiden her kriter altında alternatif çiftlerini karşılaştırması istenir. Eğer karar verici A_i alternatifini A_j alternatifine tercih ediyor ise bu durum Eşitlik (1)'de görüldüğü gibi ifade edilir.

$$A_i > A_j \quad (1)$$

Daha sonra karar verici alternatifler arasındaki tercihinin gücünü Tablo 1'de yer alan semantik ölçek yardımıyla ifade eder. Karar verici, tercih etme gücünü ifade edemez sadece tercih ettiğini belirtirse bu durum P harfi ile gösterilir. Karar verici, j kriteri altında A_i alternatifini A_j alternatifine $h \in \{0,1,2,3,4,5,6\}$ gücünde tercih ederse şu şekilde ifade edilir:

$$A_i \succ^h A_j \quad (2)$$

Bu da Eşitlik (3)'te görüldüğü gibi ifade edilebilir:

$$A_i - A_j = h\alpha \quad (3)$$

Burada α , A_i ve $A_j \in [0,100]$ koşulunun sağlanması için gerekli katsayıdır. Bir örnek yardımıyla açıklanacak olursa;

Dört alternatifin j . kriter altında tercih sıralamasının $A_1 > A_3 > A_4 > A_2$ şeklinde olduğu varsayalım. $v_j(A_1)$, $v_j(A_3)$, $v_j(A_4)$ ve $v_j(A_2)$ sırasıyla A_1 , A_3 , A_4 , A_2 alternatifleri için MACBETH skorlarını göstermek üzere, $v_j(A_1)=100$, $v_j(A_2)=0$ ve $v_j(A_1) > v_j(A_3) > v_j(A_4) > v_j(A_2)$ olacaktır.

Daha sonra karar verici her kriter altında alternatifler için tercih gücünü Tablo 1'de yer alan semantik ölçek ile ifade eder ve Tablo 2 oluşturulur.

Tablo 2. *j*. Kriter İçin Alternatiflerin Tercih Edilme Düzeyleri

Alternatif	A ₁	A ₃	A ₄	A ₂
A ₁ (iyi)	Yok	Güçlü	P	P
A ₃		Yok	Çok Zayıf	P
A ₄			Yok	Çok Güçlü
A ₂ (nötr)				Yok

Tablo 2’de yer alan verilerden yararlanarak aşağıda verilen denklem sistemi elde edilir:

$$v_j(A_1) - v_j(A_3) = 4\alpha \quad (4)$$

$$v_j(A_3) - v_j(A_4) = \alpha \quad (5)$$

$$v_j(A_4) - v_j(A_2) = 5\alpha \quad (6)$$

Burada, $v_j(A_1)=100$ (iyi) ve $v_j(A_2)=0$ (nötr) olarak alınır. (4) - (6) arasındaki eşitlik sistemi çözüldükten sonra $\alpha = 10$, $v_j(A_3)=60$ ve $v_j(A_4)=50$ olarak elde edilir.

Aynı adımlar izlenerek her alternatifin her kriter için ve kriterlerin kendi aralarında karşılaştırmaları yapılır. Daha sonra dönüştürülen MACBETH puanları, ilgili kriter ağırlığı ile çarpılır ve alternatiflerin genel performans değerlerini hesaplamak için toplanır (Karande ve Chakraborty, 2014; Bana e Costa, vd., 2002c)

$$V(A_i) = \sum_{j=1}^n w_j (v_j(A_i)) \quad (7)$$

$$\sum_{j=1}^n w_j = 1, \quad w_j > 0 \quad \text{ve} \quad \begin{cases} v_j(A_i^{iyi}) = 100 \\ v_j(A_i^{nötr}) = 0 \end{cases} \quad (8)$$

Burada w_j , *j*. kriter için ağırlığı göstermektedir. Alternatifler arasındaki sıralama sonucu $V(A_i)$ değerleri büyükten küçüğe dizilerek elde edilir.

2. ARAS Yöntemi

ARAS yöntemi alternatifleri çeşitli kriterler altında fayda fonksiyonu değerine göre sıralayan, nispeten yeni bir ÇKKV yöntemidir. Yöntemde, alternatiflerin fayda fonksiyonu puanlarının oranları optimum alternatiflerin fayda fonksiyon puanı ile karşılaştırılır (Shariati vd., 2014: 411). Yani,

ARAS yöntemi alternatiflerin performansını değerlendirirken, her alternatifin ideal alternatife göre oransal benzerliğini ortaya koyar (Ecer, 2016: 91).

ARAS yöntemi ile problemleri çözmeye kullanılan adımlar şu şekilde özetlenebilir (Zavadskas ve Turskis, 2010: 163-165):

1. Adım: Öncelikle, karar matrisi X oluşturulur.

$$X = \begin{bmatrix} x_{01} & x_{02} & \cdots & x_{0n} \\ x_{11} & x_{12} & \cdots & x_{1n} \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ x_{m1} & x_{m2} & \cdots & x_{mn} \end{bmatrix} \quad i = 0, 1, \dots, m \quad j = 1, 2, \dots, n \quad (9)$$

Burada x_{ij} i . alternatifin j . kriterde gösterdiği performans değerini, x_{0j} ise j . kriterin optimal değerini ifade etmektedir. Optimal değerler Eşitlik (10) kullanılarak belirlenebilir. Bu değerler karar verici tarafından da tespit edilebilir.

$$\begin{aligned} x_{0j} &= \max_i x_{ij}, \text{ fayda durumu} \\ x_{0j} &= \min_i x_{ij}, \text{ maliyet durumu} \end{aligned} \quad i = 1, \dots, m \quad j = 1, 2, \dots, n \quad (10)$$

2. Adım: Karar matrisi normalize edilir. Kriter performans değerlerinin daha yüksek olması tercih ediliyorsa (fayda durumu), normalize değerler Eşitlik (11) kullanılarak hesaplanmaktadır:

$$\bar{x}_{ij} = \frac{x_{ij}}{\sum_{i=0}^m x_{ij}} \quad i = 0, 1, \dots, m \quad j = 1, 2, \dots, n \quad (11)$$

Kriter performans değerlerinin daha düşük olması tercih ediliyorsa (maliyet durumu), normalizasyon işlemi Eşitlik (12) kullanılarak gerçekleştirilir:

$$\bar{x}_{ij} = \frac{1/x_{ij}}{\sum_{i=0}^m 1/x_{ij}} \quad i = 0, 1, \dots, m \quad j = 1, 2, \dots, n \quad (12)$$

Normalize değerler hesaplandıktan sonra Eşitlik (13)'te gösterilen \bar{X} normalize karar matrisi elde edilir.

$$\bar{X} = \begin{bmatrix} \bar{x}_{01} & \bar{x}_{02} & \cdots & \bar{x}_{0n} \\ \bar{x}_{11} & \bar{x}_{12} & \cdots & \bar{x}_{1n} \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ \bar{x}_{m1} & \bar{x}_{m2} & \cdots & \bar{x}_{mn} \end{bmatrix} \quad i = 0, 1, \dots, m \quad j = 1, 2, \dots, n \quad (13)$$

3. Adım: Ağırlıklı normalize karar matrisi Eşitlik (14) yardımıyla Eşitlik (15)'te görüldüğü gibi oluşturulur.

$$\hat{x}_{ij} = w_j * \bar{x}_{ij} \quad i = 0, 1, \dots, m \quad j = 1, 2, \dots, n \quad (14)$$

$$\hat{X} = \begin{bmatrix} \hat{x}_{01} & \hat{x}_{02} & \cdots & \hat{x}_{0n} \\ \hat{x}_{11} & \hat{x}_{12} & \cdots & \hat{x}_{1n} \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ \hat{x}_{m1} & \hat{x}_{m2} & \cdots & \hat{x}_{mn} \end{bmatrix} \quad (15)$$

Kriterlere ait ağırlık değerleri $0 < w_j < 1$ koşulunu sağlamaktadır ve ağırlıklar toplamı Eşitlik (16)'da gösterildiği gibi sınırlandırılmıştır.

$$\sum_{j=1}^n w_j = 1 \quad j = 1, 2, \dots, n \quad (16)$$

4. Adım: Optimallik fonksiyon değerleri hesaplanır.

$$S_i = \sum_{j=1}^n \hat{x}_{ij} \quad i = 0, 1, \dots, m \quad j = 1, 2, \dots, n \quad (17)$$

S_i , i . alternatifin optimallik fonksiyon değerini gösterir. S_i optimallik fonksiyon değerinin daha yüksek olması alternatifin daha iyi olduğunu göstermektedir.

5. Adım: Her bir alternatifin fayda derecesi K_i , S_i değerleri S_0 optimallik fonksiyon değerine oranlanarak Eşitlik (18)'de gösterildiği gibi hesaplanır.

$$K_i = \frac{S_i}{S_0} \quad i = 0, 1, \dots, m \quad (18)$$

6. Adım: K_i fayda derecesi değerleri büyükten küçüğe dizilerek alternatifler arasındaki sıralamaya ulaşılır.

3. OCRA Yöntemi

OCRA (Operational Competitiveness RAting) yöntemi parametrik olmayan bir modele dayanan göreceli performans ölçüm yaklaşımıdır. 1994 yılında Parkan tarafından geliştirilen OCRA yöntemi, farklı sektörlerde analiz yapabilme, farklı karar birimlerinin karşılaştırılması ve farklı sektörlerde ve birbirinden bağımsız karar birimlerini kıyaslayabilme imkânı sunması bakımından oldukça kullanışlı ve basit bir yöntemdir. Ayrıca bir karar biriminin zaman içindeki performansının karşılaştırılmasına ve izlenmesine imkân sunması bu yöntemin bir diğer önemli özelliği olarak ön plana çıkmaktadır.

Yöntemin adımları aşağıda belirtildiği gibidir (Parkan ve Wu, 2000:499; Chatterjee ve Chakraborty, 2012: 388; Tuş Işık ve Adalı Aytaç, 2016:145):

1. Adım: Karar matrisi X oluşturulur. Karar matrisinin satırlarında alternatifler, sütunlarında ise kriterler yer alır. Karar matrisinde x_{ij} , i . alternatifin j . kriter altındaki performans değerini göstermektedir.

$$X = [x_{ij}]_{m \times n} = \begin{bmatrix} x_{11} & x_{12} & \cdots & x_{1n} \\ x_{21} & x_{22} & \cdots & x_{2n} \\ \vdots & \vdots & \ddots & \vdots \\ x_{m1} & x_{m2} & \cdots & x_{mn} \end{bmatrix} \quad i = 1, \dots, m \quad j = 1, 2, \dots, n \quad (19)$$

2. Adım: Faydalı olmayan kriterlere (maliyet kriteri) göre tercih sıralaması hesaplanır. Bu adımda, faydalı kriterler dikkate alınmadan sadece faydalı olmayan yani daha küçük değer alması tercih edilen bir başka ifadeyle minimize edilecek kriterler için alternatiflerin performans değerleri hesaplanır. Tüm faydalı olmayan kriterlere göre i . alternatifin toplam performansı Eşitlik (20) yardımıyla hesaplanır:

$$\bar{I}_i = \sum_{j=1}^g w_j \frac{\max(x_{ij}) - x_{ij}}{\min(x_{ij})} \quad (i = 1, 2, \dots, m \quad j = 1, 2, \dots, g) \quad (20)$$

\bar{I}_i i . alternatifin göreceli performans ölçüsüdür ve x_{ij} , j . faydalı olmayan kriterlere göre i . alternatifin performans puanıdır. g de faydalı olmayan kriter (maliyet kriteri) sayısını gösterir. Ayar sabiti w_j , (j . kriterin göreceli önemi) j . kriterlere göre \bar{I}_i sıralamasındaki farkın etkisini azaltmak veya arttırmak için kullanılır.

3. Adım: Faydalı olmayan kriterlere (maliyet kriterlerine) göre doğrusal tercih sıralaması hesaplanır.

$$\bar{I}_i = \bar{I}_i - \min(\bar{I}_i) \quad (21)$$

Burada \bar{I}_i , i . alternatif için faydalı olmayan kriterlere göre toplam tercih sıralamasını gösterir.

4. Adım: Faydalı yani maksimize edilecek kriterlere göre tercih sıralaması hesaplanır.

Faydalı kriter için daha yüksek değere sahip olan alternatif daha fazla tercih edilen alternatiftir. Tüm faydalı kriterler için i . alternatifin toplam performansı Eşitlik (22) yardımıyla hesaplanır:

$$\bar{O}_i = \sum_{j=g+1}^n w_j \frac{x_{ij} - \min(x_{ij})}{\max(x_{ij})} \quad (i = 1, 2, \dots, m \quad j = g + 1, g + 2, \dots, n) \quad (22)$$

Burada $(n - g)$ faydalı kriterlerin sayısını gösterir ve w_j , j . faydalı kriterin ağırlıklı önemi veya ayar sabitidir. $\sum_{j=1}^g w_j + \sum_{j=g+1}^n w_j = 1$ eşitliği sağlanmalı bir

başka deyişle, faydalı ve faydalı olmayan kriterlerin ağırlıkları toplamı 1'e eşit olmalıdır.

5. Adım: Faydalı kriterler için doğrusal tercih sıralaması hesaplanır.

$$\bar{O}_i = \bar{O}_i - \min(\bar{O}_i) \quad (23)$$

6. Adım: Genel tercih sıralaması hesaplanır. Her alternatif için toplam tercih değeri P_i , Eşitlik (24) yardımıyla hesaplanır ve en az tercih edilen alternatif sıfır puan alır.

$$P_i = (\bar{I}_i + \bar{O}_i) - \min(\bar{I} + \bar{O}) \quad i = 1, 2, \dots, m \quad (24)$$

Alternatifler toplam performans değerlerine göre sıralanırlar. Toplam performans değeri en yüksek olan alternatif birinci sırayı alır.

4. Uygulama

Bu çalışmada Denizli ilinde faaliyet gösteren bir tekstil işletmesindeki müşterilerin istediği numunelerin hazırlanmasında kullanılan desen programı alternatiflerinin (A_1 , A_2 , A_3) değerlendirilmesi için ÇKKV yöntemlerinden ARAS ve OCRA yöntemleri kullanılmıştır. Alternatifleri

değerlendirmede ele alınacak kriterler Kullanım Zorluğu (K_1), Hizmet Kalitesi (K_2), Özellik Sayısı (K_3), Görsel Çıktı Kalitesi (K_4), Marka Güvenirliği (K_5), Zaman Kaybı (K_6) ve Fiyat (K_7) olarak belirlenmiş ve bu kriterlere ait ağırlıklar MACBETH yöntemi yardımıyla hesaplanmıştır.

4.1. MACBETH Yöntemi ile Kriter Ağırlıklarının Belirlenmesi

Yöntemde kriter ağırlıklarının belirlenebilmesi için MACBETH yöntemi kullanılmış ve bu yöntem için Bana e Costa, De Corte ve Vansnick tarafından geliştirilen M-MACBETH programından yararlanılmıştır³. Öncelikle, kriterler işletmede desen programını kullanılacak olan karar vericiler tarafından tanımlanarak Şekil 1'deki gibi değer ağacı yapısı ile programa girilmiştir.

Şekil 1. MACBETH Değer Ağacı

Kriter ağırlıklarının, belirlenebilmesi için tanımlanan kriterler M-MACBETH programına önem derecesine göre soldan sağa ve yukarıdan aşağıya doğru sıralandıktan sonra yöntemin ölçek değerlerine göre ikili biçimde kıyaslanmıştır. Kriter ağırlıklarının matris formu Şekil 2'de görülmektedir.

³ <http://www.m-macbeth.com/en/m-home.html>

Tüm kriterlerin performans düzeyleri, yedi puanlı semantik ölçek yardımıyla uygun olan kantitatif MACBETH değerlerine dönüştürülmüştür. M-MACBETH yazılımı bu yargıların tutarlılığını kontrol edip, girilen yargıların tutarlı olduklarını bulmuştur. Ayrıca M-MACBETH yazılımı doğrusal programlama modelleri kullanarak sıralı performans seviyelerini uygun olan sayısal MACBETH ölçeğine dönüştürmüştür. Bu MACBETH ölçeği Şekil 2'nin son sütununda görülebilir ve bu değerler kriterlerin ağırlıklarını gösterir.

Şekil 2. Kriter Ağırlıkları Matrisi

	[K1]	[K2]	[K3]	[K4]	[K5]	[K6]	[K7]	[all lower]	Current scale	
[K1]	no	strong	strong	strong	v. strong	v. strong	extreme	positive	25.87	extreme
[K2]		no	strong	strong	v. strong	v. strong	extreme	positive	23.08	v. strong
[K3]			no	strong	strong	v. strong	extreme	positive	20.28	strong
[K4]				no	strong	strong	strong	positive	13.29	moderate
[K5]					no	strong	strong	positive	9.79	weak
[K6]						no	strong	positive	6.99	very weak
[K7]							no	positive	0.70	no
[all lower]								no	0.00	

Consistent judgements

MACBETH yöntemi ile elde edilen kriterlere ait ağırlıklar Tablo 3'te verilmiştir.

Tablo 3. Kriter Ağırlıkları

Kriterler	K ₁	K ₂	K ₃	K ₄	K ₅	K ₆	K ₇
Ağırlıklar	0,259	0,231	0,203	0,133	0,098	0,070	0,007

4.2. ARAS Yöntemi İle Çözüm

Problemin ARAS yöntemi ile çözülmesindeki ilk adım karar matrisinin oluşturulmasıdır. Öncelikle desen programını kullanacak olan üç karar vericiden alınan veriler ile karar matrisi Tablo 4'te görüldüğü gibi elde edilmiştir. Karar matrisinin satırlarında program alternatifleri yer alırken, sütunlarda değerlendirmede dikkate alınacak kriterler yer almaktadır.

Desen programlarını kullanacak olan üç karar verici fiyat kriteri haricindeki sözel olan kriterleri Çok iyi:5, İyi:4, Orta:3, Kötü:2 ve Çok kötü:1 ifadelerinde yer alan 1-5 skalasını baz alarak değerlendirmiştir. Değerlendirmeler sonucunda karar vericiler tarafından verilen puanların ortalaması alınarak ilk 6 kriterlerin Tablo 4'te görüldüğü gibi değerleri

bulunmuştur. Fiyat kriterinin değeri ise desen programlarının € cinsinden fiyatları 1000'e bölünerek elde edilmiştir.

Tablo 4. Karar Matrisi

	Min	Maks	Maks	Maks	Maks	Min	Min
	K ₁	K ₂	K ₃	K ₄	K ₅	K ₆	K ₇
X ₀	1,33	4,67	4,67	4,67	4,67	1,33	17,80
A ₁	1,33	4,67	4,67	4,67	4,67	1,33	37,30
A ₂	2,00	4,67	3,67	4,67	3,67	2,00	39,50
A ₃	2,67	4,00	3,00	3,67	4,00	3,33	17,80

Tablo 4'te yer alan ilk satırda yer alan X₀ değerleri hesaplanırken Eşitlik (10) kullanılmıştır. Buna göre minimize edilmesi gereken kriterlerde bir başka deyişle maliyet kriterlerinde (K₁, K₆, K₇) sütunda yer alan minimum değer alınmış, maksimize edilmesi gereken fayda kriterlerinde (K₂, K₃, K₄, K₅) sütunda yer alan maksimum değer alınmıştır.

Daha sonra karar matrisi kriterin fayda ve maliyet durumuna göre Eşitlik (11) ve (12) yardımıyla normalize edildikten sonra, normalize karar matrisi Tablo 5'teki gibi elde edilmiştir. Örneğin A₁ alternatifinin K₂ fayda

kriteri altındaki normalize değeri $\bar{x}_{22} = \frac{4,67}{4,67 + 4,67 + 4,67 + 4,00} = 0,259$

şeklinde elde edilir. Ayrıca A₁ alternatifinin maliyet kriteri K₁ altındaki

normalize değeri $\bar{x}_{21} = \frac{1/1,33}{(1/1,33) + (1/1,33) + (1/2) + (1/2,67)} = 0,316$

şeklinde elde edilir. Benzer hesaplamalar tüm kriterler altında diğer alternatifler için de yapılmıştır. Bu hesaplamaların sonuçları Tablo 5'te görülmektedir.

Tablo 5. Normalize Karar Matrisi

	K ₁	K ₂	K ₃	K ₄	K ₅	K ₆	K ₇
X ₀	0,316	0,259	0,292	0,264	0,275	0,326	0,342
A ₁	0,316	0,259	0,292	0,264	0,275	0,326	0,163
A ₂	0,211	0,259	0,229	0,264	0,216	0,217	0,154
A ₃	0,158	0,222	0,188	0,208	0,235	0,130	0,342

Daha sonra Eşitlik (14) yardımıyla ağırlıklı normalize karar matrisi Tablo 6'da görüldüğü gibi oluşturulmuştur. Bu tabloda, A_1 alternatifinin K_1 kriteri altındaki normalize değeri $\hat{x}_{11} = 0,259 * 0,316 = 0,082$ olarak elde edilmiştir. Benzer hesaplamalar yapılarak diğer tüm alternatiflerin her kriter altındaki ağırlıklı normalize değerleri hesaplanmış ve Tablo 6'daki değerler elde edilmiştir.

Tablo 6. Ağırlıklı Normalize Karar Matrisi

Ağırlıklar	0,259	0,231	0,203	0,133	0,098	0,070	0,007
	K_1	K_2	K_3	K_4	K_5	K_6	K_7
X_0	0,082	0,060	0,059	0,035	0,027	0,023	0,002
A_1	0,082	0,060	0,059	0,035	0,027	0,023	0,001
A_2	0,054	0,060	0,046	0,035	0,021	0,015	0,001
A_3	0,041	0,051	0,038	0,028	0,023	0,009	0,002

Optimallik fonksiyon değerleri Eşitlik (17) yardımıyla hesaplandıktan sonra her bir alternatifin fayda derecesi Eşitlik (18) kullanılarak belirlenmiştir. Alternatiflerin optimallik fonksiyon değeri (S_i) ve fayda dereceleri (K_i) Tablo 7'deki gibidir. Örneğin A_1 alternatifinin S_1 değeri $S_1 = 0,082 + 0,060 + 0,059 + 0,035 + 0,027 + 0,023 + 0,001 = 0,287$ olarak hesaplanmıştır. Ayrıca A_1 alternatifinin K_1 değeri $K_1 = \frac{0,287}{0,288} = 0,996$ olarak bulunmuştur. A_2 ve A_3 alternatifleri için de S_i ve K_i değerleri hesaplanarak Tablo 7'de verilmiştir.

Tablo 7. S_i ve K_i Değerleri

	S_i	K_i
X_0	0,288	1,000
A_1	0,287	0,996
A_2	0,233	0,810
A_3	0,192	0,668

Son olarak K_i değerleri büyükten küçüğe sıralanmıştır ve desen programları arasındaki sıralama Tablo 8'deki gibi bulunmuştur.

Tablo 8. Desen Programı Seçim Sıralaması

Alternatifler	K_i	Sıralama
A_1	0,996	1
A_2	0,810	2
A_3	0,668	3

Desen programları alternatiflerinin ARAS yöntemi ile değerlendirmesi sonucu sıralamaları $A_1 > A_2 > A_3$ şeklinde elde edilmiştir.

4.3. OCRA yöntemi ile çözüm

OCRA yöntemi ile problemin çözümünde öncelikle karar matrisi Tablo 4'teki gibi oluşturulmuştur. Faydalı olmayan (Minimize edilecek) kriterlere göre performans değerleri \bar{I}_i Eşitlik (20) kullanılarak hesaplanmıştır. Örneğin A_1 alternatifi için \bar{I}_i değeri şu şekilde hesaplanır:

$$\bar{I}_1 = 0,259 \left(\frac{2,67 - 1,33}{1,33} \right) + 0,070 \left(\frac{3,33 - 1,33}{1,33} \right) + 0,007 \left(\frac{39,50 - 37,30}{17,80} \right) = 0,365$$

Ardından doğrusal tercih sıralaması \bar{I}_i Eşitlik (21) yardımıyla hesaplanmış ve sonuçlar Tablo 9'daki gibi elde edilmiştir. Örneğin A_1 alternatifi için $\bar{I}_1 = 0,365 - 0,009 = 0,356$ şeklinde bulunur. Diğer alternatifler için de \bar{I}_i ve \bar{I}_i değerleri hesaplanmış ve Tablo 9'da verilmiştir.

Tablo 9. Faydalı Olmayan Kriterler için Tercih Sıralaması

Alternatifler	\bar{I}_i	\bar{I}_i
A_1	0,365	0,356
A_2	0,199	0,191
A_3	0,009	0,000

Daha sonra faydalı kriterler için performans değeri Eşitlik (22) ve doğrusal tercih sıralaması Eşitlik (23) yardımıyla hesaplanarak Tablo 10'daki gibi bulunmuştur. Örneğin A_1 alternatifi için \bar{O}_i değeri şu şekilde hesaplanır:

$$\bar{O}_1 = 0,231\left(\frac{4,67-4}{4}\right) + 0,203\left(\frac{4,67-3}{3}\right) + 0,133\left(\frac{4,67-3,67}{3,67}\right) + 0,098\left(\frac{4,67-3,67}{3,67}\right) = 0,214$$

Ayrıca A_1 alternatifi için \bar{O}_i değeri $\bar{O}_1 = 0,214 - 0,009 = 0,205$ olarak bulunur.

Daha sonra diğer alternatifler için de \bar{O}_i ve \bar{O}_i değerleri hesaplanmış ve Tablo 10'da verilmiştir.

Tablo 10. Faydalı Kriterler için Tercih Sıralaması

Alternatifler	\bar{O}_i	\bar{O}_i
A_1	0,214	0,205
A_2	0,120	0,111
A_3	0,009	0,000

Son olarak her bir alternatifi P_i değeri Eşitlik (24) yardımıyla hesaplandıktan sonra genel sıralama Tablo 11'deki gibi elde edilmiştir. Örneğin A_1 alternatifi için $P_1 = (0,356 + 0,205) - 0 = 0,561$ şeklinde hesaplanır. A_2 ve A_3 alternatifleri için de P_i değeri hesaplanmış ve Tablo 11'de verilmiştir. Bu değerler büyükten küçüğe doğru sıralanarak alternatifler arasındaki sıralamaya ulaşılmıştır.

Tablo 21. Desen Programı Seçimi Genel Sıralama

Alternatifler	P_i	Sıralama
A_1	0,561	1
A_2	0,302	2
A_3	0,000	3

Desen programları alternatiflerinin OCRA yöntemi ile değerlendirmesi sonucu sıralamaları $A_1 > A_2 > A_3$ şeklinde elde edilmiştir. ARAS yöntemi ile aynı sıralama sonucu elde edilmiştir. Bu durumda işletme yönetimine A_1 alternatifini tercih etmesi önerilmiştir.

Sonuç

Bu çalışmada, bir tekstil işletmesine satın alınacak desen programı alternatiflerinin değerlendirilmesi ÇKKV yöntemlerinden ARAS ve OCRA kullanılarak yapılmıştır. Değerlendirmede dikkate alınacak kriterler belirlendikten sonra bu kriterlere ait ağırlıkların belirlenmesinde MACBETH yöntemi kullanılmıştır. M-MACBETH paket programından faydalanarak kriter ağırlıkları hesaplanmış buna göre en yüksek önem derecesine 0,258 ile “Kullanım Zorluğu” sahipken, onu sırasıyla 0,231 ile “Hizmet Kalitesi”, 0,203 ile “Özellik Sayısı”, 0,133 ile “Görsel Çıktı Kalitesi”, 0,098 ile “Marka Güvenirliği”, 0,070 ile “Zaman Kaybı” izlemekte ve en düşük ağırlığa 0,007 ile “Fiyat” sahip olmaktadır. Fiyata verilen önem ağırlığının düşük olmasının nedeni, desen programına bir kerelik bir yatırım yapılarak uzun süre kullanılacak olmasıdır. İşletme açısından, programın anlaşılır olup kolay kullanılması, özelliklerinin yeterli olması ve uzun vadede müşteri memnuniyetinin sağlanması, ürün kalitesinin artırılması daha çok önem arz etmektedir.

Kriter ağırlıkları belirlendikten sonra problem öncelikle ARAS yöntemi ile çözülmüş ve desen programları arasındaki sıralama $A_1 > A_2 > A_3$ şeklinde elde edilmiştir. Aynı problem daha sonra diğer bir ÇKKV yöntemi olan OCRA yöntemi ile de çözülmüş ve aynı sıralama elde edilmiştir. Kriter ağırlıklarının değişiklik göstermesi ya da alternatiflerin almış oldukları performans değerlerinde bir değişiklik olması durumlarında farklı sıralamalara ulaşılabilir. ARAS ve OCRA yöntemleri karmaşık hesaplamalar içermemeleri kolay anlaşılır olmaları açısından farklı ÇKKV problemlerine de kolaylıkla uygulanabilirler. Ayrıca literatürde yapılan çalışmalarda kriter ağırlıklarının belirlenmesinde genellikle AHP yöntemi kullanılmaktadır. Bu çalışmada farklı ve AHP yöntemine göre daha yeni bir yöntem olan MACBETH yöntemi kriter ağırlıklarının hesaplanması için önerilmiştir. MACBETH yöntemi de AHP yöntemi gibi kriterlerin ikili kıyaslanmalarına dayanmaktadır. AHP yönteminde Saaty'nin önerdiği 1-9 ölçeği kullanılırken, MACBETH yönteminde 7 kategorili bir ölçek kullanılmaktadır. AHP yönteminde hiyerarşik bir yapı mevcutken, MACBETH yönteminde değer ağacı yapısı bulunmaktadır. MACBETH yönteminde karar verici ikili karşılaştırma yaparken kararından emin değil ise birden fazla kategoriye seçebilme imkânına sahiptir. Yöntemin daha kolay uygulanabilmesi için kriterlerin ve her kriter altında alternatiflerin ikili karşılaştırma matrislerine tercih edilme sıralarına göre yazılmaları önerilir. Bu zorunlu bir uygulama olmamakla birlikte, tutarlılığın sağlanmasında ve kıyaslamaların yapılmasında kolaylık sağlamaktadır. Kısacası MACBETH yöntemi kriterlerin ağırlıklarının hesaplanmasında kullanılmaya uygun bir ÇKKV yöntemidir.

Kriter ağırlıklarının MACBETH ile belirlenip bu ağırlıklar dikkate alınarak desen programı alternatiflerin ARAS ve OCRA yöntemleri ile değerlendirilmesi sonucunda A₁ desen programı işletme için alınması en uygun sonuç olarak belirlenmiştir. İşletme bu programı satın alıp kullandığı takdirde müşterilerin istediği desen örneklerini daha kolay oluşturacağı, program hakkında istediği hizmeti alabileceği, desen oluştururken istenilen farklı özelliklere erişebileceği ve desenlerin görsel kalitesinin daha iyi sağlanacağı görülmektedir. Ayrıca ARAS ve OCRA yöntemleri desen programı satın alımı yapacak olan yöneticilere karar verme sürecinde gerekli olan bilgi desteğini sağlamaktadır.

Bu çalışmanın kısıtı, MACBETH yöntemi ile kriter ağırlıklarının belirlenmesinde üç karar vericinin ortak görüşünü yansıtan tek bir ikili karşılaştırma matrisi ele alınmış olmasıdır. Bundan sonraki çalışmalarda farklı karar vericilerin ayrı ayrı ikili karşılaştırma matrisleri oluşturularak daha sonra bu değerlendirmeler birleştirilebilir. Başka bir kısıt da alternatif sayısı üç olarak alınmıştır. Daha çok desen programı dikkate alınarak alternatif sayısı artırılabilir.

Gelecek çalışmalarda farklı ÇKKV yöntemleri ile aynı problem ele alınarak sonuçlar kıyaslanabilir. Bu çalışmada kriter ağırlıkları MACBETH yöntemi ile belirlenmiştir, sonraki çalışmalarda AHP (Analitik Hiyerarşi Prosesi), Entropi ağırlık, SWARA (Step-Wise Weight Assesment Ratio Analysis) gibi farklı yöntemler kullanılabilir.

Kaynakça

Balezentiene, L. and Kusta, A. 2012. Reducing Greenhouse Gas Emissions in Grassland Ecosystems of the Central Lithuania: Multi-Criteria Evaluation on a Basis of the ARAS Method, *The ScientificWorld Journal*, Article ID 908384, doi:10.1100/2012/908384.

Bana e Costa, C.A. and Vansnick, J.C. 1997. Applications of the MACBETH Approach in the Framework of Additive Aggregation Model, *Journal of Multi-Criteria Decision Analysis*, 6(2), 107-114.

Bana e Costa, C.A., Correa, E.C., Ensslin, L. and Vansnick, J.C. 1999. Decision Support Systems in Action: Integrated Application in Multicriteria Decision Aid Process, *European Journal of Operations Research*, 113, 2, 315-335.

Bana e Costa, C.A. and Correa, E.C. 2000. Construction of a Total Quality Index Using a Multicriteria Approach: The case of Lisbon Gas Company, Research Paper10/2000, CEG-IST, Technical University of Lisbon.

Bana e Costa, C.A., Nunes Da Silva, F. and Vansnick, J.C. 2001. Conflict Dissolution in the Public Sector: A Case Study, *European Journal of Operational Research*, 130(2), 388-401.

Bana e Costa, C.A. and Oliveira, R.C. 2002. Assigning Priorities for Maintenance, Repair and Refurbishment in Managing a Municipal Housing Stock, *European Journal of Operational Research*, 138, 380–391.

Bana e Costa, C.A. 2002. Issues in Facilitating Bid Evaluation in Public Call for Tenders. (Ed.) F. Khosrowshahi, *Proceedings of the 3rd International Conference on Decision Making in Urban and Civil Engineering*, pp. 703–709, London.

Bana e Costa, C.A., Da Costa-Lobo, M.L., Ramos, I.A. and Vansnick J.C. 2002a. Multicriteria Approach for Strategic Town Planning, (Ed). Denis Bouyssou, Eric Jacquet-Lagrèze, Patrice Perny, Roman Słowiński, Daniel Vanderpooten and Philippe Vincke, *Aiding Decisions with Multiple Criteria*, New York: Springer.

Bana e Costa, C.A., Correa, E.C., De Corte, J.M. and Vansnic, J.C. 2002b. Facilitating Bid Evaluation in Public Call for Tenders: A Socio-Technical Approach, *Omega*, 30, 227 – 242.

Bana e Costa, C.A., Barroso, L.A. and Soares, J.O. 2002c. Qualitative Modelling of Credit Scoring: A Case Study in Banking, *European Research Studies*, 5 (1-2), 37–51.

Bana e Costa C.A. and Chagas, M. P. 2004. A Career Choice Problem: An Example of How to Use MACBETH to Build a Quantitative Value Model Based on Qualitative Value Judgments, *European Journal of Operational Research*, 153, 323–331.

Bana e Costa, C.A., De Corte, J.M. and Vansnick, J.C. 2012. MACBETH, *International Journal of Information Tecnology & Decision Making*, 11, 2, 359-387.

Burgazoğlu, H. 2015. MACBETH, (Ed.) B.F. Yıldırım, E. Önder, *Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleri*, Bursa: Dora Yayınevi.

Chatterjee, P. and Chakraborty, S. 2012. Material Selection Using Preferential Ranking Methods, *Material and Design*, 35, 384-393.

Darji, V.P. and Rao, R.V. 2014. Intelligent Multi Criteria Decision Making Methods for Material Selection in Sugar Industry, *Procedia Materials Science*, 5, 2585 – 2594.

Ecer, F. 2016. ARAS Yöntemi Kullanılarak Kurumsal Kaynak Planlaması Yazılımı Seçimi, *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, 8(1), 89-98.

Fakhfakh, N., Verjus, H., Pourraz, F., and Moreaux, P. 2011. Measuring the Satisfaction Degree of Quality Attributes Requirements for

Services Orchestrations, *Proceedings of 4th International Conference on Communication Theory, Reliability, and Quality of Service*, Hungary, pp. 89-94.

Genç, T., Kabak, M., Köse, E. ve Yılmaz, Z. 2015. Bireysel Emeklilik Sistemi Seçimi Problemine İlişkin MACBETH Yaklaşımı, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Ekonometri ve İstatistik Dergisi*, 22, 47-65.

<http://www.m-macbeth.com>, M-MACBETH Kullanım Kılavuzu (Erişim Tarihi: 03 Aralık 2016).

Jayanthi, S., Kocha, B., and Sinha, K.K. 1996. Competitive Analysis of U.S Food Processing Plants, *The Retail Food Industry Center, Working Paper* 96-04.

Jayanthi, S., Kocha, B. and Sinha, K.K. 1999. Competitive Analysis of Manufacturing Plants: An Application to the US Processed Food Industry, *European Journal of Operational Research*, 118 (2), 217-234.

Kaklauskas, A., Tupenaite, L., Kanapeckiene, L. and Naimaviciene, J. 2013. Knowledge-Based Model for Standard Housing Renovation, *Procedia Engineering*, 57, 497 – 503.

Karande, P. and Chakraborty, S. 2013. Using MACBETH Method for Supplier Selection in Manufacturing Environment, *International Journal of Industrial Engineering Computations*, 4, 259–272.

Karande P. and Chakraborty, S. 2014. A Facility Layout Selection Model Using MACBETH Method, *Proceedings of the 2014 International Conference on Industrial Engineering and Operations Management*, January 7 – 9, Bali, Indonesia.

Kundakcı, N. 2016. Combined Multi-Criteria Decision Making Approach based on MACBETH and Multi-MOORA Methods, *Alphanumeric Journal*, 4(1), 17–26.

Kutut, V., Zavadskas, E. K. and Lazauskas, M. 2013. Assessment of Priority Options for Preservation of Historic City Centre Buildings Using MCDM (ARAS), *Procedia Engineering*, 57, 657 -661.

Özbek, A. 2015. Operasyonel Rekabet Değerlendirmesi (OCRA) Yöntemiyle Mevduat Bankalarının Etkinlik Ölçümü, *NWSA-Social Sciences*, 10, (3), 120-134.

Parkan, C. 1994. Operational Competitiveness Ratings of Production Units, *Managerial and Decision Economics*, 15, 3, 201-221.

Parkan, C. 1996a. Measuring the Performance of Hotel Operations, *Socio-Economic Planning Sciences*, 30(4), 257-292.

- Parkan, C. 1996b. Performance Measurement for a Subway System in Hong Kong, *The Georgia Productivity Workshop II*, Athens, GA.
- Parkan, C. 1999. Performance Measurement in Government Services, *Managing Service Quality: An International Journal*, 9(2), 121-135.
- Parkan, C. 2002. Measuring the Operational Performance of Public Transit Company, *International Journal of Operations & Production Management*, 22(6), 693-720.
- Parkan, C. 2003. Measuring the Effect of a New Point of Sale System on the Performance of Drugstore Operations, *Computers & Operations Research*, 30(4), 729-744.
- Parkan, C. 2005. Benchmarking Operational Performance: The Case of Two Hotels, *International Journal of Productivity and Performance Management*, 54(8), 679 – 696.
- Parkan, C. and Wu, M.L. 1999a. Measuring the Performance of Operations of Hong Kong's Manufacturing Industries. *European Journal of Operational Research*, 118, 2, 235-258.
- Parkan, C. and Wu, M.L., 1999b. Measurement of the Performance of an Investment Bank Using the Operational Competitiveness Rating Procedure, *Omega*, 27(2), 201-217.
- Parkan, C., Lam, K. and Hang, G. 1997. Operational Competitiveness Analysis on Software Development, *The Journal of the Operational Research Society*, 48(9), 892-905.
- Parkan, C. and Wu, M.L. 1998. Process Selection with Multiple Objective and Subjective Attributes, *Production Planning & Control*, 9(2), 189-200.
- Parkan, C. and Wu, M.L. 2000. Comparison of Three Modern Multicriteria Decision-Making Tools, *International Journal of Systems Science*, 31(4), 497-517.
- Paul, D., Agarwal, P. K. and Chakraborty, S. 2016. Performance Appraisal of Indian State Police Forces Using ARAS Method, *Management Science Letters*, 6, 361–372.
- Shariati, S., Yazdani-Chamzini, A., Salsani, A. and Tamosaitiene, J. 2014. Proposing a New Model for Waste Dump Site Selection: Case Study of Ayerma Phosphate Mine, *Inzinerine Ekonomika-Engineering Economics*, 25(4), 410–419.
- Stanujkic, D. and Jovanovic, R. 2012. Measuring a Quality of Faculty Website Using ARAS Method, *Contemporary Issues In Business, Management And Education '2012*, ISSN 2029-7963/ISBN 978-609-457-323-1 doi:10.3846/cibme.2012.45.

Tuş Işık, A., and Aytaç Adalı, E. 2016. A New Integrated Decision Making Approach Based on SWARA and OCRA Methods for the Hotel Selection Problem, *International Journal of Advanced Operations Management*, 8 (2), 140-151.

Yıldırım, B.F. 2015. Çok Kriterli Karar Verme Problemlerinde ARAS Yöntemi. *KAÜ İİBF Dergisi*, 6(9), 285-296.

Zavadskas, E. K. and Turskis, Z. 2010. A New Additive Ratio Assessment (ARAS) Method in Multicriteria Decision-Making, *Ukio Technologinis ir Ekonominis Vystymas*, 16(2), 159-172.

Zavadskas, E. K., Turskis, Z. and Vilutiene, T. 2010. Multiple Criteria Analysis of Foundation Instalment Alternatives by Applying Additive Ratio Assessment (ARAS) Method, *Archives of Civil and Mechanical Engineering*, 10(3), 123-141.

Türkiye-Almanya Dostluk Antlaşması (3 Mart 1924)

DOI NO: 10.5578/jss.54087

Ayşe Aydın*

Geliş Tarihi: 09.02.2016

Kabul Tarihi: 21.04.2017

Özet

Türkiye ile Almanya arasındaki ilişkiler uzun ve köklü bir tarihî geçmişe sahiptir. Özellikle I. Dünya Savaşı öncesinde Osmanlı Devleti'nin yöneticileri, Avrupalı diğer devletlere karşı Almanya ile ittifak içerisinde olmayı devletin devamlılığı için gerekli görmüşlerdi. I. Dünya Savaşı'na birlikte giren Almanya ve Türkiye savaş sonunda yenilen devletler olarak bu müttefikliğin bedelini ağır ödediler. Savaşın sonunda İtilaf Devletleri'yle Almanya'nın imzaladığı Versay Antlaşması ile Osmanlı Devleti'nin imzaladığı Sevr Antlaşması oldukça ağır hükümler içeriyordu.

Millî Mücadele döneminde Almanya ile Türkiye diplomatik olarak herhangi bir ilişki içerisine girmediler. I. Dünya Savaşı sonrasında yıkılan imparatorlukların üzerine Türkiye ve Almanya'da, daha önce hiç denememiş olan cumhuriyet rejimleri kurulmuş ve yeni anayasalar kabul edilmişti. Bu devrede iç ve dış politika hedeflerinin saptanmasından dolayı taraflar arasında ilişkiler oldukça asgari düzeyde oldu. Türk-Alman ilişkilerinin yeniden kurulmasına yönelik çalışmalar ise ancak Lozan Antlaşması'nın imzalanmasından sonra yoğunlaştı ve 3 Mart 1924'te taraflar arasında bir dostluk antlaşması imzalandı.

Anahtar Kelimeler: Mustafa Kemal, Türkiye, Almanya, Rudolf Nadolny, Dostluk Antlaşması.

Turkey-Germany Friendship Treaty (3 March 1924)

Abstract

The relations between Turkey and Germany have a long and rooted history. Especially, prior to the WWI, the administrators of the Ottoman Empire considered that being in an alliance with Germany against the other nations in Europe was necessary for the continuity of the empire. Germany and Turkey, which went to war together, paid a heavy price for being allies when they were defeated at the end of the war. The Treaty of Versailles and the Treaty of Sevres signed by Germany and the Ottoman Empire respectively contained some harsh terms. During the War of Independence, Germany and the Ottoman Government didn't have any diplomatic relations

* Yrd. Doç. Dr. Ayşe Aydın, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, aysey42@hotmail.com

Following the WWI, republican regimes were established instead of the fallen empires and new constitutions were adopted, which had never been attempted before in Germany and the Ottoman Empire. During this period, relations between the two nations were rare due to the fact that both countries were dealing with the determination of national and foreign policy objectives. The attempts to restore the relations between Turkey and Germany intensified after the Treaty of Lausanne and a treaty of amity was signed between the two parties on 3 March, 1924.

Key Words: Mustafa Kemal, Turkey, Germany, Rudolf Nadolny, Friendship Treaty.

Giriş

Osmanlı Devleti ile Almanya arasındaki ilişkilerin uzun bir tarihî geçmişi vardır. Osmanlı Devleti ile Prusya arasında ilk ilişkiler ticarî ağırlıklı bir dostluk antlaşmasının imzalanmasıyla başladı (Kartal, 1983: 163). Osmanlı Devleti zayıflamaya başlamasıyla birlikte batıdaki bu dostu olan devletten daha çok askerî yardım sağlama yoluna gitti. Daha sonraki dönemlerde de askerî yardım almaya devam etti. Osmanlı Devleti ile Prusya arasında ekonomik ilişkiler ise uzun yıllar istenilen düzeyde bir gelişme gösteremedi. Alman millî birliğinin kurulduğu 1870 yılından sonra da ekonomik ilişkiler istenilen düzeyde gelişemedi (Kartal, 1983: 166-168; Önsoy, 1982: 5-9).

Osmanlı Devleti'nin siyasî, ekonomik ve toplumsal meselelerinin en yoğun olduğu dönemde tahta çıkan ve devletin Rusya karşısında uğradığı yenilgiden fazlasıyla etkilenmiş olan Sultan II. Abdülhamid'in (1876-1909) bu dönemde büyük devletlere güveni iyice sarsılmıştı. Bu nedenle güçlü bir kara ordusu ile aynı zamanda sanayileşmiş bir ülke olan Almanya'ya, bu güçten faydalanmak isteyen sultan, daha fazla yönelmeye başladı (Kartal, 1983: 166-168; Ulman, 1973: 144, 145). Bu sebeplerden dolayı Osmanlı Devleti ile Almanya arasındaki ilişkiler, Sultan II. Abdülhamid döneminde doruk noktasına ulaştı. II. Abdülhamid, uluslararası politikada, devletin bağımsızlığının korunmasını ve topraklarının bütünlüğünü hayatî görev olarak addetti. Bu nedenle Osmanlı Devleti, kendinden direkt toprak talebi olmayan Almanya'nın dostluğunu kazanmayı, aynı zamanda dış politikada diğer Avrupa devletlerinin, Osmanlı Devleti'ni paylaşma emellerine set çekme olarak değerlendirdi.

Almanya ise özellikle imparator II. Wilhelm döneminde, Osmanlı coğrafyasını iyi bir ham madde kaynağı ve geniş bir pazar olarak görmüştü. II. Wilhelm, 1889'da Osmanlı Devleti'ne yaptığı seyahatiyle de bu politikasını gerçekleştirme yolunu aramıştır (Ulman, 1973: 142; Ortaylı, 1983: 79; Ratmann, 1982: 26). Ayrıca Almanya gücünü korumak için Avrupa devletlerine karşı denge siyaseti uygulamaya önem vermiş, onların meşgul olduğu Şark Meselesi'nden uzak durmuştu (Kodaman, 2002: 258). Daha sonraki yıllarda ise Osmanlı Devleti, Balkan bunalımları ve Balkan

Savaşları'ndan sonra siyasî, askerî, ve ekonomik alanlarda çeşitli meselelerle ve bunların getirdiği yeni bunalımlarla uğraşmak zorunda kaldı. Ayrıca devlet, yaklaşan büyük savaşın rüzgârını hissettiğinden iki bloğa ayrılmış Avrupa'da kendisini yalnızlıktan kurtarmak için bir takım ittifak teşebbüslerinde bulundu. İngiltere, Fransa, Rusya gibi büyük devletlerin yanı sıra Yunanistan ve Bulgaristan gibi Balkan ülkeleriyle anlaşmaya çalıştı ancak başarılı olamadı (Gencer, 2003: 44).

Bu durumda Osmanlı Devleti, hem siyasî yalnızlıktan kurtulmak hem de olası savaşta güçlü bir ittifakın yanında olabilmek için Almanya ile anlaşma yolunu aradı. İttifak antlaşması imzalamada Osmanlı Devleti'ne, Almanya'nın daha cazip gelmesinde, Almanya'nın, batılı devletlerin Osmanlı Devleti'ni paylaşmak için bir araya geldikleri Reval Görüşmelerine katılmaması da etkili oldu¹.

Bu dönemde Osmanlı Devleti ile Almanya'yı aynı noktada birleştiren başka birçok önemli nokta vardır. Bunlardan birisi de büyük Avrupa devletlerinin aksine Almanya'nın kendi emperyalist amaçları ne olursa olsun, görünüşte Osmanlı topraklarında herhangi bir iddiası olmayan ve hem Türklere saygı gösterip hem de askerî ve politik ortaklığa olumlu cevap veren tek Avrupalı devlet olmasıdır. Ayrıca Almanya için Osmanlı Devleti, Ön Asya'da, Kuzey Afrika'da ve Güneydoğu Avrupa'da siyasî hâkimiyet için kilit noktalara sahip olması, onun gelecek dünya savaşında askerî açıdan hazır olduğu kabulüyle önemli görevler üstlenebileceğini gösterdi. Almanya'nın amacına ulaşabilmesine Osmanlı Devleti katkıda bulunabilecek bir konumda yer almaktaydı. Yani Osmanlı Devleti'nin konumu Almanya'nın doğuya doğru yayılma politikalarına oldukça uygunluk arz etmişti. Bu nedenle Almanlar, Osmanlı Devleti ile bir ittifak antlaşması imzalamayı daha uygun buldular (Kaşığıuşun, 2014: 117).

¹ 1871 yılında Almanya'nın kurulmasına kadar bu adla anılan bir devlet yoktur. Türklerle Almanların ilk temasları 1147'de gerçekleşmiştir. Almanya'nın millî birliğinin kurulmasına kadar Prusya adıyla anılan 39 küçük devletçikten oluşan krallık mevcuttu. Sezen Kılıç, **Türk-Alman İlişkileri ve Türkiye'deki Alman Okulları**, Ankara 2005 AAMY, s.3-54. Balkanlar'da, Rusya ve Avusturya başta olmak üzere Avrupa Devletleri'nin nüfuz kazanma mücadelesi ile Balkan Devletleri'nin ihtiras ve girişimleri Balkan coğrafyasını gittikçe daha huzursuz hale getirmiştir. Ayrıca bölgedeki büyük devletler arasında da Balkan coğrafyası için çatışmalar daha da artmıştır. Böyle bir dönemde yani Balkanlar'daki durumun daha da bunalımlı bir hale geldiği dönemde İngiliz Kralı VII. Edward ile Rus Çarı II. Nikola 8-9 Haziran 1908'de Reval (Tallin-Estonya) görüşmesini yapmışlardır. Görüşmede iki devlet arasında özellikle Makedonya ve Boğazlar Meselesi ele alınmıştır. Ancak görüşme sonucunda sadece Makedonya'ya ait reform işi açığa vurulmuştur. Bu suretle İngiltere ile Rusya'nın birbirlerine daha çok yaklaşmaları ve Balkanlar Meselesinde görüş birliğine vardıklarını açıklamaları Osmanlı coğrafyasının nasıl parçalanacağı ve paylaşılacağı konusunda anlaşmalarının göstergesi olmuştur. Rifat Uçarol, **Siyasi Tarih (1789-1994)**, İstanbul: Filiz Kitabevi, 1995, s.401-402.

Böylece taraflar arasında 2 Ağustos 1914'te ittifak antlaşması gizli olmak kaydıyla imzalandı. Osmanlı Hükümeti adına imzalanan bu antlaşma, askeri yönetimin liderleri tarafından kabul edilmiş ve başlangıçta bazı hükümet üyelerinden de gizlenmişti. I. Dünya Savaşı sırasındaki bu ittifak, savaşla birlikte silah arkadaşlığına dönüştü (Gencer, 2002: 34-39).

Almanya, savaş boyunca müttefiki olan Osmanlı Devleti'ni askerî ve ekonomik olarak yoğun bir şekilde destekledi. Türk-Alman ilişkileri, XIX. yüzyılın sonlarından itibaren oldukça iyi idi. Bu durum XX. yüzyılın başlarındaki, I. Dünya Savaşı'na müttefik olarak girmelerine vesile oldu. Fakat savaş sonunda her iki tarafın ağır kayıplar vererek mağlup olması üzerine ilişkiler bozuldu (Tepekaya, 2002: 47-48). Savaşın sonlarına doğru Osmanlı Devleti ile Almanya arasında siyasi ve diplomatik ilişkiler en alt düzeye indi. Almanya'nın İstanbul Büyükelçisi Kont Johann Von Berntroff, Mondros Mütarekesi'nden iki gün önce 28 Ekim'de İstanbul'dan ayrıldı. Osmanlı Devleti'nin son Berlin Büyükelçisi Rıfat Bey de savaşın sona ermesiyle İstanbul'a döndü (Okur, 2004: 705-743).

1. Versay Antlaşması ve Mondros Mütarekesi Sonrası Türk-Alman İlişkileri

I. Dünya Savaşı'ndan ağır yenilgiyle çıkan Osmanlı Devleti ve Almanya, savaşın sarsıntılarını hem iç siyasette hem de dış siyasette fazlasıyla yaşadılar. Her iki ülke de rejimlerinin yıkılması, toprak bütünlüklerinin bozulmasıyla sonuçlanan bu savaş yüzünden ilişkilerini bir süre askıya almak zorunda kaldı (Özgüldür, 1933: 34). Osmanlı Devleti, 30 Ekim 1918'de imzaladığı Mondros Mütarekesi'nin 23. maddesi gereği, müttefiki Almanya ile her türlü ilişkisini kesmek yükümlülüğü altına girdi ve Türkiye'deki Alman büyükelçiliği Aralık 1918'de kapatıldı² (Koçak, 1991: 1; Çalık, 2004: 101; Guse, 1941: 54). Bu tarihten itibaren Almanya ile Türkiye arasındaki ilişkileri İtilâf Devletleri belirlemeye başladı. Savaşın ağır şartlı bir mütareke ile sona ermesinden sonra Türkiye'de bulunan Alman subay, asker ve diğer görevlilerin ülkeyi terk etmesi istendi. Böylece Osmanlı topraklarında bulunan Almanların hepsi ülkeyi terk etmek zorunda kaldılar. Bu gelişmelere bağlı olarak da çok uzun yıllardan beri süre gelen yakın ilişkiler de bir anda tamamen sona erdi (Okur, 2004: 705-743).

İtilâf Devletleri, Almanya ile de 28 Haziran 1919'da Versay Barış Antlaşması'nı imzaladı. Bu antlaşmayla Almanya, Avrupa'daki topraklarının bir kısmını ve bütün sömürgelerini kaybetti. Bütün bunların yanında bir de

² Mondros Ateşkes Antlaşmasınının 23. maddesinde, Osmanlı Hükümeti'nin, merkezî devletlerle yani savaşa birlikte girdiği Alman İmparatorluğu ve Almanya'nın yanında yer alan Alman sömürge güçleriyle, Avusturya-Macaristan imparatorluğuyla ve Bulgaristan krallığı ile bütün ilişkilerini kesme zorunluluğu getirilmiştir. Seha L. Meray-Osman Olcay, **Osmanlı İmparatorluğunun Çöküş Belgeleri (Mondros Birakışması, Sevr Antlaşması ile İlgili Belgeler)** Ankara 1977 ,Ankara Üniversitesi Yayını, s. 4.

oldukça ağır, siyasî, ekonomik ve askerî yükümlülükler altına girdi (Uçarol, 1995: 510, 511). Ayrıca bu antlaşmanın 22. maddesinin 4. fıkrası ile 155, 258-261 ve 434. maddelerinin amacı, Almanya ile Osmanlı Devleti arasında herhangi bir ilişki kurulmasını engellemektir³ (Canbolat, 1991: 37-39; Koçak, 1991: 1). Diğer yandan Osmanlı Devleti tarafından 10 Ağustos 1920'de imzalanan Sevr Antlaşması'nın 275. maddesinde ise 1 Ağustos 1914 tarihinden bu anlaşmanın yürürlüğe girmesine dek geçen sürede, iki devlet arasında imzalanmış tüm sözleşme ve antlaşmaların geçersiz kalması öngörülmekteydi⁴.

Resmî olarak birbirleriyle ilişkilerini kesmek zorunda kalan Osmanlı Devleti ile Almanya, her ne kadar savaştan yenilerek ayrılmış olsalar da, bu durum onların dünya tarihine birer büyük devlet olarak kaydedilmelerini engellememekteydi. Zira binlerce yıllık köklü devlet geleneklerine sahip olan iki devlet, bu özelliklerini zor şartlar altında da göstermişlerdir. I. Dünya Savaşı sonrasında 1 Ekim 1918'de Rethondes Ateşkes Antlaşması'nın imzalanmasından sonra 1918'de Almanya'da cumhuriyet

³ Versay antlaşmasının 22. maddesinin 4. fıkrasında Osmanlı Devleti'nin belirli şartlar altında varlığının kabul edilebileceğini daha sonra da hangi devletin mandater devletin yönetimi altındaysa ona tabi olacağı belirtilmiştir. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin topraklarında askerî ya da donanma üslerinin oluşturulması kararlaştırılmıştır. Almanya'nın Osmanlı Devleti'ne, silah sevk etmesi ve Türk ordusunun eğitimi için asker göndermesi yasaklanmıştır.

155. madde: Almanya, Türkiye ve Bulgaristan'da bulunan vatandaşları için herhangi bir hak, menfaat ve imtiyaz talep edemez. Ayrıca bu devletlerle yaptığı bütün anlaşmaların ve yaptırımların da geçersiz olduğunu kabul eder.

258. madde: Almanya, Türkiye, Avusturya-Macaristan ve Bulgaristan devletlerindeki, devlet kurumları ve kamu bankaları ile ilgili yönetim ve denetim hakkından feragat ettiğini kabul eder. Artık mali ve ekonomik hiçbir yaptırıma sahip değildir.

259. madde: Türkiye'nin Almanya'ya ödeyeceği borçlarının altın veya kâğıt para ile mi yapılacağına esasları belirlenmiştir. Yapılan ödemelerin müttefiklere aktarılması kararlaştırılmıştır.

260. madde: Versay antlaşmasının yürürlüğe girmesinden sonra bir yıl içinde Almanya kendi hakları ya da yanındaki devletlerin haklarıyla ilgili herhangi bir talepte bulunmamayı kabul etmiştir. Ayrıca Almanya, savaş tamirat ve tazminatıyla ilgili altı ay içerisinde bütün yükümlülüğü üstlenmiştir.

261. madde: Almanya savaş sırasındaki müttefiklerine karşı özellikle Avusturya-Macaristan, Türkiye ve Bulgaristan'a yönelik herhangi bir yükümlülük içerisinde değildir.

434. madde: Almanya ve müttefikleri yani, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, Bulgaristan Krallığı ve Osmanlı Devleti ile yapılan barış anlaşmalarıyla belirlenen sınırlar içerisinde yaşayacaklar herhangi bir değişiklik yapılacak olursa ABD'nin yeniden onayı alınacaktır.

www.documentarchivde /wr /vv01 /html.10.06.2014.

⁴ Türkiye, Sevr antlaşmasının 275. maddesiyle, 1 Ağustos 1914'ten Sevr antlaşmasının yürürlüğe girmesine kadar, kendisi ile Almanya, Avusturya, Bulgaristan ya da Macaristan arasında imzalanmış bulunan tüm anlaşmaların, sözleşmelerin ya da anlaşmaların bozulmuş olduğunu ve öyle kalacağını kabul eder. Anlaşmanın bu hükmüyle Türkiye'nin, müttefikleriyle bütün bağlarını da kesmişlerdir. Meray-Olcay, **a.g.e.**, s. 130; Guse, **a.g.e.**, s. 152-153; Eriş Ülger, **Alman Basınında Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti (1910-1944)**, Ankara 1995, s.101.

rejimi kurulmuştur. Almanya belirli bir dönem iç politikada ciddi sıkıntılar yaşamış fakat sonunda Weimar Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla daha rahat bir duruma gelmiştir⁵. Weimar Cumhuriyeti döneminde Almanya, dış politika alanında kendisini pek çok açıdan kısıtlayan Versay Antlaşması hükümlerinden kurtulmak için verdiği mücadelede güç gösterilerinde bulunmayarak taleplerini daima barışçı yollardan görüşme ve antlaşmalar yoluyla elde etmeye çalışmıştır.

Almanya'nın bu yöntemi aynı dönemlerde Türkiye'nin uyguladığı dış politika ilkeleriyle örtüşmektedir. Bu açıdan her iki devlet birbirlerinin dış politika hedeflerini hoşgörü ve anlayışla karşıladı. (Koçak, 1991: 5). Almanya savaş sonrasında dengeleri gözetken bir dış politika uyguladı. İlk etapta Almanya'nın savaş sonrası Avrupa düzeninde yeniden önemli bir duruma gelmesine yönelik oldu. Almanya, bu politikanın gerçekleştirilmesi için de bütün devletlerle uzlaşma yolları arayarak bunda da büyük ölçüde başarı elde etti (Canbolat, 1991: 37).

Ankara Hükümeti, Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanmasına kadar olan dönemde, Almanya ile ilişkilerini gayri resmî olarak da olsa, Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanmasına kadar Berlin'deki büyükelçilikte bırakılan İsviçre Büyükelçiliğine bağlı olarak çalışan Numan Tahir Seymen vasıtasıyla yürüttü (Koçak, 1991: 1). Aynı şekilde Almanya da, İsveç'in İstanbul büyükelçiliğinde görevlendirdiği Schwörbel vasıtasıyla Lozan Barış Antlaşması imzalanana kadar olan süreçte İstanbul ve Anadolu'da yaşanan gelişmeleri takip ederek hazırladığı raporları Alman Hükümetine, İsveç üzerinden ulaştırdı. I. Dünya Savaşı'nın hemen akabinde Türkiye'de başlayan Millî Mücadele esnasında gerek İstanbul'da ve gerekse Anadolu'da yaşanan siyasî ve ekonomik gelişmelerden Almanya böylece haberdar oldu.

Almanya Hükümeti, Millî Mücadele sırasında bazı görüşmelerde bulunmak üzere Ankara'ya temsilci gönderme isteğinde bulundu. Ancak İcra Vekilleri Heyeti 7 Mayıs 1922 tarihli toplantısında “*şimdilik muamelelerin tehiri...*” şeklinde karar aldı (BCA. Fon Kodu:30.18.1.Yer Nu:5.14.19). Ankara Hükümeti'nin, bu kararı almasında böyle bir girişimin Millî Mücadele yıllarında siyasî açıdan zararlı olacağına karar vermesinden kaynaklanmaktadır (Yalçın, 2009: 345). Çünkü bu tarihlerde henüz Millî Mücadele tamamlanmış ve kesin bir barış antlaşması imzalanmış durumda değildi.

Lozan Antlaşması'nın imzalanmasından sonra Türkiye Cumhuriyeti'nin, İngiltere ve Fransa ile bazı problemleri devam etmişti. Oysa yeni kurulan devletin gelişmek ve kalkınmak için, yoğun diplomatik ve

⁵ Herman Pinnow, **History of Germany**, London, 1936, s. 417; Liberal nitelikli Weimar Anayasası'nın 1919'da kabul edilmesiyle başlayan ve 1933'te Hitler'in yönetimi ele geçirdiği tarihe kadar devam eden bu döneme Weimar Cumhuriyeti adı verilmiştir.

ekonomik ilişkilere ihtiyacı vardı. Bu nedenle eski müttefiki, geçmişte ekonomik ve siyasî ilişkileri yoğun olarak yaşadığı Almanya, Türkiye tarafından yeniden tercih edilmiştir. Bu tercihte etkili olan unsurlardan ilki, iki ülke arasında önemli bir meselenin bulunmayışı, ikincisi de Almanya'nın ekonomik ve endüstriyel gücünün çok iyi bilinmesidir (Özgüldür, 1993: 124). Ayrıca Türkiye, Lozan Antlaşması sonucunda Almanya ile diplomatik ilişki kurma şansını elde etmiştir (Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, 1981:331). Çünkü Lozan Antlaşması, Sevr Antlaşması'nın geçersiz olduğunu tüm dünyaya kabul ettiren bir antlaşma olmuştur.

2. Türkiye ile Almanya Arasında İlişkilerin Yeniden Başlamasına Yönelik Yapılan Görüşmeler

Lozan Antlaşması'nın imzalanmasından birkaç ay sonra Türkiye, Hariciye Vekâleti'nin İstanbul'daki temsilcisi Dr. Adnan Adıvar vasıtasıyla 3 Aralık'ta Almanya ile halen kesik olan diplomatik ilişkilerin yeniden kurulmasının mümkün olabileceği yönünde bir açıklama yaptı (Koçak, 1991: 6). Ancak bu konuda Almanya harekete geçmek için belirli bir süre daha beklemeyi tercih etti. Bu beklemede Lozan Antlaşması'nın henüz İngiltere, Fransa ve İtalya gibi büyük devletler tarafından onaylanmamış olması etkili oldu. Bütün bunlara rağmen Almanya'nın bekleme süreci ve Türkiye'ye yönelik tereddütleri çok uzun sürmedi. Bu dönemde Almanya ile Türkiye'yi birbirine yaklaştıran önemli gerekçeler oldu. Her şeyden önce her iki devlette, Birinci Dünya Savaşı'nı mağlup bitiren devletlerdi. Üstelik Almanya, Türkiye'den siyasî, ekonomik ve askerî açıdan daha kötü bir durumdadır. Çünkü Versay gibi ağır şartlar içeren bir antlaşmayı imzalamak zorunda kaldı. Ayrıca bu dönemde her iki ülkenin İngiltere gibi ortak bir düşmanı da mevcuttu⁶.

Alman Dışişleri Bakanlığı, 5 Ocak 1924'te Bükreş Elçisi Dr. Hans Freytag'ı Türkiye ile bir dostluk antlaşması imzalaması amacıyla görevlendirdi. Freytag'a, Alman Hükümeti tarafından verilen talimatta; İstanbul'a gitmesi için hemen yola çıkması, İstanbul'daki Türk Dışişleri Bakanlığı temsilcisi Adnan Adıvar ile İsveç'in İstanbul elçisi Wallenberg aracılığı ile ilişki kurması ve görüşmelere başlaması yer alıyordu. (Koçak, 1991: 7). Ayrıca Freytag'a Türk Hükümeti'nin, İstanbul'da değil de Ankara'da görüşme talep etmesi halinde bunu kabul etme yetkisi de verildi. Freytag'a, Berlin'de hazırlanmış bir de antlaşma taslağı da gönderildi. Türk Hükümeti antlaşma taslağı ile ilgili değişiklikler talep ederse önce Berlin'den değişikliklerle ilgili talimat alması istendi. Alman Devlet Başkanı Frederich Ebert, 12 Ocak 1924'te, Türkiye'ye gönderilen Freytag'a, Almanya adına Türkiye ile dostluk antlaşması imzalaması için görüşmelerde

⁶ Cemil Koçak, "İki Dünya Savaşı Arasında Türkiye ve Almanya", **Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi Semineri**, 20 Ocak 2007, <http://www.obarsiv.com>

bulunmaya ve bu tür bir antlaşma imzalamaya yetkili olduğuna ilişkin bir de vekâletnâme verdi (Koçak, 1991: 8).

Alman Dışişleri Bakanlığı'nca hazırlanan 2 Şubat tarihli raporda resmî ilişkilerin kurulmasından ve temsilcilerin karşılıklı olarak atanmalarından önce, bazı ön antlaşmalar, özellikle de bir dostluk antlaşması imzalanmasının kabul edilebileceği belirtiliyordu. Ayrıca Türkiye'nin artık yeni bir devlet olduğu, eski Osmanlı Devleti ile bir ilişkisinin bulunmadığı ve bunun sonucu olarak da uluslararası ilişkilerinde yeni temeller oluşturacağı görüşü savunulmaktaydı (Koçak, 1991: 8, 9).

Türkiye'nin yeni rejimi, ekonomi ve diğer alanlarda gerçekleştirmeye başladığı reformlar, Almanya'nın Türkiye ile ilişkilerini yeniden yapılandırmaya çalışmasında önemli ölçüde etkili oldu.

Türkiye'de, hükümet, Bakanlar Kurulu'nda aldığı karar gereğince Hariciye Vekâleti Müsteşarı Tevfik Kamil Bey ile Hukuk Müşaviri Münir Bey'i, Almanya ile bir dostluk antlaşması yapmak üzere görevlendirildi (BCA, Fon Kodu:30.1.1.Yer Nu:9.15.2). Böylece taraflar uzun bir süredir kesik olan diplomatik ilişkileri yeniden başlatma kararı almış ve harekete geçmişti.

Türkiye ile Almanya arasında resmî görüşmeler 26 Şubat'ta Ankara'da başlamıştır (Atatürk'ün Milli Dış Politikası, 1981: 43). Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal de, TBMM'nin 1 Mart 1924'te, II. Dönem, birinci toplantı yılını açarken yaptığı konuşmada bu konuyu dile getirdi (TBMMZC, Devre II, Cilt: VII, s. 6). Taraflar arasında yapılan görüşmelerde olumsuz bir durum yaşanmadı ve hızla sonuca bağlandı (Hakimiyet-i Milliye 4 Mart 1924; Gökman, 1973: 18; Jaschke ve Pritsch, 1929: 82). Türk-Alman Dostluk Antlaşması, Mün'akit Muhadenet Muahedenâmesi adıyla 3 Mart 1924'te, Hariciye Vekâleti Müsteşarı Tevfik Kamil Bey ve Alman temsilcisi Freytag arasında imzalandı (Soysal, 1983: 246; Ökçün ve Ökçün, 1997: 7; Çalık, 2004: 103).

3. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Antlaşma ile İlgili Yapılan Görüşmeler

TBMM'nin 12 Nisan 1924'teki 35. toplantısında meclis başkanı, Türkiye ile Almanya hükümetlerinin delegeleri arasında imzalanan dostluk antlaşmasının onaylanması hakkında başvekillikten gelen 1/476 numaralı kanun tasarısını ve dışişleri komisyonunun tutanağının görüşülmesine geçildiğini belirtti. Önce Başvekil İsmet İnönü'nün 27 Mart 1924'te TBMM başbakanlığına gönderdiği yazı değerlendirildi. Başvekil İnönü'nün 3 Mart 1924'te imzalanan antlaşmanın onaylanması ile ilgili Hariciye Vekâleti'nin düzenlediği ve Bakanlar Kurulu tarafından da meclise arz edilen kanun tasarısı, antlaşma ile ilgili taslağın takdim edildiğini belirtmişti. Ayrıca başvekillikten gelen evrakın içerisinde, Hariciye Vekâleti tarafından Alman

elçisi Freytag'a gönderilen yazının da tercümesi yer almıştı. Bunların da başvekillik antlaşmanın yürürlüğe girmesinden sonra iki yıl içerisinde her iki hükümetin kendi devletlerinde diğer devletin konsolosluk memurlarının tayin etme hakkının verildiğini de belirtti. Böyle bir antlaşmanın yapılmasının her iki ülkenin gelişimi ve refahı için gerekli olduğu belirtilmişti. Meclis başkanı konu ile ilgili söz almak isteyeninin olup olmadığını sormuştur. İstanbul Milletvekili Yusuf Akçura Bey, başvekillikten gelen evrakın içinde antlaşmanın suretinin, kanun tasarısının ve Hariciye Vekâleti'nin tutanağının bulunduğunu ifade etti. Akçura, Hariciye Vekâleti'nin veya dışişleri komisyonunun bir açıklama yapmasının gerekli olduğunu vurguladı. Bu talep üzerine dışişleri komisyonu başkanvekili Gelibolu Milletvekili Celal Nuri Bey (İleri) söz aldı, meclise gelen evrakta esas olanın kanun ve antlaşma metni olduğunu söyledi. Daha sonra söz alan Tunceli (Dersim) Milletvekili Feridun Fikri (Düşünsel), dışişleri komisyonunun bunu incelemeyi nasıl meclise gönderdiğini sormuştur. Akçura tekrar söz alarak Hariciye Vekâleti'nden birisinin bunu açıklamasını ve durumun anlaşılmasını istedi. Meclis başkanının "görüşmeleri mi erteleyelim?" diye sorması üzerine Düşünsel, durumun net olarak anlaşılmadığını söyledi. Meclis başkanı toplantıya katılan milletvekillerinin sayısını yeterli göreyerek antlaşmayı ve maddelerini oylamaya sundu (TBMMZC, Devre II, Cilt VIII-I, s. 593-596).

Genel olarak dört maddeden oluşan antlaşmanın birinci maddesinde kalıcı bir dünya barışının istendiğinin belirtilmesi, iki ülke ilişkilerinden duyulan korku ve endişenin dağılmasını sağlamaya yöneliktir. Antlaşmanın ikinci maddesinde ise tarafların uluslararası hukuk kurallarını uygulamayı esas aldıkları, Alman ve Türk diplomatlarının uluslararası hukuka tâbi oldukları ifade edilmekteydi. Antlaşmanın üçüncü maddesiyle de karşılıklı konsoloslukların açılmasıyla ticarî ilişkilerin başlatılması ve düzene konması öngörülmüyordu. Bunun dışında hukukî statüleri, dokunulmazlıkları, uluslararası hukuk kurallarına uygun olarak garanti altına alınan Başkonsolos, Ticaret Ataşesi, kâtip gibi memurların karşılıklı olarak iki ülkede iskân ve ikâmetleri tarafların temsilcilerinin karşılıklı gönderdikleri mektuplarla kabul edildi. Antlaşmanın dördüncü maddesinde ise antlaşmanın taraflarca karşılıklı onaylandıktan sonra onay belgelerini İstanbul'da birbirlerine verecekleri ve on beş gün sonra yürürlüğe gireceği belirtildi (TBMMZC, Devre II, Cilt VIII-I, s. 593-596).

Antlaşma, TBMM tarafından 12 Nisan 1924'te onaylandı (TBMMZC, Devre II, Cilt VIII-I, s. 593-598). 1 Mayıs'ta, antlaşmanın onay belgelerinin değişimi ile ilgili tören Hariciye Vekâleti'nin İstanbul'daki temsilcisi Dr. Adnan (Adıvar) Bey'in bürosunda gerçekleştirildi. Törende, Almanya tarafını Wallenberg, ayrıca İstanbul'daki İsveç elçiliğinde Alman çıkarlarının korunması için görevlendirilen Alman diplomat Holstein ve bir

Alman yetkili temsil etti (Nadonly, 1985: 91-96; Özgiray, 2000.). Oldukça sade geçen törende Wallenberg'in isteği üzerine geleneksel konuşmalar yapılmadı. Törende tarafların temsilcileri bulunmakla birlikte Wallenberg Alman temsilcilere düşen rolü kendi isteği ile üstlenerek töreni yönetti (Koçak, 1991: 9,10).

Bu dönemde her iki ülkenin birbirini seçmesi oldukça isabetli bir karardı. Çünkü bu sıkıntılı dönemin ardından gelişmek, kalkınmak ve güçlü olmak zorundaydılar. Ayrıca henüz Batılı devletlerle karşılıklı iyi niyete dayalı samimi ilişkiler kurabilecek bir durumda da değildiler. Türkiye'nin Alman teknoloji ve endüstrisine, Almanya'nın da Türkiye'nin zengin hammadde ve pazar imkânlarına ihtiyacı vardı. Almanya'nın Türkiye'ye yaklaşmasında Türkiye'nin yönetim, ekonomi ve diğer alanlarda Batı tarzında bir sistemi benimsemesi de etkili olmaktadır (Ziemke, 1930: 124). Aynı zamanda yapılan antlaşma ile Almanya dünya siyasetinde kendisine karşı uygulanan yalnızlığa itilme politikasından da kurtulmaya çalışıyordu. Bu antlaşmayla Türkiye ile Almanya arasında 1918 yılından beri kesik olan diplomatik ve siyasî ilişkiler yeniden başladı. (Özgüldür, 1993: 35, 36). Bu defa Türk-Alman ilişkileri yıkılan imparatorlukların üzerine kurulan iki yeni cumhuriyetin ilişkisi olmaktadır.

Almanya, Türkiye ile yapılan dostluk anlaşmasının hemen ardından Stockholm büyükelçisi Rudolf Nadolny'yi, 8 Mayıs 1924'te Türkiye'ye elçi olarak atadı⁷. Rudolf Nadolny, Ankara'ya geldiğinde, garda bir tren vagonuna yerleştirildi. Çünkü bu dönemde henüz Ankara'da elçilik binası yoktur. Bütün elçilikler Osmanlı Devleti'nin başkenti İstanbul'dadır. Yeni devletin başkenti Ankara olmasına rağmen batılı devletler özellikle İngilizler ve Fransızlar henüz bu yeni başkenti kabullenememişlerdi. Almanya ve Sovyetler Birliği ise hemen yeni başkenti kabullenmişlerdir.

Alman Büyükelçisi Nadolny'yi 15 Haziran'da, Ankara'da Başvekil ve Hariciye Vekili İsmet İnönü'nün özel temsilcisi tarafından karşılandı ve aynı gün İnönü ile de görüşme imkânı buldu. Nadolny, 16 Haziran'da güven mektubunu Cumhurbaşkanı Mustafa Kemâl Paşa'ya sundu. Yapılan törende

⁷ Rudolf Nadolny, 12 Temmuz 1873'te Doğu Prusya'da Gross-Stürlack adı verilen yerleşim merkezinde doğmuştur. Königsberg Üniversitesinde hukuk eğitimi aldı. 1902 yılında Alman Dışişleri Bakanlığında çalışmaya başladı. 1903-1907 yılları arasında Almanya'nın Petersburg konsolos yardımcılığı görevini yürüttü. 1912-1914 yılları arasında ise Alman Dışişleri Bakanlığı'nda, İran, Bosna, Arnavutluk masası sorumlusu olarak görev yaptı. Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte subay olarak Alman ordusunda görev yaptı. 1916 yılında Alman Dışişleri Bakanlığı tarafından elçi olarak İran'a gönderildi ve bu görevini 1917'ye kadar sürdürdü. 1920-1924 yılları arasında da Stockholm büyükelçisi olarak görev yaptı. 1924-1933 yılları arasında ise Türkiye Büyükelçiliği görevinde bulundu. 1933'te, Moskova Büyükelçisi olarak atanmışsa da Hitler Almanyası'nın politikalarını benimsemediğinden sekiz ay sonra bu görevini ve diplomasiyi bıraktı. 18 Mayıs 1953'de de vefat etti. **Nadolny, a.g.e. s. 91-96; Özgiray, a.g.m., s. 98.-115.**

Türkiye ile Almanya arasında ilişkilerin yeniden kurulmasında üzerine düşen görevden şeref duyduğunu, yeni Almanya'dan yeni Türkiye'ye geldiğini, ancak Alman halkının, Türk halkına olan sıcak duygularının eskisi gibi devam ettiğini ve Alman halkının Türk halkının son yıllardaki başarılarını hayranlıkla izlediğini belirtti. Büyükelçi iki halk arasındaki gerçek dostluğu karşılıklı arttırmayı başarmayı ve bu konuda Türk Hükümeti'nin de kendisini destekleyeceğini umduğunu açıkladı (Nadolny, 1985: 91-96; Özgiray, 2000: 98-115).⁸

Cumhurbaşkanı Mustafa Kemâl Paşa, Nadolny ile kısa bir görüşme yapmış ve Türkiye ile Almanya arasındaki dostluk ilişkilerine özellikle de ekonomik ilişkilere büyük önem ve değer verdiğini belirtmiştir. Ayrıca Nadolny'e görevi esnasında her türlü desteği vereceğini açıklayan cumhurbaşkanı, onu tekrar Ankara'da görmek istediğini vurgulamıştır. Bütün bunlardan başka Mustafa Kemal, Nadolny'e, Ankara'da bir Alman büyükelçiliği inşa edilip edilmeyeceği yönündeki sorusuna olumlu cevap alınca büyük bir memnunluk duydu⁹. Böylece Almanya, Ankara'da büyükelçilik binasının yapımına başlayan ilk devlet oldu.

Bu dönemde Almanya'nın siyasî ve diplomatik desteği Türkiye için oldukça önemli olduğu için bugünkü Alman Büyükelçiliği'nin üzerinde kurulu olduğu arazinin bir kısmını Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti, Almanlara armağan etti. Daha sonraki dönemlerde Almanlar, araziye biraz daha genişletmek istediklerinden hükümete belli bir miktar daha para ödemiştir. Bütün bunlara rağmen elçilik binasının yapımı Almanya'nın ekonomik durumunun kötü olmasından dolayı uzun sürmüş ama sonunda bitirilmiştir (Koçak, 1991: 2, 3). Alman elçilik binasının inşaatı, o dönemin Türkiye'si için oldukça önemli oldu. Dönem dönem Mustafa Kemal Atatürk, TBMM'den Çankaya'ya gitmek üzere Atatürk Bulvarından çıkarken inşaatı görmek için birkaç kez uğramıştır. Bu dönemde Türkiye'nin içinde bulunduğu şartlardan dolayı Almanya'ya karşı siyasî bir sempatisinin olduğu gözlenmiştir.

Türkiye ise Almanya'ya büyükelçi olarak Kemaleddin Sami Paşa'yı Berlin'e gönderdi¹⁰ (Yalçın, 2009: 346; Önder, 1992: 592-600). Kemaleddin Sami Paşa, güven mektubunu Alman devlet başkanı Frederich Ebert'e, 8 Ekim 1924'te sundu ve görevine başladı.

⁹ Başta İngiltere olmak üzere Avrupalı devletler Ankara'nın başkent olmasına sıcak bakmamışlar hatta belli bir süre elçilerini Ankara'ya göndermemişlerdir. Almanya ise bu konuda diğer devletlerden farklı bir politika takip etmiştir. Ö. Kürkçüoğlu, **Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)**, Ankara: Ankara Üniversitesi Yayını, 1978, s. 289.

¹⁰ Kemaleddin Sami Paşa, Almanya'da askerlik eğitimi almış, Berlin'de askeri ataşe olarak bulunmuş, Almancası oldukça iyi bir komutandır. On yıllık görev süresi boyunca Türk-Alman ilişkilerinin gelişmesine büyük katkısı olmuştur.

Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ne elçi olarak atanan Nadolny, taraflar arasında yapılan dostluk antlaşmasını şöyle değerlendirir: *“Savaştan sonra iki devlet arasındaki ilişkilerin beş yıl kesintiye uğraması ve 1924 yılı baharında tekrar kurulması sürecinde çok yeni bir devletle karşı karşıya olduğumuz görmezlikten gelinemez. Türkiye’de ortaya çıkan değişimler o kadar çok kapsamlı ki o yer ve mekânda yaşamayan bunları tasavvur edemez. Mustafa Kemâl ve arkadaşlarının yığılması, Osmanlı Devleti’nin yıkıntularından Türk millî devletini adeta küllerinden çıkan anka kuşu gibi yükseltti. Bu mücadele bütün dünya tarafından biliniyor ve dünya tarihinin parlak bir noktası olarak kabul ediliyor. Türkiye’deki gelişmeleri hemen kavradığımızı söyleyebilirim. İki ülke arasında ilişkilerin gelişmesi için yeni yapıya uygun metotla çalışmalara hiç zaman geçirmeden başlamada tereddüt etmedik. Her iki ülkenin ilişkilerini tekrar başlatan dostluk antlaşması göstermiştir ki yeni dönem sağlıklı ilişkilerin kurulmasında çok uygun bir zemin olacaktır. Antlaşma tamamen eşit haklara dayanan karşılıklı anlayış ve uluslararası genel hukukun temeli üzerine kurulmuştur. Bunu ilişkilerin daha sonraki gelişmesi de gösterecektir. Antlaşma hiçbir şekilde, iki devlet arasındaki güven ilişkilerini zedeleyecek siyasî ve maddî menfaatlere dayanmıyor. Yeni başkent Ankara’da elçilik binasının yapımına başlandı. Türk hükümetinin, Türkiye’deki Almanların sosyal hayatları ile iki ülke arasındaki ekonomik ve kültürel ilişkilerin geliştirilmesine olan ihtiyaç ve Alman müesseselerinin tekrar yapımında bizi desteklediğini minnettarlıkla ifade etmek isterim. Karşılıklı anlayış ve güven içerisinde iki ülkenin karşılıklı memnuniyeti yıldan yıla artacaktır”* (Çalık, 2004: 103,104).

3 Mart 1924, antlaşmasıyla yeniden resmî olarak başlayan Türkiye ile Almanya arasındaki diplomatik ilişki sayesinde çok sayıda Alman uzman, nitelikli ve yetişmiş eleman sıkıntısı çeken Türkiye’ye gelerek yardım ve danışmanlık hizmeti verdi. Bu hizmetlerin yoğunlaştığı alanlar daha çok tarım hayvancılık ve çeşitli mühendislik dalları oldu. Bunda Almanya’nın, Türkiye ile ekonomik ilişkilerini geliştirmek istemesinin ve bu yüzden bu alandaki bağlantılarını artırmaya çalışmasının da payı büyük idi. Ayrıca, Türkiye de, eğitim için yeniden Almanya’ya öğrenci gönderdi.

Sonuç

Türkiye Cumhuriyeti Devleti, kuruluşundan itibaren dış politikasını “yurtta sulh, cihanda sulh” ilkesi çerçevesinde kurmaya çalıştı. Bu nedenle barışın korunması ve önce komşu daha sonra da diğer devletlerle iyi ilişkiler ve işbirliğini geliştirme yolunda politikalar uyguladı. Bunu uygularken de dünya siyasetindeki gelişmeleri göz önünde tutan değerlendirmelerle hareket etti.

Dış politikada Misak-ı Millî temel alındı ve çok yönlü bir dış politika takip edildi. Herhangi bir devlete bağlanmaksızın millî çıkarların

elde edilebileceği ilişkilerden kaçınmamayı da ilke edindi. Türkiye bu dönemde alternatiflerin de değerlendirildiği bir politika uyguladı. Özellikle de yeni kurulan devletin her alanda kalkınmasının gerçekleştirilmesine çalışıldı. Dönemin şartları sağlıklı bir şekilde değerlendirilerek pragmatik politikalar takip edildi. Avrupa'nın büyük devletlerinin henüz Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ni resmen tanımadıkları dönemde Almanya ile görüşmelerin yapılması yeniden ilişkilerin kurulması oldukça önemli oldu.

3 Mart 1924'te Almanya ile Türkiye arasında imzalanan Dostluk Antlaşması, Türk-Alman ilişkilerinde dönüm noktası oldu. Antlaşmanın hemen arkasından karşılıklı ikâmet, hakem ve uzlaşma ve suçluların iadesi gibi antlaşmalar yapılarak Almanya ile ilişkiler, siyasi, ekonomik, ticari, hukukî alanlarda gelişen bir sürece girdi. 1924 yılında Türkiye ile Almanya arasında imzalan Dostluk Antlaşması, 16 Mart 1929'da yenilendi. İki ülke arasında ilişkiler 1930'lu yıllara gelindiğinde siyasi, ekonomik ve kültürel alanda bir hayli gelişmişti. Bu süreç, dönem dönem iki devlet arasında bazı gerginliklerin yaşanmasına rağmen kriz ya da kesinti yaşanmadan 1939 yılında başlayan II. Dünya savaşına kadar devam etti.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

BCA, Fon Kodu:30.18.1.Yer Nu:5.14.19.

BCA, Fon Kodu:30.1.1.Yer Nu:9.15.2.

Resmi Yayınlar

TBMMZC, Devre II, Cilt: VII.

TBMMZC, Devre II, Cilt: VIII-I.

Sürelî Yayınlar

Hakimiyet-i Milliye, 4 Mart 1924

Araştırma Eserler

Atatürk'ün Milli Dış Politikası. 1981. Cilt: II, Ankara.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri (1908-1938). 1981. Ankara.

CANBOLAT, İbrahim S. 1991. *Değişen Dünya ve Alman Dış Politikası*, Bursa: Ezgi Kitabevi.

ÇALIK, Ramazan. 2004. *Alman Basınında Milli Mücadele ve Mustafa Kemal Paşa (1919-1923)*, Ankara.

GENCER, Mustafa. 2002. "Osmanlı-Alman Münasebetleri Çerçevesinde Şark Meselesi", *Türkler*, XIII, Ankara, s. 34-39.

GÖKMAN, Muzaffer. 1973. *50 Yılın Tutanağı*, İstanbul.

GUSE, Felix. 1974. *Die Türkei*, Leipzig.

JASCHKE, Gotthard und PRITSCH, Eric. 1929. *Die Türkei seit dem Weltkrieg*, Berlin.

KARAL, Enver Ziya. 1983. *Osmanlı Tarihi, Cilt VIII*, Ankara.

KAŞIYUĞUN, Ali. 2014. *Arşiv Belgelerine Göre Osmanlı Devleti'nin İttifak Arayışları ve I. Dünya Savaşına Girişi 1911-1914*, Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kahramanmaraş.

KILIÇ, Sezen. 2005. *Türk-Alman İlişkileri ve Türkiye'deki Alman Okulları*, Ankara: AAMY.

KOÇAK, Cemil. 1991. *Türk-Alman İlişkileri (1923-1939)*, Ankara: TTK.

KODAMAN, Bayram. 2002. "İttihat Terakki ve Almanya" Yeni Türkiye, sayı: 44, (Mart-Nisan 2002).

KÜRKÇÜOĞLU, Ömer. 1978. *Türk-İngiliz İlişkileri (1919-1926)*, Ankara: Üniversitesi Yayını.

MERAY, Seha L.- OLCAY. 1977. *Osman, Osmanlı İmparatorluğunun Çöküş Belgeleri (Mondros Bırakışması, Sevr Antlaşması İlgili Belgeler)*, Ankara: Ankara Üniversitesi Yayını.

NADOLNY, Rudolf. 1985. *Mein Beitrag. Erinnerungen eines Botschafters des Deutschen Reiches*. Yayınlayan: Günter Wollstein, Köln.

OKUR, Mehmet. 2004. "Mondros Mütarekesi Sonrasında Osmanlı Devleti'nde Bulunan Alman ve Avusturya Vatandaşlarının Ülkelerine Gönderilme Meselesi" AAMD, Cilt XX, Sayı 60, s. 705-743.

ÖKÇÜN, A. Gündüz-ÖKÇÜN, Ahmet, R. 1997. *Türk Antlaşmaları Rehberi (1920-1973)*, Ankara.

ÖNDER, Mehmet. 1992. "Atatürk'ün Almanya Gezisi" ATAM Dergisi, Sayı: 24, Temmuz 1992, s. 592-600.

ÖZGİRAY, Ahmet. 2000. "Rudolf Nadolny'nin Hayatı" 19 Mayıs ve Milli Mücadele'de Samsun Sempozyumu, 20-22 Mayıs 1919 Bildiriler, Samsun.

ÖZGÜLDÜR, Yavuz. 1993. *Türk-Alman İlişkileri (1923-1945)*, Ankara: Genel Kurmay Yayını.

ÖNSOY, Rıfat. 1982. *Türk-Alman İktisadi Münasebetleri*, İstanbul.

PINNOW, Herman. 1936. *History of Germany*, London.

RATMANN, Lothar. 1982. *Berlin Bağdat Alman Emperyalizminin Türkiye'ye Girişi*, Çev. Ragıp Zarakolu, İstanbul.

SOYSAL, İsmail. 1983. *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları, (1920-1945)*, Cilt: I, Ankara: TTK.

TEPEKAYA, Muzaffer. 2002. “*Osmanlı-Alman İlişkileri (1870-1914)*”, Türkler, Cilt: XIII, Ankara 2002, s. 40-56.

UÇAROL, Rifat. 1995. *Siyasi Tarih (1789-1994)*, İstanbul: Filiz Kitabevi.

ÜLGER, Eriş. 1995. *Alman Basınında Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti (1910-1944)*, Ankara.

ÜLMAN, A.Haluk. 1973. *Birinci Dünya Savaşına Giden Yol*, Ankara.

YALÇIN, E. Semih. 2009. *Atatürk'ün Milli Dış Seyahati*, Ankara: Berikan Yayınevi.

ZIEMKE, Kurt. 1930. *Die Neue Turkei Politische Entwicklung (1914-1929)*, Berlin-Leipzig.

www.documentarchiv.de/wr/vv01/html.10.06.2014.

Arktik Salınımın Yıllar Arası Gösterdiği Eğilimler ile Türkiye’de Minimum Ortalama Sıcaklık Değerleri Üzerindeki Etkileri

DOI NO: 10.5578/jss.54124

Okan BOZYURT*
Mehmet Ali ÖZDEMİR**

Geliş Tarihi: 07.06.2016

Kabul Tarihi: 16.05.2017

Özet

Türkiye’de boydan boya seçilen 32 istasyondan alınan aylık minimum ortalama sıcaklık değerleri ile arktik salınım indis değerleri arasında anlamlı negatif bir korelasyon olduğu gözlemlenmektedir. Bununla birlikte Türkiye’nin batısına gidildikçe istasyonların arktik salınımına verdiği tepki giderek ilginç bir şekilde değişmekte, korelasyon anlamlılık dereceleri daha zayıf hale gelmektedir. Korelasyon değerleri üzerinde karasal, denizel faktörlerin açık etkilerinin olduğunu görmekteyiz. Bu etki sıcaklık değerleri ile atmosferik salınımlar arasında daha net bir şekilde görülmektedir. Arktik salınım özellikle karasal iklimin egemen olduğu yerlerde bulunan istasyonların sıcaklık değerleri üzerinde etkilidir. Öte yandan denizel iklimin egemen olduğu alanlarda yer alan istasyonlarda bu etki ya çok zayıf ya da çok anlamsız bir korelasyon şeklindedir. Genel olarak aylık minimum ortalama sıcaklık değerleri ile arktik salınım indis değerleri arasında negatif bir korelasyon mevcuttur. Başka bir ifade ile arktik salınım indis değerleri düştükçe Türkiye’de aylık minimum ortalama sıcaklıklar artmaktadır. Arktik salınımın Türkiye’deki istasyonların aylık minimum ortalama sıcaklık değerleri üzerindeki etkileri barizdir. Eğilimler Aralık, Ocak, Şubat ve Mart aylarında anlamlıdır.

Anahtar Kelimeler: Arktik Salınım, Aylık Minimum Ortalama Sıcaklık, Korelasyon, İdis Değeri, Karasallık, Denizellik.

Arctic Oscillation’s Many Years Trends and the Effects of Arctic Oscillation Over Minimum Mean Temperature Values in Turkey

Abstract

It has been observed that there is a significant negative correlation between arctic oscillation’s index values and the monthly mean minimum temperature values taken from the 32 stations chosen across Turkey. However, more interestingly the reaction of the stations to the Arctic Oscillation and the degree of the significance of the correlations become weaker as we move in a west direction. We also see that the factors of continentality-maritim have also obvious effects on the correlation values. This effect is more clearly seen between the temperature values and the atmospheric

* Afyon Kocatepe Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü, obozyurt@aku.edu.tr

** Afyon Kocatepe Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü, aozdemir@aku.edu.tr

oscillations. The Arctic Oscillation is particularly effective on the temperatures from the stations located in areas where continental climate prevails. On the other hand, this effect is either too weak or gives an insignificant correlation in the stations located in areas where maritime climate prevails. Generally there is a negative correlation between the monthly minimum mean temperature values of the stations and the index value of the Arctic Oscillation. In other words, as the index values of the Arctic Oscillation decrease, the monthly mean minimum temperatures in Turkey increase. The Effects of Arctic Oscillation over monthly minimum mean temperature values of the stations in Turkey are clear. Trends are significant in December, January, February and March.

Key Words: Arctic Oscillation, Monthly Minimum Mean Temperature, Correlation, Index Value, Continentalite, Maritime.

Giriş

İklim üzerinde etkili olan en önemli faktörlerden biride okyanus-akıntı sistemidir. Özellikle 20. yüzyılın son çeyreğinde iklim bilimciler yaptıkları bilimsel araştırmalar sonucunda okyanus akıntı sisteminin sanılandan çok daha fazla iklim sistemi üzerinde etkili olduğu ortaya çıkmıştır. Bu akıntı sistemi rüzgar sistemleri ile birlikte bir takım salınımlar yapmakta bunların en popüler olanı ise güneyli salınım adı verilen El Nino-La Nina çevrimleridir. Daha sonra 21. yüzyıla birlikte iklim sistemi üzerinde sadece güneyli salınımlar değil özellikle kuzey yarım kürenin iklim şartlarını belirlemesi açısından Kuzey Atlantik’te meydana gelen bir dizi değişimlerinde etkili olduğu öne sürülmektedir. Nitekim yapılan araştırmalar sonucunda özellikle Avrupa kıtası başta olmak üzere Akdeniz havzası ve Kuzey Amerika’nın kuzey doğusunda Kuzey Atlantik Salınımının etkili olduğu tespit edilmiştir. Daha sonra yapılan araştırmalarda ise bu salınımların yanında yine iklim sistemi üzerinde çok önemli etkileri olan Arktik Salınım üzerinde çalışmalar yapılmıştır.

Dünya’da geniş bir şekilde dağılmış meteoroloji istasyonları üzerinde eş zamanlı değişimler, meteoroloji literatüründe uzun zamandır kaydedilmektedir (Hurrel, 2003:1,2,3). Bu eş zamanlı değişimler genel olarak Teleconnection yani geniş ölçekli bağlantı olarak adlandırılmaktadır. Bunun yanında dünyanın bir bölgesinde zaman zaman sıcaklıklar mevsim normalleri altında seyrederken, bir başka bölgesinde daha ılıman koşullar hüküm sürebilmektedir. Kuzey Yarımküre’de orta ve yüksek enlemlerde etkili olan geniş ölçekli bağlantı modellerinden biri Kuzey Atlantik Salınımıdır. Bu model daha çok Kuzey Yarımküre’de kış döneminde etkili olmaktadır. Kuzey Atlantik Salınımı Kuzey Amerika’nın Kuzeydoğu kıyılarından Sibirya bölgesine kadar, aynı şekilde Arktik bölgeden subtropikal Atlantik bölgesine kadar etkili olmaktadır (Hurrel, Visbeck, 2001:12876-12877).

Kuzey Atlantik Salınımı, Arktik Salınım olarak bilinen değişkenliğin geniş ölçekli (yarımküresel) biçiminin bölgesel yansıması olarak da

tanımlanmaktadır (Hurrell, 2003:1,2,3). Burada dikkat edilmesi gereken en önemli nokta ise Arktik Salınımın Kuzey Atlantik Salınımı üzerinde yadsınamayacak ölçüde etkili olmaktadır. Arktik Salınımın sıcaklık üzerindeki etkisi Kuzey Atlantik Salınımının etkilerinden daha barizdir. Arktik salınımın sıcaklık değerleri üzerinde ne denli bir etkiye sahip olduğu Rigor bir çalışmada dile getirmiştir; son 20 yılda Alaska, Avrasya ve Kuzey Buz Denizi'nin doğusunda gözlenen sıcaklık eğilimlerinin Arktik Salınım indisi ile ilişkili olduğu belirlenmiştir (Rigor, 2000: 896-914). Bu tespiti destek olarak Wang'a göre Kuzey Atlantik Salınımının sıcaklık değerleri üzerinde pek fazla etkisi yok buna karşılık Arktik Salınımın tüm kuzey yarımkürede etkili olduğu, NAO'nun ise daha bölgesel ve temel olarak Atlantik Okyanusu çevresini etkilemektedir (Wang, 2005:1).

Türkiye, 3 tarafı denizlerle çevrili, topografik özellikleri bakımından engebeli ve kısa mesafeler dahilinde yükseltisi değişen bir ülke konumundadır. Ortalama yükseltisi 1132 m. olan yüksek bir ülkedir. İklim kuşağı olarak ise orta kuşağın subtropikal kuşağa bakan kısmında yer almaktadır. Dolayısı ile bir yıl içinde farklı mevsimlerde farklı karakterdeki hava kütlelerinin etki alanındadır.

Türkiye kış döneminde kasım ayının başlarından mayıs ayının başlarına kadar sürdüğü kabul edilen bir dönemde, normal şartlar altında İzlanda alçak basınç sistemi ile Akdeniz kökenli depresyonlar ve Sibirya yüksek basıncı etkilemektedir. Mayıs ayının ortalarına doğru ise ülkemizde yaz şartlarının giderek kendini hissettirmesi ile birlikte İzlanda alçak basınç sistemi daha kuzeye çekilmekte buna ek olarak kışın etkili olan Akdeniz kökenli gezici depresyonlar yerini etki alanını kuzeye doğru genişleten Azor yüksek basıncına bırakmaktadır. Aynı şekilde yarı sürekli bir karakter gösteren Sibirya yüksek basınç sistemi de karaların ısınmasına bağlı olarak ortadan kalkar. Fakat bazı yıllar bu genel gidiş ile uyumlu bir tablo göstermemektedir. Azor yüksek basıncının etkili olması gereken dönemde İzlanda alçak basıncının yaz mevsiminde bazı yıllar etkin olması Azor yüksek basıncının daha zayıf bir karakter kazanmasına neden olmaktadır. Yine bazı yıllar kış döneminde ülkemizin de genel olarak içinde bulunduğu Akdeniz havzasında Azor yüksek basıncı hala etkisini devam ettirebilmekte bu nedenle İzlanda alçak basıncı ve Akdeniz kökenli gezici depresyonlar zayıf kalmaktadır. Bu nedenle bu koşullar, genel olarak kurak şartların hakim olduğu bir kış dönemi yaşanmasına neden olmaktadır. Bu çalışmada bu koşulların ortaya çıkmasında etken olabileceği düşünülen Arktik salınımın aylık minimum ortalama sıcaklık değerleri üzerinde ne gibi etkileri olabileceği istatistiksel metotlar kullanılarak analiz edilmiştir.

1. Materyal ve Metod

1.1. Veri Toplama Teknikleri

Bu çalışmada Türkiye'den seçilmiş 32 istasyona ait 1975-2012 yılları arası aylık minimum ortalama sıcaklık verileri alınmıştır. Türkiye'den

32 istasyon seçilirken bazı noktalar göz önünde bulundurulmuştur; sıcaklık değerlerinde olabilecek değişkenlikleri daha net olarak tespit edebilmek amacı ile Türkiye’nin her bir coğrafi bölgesini karakterize eden istasyonlar seçilmiş, bölgenin doğu-batı doğrultusunda ve kuzey-güney doğrultusunda olmasına önem verilmiştir. Böylece Arktik Salınım neticesinde Türkiye’yi etkileyen hava kütlelerinin sadece dinamik basınç koşulları ile değil aynı zamanda yeryüzü şekillerinin dağılışı, denizellik-karasallık gibi faktörlerde dikkate alınarak istasyonların sıcaklık verilerinde ki değişikliklerin daha sağlıklı olarak tespit edilmesi amaçlanmıştır. Sıcaklık verisi olarak minimum ortalama sıcaklık verisinin değişken olarak alınmasının nedeni bu verilerin özellikle yılın soğuk dönemlerini yansıtması ve bu soğuk dönemlerde Arktik Salınımın etkilerinin daha net olmasıdır. Türkiye’yi etkileyen hava kütlelerinin etkilerini daha sağlıklı olarak açıklayabilmek amacı ile Arktik Salınım indis değerleri Ulusal Okyanus ve Atmosfer Araştırma merkezinden alınmıştır.

Arktik Salınım indis değerleri excelde grafik programında çizilerek 1975-2008 yılları arasında ki eğilimleri saptanmıştır.

Bu verilerin, Türkiye’den seçilmiş 32 istasyona ait sıcaklık verileri ile ilişkilendirmek amacı ile aynı zaman aralığında seçilmiştir. Bu nedenle Arktik Salınım indis değerleri 1975-2008 yılları arası alınmıştır. Arktik salınımlar ile aylık minimum ortalama sıcaklık değerleri arasındaki korelasyonlar aylık analizlere tabii tutulmuştur. Bu işlem sonuçların daha anlamlı çıkması amacı ile yapılmıştır. Bu işlem yapılırken senenin tüm ayları değil kış dönemini karakterize eden aralık, ocak, şubat ve mart ayları baz alınmıştır.

Arktik Salınım ile sıcaklık arasındaki ilişki, bu ilişkinin yönü ve gücü korelasyon analizi yapılarak hesaplanmıştır. Hesaplama Pearson korelasyon metodu kullanılmıştır. Korelasyon analizi iki değişken arasındaki ilişkinin derecesini ve yönünü belirlemek amacıyla kullanılan istatistik yöntemlerden birisidir. Değişkenlerin bağımlı veya bağımsız olması dikkate alınmaz. Değişik şekillerde hesaplanan ve değişik amaçlar için kullanılan Pearson korelasyon katsayısı, Canonical korelasyon katsayısı, kısmi korelasyon katsayısı gibi farklı isimler alan korelasyon katsayıları vardır. Bunlardan Pearson korelasyon katsayısı r ile gösterilir ve formül ile hesaplanır (Orhunbilge, 1996:261).

Korelasyon katsayısı -1 ile +1 arasında değişen değerler alır ($-1 \leq r \leq +1$). Katsayı, ilişkinin olmadığı durumda 0, tam ve birlikte azalış ya da artış şeklinde kuvvetli bir ilişki varsa 1, ters yönlü ve tam bir ilişki varsa -1 değerini alır.

Değişkenler arasındaki ilişkinin düzeyinin değerlendirilmesinde, korelasyon katsayısı ile elde edilen sayının pozitif veya negatif olması önemli değildir, yani bu sayının mutlak değeri göz önünde bulundurulur. Değişkenler arasındaki ilişkinin düzeyi, korelasyon katsayısının 0-0,25

arasında olması durumunda zayıf, 0,50-0,69 arasında olması durumunda orta, 0,70-0,89 arasında olması durumunda kuvvetli ve 0,90-1 arasında olması durumunda ise çok kuvvetli şekilde yorumlanabilir.

Korelasyon katsayısı; r, n, gözlem sayısı, x ve y ise korelasyonu yapılacak değerler olmak üzere aşağıdaki formül ile hesaplanır (Orhunbilge, 1996:261; Kadılar, 2000:51-65).

Denklem 1:

$$r = \frac{\sum_{i=1}^n x_i y_i - n\bar{x}\bar{y}}{\sqrt{\left(\sum_{i=1}^n x_i^2 - n(\bar{x})^2\right) \left(\sum_{i=1}^n y_i^2 - n(\bar{y})^2\right)}}$$

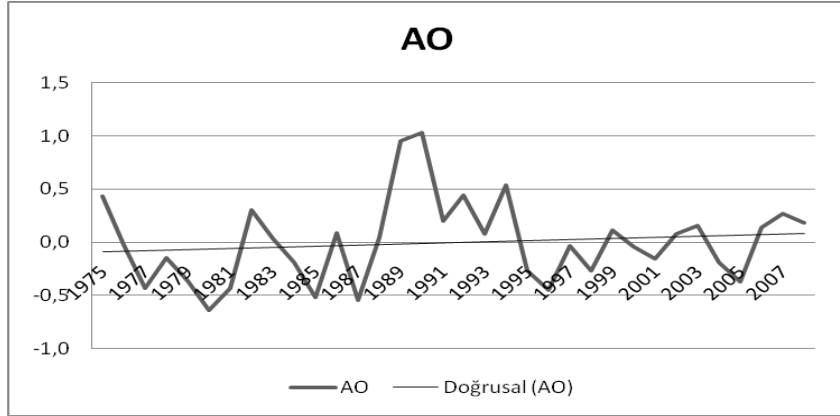
Burada, X ve Y değişkenlerinden X değişkeni Arktik Salınım indis değerlerini ifade ederken Y değişkeni ise minimum sıcaklık değerlerini göstermektedir. Daha sonra bu korelasyon hesaplamaları ile birlikte korelasyon eğilim ve anlamlılık haritaları oluşturulmuştur.

Çizdiğimiz haritalarda analiz sonuçlarının daha net görülmesi ve anlaşılması için renklendirme metodunun yanı sıra anlamsız negatif eğilim gösteren istasyonlar sadece mavi tonlarda eksi işareti ile, pozitif eğilim gösteren istasyonlar harita üzerinde kırmızı tonlarda artı işareti CBS metodu ile yerleştirilmiştir.

Pearson Korelasyon metoduna göre Türkiye’de aralık, ocak, şubat ve mart aylarının ortalama minimum sıcaklık değerleri ile arktik salınım indis değerleri arasındaki ilişkiler istatistiksel olarak analiz edilmiştir. Arktik salınımlar ile ortalama sıcaklık değerleri arasındaki korelasyonlar aylık analizlere tabii tutulmuştur. Bu işlem sonuçların daha anlamlı çıkması amacı ile yapılmıştır. Bu işlem yapılırken senenin tüm ayları değil kış dönemini karakterize eden aralık, ocak, şubat ve mart ayları baz alınmıştır. Bu ayların alınmasının nedeni Arktik (AO) salınımların kış aylarında daha fazla etkili olmasıdır (Hurrell ve van Loon, 1997:301-326).

2. Arktik Salınımın Yıllar Arası Gösterdiği Eğilim

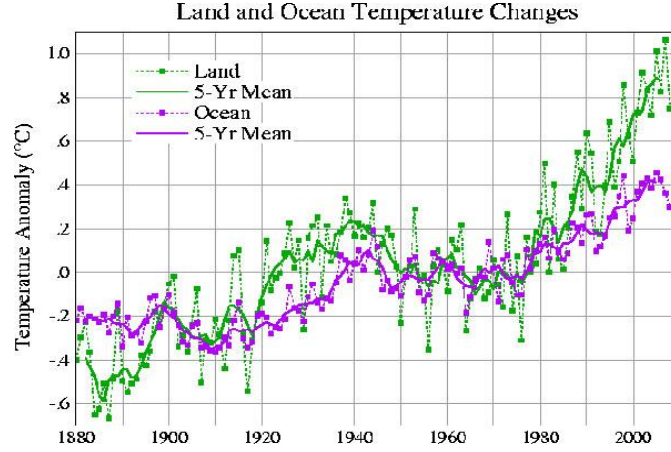
Grafik 1: 1975-2008 yılları arası Arktik Salınımın eğilim grafiği

Arktik Salınımın 1975-2008 yılları arasında göstermiş olduğu eğilimler incelendiğinde indis değerleri 1976 dan başlayarak 1983 yılına kadar ısrarlı bir şekilde negatif değerlerde olduğu görülmektedir. 1983 yılında kısa dönemli olarak değerler pozitif olarak karşımıza çıkarken 1984 yılından itibaren tekrar 1989 yılına kadar negatif değerlerin baskın olduğu grafikten anlaşılmaktadır. 1989 yılında çok hızlı bir şekilde Arktik Salınım indis değerleri kuvvetli pozitif değer göstermeye başlamış ve bu eğilim hemen hemen 1991 yılına kadar sürmüştür. 1991 yılında bir düşüş göstermekle birlikte indis değerleri pozitif konumdaki yerini 1995 yılına kadar korumaya devam etmiştir. 1995 yılında Arktik Salınım indis değerleri negatif değerlere gerilese de bu gerileme 1970 li yılların ikinci yarısındaki kadar şiddetli olmamıştır. Özellikle 1998 yılından itibaren 2008 yılına kadar genel olarak bir artış görülmektedir.

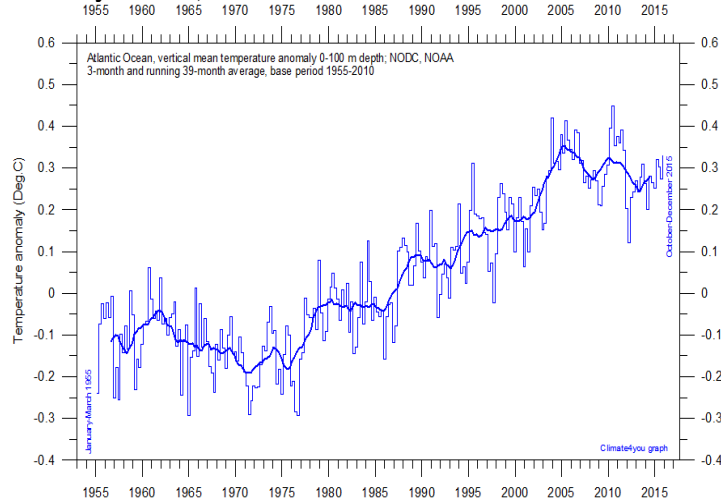
Görüldüğü üzere Arktik Salınım İndis Değerleri 1975 den günümüze doğru genel olarak bir artış eğilimi sergilemektedir. Bunun temel nedeni 20. Yüzyılın özellikle son çeyreğinde Dünya İkliminde belirginleşen sıcaklık artışlarına dayandırılabilir. Küresel Isınma ile birlikte özellikle okyanus suyu sıcaklıklarında belirgin bir artış yaşanmaktadır. Bu durum okyanus-atmosfer sistemine direkt olarak yansımakta ve termohalin bandını ciddi olarak olumsuz etkilemektedir. Bu bağlamda Okyanus suyu sıcaklık eğilimlerine bakmak yararlı olacaktır.

Grafik 2: 1880-2010 yılları arası kara ve okyanus suyu sıcaklık salınımları(<http://www.suprememastertv.com>)

Grafikten de görüldüğü üzere özellikle 1980 lerden itibaren kara ve denizlerde sıcaklık artışları ivme kazanmıştır. Karalar doğal olarak denizlere göre daha süratli bir ısınma eğilimi göstermektedir.

Grafik 3: 1955-2016 arası Atlas Okyanusu suyu sıcaklık salınımları (www.climate4you.com)

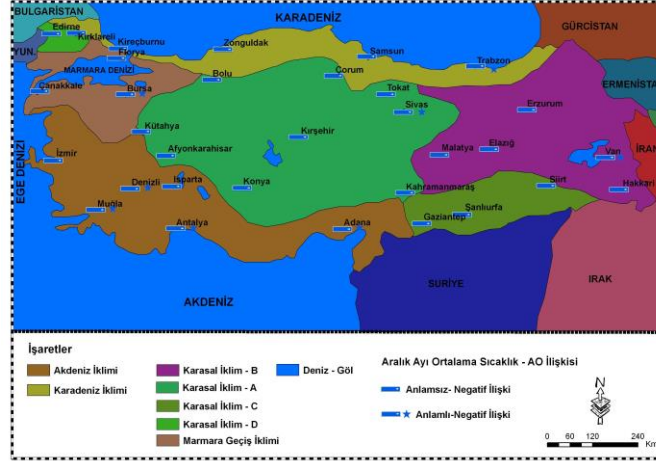

Atlas Okyanusu suyu sıcaklık salınımlarına bakıldığında 1955 den 1975 yılına kadar hafif bir azalma eğilimi görülmekte, 1980 lere doğru ise su sıcaklıklarında bariz bir artış görülmektedir. Grafik 1 de Arktik Salınım indis değerlerinde 1975 den 2008 yıllarına doğru genel bir artış eğilimi olduğu belirtilmişti. Bu artış eğiliminin nedenini grafik 2 ve 3 te görülen salınımlar anlamlı bir şekilde açıklamaktadır.

3. Arktik Salınım ile Minimum Ortalama Sıcaklık Değerleri Arasındaki İlişkiler

3.1. Aralık

Şekil 1: Aralık ayı minimum ortalama sıcaklık-Arktik salınım ilişkisi (ATALAY (1994:142)).

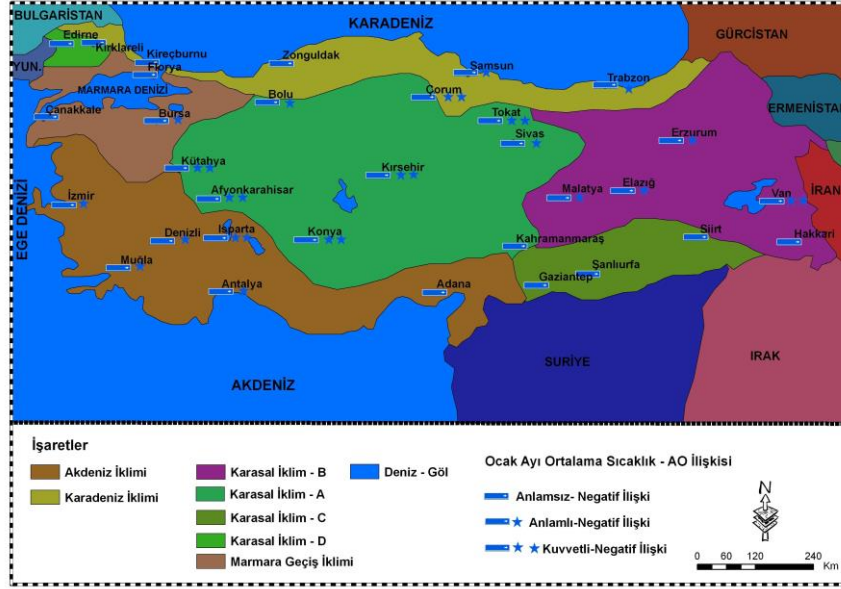

Aralık ayı Arktik salınım ve minimum ortalama sıcaklık ilişkisine bakıldığında korelasyonlar Türkiye genelinde negatif bir eğilim yansıtmaktadır (şekil 1). Türkiye'nin özellikle güney ve batı bölgelerinde yer yer anlamlı negatif korelasyonlar göze çarpmaktadır. Bu durumda Arktik indis değerlerinde bir yükselme olduğunda özellikle anlamlı negatif korelasyon veren istasyonların minimum ortalama sıcaklık değerlerinde anlamlı düşüşlerin olduğu buna karşılık indis değerlerinde bir azalmada ise bu istasyonların minimum ortalama sıcaklık değerlerinde anlamlı artışların olduğu dikkat çekmektedir (şekil 1).

3.2. Ocak

Şekil 2: Ocak ayı minimum ortalama sıcaklık-Arktik salınım ilişkisi.

Ocak ayı baz alınarak Arktik Salınım ve minimum ortalama sıcaklık değerleri karşılaştırılmıştır (şekil 2).

Ocak ayında Arktik Salınımın minimum ortalama sıcaklıklar üzerindeki etkisi son derece anlamlı görünmektedir. Şekil 2’de özellikle Türkiye’de karasallığın hissedildiği bölgeler olan İç Anadolu ve Doğu Anadolu bölgelerinde yer alan istasyonlar anlamlı yer yer de kuvvetli negatif korelasyonlar yansıtmaktadır. Ortaya çıkan görünüm, Arktik Salınımın ocak ayında karasallığın etkili olduğu alanlarda aylık ortalama sıcaklık değerleri üzerinde ne derece etkili olduğunu göstermesi bakımından önem taşımaktadır. Karaların kışın yüksek basınç sahalarını beslemesi ile ilgili durumundan kaynaklanmaktadır. Bu alanlarda Arktik salınımın pozitif evrelerinde yağış azlığına bağlı olarak meydana gelen kurak ve soğuk koşullar, yine Arktik salınımın negatif evrelerinde yağış fazlalığı neticesinde ortaya çıkan daha ılıman kış koşulları ortalama sıcaklık-arktik salınım ilişkisinde anlamlı ve kuvvetli negatif korelasyonlarla ortaya çıkmaktadır. Harita da anlamlı negatif ve kuvvetli negatif korelasyon veren istasyonlar görülmektedir (şekil 2).

3.3. Şubat

Şekil 3: Şubat ayı minimum ortalama sıcaklık-Arktik salınım ilişkisi

Şubat ayı baz alınarak Arktik Salınım ve minimum ortalama sıcaklık değerleri karşılaştırılmıştır (şekil 3).

Bölge bazında incelenecek olursa özellikle İç Anadolu bölgesi minimum ortalama sıcaklıklar ile Arktik Salınım indisleri arasında anlamlı yer yer de kuvvetli negatif korelasyonlar yansıtmaktadır (şekil 3). Özellikle Kırşehir, Konya istasyonları kuvvetli negatif korelasyon yansıtırken, Sivas anlamlı negatif korelasyon yansıttığı görülmektedir burada diğer anlamlı negatif korelasyon yansıtan istasyonlar ise Tokat'tır. Bu istasyonlara dikkat edilecek olunursa genel olarak karasal iklim yani iç Anadolu karasal ikliminin etkisinde olduğu görülmektedir. Aynı şekilde Doğu Anadolu bölgesindeki istasyonlarda benzer eğilim göstermektedirler. Burada karasallığın rolünün ne kadar ön plana çıktığı net bir şekilde görülmektedir. Doğu Anadolu bölgesinde Erzurum kuvvetli negatif özellik gösterirken, Elazığ, anlamlı negatif korelasyonlar yansıtırken, Van ve Hakkari gibi istasyonlar kuvvetli anlamlı negatif korelasyon yansıtmaktadır (şekil 3). Bu alanlar da yine karasal iklimin etkileri ön plana çıktığı net bir şekilde görülmektedir. Öte yandan daha yumuşak bir iklime sahip alanlar olan Akdeniz, Güneydoğu Anadolu, Marmara ve Karadeniz'in kıyı kesimlerinde eğilim genel olarak negatif fakat anlamsız bir görünüm sergilerken bu tabloyu tek yıldızlı olan Trabzon bozmaktadır. Bunun ana nedeni Trabzon'un ardından bir duvar gibi yükselen Doğu Karadeniz Dağlarının orografik etkiler doğurmasıdır.

3.4. Mart

Mart ayındaki görünüm ise tüm Türkiye'de Erzurum dışındaki istasyonlar genel olarak negatif fakat anlamsız korelasyonlar sergiledikleri görülmektedir (şekil 4). Erzurum gibi istasyonların anlamlı negatif korelasyonlar sergilemesinin nedenleri olarak karasallığın daha yoğun olarak hissedilmesine ve kış şartlarının yine ocak ve şubat aylarındakine benzer yaşandığı istasyonlar olması ile ilişkilendirilebilir.

Şekil 4: Mart ayı minimum ortalama sıcaklık-Arktik salınım ilişkisi

Sonuç

Türkiye'nin özellikle güney ve batı bölgelerinde yer yer anlamlı negatif korelasyonlar göze çarpmaktadır. Bu durumda Arktik indis değerlerinde bir yükselme olduğunda özellikle anlamlı negatif korelasyon veren istasyonların minimum ortalama sıcaklık değerlerinde anlamlı düşüşlerin olduğu buna karşılık indis değerlerinde bir azalmada ise bu istasyonların minimum ortalama sıcaklık değerlerinde anlamlı artışların olduğu dikkat çekmektedir. Aynı şekilde Arktik salınımın negatif evrelerinde ise istasyonların minimum ortalama sıcaklık verilerinde yer yer anlamlı yükselişler göze çarpmaktadır.

Aralık ayında Türkiye genelinde istasyonlara ait minimum ortalama sıcaklık değerleri ile yine aynı aya ait Arktik Salınım indis değerleri arasında negatif bir korelasyonun mevcut olduğu görülmektedir. Başka bir ifade ile sıcaklık değerleri arttıkça indis değerlerinde düşüşler, sıcaklık değerleri düştükçe ise indis değerlerinde yine artışlar olduğu göze çarpmaktadır.

Ocak ayında Arktik Salınımın minimum ortalama sıcaklıklar üzerindeki etkisi son derece anlamlı görünmektedir. Özellikle Türkiye'de karasallığın hissedildiği bölgeler olan İç Anadolu ve Doğu Anadolu bölgelerinde yer alan istasyonlar anlamlı yer yer de kuvvetli negatif korelasyonlar yansıtmaktadır. Ortaya çıkan tablo, Arktik Salınımının kışın en soğuk ayı olan ocak ayında karasallığın etkili olduğu alanlarda aylık minimum ortalama sıcaklık değerleri üzerinde ne derece etkili olduğunu göstermesi bakımından önem taşımaktadır. Karaların kışın yüksek basınç sahalarını beslemesi ile ilgili durumundan kaynaklanmaktadır. Bu alanlarda

Arktik salınımın pozitif evrelerinde oluşan yüksek basınç koşullarına bağlı olarak meydana gelen kurak ve soğuk koşullar, yine Arktik salınımın negatif evrelerinde oluşan alçak basınç koşulları neticesinde ortaya çıkan daha ılıman kış koşulları minimum ortalama sıcaklık-arktik salınım ilişkisinde anlamlı ve kuvvetli negatif korelasyonlarla ortaya çıkmaktadır.

Şubat ayı baz alınarak minimum ortalama sıcaklık Arktik Salınım indis değerleri arasındaki ilişkilere bakıldığında Türkiye genelinde istasyonlar aralık ve ocak ayından farklı bir görünüm sergiledikleri haritalardan göze çarpmaktadır. Bölge bazında incelenecek olursa özellikle İç Anadolu bölgesi minimum ortalama sıcaklıklar ile Arktik Salınım indisleri arasında anlamlı yer yer de kuvvetli negatif korelasyonlar yansıtmaktadır. Özellikle İç Anadolu da yer alan istasyonların anlamlı negatif korelasyon yansıttığı görülmektedir burada diğer anlamlı negatif korelasyon yansıtan istasyonlar ise Kütahya, Afyonkarahisar, Tokat, Bolu, Çorum’dur. Bu istasyonlara dikkat edilecek olunursa genel olarak karasal iklim yani iç Anadolu karasal ikliminin etkisinde olduğu görülmektedir. Aynı şekilde Doğu Anadolu bölgesindeki istasyonlarda benzer eğilim göstermektedirler. Burada karasallığın rolünün ne kadar ön plana çıktığı net bir şekilde görülmektedir. Doğu Anadolu bölgesinde kuzey kesimlerinde genel olarak kuvvetli negatif özellik gösterirken, bölgenin güney kesimlerindeki istasyonlar anlamlı negatif korelasyonlar yansıtmaktadır. Bu alanlar da yine karasal iklimin etkileri ön plana çıktığı net bir şekilde görülmektedir. Öte yandan daha yumuşak bir iklime sahip alanlar olan Akdeniz, Güneydoğu Anadolu, Marmara ve karadenizin kıyı kesimlerinde eğilim genel olarak negatif fakat anlamsız bir görünüm sergilerken bu tabloyu tek yıldızlı olan Samsun ve Trabzon bozmaktadır. Buraları ise lokal şartlardaki özelliklere bağlamak yerinde olur.

Mart ayında ise minimum ortalama sıcaklıklar-AO ilişkisinde korelasyonlar genel olarak anlamsız negatif eğilim sergilemektedir.

Arktik Salınım ile Türkiye’de Minimum sıcaklık değerleri arasında bir ters orantı göze çarpmaktadır. Arktik salınım arttıkça Türkiye’de soğuk bir kış mevsimi yaşanırken Arktik salınım azaldıkça ülkemizde nispeten ılık bir kış mevsimi hüküm sürmektedir.

Kaynakça

Atalay, İ. 1994. Türkiye Coğrafyası, Ege Üniv. Basım, Bornova, İzmir.

Hurrell J. W., van Loon H. 1997. “Decadal variations in climate associated with the North Atlantic Oscillation”, *Climatic Change*, 36, s.301-326.

Hurrell J. W. 2001. “North Atlantic Oscillation”, *Agriculture Journals*, s.603.

Hurrell J. W. 2003. "North Atlantic and Arctic Oscillation", *National Center for Atmospheric Research*, Boulder, CO, USA, s.1,2,3.

Kadılar, C. 2000. "Uygulamalı Çok Değişkenli Zaman Serileri Analizi", *Hacettepe Üniversitesi Fen Fakültesi İstatistik Bölümü*, s.51-65.

Orhunbilge, N. 1996. "Uygulamalı Regresyon ve Korelasyon Analizi", *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Yayını*, Yayın No: 267, s.261.

Rigor I. G., Colony R. L., Martin S. 2000. "Variations in Surface Air Temperature Observations in the Arctic", 1979-97. *Journal of Climate*, 13: s.896-914.

Visbeck M, H., Hurrell, James., W., Polvani, L., Cullen, Heidi, M. vd. 2001. "The North Atlantic Oscillation: Past, Present, and Future", *Colombia*, Nov. 6, 2001, C. 98, Sayı: 23, s.12876-12877

Wang D., Wang C., Yang x., Lu J. 2005. "Winter Northern Hemisphere Surface Air Temperature Variability Associated with the Arctic Oscillation and North Atlantic Oscillation", *Geophysical Research Letters*, 32. s.1.

İnternet Adresleri:

<http://www.suprememastertv.com>

www.climate4you.com

Toplumsal ve Yönetimsel Alanda Bilişim Teknolojilerinin Kriminal Etkileri¹

DOI NO: 10.5578/jss.57198

Hüseyin KOÇAK*
Ali Nazmi DANDİN**

Geliş Tarihi: 08.04.2016

Kabul Tarihi:16.05.2017

Özet

Bilişim alanındaki gelişmeler ve özellikle 1990'lı yıllarda internetin tüm dünyada yaygın şekilde kullanılmaya başlamasıyla hayatın neredeyse her alanında devrim olarak nitelendirilebilecek değişiklikler yaşanmıştır. Kuşkusuz bilişim devriminin olumlu etkilerinin yanı sıra toplumlar ve devletler üzerinde olumsuz etkileri de görülmüştür. Bu etkilerin başında bilişimin suç yaratıcı ve suçun işlenmesini kolaylaştırıcı etkisinin olduğu rahatlıkla söylenebilir. Bilişim teknolojileri terör faaliyetlerinden, endüstriyel casusluğa kadar çok değişik alanlarda kullanılmaktadır. Kişisel mahremiyet sosyal medyayı kullanan birey için her an ihlal edilebilir konumdadır. Devletin, ticaretin, sağlığın, iletişimin, kamusallığın ve kısacası neredeyse tüm yaşam alanının elektronikleştiği günümüzde işlerini görmek isteyen her birey günden güne e-kaderini yaşamaya mahkûm olmaktadır. Bu mahkûmiyet herkesi potansiyel bilişim suçu mağduru yapmaktadır. Bu çalışmada bilişim devrimi ve kriminal etkileri üzerinde durulmuştur. Bunun yanı sıra bilişim suçlarına ilişkin bir tanım geliştirilmiş ve bilişim suçlarının tasnifine çalışılmıştır. Son olarak bilişim suçlarıyla mücadele açısından ülke ekseninde önerilere yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Bilişim, Bilişim Suçları, Bilişimin Kriminal Etkisi, Bilişim (Bilgi) Devrimi.

The Criminal Effects of Information Technologies in Social and Administrative Area

Abstract

There have been so many changes in almost all fields of life which can be described as a revolution with the development of information technology and the start of widespread use of the internet all over the world, especially in the 1990s. Without a doubt, the information revolution has also had negative effects on societies and governments besides its positive effects. It can be said that the fact that

¹ Bu çalışma 13. KAYFOR Kamu Yönetimi Kongresi kapsamında 16.10.2015 tarihinde sunulan bildirinin gözden geçirilmiş halidir.

* Doç. Dr. Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyoloji Bölümü, kocak@aku.edu.tr

** Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Öğrencisi. alinazmidandin@gmail.com

information encourages crime and makes easier to commit a crime is the leading one among the negative effects. Information technology has been used wide range from terrorist activities to industrial espionage. Personal privacy is violable for the people using social networks at any moment Because today everything has turned into electronics at almost all fields of life such as government, trade, health, communication and publicity, every people who want to do their job are obliged to experience their own e-destiny unfortunately. This obligation has made everyone potential cyber crime victim. This study is specifically concerned with the information revolution and its criminal effects. In addition to this, a definition has been improved for cybercrime and cybercrimes have been classified. Finally, there have been some suggestions on the struggle with the cybercrime country-wide.

Keywords: *Information Technology, Cybercrime, Criminal Effects of Information Technology, Information Revolution*

Giriş

Günümüz insanı elinde, zihninde ya da bir başka yerde saklayamadığı her türlü veriyi artık milimetrik aletler içerisinde sığdırabilmektedir. Ayrıca, her türlü veriyi kompakt, sağlam, hızlı ve etkin bir şekilde depolayabilmekte, iletebilmekte ve işleyebilmektedir. Bugün bilişim alanındaki gelişmeler insanlığa olan büyük etkileri nedeniyle bilişim devrimi olarak adlandırılmaktadır. Toplumlar, bu devrimin ilerleyişini takibe çalışmak ve olumsuz etkilerinden zarar görmemek ya da kaçınılmaz etkilerinden en az zararla kurtulmak uğraşındadırlar.

Bilişim teknolojilerinde yaşanan ve süratle meydana gelen gelişmeler birçok alanda yeni yaşam şekilleri ortaya koymuştur. Bilişim teknolojilerinin gelişmesi ve özellikle internet kullanımının yaygınlaşması ile birlikte bireysel ve toplumsal hayatta meydana gelen değişimler sadece olumlu olarak gözlenmemekte, olumsuz birçok etkiyi de içerisinde barındırmaktadır.

Kuşkusuz, bilişim devriminin olumsuz yanlarından biri de, ortaya çıkardığı yeni suç tipleridir. Yine bilişim devrimi yeni suç tipleri yaratmanın yanı sıra var olan suçların işlenmesini de kolaylaştırabilmektedir. Bu makalede öncelikle kavramsal düzeyde bilişim devrimi ve bilişim devrimiyle ilişkili kavramlar açıklanmakta, ardından bilişim devriminin etkilerinden ve özellikle suç yaratıcı etkilerinden söz edilerek, bilişim suçlarının ve bilişim suçları süjelerinin genel özelliklerine değinilmektedir. Bildirinin sonunda konuya ilişkin çeşitli saptamalar, analizler ve önermeler yer almaktadır.

1. Bilişim Kavramı ve Bilişim Devrimi

Tüm dünyada ve özellikle Batılı ülkelerde belgeleme tekniğinin gelişmesiyle birlikte bilişim, ayrı bir disiplin olarak kabul görmüştür. Bu kabul ile birlikte bilişim kavramı, insanların teknik, ekonomik, mali, sosyal, kültürel, hukuksal veya toplumsal yaşamın benzeri birçok alanında sahip oldukları verilerin saklanması, saklanan bu verilerin elektronik olarak

işlenmesi, organize edilmesi, değerlendirilmesi ve yüksek hızlı veri, ses veya görüntü taşıyan iletişim araçları ile aktarılması anlamında kullanılmaktadır (Erdağ, 2010: 277). Bu haliyle bilişim, insanoğlunun teknik, ekonomik ve toplumsal alanlardaki iletişiminde kullandığı ve bilimin dayanağı olan bilginin, özellikle elektronik makineler aracılığıyla düzenli ve rasyonel şekilde işlenmesi bilimi olarak da tanımlanabilir (Akarşlan, 2012:27).

Sözlük anlamıyla devrim; belli bir alanda hızlı, köklü ve nitelikli değişikliktir (tdk.gov.tr, 2015). Devrim bazen sadece onu yaratan toplumun içerisinde etkili olabileceği gibi bazen de küresel düzlemde radikal değişikliklere yol açar. Örneğin Fransız Devrimi, oluşturduğu felsefe ve düşünce sistematığı ile tüm dünyayı etkilemiş; yönetim, özgürlük ve insan hakları gibi alanlarda yeni boyutlar ortaya koymuştur. 1980’li yıllarda mikro bilgisayarların geliştirilmesi ve bilgisayar sistemlerinin internet ile birbirine bağlanıp kullanımlarının yaygınlaşmasıyla birlikte insanoğluna küresel bir iletişim kapısı açılmıştır. Bilgisayar ve internet ile birlikte gelişen bilişim alanının, toplumlara, bireylere ve ekonomi anlayışına kazandırdığı farklı boyut ve oluşturduğu radikal değişim sürecinin devrim niteliğinde olduğu söylenebilir. Bu sürece rahatlıkla “bilişim devrimi” denilebilir (Alaca, 2008:24).

Teknoloji devriminin somut olarak görüldüğü 1970 ve 1980’li yıllar iki kutuplu bir dünya düzenine şahit olmuştur. Bu dönemde kutupların lokomotif ülkeleri silah sanayi ve uzay teknolojileri alanında yarışmışlardır. Bu yarışta alt yapı ve destek sağlamak amacıyla kullanılmak istenen bilgi ve iletişim teknolojileri alanında hızlı bir gelişme kaydedilmiştir. Telekomünikasyon ve bilgi işlem teknolojilerindeki hızlı ve etkin seyreden gelişmeler anında haberleşmeye ve verilerin anında iletimine imkân sağlamıştır. Oluşturulan iletişim ağı sayesinde sesli, görüntülü ve yazılı veriler her noktaya dijital olarak ulaştırılabilmektedir. Bugün kablosuz teknoloji ile daha ergonomik bir yapıda yararlanılabilen internet sistemi ile iletişim ağı tüm dünyaya yayılmıştır (Atasoy, 2007:166).

İnsanın, bilgiyi saklama, paylaşma ve ona kolayca ulaşma arzusu ve gereksiniminden ortaya çıkan internet, birçok bilgisayar sistemini TCP/IP protokolüyle birbirine bağlayan ve hızla büyüyen küresel bir iletişim ağıdır. Diğer bir ifadeyle, değişik bilgisayarların ortak bir dil çerçevesinde birbirlerine elektronik olarak bağlanması (Network) suretiyle, insanların bilgi paylaşımına imkân veren küresel bir ağdan ibarettir (İçişleri Bakanlığı, 2006: 7-8). Bu küresel ağ bugün itibarıyla dünyanın farklı pek çok yerindeki milyarlarca bilgisayarı birbirine bağlamaktadır (Tekeli, 2011:183). Bilişim teknolojilerinden olan bilgisayar ve internet sayesinde insanlığın bilgiye ulaşması kolay, ucuz, hızlı ve güvenli bir hal almıştır (İçişleri Bakanlığı, 2006:8).

İletişim teknolojileri arasında sayılabilecek film, slayt, televizyon, uydu, teleteks, veri aktarma ağı ve benzeri teknolojilerin bilgisayar ve özellikle internet kanalı ile kombine edilerek kullanılmaya başlaması bilişim teknolojilerinin küreselleşmesine neden olmuştur (Avcıoğlu, 2011:21-22).

Bilgi güçtür ilkesinden hareketle, bilgi ve bilgiye dayalı gelişmelerin tarihin her döneminde toplumları üstünlük anlamında birbirinden ayırdığı söylenebilir (Koçak, 2011:39). Günümüzde, toplumlar, onları üstünlük anlamında ayıran nitelikli bilgi bilişim alanında yoğunlaşmamış ise o toplumun gelişmişliğinden söz edilememektedir. Bilişim teknolojilerini üreten az sayıdaki ülkenin üretmeyen toplumlara nazaran üstünlük sağladığı rahatlıkla söylenebilir (Ege, 2008:46).

Bilişim teknolojilerinin gelişmesi ve özellikle bilgisayar ile internet teknolojilerinin bulunup yaygın şekilde kullanılmaya başlamasıyla birlikte toplumların ekonomik, sosyal, kültürel ve hukuksal yaşamlarında köklü değişiklikler meydana gelmiştir. Bu değişiklikler çok hızlı, nitelikli ve devam eden değişikliklerdir. İnsanoğlu bilişim teknolojileri ile birlikte artık dünyanın öbür ucundaki herkesle iletişim kurabilmekte, dünyanın öbür ucundan mal ya da hizmet satın alabilmekte ve hatta eğitim, sağlık, adalet, güvenlik gibi alanlara dair hizmetleri bu kanaldan sağlayabilmektedir.

2. Bilişimin Toplumsal ve Yönetmel Alanlardaki Kriminal Etkileri

Bilişim devriminin bir parçası olan bilişim teknolojilerinin ve özellikle internetin yaygın kullanımı, bireysel ve toplumsal yaşamda büyük etkiler doğurmuştur. Bilişim teknolojileri bugün tıp, ekonomi, eğitim, iletişim, ticaret, adalet, güvenlik ve bunun gibi birçok alanda kullanılmakta ve yeni alışkanlıklar ortaya koymaktadır. Bu yeni yaşam şekli de kuşkusuz her alanda olumlu ve olumsuz olmak üzere etkilerini gün yüzüne çıkarmıştır. Bilgi ve iletişim teknolojilerinin insanoğluna sağladığı birçok faydalarla birlikte yeni suç tipleri yarattığı ve suç işleme imkânı sağladığı hususu da unutulmamalıdır.

Bilgisayar teknolojisinin hızla gelişmesi, boyutunun küçülmesi ve maliyetinin azalmasıyla birlikte kullanıcı sayısında büyük bir artış yaşanmıştır. Bu gelişmeye paralel olarak eski yöntemler terk edilmiş ve hemen hemen her alandaki kayıtlar bilişim teknolojileri ile yapılmaya başlanmıştır. 1990'lı yıllarda internetin de büyük bir gelişme kaydederek dünyadaki bilgisayar kullanıcılarını birbirine bağlamasıyla suça meyilli kişi ve gruplar için yeni suç alanları doğmuştur. (Durmaz, 2006:76'dan aktaran Alaca, 2008:21).

Bilişim teknolojilerinin gelişimine paralel olarak her geçen gün yeni suç işleme araç ve yöntemleri ortaya çıkmaktadır. Yeni ortaya çıkan suç işleme yöntemlerine karşı önlemler alındığı anda, daha gelişmiş ve farklı bir

suç işleme yöntemi ile karşı karşıya kalınmaktadır. Teknolojide yaşanan gelişmeler suçun işleniş yöntemlerinin, araçlarının ve çeşitlerinin sürekli gelişimine ve değişimine neden olmaktadır. Özellikle internet; uyuşturucu ticareti, insan kaçakçılığı ve terör gibi organize suç faaliyetleri açısından iletişim aracı olma, bilgi kaynağı sağlama, eleman kazanma, propaganda yapma ve finansal servis aracı olma gibi nitelikleriyle kolaylıklar sağlamaktadır. Kolluk güçlerinin tespitlerine karşı önlem olarak e-posta, anlık mesajlaşma, internet telefonu gibi internet iletişim araçlarının anonimlik sağladığının fark edilmesi, bu teknolojileri organize suç örgütlerinin kullanımına açmaktadır (Tekeli, 2011:184).

İnternetin her kurum ve kuruluş için vazgeçilmez bir araç olmasıyla birlikte resmi kurum ve kuruluşların bilgisayarları bu ağa bağlanmış durumdadır. Bu sebeple suç işlemeye meyilli kişilerin hedefi haline gelmişlerdir. Örnek vermek gerekirse bugüne kadar güvenliği en üst seviyede tutan kurumlar arasında bilinen Amerika Bileşik Devletleri Savunma Bakanlığı (Pentagon), NATO, NASA ile bazı askeri ve endüstriyel araştırma laboratuvarlarının bilişim sistemleri bilgisayar korsanlığı eylemlerinin kurbanı olmuştur. Şirketin ana sunucularına girilmesi sonucu kullanıcılar iki gün boyunca Microsoft'un sitelerine giriş yapamamışlardır (Kurt, 2004'den aktaran Alaca, 2008:22). Türkiye'de de 2010 yılında ortaya çıkan ÖSYM'nin yaptığı çeşitli sınavlarda soru ve cevaplarının bilişim sistemleri aracılığıyla elde edilip para karşılığı satıldığı iddiaları önemli bir örnek oluşturmaktadır (Karagülmez, 2011:7).

Bilişim suçlarının failleri açısından daha fazla koruma altında olan büyük şirketler ve sistemlerle uğraşmaktansa, bireysel kullanıcıların hedef alınması daha kolay gözükmektedir. Bir bilişim sisteminin etkisiz hale getirilmesi o teknolojiye hâkim olmayı gerektirmektedir. Dolayısıyla bu gereklilik, suçluları daha kolay olana yöneltmekte ve daha çok kullanıcılara yönelik tuzaklar hazırlatmaktadır (Tekeli: 2011:84).

Depolama, işleme ve iletme imkânı veren bilişim sistemleri yoğun şekilde bilgi barındırmaktadır. Bu bilgi yoğunluğu birçok kolaylık sağlarken bir yandan da bilişim sistemlerinin zayıf yanı olarak karşımıza çıkmaktadır. Büyük miktarda bilginin toplanması ve bilgi-işlem sırasında yapılan hatalar, bu bilgilere ulaşmak ve bu hatalardan istifade etmek isteyenler için bulunulmaz bir fırsat olmaktadır (Alaca, 2008: 38-40). Yine bilgi yoğunluğu, muhtemel saldırılara karşı riske edilen bilgi miktarı ve bilginin niteliği açısından da tehlike arz etmektedir.

Bilişim sistemlerinin bilgi saklama kapasiteleri çok yüksektir. Bilgiyi saklama maliyeti çok düşük olmasına rağmen bilgiye erişim çok hızlı şekilde gerçekleştirilebilmektedir. İçeriğindeki veriler üzerinde hiçbir iz, silinti ve kazıntı bırakmadan değişiklik yapabilmeye olanağı bulunmaktadır. Bilişim sistemlerinde yoğun şekilde bilgi saklanabilmesi, bilgilerin yeniden

derlenebilmesi ve bilgilerin elektronik ortamda iletilebilmesi gibi özellikler suç yaratıcı faktörler olarak karşımıza çıkmaktadır (Alaca, 2008:39). Bunun yanında bilişim sistemlerindeki kontrol mekanizmasındaki eksiklikler de suçun işlenmesini kolaylaştırmaktadır. Saklama, iletme ve işleyebilme noktasında elde edilen hız, saldırılara karşı her zaman avantaj sağlayamamaktadır.

Bilişim sistemlerinin verilen komutları hiçbir sorgulamaya tabi tutmadan uygulaması nedeniyle, mantık dışı ve dolandırıcılık içeren komutları fark edememektedir. Komutların insan yerine bilgisayardan geldiğinde bilgisayarın hata yapmayacağına olan inanç yüzünden bunlara daha fazla güvenilmesi, para transferlerinin çok uzak mesafelerde, çok kısa sürelerde ve çok büyük miktarlarda yapabilmesi de bilişim sistemlerinin zayıf yanları arasında gösterilebilir. Suçların anonim şekilde işlenmesine olanak tanınması hususu da bilişim sistemlerinin bir diğer zayıf yanı olarak ortaya çıkmaktadır. Bu sistemlerde işlenen suçlarda mağdurun çoğu zaman belli olmaması, suçun sisteme karşı işlenmesi söz konusudur. Fail kimin malını aldığını bilmemekte, mağdur sistem olarak gözükmemektedir. Bu durum ise failin tespitinde sorunlarla karşılaşılmasına neden olmaktadır (Alaca, 2008:38-40).

Bilişim suçlarının mağduru bazen bir kişi, bazen bir kurum, bazen ise toplumun tamamı olabilmektedir (Akarslan, 2012:37). Mağdurun belirlenmesi noktasındaki sıkıntılar da bilişim suçlarının anonim işlenme özelliğini güçlendirmektedir.

Bilişim suçlarını diğer suçlardan ayıran kimi özellikler şu şekilde sıralanabilir; zaman veya yer ile sınırlı olmadan meydana gelmesi, kolayca tanımlanabilecek sınırlara sahip olmaması, ülke ve yargı sınırlarını aşması, kanunlaştırma ve delillendirmenin güç ve dikkate değer teknik bilgi gerektirmesi, bu alanda suç tanımlarının tam manasıyla yapılamamış olması (Çakır ve Sert, 2011:145-146).

Bilişim suçlarını işleyenlerin genel olarak 20-30 yaşları arasındaki gençlerden oluştuğu gözlemlenmiştir. Bunun yanında failerin genel itibarıyla erkeklerden oluşan teknik bilgi düzeyi yüksek kişiler olduğu tespit edilmiştir. Bazı duygusal ve psikolojik sebeplerin de bu kişileri bilişim suçu işlemeye ittiği yapılan çalışmalarla ortaya çıkarılmıştır (Demirbaş, 2005:267'den aktaran Tulum, 2006:46). Amerika'da yapılan çalışmalar bilişim suçları faillerinin normal insanlara nazaran daha uyanık, sabırsız, çabuk motive olan, cüretkâr, maceraperest ve teknolojik iddialaşma içinde bulunan kişiler olduğunu ortaya koymuştur (Bequai, 1998:579-582'den aktaran Tulum, 2006:47).

Yakalanma riskinin çok az olması, bilişim suçunun sonucunda çok yüksek kazancın kolay ve risksiz olarak temin edilmesi, bilişim suçlarının

yeni suç tipleri olması nedeniyle gerekli kanun ve düzenlemelerin eksik ve yetersiz olması bilişim suçlarının faillerini cesaretlendiren hususlardır. Bazen fiillerinin deşifre olunmaması için ihbar edilmeyeceğinden, bazen ise bu fiilleri karşılayacak ceza normunun bulunmamasından cesaretle, bilişim suçlarının failleri eylemlerinin yaptırımsız kalacağına güvenle hareket etmektedir (siberkolluk.com, 2015).

Bilişim suçlarının failleri suç sayılan eylemlerinin haksızlık içeriğinin bulunmadığını düşünebilmektedirler. Örneğin Türkçe karşılığı bilgisayar korsanları olarak kullanılabilir olan hackerlar; *“Sistemlere, donanıma ve bilgisayarlara erişim kısıtlanamaz. Bireyler, bir sistemin, teknolojinin nasıl işlediğini öğrenmekte özgürdürler.”* *“Bilgi özgürdür. Bilginin üretilmesi, üretilen bilginin yaygınlaştırılması üzerinde bir kısıtlama kabul edilemez.”* *“Otoriteye güvenmeyin. Baskı her zaman otoriteden kaynaklanır. Güç tek bir noktada toplanmamalıdır.”* *“Eserleriniz, yaptıklarınız, başarınızı sizi değerli kılar. Her değerlendirme geçersizdir.”* *“Bilgisayarlar kullanılarak güzel ve iyi şeyler yapılabilir.”* *“Bilgisayarlar yaşamınızı olumlu yönde geliştirir.”* şeklinde etik kurallar benimsemişlerdir (Akdeniz, 2013: 13). Bu etik değerlerden de anlaşılacağı üzere, bir bilgisayar korsanı için belli kurallar dâhilinde hack eyleminin haksızlık içeriği olamaz. Oysa hack eylemi çoğu ülkenin ceza mevzuatında suç olarak tanımlanmış durumdadır.

Yapılan araştırmalar bilişim suçlarının faillerinin genel olarak; işten çıkarılma veya işteki çeşitli hoşnutsuzluklar, politik amaç gütmeleri, sadece eğlenmek istemeleri, cinsel tatmin isteği, ciddi psikolojik rahatsızlıklar, öfke ve intikam alma duygusu (vandalizm, sabotajlar, yağma gibi), mali zorluklar ve para sağlama isteği, bilgisayarı aşabilme duygusu (operatör makine ilişkisinden kaynaklanan sorunlar da dahil) sebepleriyle suç işlediklerini göstermektedir (Alaca, 2008: 50-51).

İşlenen bilişim suçlarının %95'lere varan kısmı mağdurların kamuoyundan saklanmak istemeleri nedeniyle gün yüzüne çıkmamaktadır. Özellikle şirket seviyesinde işlenen bilişim suçları kolluk araştırması yüzünden ticari sırların ortaya çıkması ya da prestij kaygısı gibi sebeplerle kamuoyundan saklanmaktadır. Bunun yanında mağdur şirketlerin küçük zararları olağan olarak kabul eden ticari yaklaşımları da bilişim suçlarının açığa çıkmasını engelleyebilmektedir (Demirbaş, 2005:268'den aktaran Tulum, 2006:52).

Endüstriyel casusluktan terör eylemlerine kadar her alanda kullanılabilen bilişim araçları, kişilerin mahrem alanlarına dair de bir tehdit unsuru haline gelmiştir. Birçok ünlü siyasetçi, oyuncu, sporcu, sanatçı ya da sıradan insanın mahrem alanına dair görüntüler rahatlıkla internet ortamında milyonların önüne serilebilmektedir. Örneğin 2014 yılında birçok Hollywood yıldızının uygunsuz fotoğrafları bilgisayar korsanları tarafından

“iCloud” isimli veri depolamaya yarayan bilişim sistemine girilerek elde edilmiş ve 4Chan sitesinde yayınlanmıştır (medyafaresi.com, 2015).

Bilişim suçlarının işlenmesi noktasında truva atı, bukalemun, yerine geçme, mantık bombaları, artık depolama, gizli dinleme, bilgi aldatmacası, salam tekniği, süper darbe, ağ solucanları, virüsler, spam iletiler ve phishing (kimlik avı) gibi yol ve yöntemler geliştirilmiştir (Turhan, 2006:47-57).

3. Bilişim Suçları ve Nitelikleri

Bilişim suçlarının tanımı, ne ulusal hukuk düzenlemelerinde ne de uluslararası hukuk düzenlemelerinde yer almaktadır. Bu düzenlemelerde herhangi bir tanım yapılmaksızın bilişim suçu olarak nitelendirilen eylemlere suç tipi olarak yer verilmesi tercih edilmiştir. Öğretide ise bilişim suçu kavramının pek çok tanımı yapılmış ancak bir tanım üzerinde uzlaşmaya varılamamıştır. Bir tanım yapılmasından çok bu kavram altında hangi suç tiplerinin düzenlenmiş olduğu önem kazanmıştır. Bilişim suçlarına ilişkin genel ve kapsayıcı bir tanım yapılmasının zorluğuna ve bu konudaki çekincelere rağmen bilişim suçu Dülger tarafından, “verilere karşı ve/veya veri işlemle bağlantısı olan sistemlere karşı, bilişim sistemleri aracılığıyla işlenen suçlar” şeklinde tanımlanmıştır (Dülger, 2005).

Dönmezer bilişim suçlarını; “Bilgisayarın kötüye kullanılması, bilgileri otomatik işleme tabi tutulmuş ve verilerin nakline ilişkin kanuna ve meslek ahlakına aykırı davranışlar” olarak tanımlamıştır (Dönmezer, 1989:504). Yazıcıoğlu ise bilişim suçlarını “ceza kuralları uyarınca, bilgisayarın konusunu veya vasıtasını yahut simgesini oluşturduğu suç içeren fiiller” olarak tarif etmektedir (Yazıcıoğlu, 1997:142). Ersoy da bilişim suçlarını “bilişim araçları ile işlenen veya bilişim araçlarına karşı işlenen suçlar” olarak ifade eder (Ersoy, 1994:151).

Bilişim teknolojilerinin sadece kullanılmasıyla birlikte herhangi bir veri ya da bilişim sistemine zarar verilmeden de bilişim suçu işlenebilir. Örneğin sadece bir metin içeren e-posta göndermek suretiyle hakaret, tehdit, cinsel taciz, intihara yönlendirme ve benzeri suçlar işlenebilir. Bu hallerde 5651 ve 5070 sayılı yasalardan hareketle “bilişim sistemleri tarafından üzerinde işlem yapılabilen, taşınıp saklanabilen her türlü değer” olarak ifade edilebilecek veri ya da bilişim sistemine herhangi bir saldırı gerçekleştirilmemiş olmasına rağmen bilişim araçları kullanılarak bilişim suçu işlenmiş olacaktır.

Bilgisayar; verilerin saklanması, işlenmesi ve iletilmesi bakımından en yaygın bilişim sistemi olarak kullanılan araçlardandır. Öğretide ve uygulamada aynı anlamda kullanıldıkları görülse de, bilişim ve bilgisayar aynı şey demek değildir. Verilerin işlenmesi (veri-işlem) ve bu işlemin sonuçlarının aktarılması (veri-iletişim) olarak tanımlanabilecek olan bilişim, bilgisayara oranla onu da kapsar nitelikte bir kavramdır. Bilgisayar,

matematiksel ve mantıksal işlem dizileriyle hazırlanmış programlar çerçevesinde verileri otomatik olarak işleme tabi tutan sistemlerin ortak adıdır. 5237 sayılı Türk Ceza Kanunu'nun 243. maddesinin gerekçesinde bilişim sistemi, eksik şekilde bilgisayardan hareketle “verileri toplayıp yerleştirdikten sonra bunları otomatik işlemlere tabi tutma olanağı veren manyetik sistemler” şeklinde tanımlanmıştır (Erdağ, 2010:277-278). Buradan hareketle bilişim suçlarının tanımında sadece bilgisayarı ya da bilişim sistemlerini suç aracı görerek tanımlama yapmak kısıtlı bir alanda konuyu ele almamıza neden olacaktır. Taşınabilir bellek, CD, GPS sistemleri gibi araçların teknik olarak bilgisayar ya da bilişim sistemi olmadığı söylenebilir ise de, bu araçların bilişim teknolojileri içerisinde olduğu açıktır. Bunun yanında bilişim teknolojileri alanındaki süratli ve tahmin edilemeyen gelişmelerin varlığı karşısında bilişim suçu tanımında bilgisayar ya da bilişim sistemleri ile kısıtlanmak yerinde bir davranış değildir.

Yine bilişim araçları kullanılarak işlenen suçların bilişim suçu olduğu varsayımı hatalıdır. Örneğin, failin “akıllı telefon” diye adlandırılan ve bir bilişim sistemi olarak görülen cep telefonunu mağdura fırlatıp isabet sonucu onu yaralaması olayında kasten yaralama suçu işlenmiş olacak ancak, olayda bir bilişim suçu söz konusu olmayacaktır. Buradan hareketle bilişim araçları kullanılarak bilişim suçunun işlenebilmesi için bilişim aracının kendine özgü özelliklerinin fiilde kullanılması gerekecektir. Buna örnek olarak failin akıllı telefonu ile virtüs içerikli bir e-postayı mağdurun e-posta hesabına iletmesi gösterilebilir.

Benzer bir biçimde bilişim araçlarına karşı işlenen suçların da bilişim suçu olduğu varsayımı kanaatimizce hatalı olabilir. Örneğin failin mağdura ait tablet bilgisayarı bilerek kırıp parçalaması olayında mala zarar verme suçu oluşuyor olmasına rağmen, bilişim suçunun varlığından bahsetmek mümkün değildir.

Açıklananlar ışığında bilişim suçlarının “bilişim araçlarının kendine özgü (sui generis) özellik ya da özelliklerinin kullanılarak işlenebilen suçlar” olarak tanımlanması uygun olacaktır.

Bilişim alanındaki gelişmeler her geçen gün karşımıza yeni suç tipleri çıkarırken bir yandan da bilişim araçları klasik suçların işlenmesini kolaylaştırabilmektedir. Bu nedenle bilişim suçları doğal (saf) bilişim suçları ve yapay (suni) bilişim suçları olarak ikiye ayırıp incelenebilir.

Yasal tanımına göre işlendiği sırada bilişim araçlarının kullanılması zorunlu olan suçlara doğal bilişim suçları, bilişim araçlarının kullanılması zorunlu olmamakla beraber bilişim araçları kullanılarak da işlenebilen suçlara ise yapay bilişim suçları denilebilir.

3.1. Doğal Bilişim Suçları

Doğal bilişim suçundan söz edilebilmesi için kanun koyucu suç tanımını yaparken o suçun işlenmesinde bilişim araçlarının kullanılmasını zorunlu kılmaktadır. Bu zorunluluk bizzat suçun temeli şeklinde ortaya konulabileceği gibi nitelikli haller ya da cezayı artıran veya azaltan nedenlerde de olabilir.

Hakaret suçu açısından bir değerlendirme yapıldığında 5237 sayılı Türk Ceza Kanunu'nun 125/2 maddesinde hakaret fiilinin mağduru muhatap alan sesli, yazılı veya görüntülü bir iletiyle işlenmesi halinde failin cezalandırılacağı hüküm altına alınmıştır. Burada sesli, yazılı ya da görüntülü bir iletiden bahsedildiğinden düzenlemenin doğal bilişim suçuna işaret ettiği düşünülebilir. Her türlü veriyi içeren ileteler doğal olarak internet, bilgisayar, telefon ve benzeri bilişim araçlarıyla mağduru muhatap olabilir. Ancak bahse konu düzenleme açısından failin örneğin mektup yoluyla da hakaret suçunu işleyebilmesi gündeme gelebileceğinden suçun işlenmesinde bilişim araçlarının kullanılmasının zorunluluk arz etmediği ortadadır. Bu sebeple bahse konu düzenleme açısından hakaret suçunun doğal bilişim suçu olmadığını kabul etmek gerekir.

Doğal bilişim suçuna doğrudan bir örnek vermek gerekirse, ilk olarak 5237 sayılı kanununun 243. maddesinde yer alan bilişim sistemine girme suçu akla gelecektir. Yasa koyucu bu düzenleme ile hukuka aykırı şekilde bilişim sistemine girilmesini ve orada kalmaya devam edilmesini cezalandırma yoluna gitmiştir. Bu düzenleme açısından failin bilişim araçlarını kullanması zorunluluk arz etmektedir.

5237 sayılı yasa kapsamında sayılan doğal bilişim suçları şunlardır:

- Bilişim sistemine girme (madde 243)
- Sistemi engelleme, bozma, verileri yok etme veya değiştirme (madde 244)
- Banka veya kredi kartlarının kötüye kullanılması (madde 245)
- Bilişim sistemlerinin kullanılması suretiyle hırsızlık (madde 142/2-e)
- Bilişim sistemlerinin kullanılması suretiyle dolandırıcılık (madde 158/1-f)

3.2. Yapay Bilişim Suçları

Doğal bilişim suçları dışında kalan suçların bilişim araçları kullanılarak da işlenebilmesi mümkün olabilir. İlk etapta bu suçların soyut anlamda bilişim suçu olduğundan söz edilemez. Somut anlamda suç ile karşılaşıldığında somut olayda doğal bilişim suçları dışında kalan bir suçun işlenmiş olmasına rağmen bilişim araçlarının suçta kullanılması halinde o suçun artık yapay bilişim suçu olduğundan söz edilebilir.

Örneğin öldürmek kastıyla trafik ışıklarının bağlı olduğu bilişim sistemine girerek trafik ışıklarının kırmızıyı göstermesi gerekirken araç

kullanan mağduru yanıltarak yeşil ışık yanmasına ve trafik kazasına sebebiyet verip mağdurun ölümüne neden olan fail açısından durum böyledir. Fail kasten öldürme suçunun icrasını gerçekleştiren kişi olmasına ve kasten öldürme suçunun soyut manada bilişim suçu olmamasına rağmen somut fiil ile birlikte kasten öldürme suçu yapay bilişim suçuna dönüşmüştür.

5237 sayılı yasa kapsamında sayılan ve doğal bilişim suçları dışında kalan suçların somut fiil ile birlikte yapay bilişim suçuna dönüşmesine şu örnekler verilebilir:

- Hakaret (Failin sosyal paylaşım sitesi hesabından sinkaflı küfürler içeren iletileri mağdurun sosyal paylaşım sitesi hesabına mesaj yolu ile göndermesi)
- İntihara yönlendirme (Failin internet sitesi kanalı ile birçok insana ulaşip intihara özendirici yayınlar yapması)
- Müstehcenlik (Failin çocuk pornosu içerikli fotoğrafları bilgisayarında saklaması)
- Haberleşmenin engellenmesi (Failin mağdurun internet kullanımını ve dolayısıyla haberleşmesini engelleyebilmek amacıyla akıllı telefonuna kablosuz ağ kullanımını engelleyen yazılım yüklemesi)
- Ticari sır, bankacılık sırrı veya müşteri sırrı niteliğindeki bilgi veya belgelerin açıklanması (Bir banka çalışanı olan failin tacir olan mağdura ait kredibilite bilgisini bankaca kullanılan bilişim sisteminden edinip rakip şirket yetkililerine vermesi)

“Doğal bilişim suçu-yapay bilişim suçu” ayrımı bilişim suçlarının kapsamını özellikle neredeyse tüm klasik suçların bilişim araçlarıyla birlikte işlenebilmesiyle birlikte yapay bilişim suçları alanına doğru genişletiyor olsa da, faydacı bir yaklaşımla soruşturma ve kovuşturmanın titizlikle ele alınıp incelenmesi anlamında önem arz etmektedir. Klasik suçların takip yöntemleri bilişim suçlarının delillendirilmesinde maalesef yetersiz kalmaktadır. Bilişim suçları uzman kolluk, uzman bilirkişi, uzman savcılık ve uzman mahkemeler nezdinde ele alınmak zorundadır. Bu zorunluluk hayat bulduğu takdirde faydacı bir bakış açısıyla yapay bilişim suçlarını da içine alan bilişim suçlarının uzman birimlerce takip edilmesi doğal olarak toplum lehine olacaktır.

4. Örnek Olaylar

İnternet ağları hareketlerinin toplumsal bağlama göre farklı şekillerde ortaya çıkardığı özerklik uzamı; örgütlenme, tartışma ve ayağa kalkma çağrılılarıyla kentlerde başlayıp devam etmiştir (Castells, 2013:99). Hatta kimi yazarlarca sivil toplum ve gazeteciliğin bilişim teknolojilerinin faal olarak yararlandığı ülkelerde radikal bir demokratik geçişe ya da

demokratik kurumların ciddi bir biçimde pekişmesine neden olabileceği iddia edilmektedir (Howard, 2011:200'den aktaran Castells, 2013:100).

Bilişim neredeyse her alana nüfuz etmiş durumdadır. Bilişim teknolojileri bugün devletlerce manipülasyon aracı olarak bile kullanılabilenkte, toplumlara yön verme çabalarında kullanılarak toplum mühendisliği hareketinin bir aracı olabilmektedir (Avcıoğlu, 2011:17).

Örneğin Wikileaks organizasyonunun Amerikan gizli belgelerini internet kanalı ile tüm dünya ile paylaşması; Amerika Bileşik Devletleri'nin mahremiyetine yapılan bir saldırı mı, yoksa diğer ülkelerdeki Amerikan imajının düzeltilmesine yönelik bir proje mi olduğu yönünde büyük tartışmalara neden olmuştur (Yılmaz, 2010).

Bugün tüm dünyayı ve özellikle Ortadoğu coğrafyasını derinden etkileyen ve "Arap Baharı" diye adlandırılan, başta Tunus ve Mısır'da gelişen halk hareketlerinin dahi dijital bir devrim olup olmadığı tartışılmaktadır.

Hangi tarafta durulursa durulsun, bilişim teknolojileri kanalıyla dünya siyasetine yön verecek şekilde casusluk ya da manipülasyona yönelik eylemlerde bulunulduğu söylenebilir.

Bilişim ve siber güvenlik bugün gelişmiş devletlerin bile en büyük sorunlardan biri haline gelmiştir. Barack Obama ikinci kez Amerikan başkanı seçilmesinin ardından yapmış olduğu ilk konuşmasında ülkesinin önemli meselelerine değinmiş, özellikle siber güvenlik alanında kongreden hükümetine daha fazla yetki vermesini istemiştir (turkishny.com, 2015). Amerikan kamu kurumlarına yönelik olarak IŞİD gibi terör örgütlerinin siber saldırılar düzenlemiş olması, Sony şirketinin Kuzey Kore'yi kötüleyen "Röportaj" isimli bir filmi gösterime sokmak istemesi nedeniyle internet sitesinin hacklenmesi gibi olaylar Amerika Bileşik Devletleri gibi süper güç olarak tanımlanabilecek bir ülkeyi dahi kaygılandırmıştır. Bu kaygılar ekseninde siber güvenlik alanında hukuk yaratma çabaları 2015 yılı itibarıyla bu süper güç ülkede de hız kazanmıştır. Bugün Amerika Bileşik Devletleri siber güvenlik alanında yaklaşık 15 milyar dolar para harcamayı göze almış durumdadır (aa.com.tr, 2015).

Sonuç

Siyasal, sosyal ve ekonomik alanda köklü değişikliklere neden olan bilişim, hukuk alanında da birçok değişikliğe neden olmuştur. Bilişim, özellikle ceza hukuku alanında yeni suç tipleri doğurmuş ve var olan suçların işlenmesini kolaylaştırmıştır. Maalesef bilişim teknolojileri alanında yaşanan hızlı gelişmelere paralel olarak hukukun gelişmesi mümkün olamamaktadır.

Bilişim suçları alanındaki değişimlerin bireysel suçlarla sınırlı kalmayacağı, örgütlü ve uluslararası yapılarla daha büyük hukuki menfaatlere yönelebileceği ve hatta devleti zafiyete uğratabilecek bir hal

alabileceği öngörülmektedir. Öte yandan başta terör olmak üzere ülkeler arası ekonomik rekabetin yakın gelecekte bilişim teknolojileri aracılığıyla gerçekleşeceği açıktır. Protesto gerekçesiyle hedef ülkelerin kamusal belgelerine yönelik siber saldırıların bu tespitin sinyalleri olduğu söylenebilir. Bilişimin suç alanında etkin kullanımı ile birlikte geleceğin dünyasında suçların bilişim suçları ve diğerleri şeklinde bir ayrıma tabi tutulacağı muhtemel gözükmemektedir (TBMM, 2012: 841-843).

Yeni suç türlerinin ortaya çıkmasıyla birlikte ceza hâkimi, hukuk hâkimi kadar serbestiye sahip değildir. Ceza hâkimi, önüne kanunda tarif edilmeyen hukuksuz bir eylem geldiğinde suçta ve cezada kanunilik ilkesinin bir sonucu olarak hukuk hâkimi gibi hukuk yaratma yoluna gidemez. Bu durumda ceza hâkimince eylemin cezalandırılması mümkün olmayacaktır (Yarsuvat, 2011:1). Kanun koyucunun bilişim teknolojilerinin doğurduğu suçlar açısından güçlü tahminlerde bulunup önceden düzenleme yapması mümkün gözükmemektedir. Ancak bilişim teknolojilerinin klasik suçların işlenmesinde her zaman kullanılabilmesi düşünülürse, klasik suçların işlenmesinde bilişim araçlarının kullanılması genel bir ağırlaştırıcı neden olarak ceza kanunlarında kendisine yer bulabilir.

Kuşkusuz bilişim araçlarının suçta kullanılması faile genellikle anonim özelliklerinden dolayı kolay saklanma imkânı tanımaktadır. Bunun yanında fail, fiziki hareketlere nazaran dijital ortamda daha kolay hareket edebilmektedir. Bilişim araçlarının sırf kendine has özelliklerinin kullanılması suretiyle işlenen klasik suçlarda failin hareketlerinin haksızlık içeriğinin olağan suç işleme yollarına nazaran daha fazla olduğu söylenebilir. Bu sebeple haksızlık içeriğinin fazla olduğu doğal bilişim suçları dışında kalan ve bilişim araçlarının kullanılmasıyla beraber yapay bilişim suçuna dönüşen eylemlerin, haksızlık içeriğinin fazlalığı nedeniyle genel bir ağırlaştırıcı neden şeklinde düzenleme içinde değerlendirilmesi yoluna gidilebilir. Bu sayede cezanın caydırıcı etkisinden faydalanılarak bilişim araçlarının suçta kullanılması kısmen de olsa engellenmiş olacaktır.

Anonim yapıda olan bilişim araçları ve özellikle internet teknolojisi suçta kullanıldığı zaman genel olarak soruşturmalar ve kovuşturmalar açısından yabancı unsur ortaya çıkmaktadır. Türkiye’de işlenen bilişim suçları açısından fail, kullanılan araç ya da hizmet sağlayıcı bilişim teknolojilerini tüketen bir yapıda olduğumuzdan çoğu zaman yabancı olmakta, delillerin toplanması ülkeler arası adli yardımlaşmayı gerektirmektedir. Bu durum açısından adli makamların işlettikleri adli yardım süreci aylar ve hatta yıllar almakta, deliller kaybolmakta ya da ulaşılamaz hale gelmektedir. Bilişim suçlarıyla mücadele açısından maalesef klasik suçlara ilişkin yöntemler yetersizdir. Bu sebeple bütüncül bir bakış açısıyla sorunun çözümü yoluna gidilmek zorundadır. Mücadele ekseninde

devlet, tüm kurumlarıyla ve hatta uluslararası alanda her türlü işbirliğini sağlamak zorundadır.

Bilişim suçları açısından ülkede uzman bilirkişi eksikliği çok dikkat çekicidir. Kamuoyunda “Balyoz Davası”, “Ergenekon Davası” ve “17-25 Aralık Operasyonları Darbe Girişimi” olarak bilinen, ülke gündemine damgasını vuran dava ve soruşturmalarda elde edilen dijital deliller hakkında düzenlenen ülkenin farklı kurumlarının birbirinden farklı bilirkişi raporları adalete olan güveni büyük ölçüde sarsmıştır.

Bilirkişi eksikliği açısından devlet öncelikle üniversitelerinde adli bilişim uzmanı yetiştirmek ve uluslararası standartlarda adli bilişim laboratuvarları kurmak zorundadır. Kurulan laboratuvarların da bilirkişinin bağımsızlığı ve tarafsızlığı ilkesinden hareketle mali, idari ve bilimsel manada özerkliğinin sağlanması zorunludur.

Türkiye açısından bütüncül yaklaşımın bir gereği olarak öncelikle yeterli eğitim almış ve her türlü teknik donanıma sahip kolluk birimleri, bilirkişi kurumları ve yargı teşkilatı oluşturulmak zorundadır. Her ne kadar bugün uzman kolluk birimlerinin edinilmesi bakımından Siber Suçlarla Mücadele Daire Başkanlığı gibi kurumların oluşturulmuş olmasına rağmen, iş yükü karşısında sayıca ve teknik bilgi açısından yetersizlikleri nedeniyle bu kurumların etkin çalışamaz konumda oldukları ve yeteri kadar ülkede teşkilatlanamadıkları açıktır.

Bilişim suçlarıyla mücadele kapsamında günümüz koşulları göz önüne alındığında; güncel ve yeterli bir mevzuatın oluşturulması, teknik, eğitilmiş ve donanımlı adli bilişim personeli ile uzman savcılık ve ihtisas mahkemelerinin bulunması, güvenli yazılım ve diğer gereklerin birlikte gerçekleştirilmesi birer zorunluluk olarak gözükmektedir.

Kaynakça

Akarşlan, Hüseyin. 2012. Bilişim Suçları, Seçkin Yayıncılık, Ankara.

Akdeniz, Gökşin. 2013. “Hacker Etiği”, Ali Rıza Keleş, Yetkin Sal (Ed.), Hack Kültürü ve Hactivizm: Yeni Bir Siyaset Biçimi, Alternatif Bilişim, İstanbul, s. 9-15.

Alaca, Bahaddin. 2008. Ülkemizde Bilişim Suçları ve İnternetin Suça Etkisi (Antropolojik ve Hukuki Boyutları ile), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

Atasoy, Fahri. 2007. “Kültürler Üzerinde Bilişim Devriminin Etkileri”, Modern Türklük Araştırmaları Dergisi, C: 4, S: 2, s. 163-178.

Avcıoğlu, Gürcan Şevket. 2011. Küresel Bilgi Teknolojileri ve Küresel Değerler, Çizgi Kitabevi, Konya.31

Bahaddin Alaca. 2008. Ülkemizde Bilişim Suçları ve İnternetin Suça Etkisi (Antropolojik ve Hukuki Boyutları İle), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

Castells, Manuel. 2013. İsyen ve Umut Ağları İnternet Çağında Toplumsal Hareketler, Çev: Ebru Kılıç, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

Çakır, Hüseyin, Ercan Sert. 2011. “Bilişim Suçları”, Oğuzhan Ömer Demir, Murat Sever (Ed.), Örgütlü Suçlar ve Yeni Trendler, Polis Akademisi Yayınları, Ankara, s. 143-170.

Dönmezer, Sulhi. 1989. Yeni Türk Kanunu Öntasarısı-Ceza Hukuku El Kitabı, İstanbul.

Dülger, Murat Volkan. 2005. “Türk Ceza Kanunu’nda Yer Alan Bilişim Suçları ve Eleştirisi”, <http://www.dulger.av.tr/pdf/ytkbilisimsucelestirisi.pdf> (19.09.2015)

Ege, Göknur Bostancı. 2008. “Dijital Ayrım”, Ege Üniversitesi Sosyoloji Dergisi, S: 19, s. 43-57.

Erdağ, Ali İhsan. 2010. “Bilişim Alanında Suçlar (Türk ve Alman Hukukunda)”, Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, S: 2, s.275-303.

Ersoy, Yüksel. 1994. “Genel Hukuki Koruma Çerçevesinde Bilişim Suçları”, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, C: 49, S: 3, s. 149-183.

<http://www.aa.com.tr/tr/dunya/obama-siber-guvenlik-paketini-imzaladi/75089>, (27.09.2015)

<http://www.medyafaresi.com/haber/kim-kardashian-ve-rihannanin-ciplak-fotograf-lari-hacklendi/583266>, (28.09.2015)

<http://www.siberkolluk.com/bilisim-suclari-genel-ozellikleri.html>, (28.09.2015)

http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&arama=kelime&gclid=TDK.GTS.560513443bc8a4.02956117, (25.09.2015)

<http://www.turkishny.com/special-news/56-special-news/114161-birligin-durumu-konusmasinda-obamadan-ekonomi-recetesi#.VggzKMvtmkp>, (27.09.2015)

İçişleri Bakanlığı. 2006. www.e... , Arem Yayınları, Ankara.

İsmail Tulum. 2006. Bilişim Suçları ile Mücadele, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Karagülmez, Ali. 2011. Bilişim Suçları ve Soruşturma-Kovuşturma Evreleri, Seçkin Yayıncılık, Ankara.

Koçak, Hüseyin. 2011. “Kablosuz İletişim ve İnternet Teknolojilerindeki Yeniliklerin Toplumsal Yaşama Katkıları”, Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi, Yıl:15, S: 3, s.37-48.

TBMM. 2012. Bilgi Toplumu Olma Yolunda Bilişim Sektöründeki Gelişmeler ile İnternet Kullanımının Başta Çocuklar, Gençler ve Aile Yapısı Üzerinde Olmak Üzere Sosyal Etkilerinin Araştırılması Amacıyla Kurulan Meclis Araştırması Komisyon Raporu, TBMM, Ankara.

Tekeli, Ömer. 2011. “Bilişim Suçlarıyla Mücadelede Polisin Yeri”, Sayder Dış Denetim Dergisi, S. 2011 Temmuz-Ağustos-Eylül, s.183-192.

Tulum, İsmail. 2006. Bilişim Suçları ile Mücadele, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Turhan, Oğuz. 2006. Bilgisayar Ağları ile İlgili Suçlar (Siber Suçlar), Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı Hukuk Müşavirliği, Planlama Uzmanlığı Tezi, Ankara.

Yarsuvat, Duygun. 2011. “Hukuk’ta Bilgisayar Kullanımı ile Ortaya Çıkan Sorunlar ve Türk Hukuku”, <http://www.yarsuvat-law.com.tr/articles/article7.pdf>, (26.09.2015)

Yazıcıoğlu, Yılmaz. 1997. Bilgisayar Suçları Kriminolojik, Sosyolojik ve Hukuksal Boyutları ile, İstanbul.

Yılmaz, Sait. 2010. “Wikeleaks’ı Okumak”, https://www.academia.edu/7649344/Wikileaks_Okumak, (04.04.2016)

Lojistik Sektöründe Ağır Ticari Araç Seçimi Problemine Yönelik Copras-G Yöntemi ile Karar Verme

DOI No:10.5578/jss.43422

Ebül Muhsin DOĞAN¹

Geliş Tarihi: 30.08.2016

Miraç EREN²

Kabul Tarihi: 22.05.2017

Kayhan ÇELİK³

Özet

Lojistik firmaların temel elamanlarından biri olan yük taşıma araçlarının alınması veya araç filosunun tamamen yenilenmesi söz konusu olduğunda araç seçim problemleri; çok fazla ölçüte bağlı olarak değerlendirilmesi nedeniyle bu durum karar verici konumundaki yöneticiler için zor bir problemdir. Bu nedenle çalışmada, lojistik firmalarının araç filosuna katmayı planladıkları yeni yük araçları alımı ile ilgili olarak literatür taraması ve uzman görüşleri sonucunda ortaya çıkan kriterlere göre; Türkiye’de en yüksek Pazar payına sahip 8 firmanın öncü modeller içerisinde en iyi aracın seçilmesi amaçlanmıştır. Ancak söz konusu amaca ulaşmak için ele alınan analizde verilerin kesin olmaması ve herhangi bir dağılıma uymaması nedeniyle aralık parametreler olarak ifade edilen gri sayıların hesaplamada kullanıldığı COPRAS-G metodu ile sonuca ulaşılmıştır. Bulgulara göre, çekici araç satış payında %53 oranla açık ara birinci sırada olan Mercedes markasının 1844LS modeli sıralamada en kötü olarak çıkmıştır. Diğer alternatifler içerisinde sıralamada kötü çıkmasına rağmen bu denli tercih edilmesinin marka bilinirliği ve alışkanlığa bağlı olduğu düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Araç Seçimi, COPRAS-G Metot, Çok Kriterli Karar Verme

JEL Kodu: C44, L62

Decision Making for Heavy Commercial Vehicle Choice Problem in Logistics Industry Using COPRAS-G Method

¹ Prof. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, emdogan@omu.edu.tr

² Yrd. Doç. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, mirac.eren@omu.edu.tr

³ Gümrük Muhafaza Memurluğu, Gümrük ve Ticaret Bakanlığı Orta Akdeniz Bölge Müdürlüğü, kayhancelik215@hotmail.com

Abstract

Vehicle choice is a problematic issue for decision makers of logistics firms, namely managers, when vehicle purchase for freight or vehicle fleet renovation are considered since the corresponding choice necessitates a multi-criteria decision-making process. For this reason, in the study, it was aimed to select the best vehicle among the leading models of 8 firms with the highest market share in Turkey, according to criteria of determined by literature review and expert opinions on the purchase of new freight vehicles that logistics companies plan to add to their vehicle fleet. However, to achieve the said objective, the result is achieved by the COPRAS-G method, which is used to calculate the gray numbers expressed as interval parameters because the data is not accurate at the point of arrival and does not comply with any distribution. According to findings, the 1844LS model of the Mercedes brand, which is clearly in first place with 53% of the freight vehicles sales share, is the last in the sequence. According to others, although it is bad in the order, it is thought that the choice of this kind depends on brand awareness and habit.

Keywords: *Vehicle Choice, COPRAS-G Method, Multi Criteria Decision Making,*

JEL Classification Code: *C44, L62*

1. GİRİŞ

Teknolojinin sürekli gelişim göstermesi, buna paralel olarak iletişim kaynaklarının, araçlarının bilgiye erişimi kolaylaştırması ve erişim zamanını kısaltması giderek birbiri ile sıklıkla etkileşimde bulunan ekonomilerin gelişmesini sağlamıştır. Bu doğrultuda günümüzde ticari faaliyetler artık tam anlamıyla küreselleşmiş, işletmeler çevrelerindeki değil tüm dünyadaki şirketlerle rekabet eder hale gelmiştir. Küreselleşme ve rekabet, beraberinde ürünün nihai tüketiciye ulaşmasındaki evrelerden biri olan lojistik faaliyetlerinin ön plana çıkmasını sağlamıştır. Büyümenin, verimliliğin, rekabet avantajı sağlamanın, hatta pek çok durumda varlığını devam ettirmenin yolu ise işletmelerin maliyetlerini minimuma indirip iyi bir maliyet optimizasyonu sürecini yönetmekten geçmektedir. İşletmeler için maliyetlerin minimuma indirilmesi ürünün nihai tüketiciye ulaşmasındaki tüm evreler için geçerli olup, bu evrelerden biri olan lojistik kısmının taşımacılık faaliyetleri büyük önem arz etmektedir.

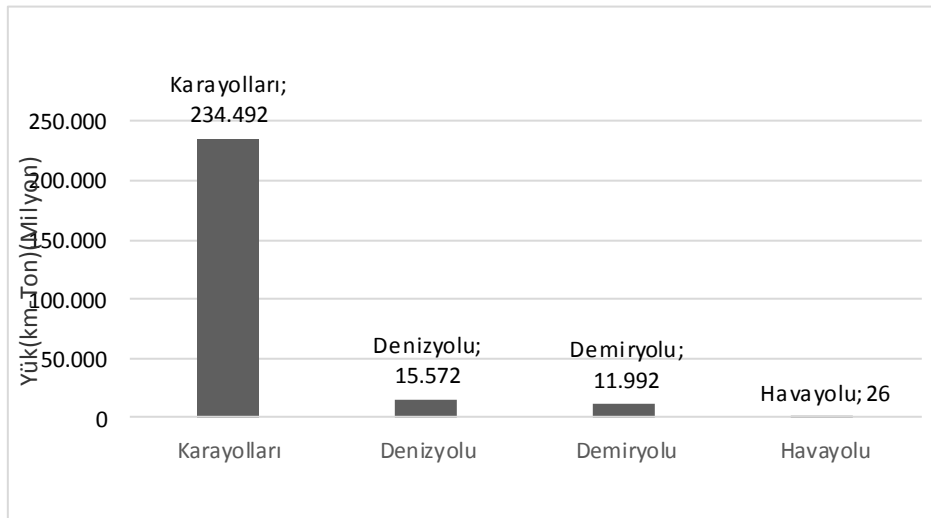
Lojistik kavramı henüz 20. yy. başlarına kadar sadece askeri bir terim olarak kabul edilmekteydi. Fakat 20. yy. başlarında üretim, tüketim ve dağıtım faaliyetlerindeki biçimsel değişiklik ile birlikte lojistik kavramı artık stratejik yönetimin bir parçası haline gelmiştir. Endüstriyel firmaların yatırımlarını ucuz

emek pazarına yönlendirmeleri, lokal pazarlara yakın olma politikaları, hammadde ve ara mal tedariki sorunu gibi konular; üretim, dağıtım ve pazarlama faaliyetlerinin eş güdümlene içinde yürütülmesini zorunlu hale getirmiştir. Özellikle zaman unsurunun pazarlama sektöründeki kritik rolünün de etkisiyle tüm dünyada lojistik hizmetlerine olan talep giderek artmıştır (Zorlu, 2008).

Etkili bir lojistik yönetimi; müşterilere, diğer işletmeler ve işletmeye maliyet minimizasyonu avantajı sağlamaktadır (Bowersox vd., 2012). İşletmeler açısından lojistik faaliyetler önemli kilometre taşlarından birini oluşturmaktadır. Yani lojistik faaliyetler işletmeler açısından önemli fonksiyonları içerisinde barındırmaktadır. Söz konusu lojistik faaliyetler, işletmelerin gelir ve maliyetleri üzerinde doğrudan etki eder. Aynı zamanda işletmeye rakiplerine karşı rekabet avantajı sağlar. Diğer bir ifadeyle lojistik faaliyetler; işletmede maliyetlerin azaltılması, gelirlerin artırılması konusunda doğrudan ya da dolaylı olarak etki etmektedir (Gümüş, 2014).

Lojistik sektöründe toplam lojistik maliyetlerinin %50 ile %65'i taşımacılık faaliyetlerinden oluşmaktadır. Dünyadaki taşımacılık faaliyetlerinin %90'dan fazlası ise karayolu taşımacılığından oluştuğu için lojistik maliyeti denince akla ilk karayolu taşımacılığının toplam maliyeti gelmektedir. Türkiye'de 2014 yılında taşınan yükün hangi tür taşıma türü ile hangi miktarlarda yapıldığı Şekil 1'de gösterilmektedir. Buna göre; 2014 yılında karayolları ile 234.492 milyon km-ton, deniz yolları ile 15.572 milyon km-ton, demiryolları ile 11.992 milyon km-ton ve son olarak havayolu ile 26 milyon km-ton olmak üzere toplamda 262.082 milyon km-ton yük taşınmıştır.

Şekil 1. 2014 Yılında Türkiye'de Taşıma Türleri ile Taşınan Yükün Miktar Değerleri

Kaynak: Ulaştırma, Denizcilik ve Haberleşme Bakanlığı

Ayrıca ulaştırma sektöründe taşımacılık faaliyetlerinin icrasında türleri arası taşımacılıkta en çok tercih edilenin %89,5 ile karayolu olduğu görülmekte akabinde %5,9 ile denizyolu, %4,6 ile demir yolu ve neredeyse %0 ile havayolu taşımacılığının payının olduğu görülmektedir.

Başlangıç ve varış noktaları arasında aktarmasız bir taşımaya olanak sağlaması ve teknolojik gelişmeler sonucunda taşıtların her yönden (sürüş kolaylığı, yük kapasitelerin artması, güvenli oluşları, paketleme teknikleri vb.) gelişmesi ve taşıt işletme giderlerinin azalması karayolu taşımacılığının gelişmesinde büyük rol oynamaktadır. Özellikle kısa mesafe yük taşımacılığı göz önünde bulundurulduğunda, diğer ulaşım türlerinin karayolu taşımacılık sistemi ile rekabet etmesi zordur. Bundan dolayı karayolu taşımacılığının ulaşım türleri arasında önemli bir yeri vardır.

Ülkemiz, Karayolları Genel Müdürlüğünden (KGM) alınan 2014 yılı verilerine göre 2.155 km Otoyol, 31.280 km Devlet Yolu ve 32.474 km İl Yolu olmak üzere toplam 65.909 km uzunluğunda yol ağına sahiptir. Türkiye karayollarında 2000 yılı itibari ile taşınan yükün % 86'sını kamyonlar taşırken buna karşın %14'lük kısmını ağır ticari araç olan çekiciler taşımaktadır. 2014 yılında 234.492 (milyon km-ton) yükün %41'ine tekabül eden 95.238 (milyon km-ton) kısmı kamyonlar vasıtası ile %59 una tekabül eden 139.254 (milyon km-ton) kısmı ise kamyon+römork, çekici+yarı römork ile taşınmıştır. 2000 ile 2014 yılları arasında çekicilerin karayollarında taşıdıkları yük miktarı 14 sene içerisinde %14'den %59'lara çıkmıştır. Buradan hareketle karayollarında taşınan yük miktarı artıkça çekici araçlara olan talep ile bu araçlara olan ihtiyaç artacaktır.

Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB) verilerine göre; 2015'in mart ayı sonu itibari ile finansman şirketlerinin sağladıkları kredi hacmi 18 milyar 86 milyon TL, bankacılık sektörü kredi hacmi toplamı ise 21 milyar 316 milyon TL olmak üzere; toplam taşıt kredi stoku 39 milyar 402 milyon TL değerine ulaşmıştır. Taşıt kredi stokunun 14 milyar 602 milyon TL'sini Bireysel Tüketici (Taşıt) kredileri oluştururken, 24 milyar 780 milyon TL'sini Ticari Tüketici (Taşıt) kredileri oluşturur. Buradan bakınca Türkiye' deki toplam otomotiv kredi stokunun büyük çoğunluğunun ticari tüketici taşıt kredisi stokundan meydana geldiği görülmektedir.

Çekici araçların yük taşımadaki önemlerinin yıllar itibari ile artması ve bu araçlar için karar mekanizmaları tarafından ayrılan kaynakların yüksek olması bu çalışmanın temelini oluşturmaktadır. Bu araçların fiyatlarının ve genel

maliyetlerinin yüksek olması karar vericilerin bu araçları satın alırken yaptıkları seçimin önemini artırmaktadır. Karar vericilerin satın alma kararı verirken yapacakları kötü bir tercih bu araçları kullanan kişi, grup ya da firmalar için kaynak israfı olacağı gibi bu birimlerin rekabet güçlerini düşürüp varlıklarını geleceğe taşımalarına engel olacaktır. Makro düzeyde bakılınca da söz konusu araçlar için kullanılan kredilerin toplam krediler içerisindeki payının yüksek olması bu kaynakların israfının önlenmesinin gerekliliğini ortaya koymaktadır. Bu amaç doğrultusunda da çelişen birtakım kriterlere göre, en iyi seçimi yapan teknikler olan Çok Kriterli Karar Teknikleri (Multi Criteria Decision Making-MCDM-ÇKKV) ağırlıklı olarak kullanılmaktadır.

Literatürde çok kriterli karar tekniklerine dayalı ticari araç seçimi ile ilgili çalışmalar oldukça kısıtlıdır. Daha çok hususi araç seçim ölçütleri değerlendirilerek yapılan, matematiksel ve istatistiksel yöntemleri içeren çalışmalar mevcuttur. Hususi araç seçimi ile ilgili çalışmalar genellikle çok kriterli tekniklerin yalnız başına kullanıldığı (Ballı vd., 2007, Byun, 2001, Güngör ve İşler, 2012) veya bir arada kullanıldığı melez çalışmalardan (Terzi vd., 2006, Yousefi ve Hadi-Vencheh, 2010) oluşmaktadır.

ÇKKV metodlarının yalnız başına veya melez olarak kullanılarak ticari araç seçimi yapılan çalışmalar ise aşağıda belirtilmiştir.

Şengül vd. (2012), belediyelerin toplu taşıma araçlarının seçim sorununa Bulanık Analitik Hiyerarşi Prosesi yaklaşımı ile bir çözüm önerisi sunmuşlardır. Araçlar konusunda uzman kişilerle yapılan görüşmeler neticesinde 8 kriter ve en çok tercih edilen 5 farklı 12 m (körüksüz) otobüs tipi belirlenmiştir.

Soba (2012) çalışmasında PROMETHEE yöntemini; aynı sınıftan altı farklı panelvan otomobil seçimi için fiyat, yakıt, maksimum hız, güvenlik, beygir gücü ve performans kriterlerini kullanarak uygulamıştır. Uygulama sonucunda panelvan türünde seçilen 6 adet panelvan içerisinde en iyi otomobil Ford Transit Connect Kombi olarak belirlenmiştir.

Ömürbek vd. (2014), Beyaz eşya servisleri için uygun hafif ticari araç seçimi yapmışlardır. Hafif ticari araç seçiminde dokuz farklı hafif ticari araç türü; fiyat, yakıt, maksimum hız, beygir gücü, performans, yük hacmi, dayanıklılık, marka, servis imkânı ve ikinci el fiyatı kriterleri açısından PROMETHEE yöntemi kullanılarak değerlendirilmiştir. Sürece etki eden kriterler ve kriterler arasındaki etkileşimler yapılan anket çalışması sonucunda belirlenmiştir. Analitik Hiyerarşi Prosesi (AHP) yöntemi kullanılarak kriter ağırlıkları ve kriter değerleri PROMETHEE yönteminde kullanılarak Volkswagen Caddy Maxi Van en iyi hafif ticari araç olarak belirlenmiştir.

Kabak ve Uyar (2013), bir lojistik firmasının araç filosuna katmayı düşündüğü yeni yük aracı alım sürecinin değerlendirilebilmesi için gereken seçim ölçütlerinin belirlenmesi ve bu ölçütlerin önem ağırlıkları doğrultusunda en iyi aracın seçilmesi modellenmiştir. Ağır ticari araç seçimi için önerilen 20 ölçütün ağırlıkları analitik ağ süreci (AAS) ile belirlenmiş ve araçların sıralaması PROMETHEE yöntemi ile yapılmıştır.

Aydın ve Kahraman (2014), Ankara'nın toplu taşıma seçimine yönelik bir vaka çalışmasında karma çok kriterli bir karar verme yaklaşımı kullanarak otobüs seçimi yapmışlardır. Birbirleri ile çelişkili ekonomik, sosyal ve teknolojik birçok faktör bir arada düşünülerek bu faktörlerin ağırlıkları bulanık AHP ile belirlenmiş ve otobüs alternatifleri ise bulanık TOPSIS metoduyla sıralanmıştır.

Bahsi geçen çalışmalar, verilerin ya deterministik olduğu ya da üçgensel, yamuk,..vd. fonksiyonları kullanılarak belli bir dağılımla ifade edildiği sayılar biçiminde bulanık mantık çerçevesiyle yapılmıştır. Ancak veriler ile ilgili bir dağılım söz konusu değil ise bu durumu aşmak için gri sayılar olarak adlandırılan aralık parametreler kullanılması uygun olacaktır. Bu çalışmada da ağır ticari araç kategorisindeki çekici araç satın almak isteyen karar vericilere yol göstermek ve kaynakların verimli kullanılmasına da ışık tutmak amacıyla çok kriterli analiz tekniklerinden olan Gri Sayılı Copras (Complex Proportional Assessment) olarak adlandırılan Copras-G yöntemine göre uygun ağır ticari aracın seçimi ile ilgili bir öneri sunulmuştur. Bunun için metodoloji kısmında öncelikle COPRAS metodunun işleyişinden bahsedilmiştir. Ardından gri sayılar tanımlanmış, son olarak da COPRAS metoduna gri sayıların entegre edildiği COPRAS-G metodunun aşamaları ile ele alınmıştır. Uygulama ve bulgular kısmında da analiz sonuçları yorumlanmıştır.

2. METODOLOJİ VE ARAŞTIRMA

2.1. Copras Yöntemi (COMplex PROportional ASsessment-Karmaşık Nispi Değerlendirme)

Çok sayıda faktörü bir arada inceleyerek alım kararının verilmesinde kullanılmak üzere çeşitli çok ölçütlü karar verme yöntemleri geliştirilmiştir. COPRAS (COMplex PROportional ASsessment – Karmaşık Nisbi Değerlendirme) tekniği çok ölçütlü karar verme yöntemlerinden birisi olarak karşımıza çıkmaktadır. PROMETHEE ve ELECTRE gibi bazı çok ölçütlü karar verme yöntemleri ikili karşılaştırmaların yapılması nedeniyle alternatiflerin çok fazla olması durumunda daha uzun işlem süreci gerektirmektedir. COPRAS yöntemi ikili karşılaştırmaların yapılmaması nedeniyle alternatif sayısı ne kadar

artarsa artsın ifade edilen diğer yöntemler ile kıyaslandığında işlem süreci daha basit kalmaktadır. Yöntemin bir özelliği de değerlendirme ölçütlerinin bazılarının mümkün olduğunca küçük olması istenen problemlerde kullanılabilir olmasıdır (Özdağoğlu, 2013b).

Değerlendirme ölçütlerinin aynı ölçüm birimine sahip olması durumu pratikte çok nadir karşılaşılabilecek bir durumdur. Farklı ölçüm birimlerine sahip olan değerlendirme ölçütlerinin bir arada incelenebilmesine olanak sağlayan çok ölçütlü karar verme yöntemleri, bu sorunun üstesinden gelebilmek için temel olarak iki yola başvurmaktadır. Bu temel yollar, tüm alternatifler arasında ikili karşılaştırmalar gerçekleştirmek veya normalizasyon tekniklerinden yararlanmaktır. Literatürde en yaygın olanlarından; Analitik Hiyerarşi Süreci, Analitik Ağ Süreci, Bulanık Analitik Hiyerarşi Süreci, Bulanık Analitik Ağ Süreci ELECTRE ve PROMETHEE yöntemleri ikili karşılaştırmalardan yararlanan yöntemlerdir. MOORA, TOPSIS ve COPRAS yöntemleri ise farklı ölçüm birimlerinin bulunması sorununun üstesinden gelmek için normalizasyon tekniklerini kullanmaktadır (Özdağoğlu, 2013a). Ayrıca, COPRAS yönteminin bir diğer önemi, kullanım derecesi açısından alternatiflerin kademeli sıralanması ve değerlendirilmesi yöntemini kullanmasından gelir (Zavadskas ve Kaklauskas, 1996).

COPRAS yönteminin adımları aşağıdaki gibidir (Zavadskas vd., 2008a):

Probleme ait kriterler kümesi içerisindeki en önemlileri seçilir ve alternatifler açıklanır. Bunun için öncelikle "X" ile simgelenen karar verme matrisi oluşturulur.

$$X = \begin{bmatrix} x_{11} & x_{12} & \dots & x_{1m} \\ x_{21} & x_{22} & \dots & x_{2m} \\ \vdots & \vdots & \dots & \vdots \\ x_{n1} & x_{n2} & \dots & x_{nm} \end{bmatrix} \quad j = 1, \dots, n \text{ ve } i = 1, \dots, m \quad (1)$$

Burada karar verme matrisindeki "n" alternatiflerin değerini "m" ise değerlendirme ölçütü açısından durumunu ifade etmektedir.

Her bir ölçütün ağırlık değeri q_j 'nin belirlenmesi için karar verme matrisinin normalizasyonudur. Bu matrisin normalleştirilmiş değeri şu şekilde hesaplanır.

$$\bar{x}_{ji} = \frac{x_{ji}}{\sum_{i=1}^n x_{ji}}; \quad j = 1, \dots, n \quad \text{ve } i = 1, \dots, m \quad (2)$$

Yukardaki formülde i. alternatifinin çözümündeki j. ölçütü; m ölçüt değeri, n ise alternatiflerin karşılaştırma değerlerini göstermektedir. Böylece bir sonraki adım da aşağıdaki gibi normalleştirilmiş matris elde edilir.

$$\bar{X} = \begin{bmatrix} \bar{x}_{11} & \bar{x}_{12} & \dots & \bar{x}_{1m} \\ \bar{x}_{21} & \bar{x}_{22} & \dots & \bar{x}_{2m} \\ \vdots & \vdots & \dots & \vdots \\ \bar{x}_{n1} & \bar{x}_{n2} & \dots & \bar{x}_{nm} \end{bmatrix} \quad (3)$$

Ağırlıklı normalize karar matrisi ” \hat{X} ” hesaplanır. Ağırlıklı normalize karar matris aşağıdaki gibi hesaplanır:

$$\hat{X}_{ji} = \bar{X}_{ji} \cdot q_j \quad j = 1, \dots, n \quad \text{ve } i = 1, \dots, m \quad (4)$$

q_j , j. kriterinin ağırlıklı önemini gösterir. Bu hesaplama yapıldıktan sonra ağırlıklı normalize karar matrisi şu şekilde hesaplanır:

$$\hat{X} = \begin{bmatrix} \hat{x}_{11} & \hat{x}_{12} & \dots & \hat{x}_{1m} \\ \hat{x}_{21} & \hat{x}_{22} & \dots & \hat{x}_{2m} \\ \vdots & \vdots & \dots & \vdots \\ \hat{x}_{n1} & \hat{x}_{n2} & \dots & \hat{x}_{nm} \end{bmatrix} \quad j = 1, \dots, n \quad \text{ve } i = 1, \dots, m \quad (5)$$

Daha büyük değerlerin daha çok tercih edildiği ölçütlerin toplamları olan P_j değerleri hesaplanır.

$$P_j = \sum_{i=1}^k \hat{X}_{ij} \quad (6)$$

Burada “k” değeri daha büyük değerlerinin daha çok tercih edildiği fayda ölçütlerinin sayısıdır.

Daha küçük değerlerin daha çok tercih edildiği ölçütlerin toplamı olan R_j değeri hesaplanır.

$$R_j = \sum_{i=k+1}^m \hat{X}_{ij} \quad (7)$$

“m-k” değeri daha küçük değerlerinin daha çok tercih edildiği fayda ölçütlerinin sayısıdır.

Faydalı ölçütler, amaca ulaşmada daha yüksek değerlerin daha iyi durumu gösterdiği ölçütleri ifade etmekte iken, faydasız ölçütler amaca ulaşmada daha düşük değerlerin daha iyi durumu gösterdiği ölçütleri ifade etmektedir. Faydalı ölçütler ve faydasız ölçütler için ağırlıklı normalize edilmiş karar matrisindeki değerlerin toplamı hesaplanır. Burada faydalı ölçütler için ağırlıklı normalize edilmiş karar matrisindeki değerlerin toplamı P_j , faydasız

ölçütler için ağırlıklı normalize edilmiş karar matrisindeki değerlerin toplamı R_j olarak simgelenmiştir.

R_j 'nin minimum değerinin belirlenmesi;

$$R_{min} = \min R_j \quad j = 1, \dots, n \quad (8)$$

Her bir alternatifin göreceli önem değeri olan Q_j hesaplanır;

$$Q_j = P_j + \frac{R_{min} \sum_{j=1}^n R_j}{R_j \sum_{j=1}^n \frac{R_{min}}{R_j}} \quad (9)$$

$$Q_j = P_j + \frac{\sum_{j=1}^n R_j}{R_j \sum_{j=1}^n \frac{1}{R_j}} \quad (10)$$

Optimalite kriteri “K” nın belirlenmesi;

$$K = \max Q_j \quad j = 1, \dots, n \quad (11)$$

Alternatiflerin en uygun kriterlerinin belirlenmesi, en büyük göreceli ağırlık alternatifin en yüksek derecesini gösterir. Bu durumda Q_{max} en yüksek tatmin derecesini gösterir.

Her bir alternatifin yarar derecesinin hesaplanması;

$$N_j = \frac{Q_j}{Q_{max}} \cdot \%100 \quad (12)$$

N_j olarak ifade edilen performans indeksi 100 olan alternatif en iyi alternatiftir. Alternatiflerin tercih sıralaması ise büyükten küçüğe doğru sıralanır.

Yapılan çalışmada da çekici kamyonlara ait özelliklerin ölçütlerinin farklı ölçüm birimlerine sahip olması ve bu özelliklerin net bir değere sahip olmaması (aralıklı sayılardan oluşması) normalizasyon tekniklerini kullanılmasına ve gri sayılardan yararlanılmasına olanak sağlamıştır. Bundan dolayı çalışmada ÇKKV tekniği olarak COPRAS-G (Gri Sayılar Yardımı ile Karmaşık Nisbi Değerlendirme) yöntemi kullanılması uygun görülmüştür. COPRAS-G yönteminin detaylarını irdelemeden önce gri sayı konusuna kısaca değinmek faydalı olacaktır.

2.2. Gri Sayı

Bir gri sayı, kesin değeri bilinmeyen ama değerinde bulunduğu aralığın bulunduğu bir sayı olarak tanımlanmaktadır. Uygulamalarda genellikle bir gri sayı, bir aralık veya genel sayılar kümesi olarak birkaç biçimde ifade edilmektedir (Lin vd., 2004).

\square : Belirsiz bir değeri gösteren gri sayı olmak üzere,

Alt limitli gri sayılar: $\square\square\square\square\underline{a}$, $\square\square\square$ veya $\square(\underline{a})$ olarak gösterilir. Burada “ \underline{a} ”, (\square) gri sayının alt limitini gösterir ve sabit, değişmez bir değerdir.

Üst limitli gri sayılar: $\square\square\square\square\square,\bar{a}$ $\square\square$ veya $\square(\bar{a})$ olarak gösterilir. Burada “ \bar{a} ”, (\square) gri sayının üst limitini temsil eder ve sabit, değişmez bir değerdir.

Alt ve üst limitlerin aralığında bulunan gri sayılar: Hem “ \underline{a} ” alt sınırı hem de “ \bar{a} ” üst sınırı olup $\square\square\square\underline{a}, \bar{a}$ $\square\square$ ile gösterilir. Örneğin; herhangi bir kaplumbağa 30- 40 kg arasında, belirli niteliklere sahip herhangi bir insanın boy uzunluğu ise 180 ile 190 cm arasında olabilmektedir. Yeni bir araba satın almayı düşünen bir kişinin 25000 TL’si var ise, hangi arabayı nasıl bir pazarlık sonrası alacağı ve kaç TL’den alacağı belli olmamaktadır. Bu yüzden yeni alınması düşünülen araba için fiyat 0 ile 25000 TL arasında olacaktır. Böylece bu üç olayın gri sayı aralığı,

$\square\square\square\square\square 30,40\square\square\square\square\square\square\square\square\square\square 1,8,1,9\square\square$ ve $\square\square\square\square\square\square 0,25.000\square\square$ biçiminde gösterilir.

Sürekli ve kesikli gri sayılar: Sonlu sayıda veya belirli bir aralıkta sayılabilir değerler alan gri sayılar kesikli gri sayılardır. Bir aralık boyunca sürekli değerler alan gri sayılar ise sürekli gri sayılardır. Örneğin; bir insanın yaşı 30, 31, 32, 33, 34, 35 gibi tam değerler olabilir. Böylece yaş kesikli bir gri sayıdır. Bir insanın kilosu, boyu gibi özellikleri de sürekli gri sayılardır.

Siyah ve beyaz sayılar: $\square\square(\square\square,\square)$ veya $\square\square\square\square\square\square\square\square\square\square$ olduğu zaman (\square) gri sayı alt ve üst limitlere sahip olmadığında veya alt ve üst sınırların hepsi gri sayı olduğunda, (\square) gri sayı siyah bir sayıdır. $\square\square\square\underline{a}, \bar{a}$ $\square\square$ ve \underline{a} $\square\square\square\bar{a}$ olduğunda ise, (\square) gri sayı beyaz bir sayıdır.

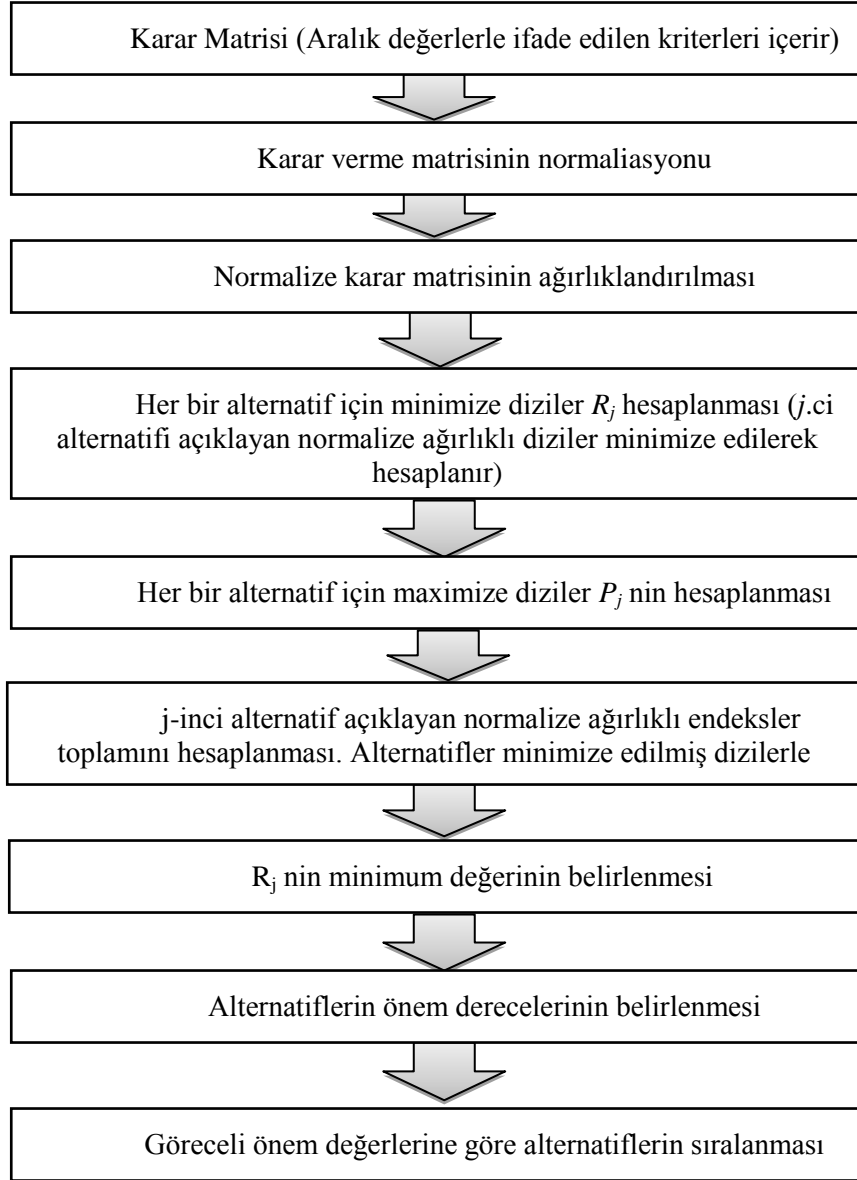
Temel gri sayı ve temel olmayan gri sayı: Temel gri sayı, kendisini temsil edecek bir beyaz sayının olmadığı bir gri sayıdır. Temel olmayan gri sayı, kendisini temsil eden bir sayıyla tarif edilen bir gri sayıdır. Burada beyaz sayı ya önceden bilinen bir bilgiyi kullanarak ya da diğer yöntemlerle belirlenir. Bu beyaz sayıya söz konusu gri sayının beyazlama değeri denir ve (\square') ile gösterilir. “ a ”nın beyazlama değerini temsil ettiği ($\square(a)$), gri sayıyı temsil etmek için kullanılır.

2.3. Copras-G Yöntemi (COMplex PROportional ASsessment of alternatives with grey relations- Gri Sayılı Karmaşık Nisbi Değerlendirme Yöntemi)

COPRAS karar analizi, karar vericinin belirli bir ölçüt kümesini dikkate alarak çeşitli alternatifler arasından seçim yapmak zorunda olduğu durum ile ilgilidir (Zavadskas vd., 2008b). Bu süreçte karar mekanizması karar alırken her zaman net bir bilgiye sahip olamayabilir. Bu nedenle karar verici alternatiflerin parametrelerini değerlendirirken net ifadelerin yanında net olmayan ifadelerden de yararlanır. Tam bu nokta Gri Sayılar Yardımı ile Karmaşık Nisbi Değerlendirme Yönteminin (COPRAS-G) çıkış noktası sayılabilir. İlk kez (Zavadskas vd., 1994) tarafından sunulan yöntem inşaat sektöründe uygulanmıştır. Ardından, belediyelerin projelerinin oluşturulmasının önceliklendirilmesi (Aghdaie vd., 2012), pazar dilimi değerlendirme ve seçimi (Aghdaie et al., 2013), konteyner terminal teknolojilerinin değerlendirilmesi (Barysienė, 2012), kalite kontrol yöneticisi seçimi (Zolfani vd., 2012), bankacılık web siteleri kalite değerlendirmesi (Ecer, 2014), Yeşil tedarik zinciri yönetiminde tedarikçileri geliştirme ve seçimi (Liou vd., 2016), gibi pek çok alanda ya tek başına ya da diğer ÇKKV teknikleri ile melez olarak kullanılmıştır.

COPRAS-G yöntemi önemleri ve yarar derecesi açısından alternatifleri sıralamak için adım adım aşağıdaki değerlendirme prosedürünü kullanmaktadır (Ecer, 2014).

Şekil 2. COPRAS-G Methodu Uygulayarak Alternatiflerin Sıralanması

Buna göre kriter değerleri aralıklarla ifade edilen COPRAS-G metodunun uygulama adımların aşağıdaki sıralaması şöyledir:

Adım 1. Probleme ait kriterler kümesi içerisindeki en önemlileri seçilir ve alternatifler açıklanır.

Adım 2. Karar verme matrisinin oluşturulması. Matristeki “n” alternatiflerin değerini, “m” ise kriterlerin değerini gösterir. “⊗” bir bulanık veya gri sayıyı belirtmek üzere;

$$\otimes X = \begin{bmatrix} [\otimes x_{11}] & [\otimes x_{12}] & \dots & [\otimes x_{1m}] \\ [\otimes x_{21}] & [\otimes x_{22}] & \dots & [\otimes x_{2m}] \\ \vdots & \vdots & \dots & \vdots \\ [\otimes x_{n1}] & [\otimes x_{n2}] & \dots & [\otimes x_{nm}] \end{bmatrix}$$

$$= \begin{bmatrix} [w_{11}; b_{11}] & [w_{12}; b_{12}] & \dots & [w_{1m}; b_{1m}] \\ [w_{21}; b_{21}] & [w_{22}; b_{22}] & \dots & [w_{2m}; b_{2m}] \\ \vdots & \vdots & \dots & \vdots \\ [w_{n1}; b_{n1}] & [w_{n2}; b_{n2}] & \dots & [w_{nm}; b_{nm}] \end{bmatrix} \quad j = 1, \dots, n \text{ ve } i = 1, \dots, m$$

(13)

w_{ji} en küçük değerın alt limitini, b_{ji} ise en büyük değerin üst limitini gösterir.

Adım 3. Kriterlerin ağırlıklarının belirlenmesi.

Adım 4. Normalize değerler matrisi $\otimes \bar{X}$ hesaplanır.

$$\bar{w}_{ji} = \frac{w_{ji}}{\frac{1}{2}(\sum_{j=1}^n w_{ji} + \sum_{j=1}^n b_{ji})} = \frac{2w_{ji}}{\sum_{j=1}^n w_{ji} + \sum_{j=1}^n b_{ji}}$$

(14)

$$\bar{b}_{ji} = \frac{b_{ji}}{\frac{1}{2}(\sum_{j=1}^n w_{ji} + \sum_{j=1}^n b_{ji})} = \frac{2b_{ji}}{\sum_{j=1}^n (w_{ji} + b_{ji})}$$

(15)

Yukardaki formülde w_{ji} alternatiflerin çözümünde j. alternatifinin i. kriterinin en düşük değeri, b_{ji} ise çözümdeki j. alternatifinin i. kriterinin en yüksek değeridir. m. kriter sayısını n ise karşılaştırılmış alternatiflerin sayısıdır.

Karar matrisi normalize edilir.

$$\begin{aligned} \otimes \bar{X} &= \begin{bmatrix} [\otimes x_{11}] & [\otimes x_{12}] & \dots & [\otimes x_{1m}] \\ [\otimes x_{21}] & [\otimes x_{22}] & \dots & [\otimes x_{2m}] \\ \vdots & \vdots & \dots & \vdots \\ [\otimes x_{n1}] & [\otimes x_{n2}] & \dots & [\otimes x_{nm}] \end{bmatrix} \\ &= \begin{bmatrix} [\bar{w}_{11}; \bar{b}_{11}] & [\bar{w}_{12}; \bar{b}_{12}] & \dots & [\bar{w}_{1m}; \bar{b}_{1m}] \\ [\bar{w}_{21}; \bar{b}_{21}] & [\bar{w}_{22}; \bar{b}_{22}] & \dots & [\bar{w}_{2m}; \bar{b}_{2m}] \\ \vdots & \vdots & \dots & \vdots \\ [\bar{w}_{n1}; \bar{b}_{n1}] & [\bar{w}_{n2}; \bar{b}_{n2}] & \dots & [\bar{w}_{nm}; \bar{b}_{nm}] \end{bmatrix} \quad j = 1, \dots, n \quad \text{ve } i = 1, \dots, m \end{aligned} \quad (16)$$

Adım 5. Ağırlıklı normalize karar matrisi ” $\otimes \hat{X}$ ” hesaplanır. Ağırlıklı normalize karar matris $\otimes \hat{x}_{ji}$ aşağıdaki gibi hesaplanır:

$$\otimes \hat{x}_{ji} = \otimes \bar{x}_{ji} \cdot q_i ; \quad \widehat{w}_{ji} = \bar{w}_{ji} \cdot q_i ; \quad \widehat{b}_{ji} = \bar{b}_{ji} \cdot q_i$$

Yukardaki formülde q_i i . kriterin ağırlığını gösterir. Ağırlıklandırılmış karar matrisi şöyle oluşur:

$$\begin{aligned} \otimes \hat{X} &= \begin{bmatrix} [\otimes \hat{x}_{11}] & [\otimes \hat{x}_{12}] & \dots & [\otimes \hat{x}_{1m}] \\ [\otimes \hat{x}_{21}] & [\otimes \hat{x}_{22}] & \dots & [\otimes \hat{x}_{2m}] \\ \vdots & \vdots & \dots & \vdots \\ [\otimes \hat{x}_{n1}] & [\otimes \hat{x}_{n2}] & \dots & [\otimes \hat{x}_{nm}] \end{bmatrix} \\ &= \begin{bmatrix} [\widehat{w}_{11}; \widehat{b}_{11}] & [\widehat{w}_{12}; \widehat{b}_{12}] & \dots & [\widehat{w}_{1m}; \widehat{b}_{1m}] \\ [\widehat{w}_{21}; \widehat{b}_{21}] & [\widehat{w}_{22}; \widehat{b}_{22}] & \dots & [\widehat{w}_{2m}; \widehat{b}_{2m}] \\ \vdots & \vdots & \dots & \vdots \\ [\widehat{w}_{n1}; \widehat{b}_{n1}] & [\widehat{w}_{n2}; \widehat{b}_{n2}] & \dots & [\widehat{w}_{nm}; \widehat{b}_{nm}] \end{bmatrix} \end{aligned} \quad (17)$$

Adım 6. Daha büyük değerlerin daha çok tercih edildiği ölçütlerin toplamları olan P_j değerleri hesaplanır.

$$P_j = \frac{1}{2} \sum_{i=1}^k (\widehat{w}_{ji} + \widehat{b}_{ji}) \quad (18)$$

Adım 7. Daha küçük değerlerin daha çok tercih edildiği ölçütlerin toplamı olan R_j değeri hesaplanır.

$$R_j = \frac{1}{2} \sum_{i=k+1}^m (\widehat{w}_{ji} + \widehat{b}_{ji}) \quad (19)$$

Adım 8. R_j 'nin minimum değerinin belirlenmesi.

$$R_{min} = \min R_j \quad j = 1, \dots, n \quad (20)$$

Adım 9. Her bir alternatifin göreceli önem değeri olan Q_j hesaplanır.

$$Q_j = P_j + \frac{\sum_{j=1}^n R_j}{R_j \sum_{j=1}^n \frac{1}{R_j}} \quad j = 1, \dots, n \quad (21)$$

Adım 10. Optimalite kriteri “ K ” nın belirlenmesi.

$$K = \max Q_j \quad j = 1, \dots, n; \quad j = 1, \dots, n \quad (22)$$

Adım 11. Alternatiflerin en yüksek göreceli önem değeri, alternatiflerin en büyük göreceli önem değeri olan Q_j 'dir ve buradaki “ j ” karar vericilerin ihtiyaçlarının karşılanma derecesini gösterir. Bu durumda Q_{max} en yüksek tatmin derecesini gösterir.

Adım 12. Her bir alternatifin fayda derecesi hesaplanır. Yarar derecesi en iyi alternatif ile karşılaştırılır ve analiz edilerek açıklanır. Fayda derecesi değerleri %0 ile %100 arasında en iyi ile en kötü alternatifi gösterir. Bir başka deyişle N_j olarak ifade edilen performans indeksi 100 olan alternatif en iyi alternatiftir. Alternatiflerin tercih sıralaması ise büyükten küçüğe doğru sıralanır.

$$N_j = \frac{Q_j}{Q_{max}} \cdot \%100 \quad (23)$$

3. UYGULAMA VE BULGULAR

3.1. Araştırmada Kullanılan Ana ve Alt Kriterlerin Belirlenmesi ve Tanımlanması

Literatürde ağır ticari araç seçimine ilişkin çok fazla kaynağın olmamasından dolayı bu araçların seçimine yönelik kriterlerin belirlenmesinde uzman görüşlerinden, araçların üst yapı ve mühendislik verilerinden, hususi ve hafif ticari araç seçimine yönelik çalışmalar dikkate alınmıştır. Yapılan detaylı inceleme sonunda araç seçimine yönelik literatürden (Aydın ve Kahraman, 2014, Kabak ve Uyar, 2013, Ömürbek vd., 2014, Şengül vd., 2012, Soba, 2012) yararlanılan ana ve alt kriterlere ek olarak Türkiye’de lojistik sektörde uzun yıllardan beri faaliyet gösteren ve bu sektörde büyük paya sahip olan firmaların üst düzey yöneticilerinin görüşleri ile bu araçlarla ilgili teknik ve mühendislik verilerinden yararlanılmıştır. Daha sonra bu ana ve alt kriterler bir tabloda birleştirilerek söz konusu tablodan çekici kategorisindeki ağır ticari araç seçimi yaparken baz alınmayacak alt kriterler elenmiştir.

Araç seçimi ile ilgili yapılan literatür araştırmasında araç seçimi ile ilgili beş ana başlık ve bu ana başlıklara ait otuz beş alt başlık aşağıdaki tabloda belirtilmiştir.

Tablo 1. Ağır Ticari Araç Seçimine İlişkin Dikkate Alınabilecek Ana ve Alt Kriterler

ANA KRİTERLER	ALT KRİTERLER	
EKONOMİKLİK	-Sıfır km fiyatı -İkinci el fiyatı -Yıllık kasko fiyatı - <u>MTV'si</u> -Trafik sigorta primi	-ÖTV değeri -Periyodik bakım masrafı -Özel finansman seçenekleri - <u>Modifiye maliyetleri</u> -Yakıt tüketimi
PERFORMANS	-Motor gücü -Motor hacmi -Şanzıman tipi - <u>Maks. tork kuvveti</u> - <u>Maks. tork devir aralığı</u>	- <u>Dekompresyon fren sistemi (Reoutdar)</u> -Yük taşıma kapasitesi
DONANIM	-Motor cinsi -Hava yastığı sayısı -Yakıt tank kapasitesi -Araçın net ağırlığı -Kullanım kolaylığı	- <u>Modifiye imkânı</u> -Konfora yönelik donanım -Dış görünüm -Üre (Ad Blue) tank kapasitesi
SATIŞ SONRASI HİZMETLER	-Araçın garanti süresi -Yetkili servis ağı sayısı -Muadil yedek parça bulma kolaylığı	- <u>Özel servis ağının genişliği</u> -Periyodik bakım sıklığı -Yol yardım imkânı
İMAJ VE PRESTİJ	-Yıl itibari ile markanın piyasa payı -Tasarım -Filoya benzerlik	

Tablo 1'de ağır ticari araç seçimine uygun olmayan, sayısal verilerle ifade edilemeyen ve ağırlıklandırılmış değeri her araç modeli için aynı olan 19 tane alt kriter uygulama matrisinden silinmiş ve geriye kalan 16 adet alt kriterle uygulama matrisi oluşturulmuştur.

Tablo 2. Ağır Ticari Araç Seçimine İlişkin Ana ve Alt Kriterler

EKONOMİKLİK	PERFORMANS	DONANIM	HİZMETLER	İMAJ VE PRESTİJ
Sıfır Km Fiyatı	Motor Gücü	Net Ağırlık	Garanti Süresi	Piyasa Payı
İkinci El Fiyatı	Maks. Tork Kuvveti	Üre Tank Kapasitesi	Bakım Sıklığı	
Bakım Masrafı	Maks.tork Devir	Yakıt Tank Kapasitesi	Yetkili Servis Sayısı	
Yakıt Tüketimi	Motor Hacmi Taşıma Kapasitesi			

Araştırmada 5 ana kriter ve 16 alt kriter piyasadaki ağır ticari araç sektöründe faaliyet gösteren 8 adet firmanın piyasada birbirlerine karşı rakip olarak öne sürdükleri 8 farklı tip modelin seçiminde kullanılmıştır. Söz konusu alternatif modeller piyasadaki markaların en çok tercih edilen ve birbirlerinin en çok satan modellerine karşı alternatif olarak geliştirilen modelleri kapsamaktadır.

Ağır ticari araç sektöründe faaliyet gösteren firmaların 2004 ile 2015 yılları arasındaki satış rakamlarının TAİD'in (Ticari Araç İthalatçıları Derneği) verilerinden ulaşılarak 8 farklı tip model araç için firmaların satış rakamlarının yıllar itibari ile dağılımı Tablo 3'de gösterilmiştir. Tablonun en sağ sütunundaki rakamlar o yıl itibari ile satılan toplam çekici araç sayısını gösterirken en alttaki satırdaki toplam baremi o firmanın 2004 ile 2015 yılları arasındaki satılan toplam çekici araç sayısını göstermektedir.

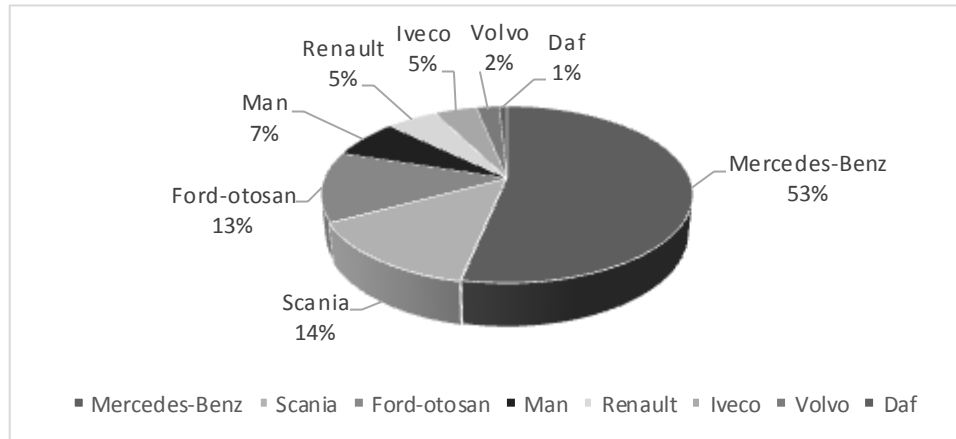
Tablo 3. 2004 ile 2015 Yılları Arasındaki Satılan Toplam Çekici Araç Sayısı

Yıllar	Daf	Ford	Iveco	Man	Mercedes	Renault	Scania	Volvo	TOPLAM
2004	611	0	747	1072	379	1140	914	956	5819
2005	690	0	512	1475	417	990	1459	688	6231
2006	1028	0	446	1394	341	1234	1590	812	6845
2007	1113	0	473	912	312	1198	1961	745	6714
2008	539	0	401	703	4049	884	1667	507	8750
2009	364	0	110	306	2432	698	692	189	4791
2010	670	1897	367	1039	5960	1391	2330	726	14380
2011	685	3682	520	1757	9191	2185	2749	1151	21920
2012	673	1877	322	1404	10113	1763	1522	515	18189
2013	707	2163	376	971	10038	1023	1455	546	17279
2014	355	2418	672	1173	10646	1114	1883	543	18804
2015	156	2422	830	1346	10021	997	2609	450	18831
TOPLAM	7591	14459	5776	13552	63899	14617	20831	7828	148553

Kaynak: Ticari Araç İthalatçıları Derneği- TAİD.

Rakamlar dikkate alınarak miktar cinsinden pazar payı ise Şekil 3'te sunulmuştur.

Şekil 3. 2004 ile 2015 Yılları Arası Dönemde Çekici Araçların Pazar Payı

Kaynak: Ticari Araç İthalatçıları Derneği- TAİD.

3.2. Copras-G Yöntemi ile En Uygun Ağır Ticari Araç Seçimi

Çalışmanın uygulama kısmında birbirlerine pazarda rakip olan ve firmaların en çok satan 8 farklı modeli ÇKKV tekniği olan COPRAS-G yöntemi basamakları takip edilerek, Excel programı yardımı ile en uygun ağır ticari araç seçimi yapılmıştır. Literatürde araç seçimi ile ilgili yapılan çalışmalarda belirlenen 5 ana 35 alt kritere ek uzman görüşlerinden ve araçların mühendislik verilerinden yararlanılarak seçim matrisi oluşturulmuş daha sonra bu matristen ağır ticari araç seçiminde kullanılmayacak olan 19 adet alt kriter uygulama matrisinden silinmiştir. Geride kalan 16 adet alt kriter ile bir uygulama matrisi oluşturularak COPRAS-G yöntem basamakları takip edilmiştir.

Tablo 4. Ağır Ticari Araç Seçimine İlişkin Dikkate Alınan Kriterlerin Veri Kaynağı

	Veriler	Verilerin Kaynağı	Birimler
EKONOMİKLİK			
Aracın 0 Km Fiyatı	Aralıklı	Aracın Bayi Fiyat Listesi	Euro €
Aracın İkinci El Fiyatı	Aralıklı	İnternetteki İlan Siteleri	Türk Lirası ₺
Periyodik Bakım Masrafı	Aralıklı	Yetkili Servis Fiyatları	Türk Lirası ₺
Yakıt Tüketimi	Aralıklı	Uzman Görüşleri	Litre (lt)
PERFORMANS			
Motor Gücü	Tam Sayı	Aracın Üstyapı Broşürü	HP (Beygir.Gücü)
Maks.Tork Kuvveti	Tam Sayı	Aracın Üstyapı Broşürü	Newton-Metre
Aracın Maks.Tork Devir Aralığı	Aralıklı Sayı	Aracın Üstyapı Broşürü	Metre
Motor Hacmi	Tam Sayı	Aracın Üstyapı Broşürü	Litre (lt)
Tasarımsal Yük Taşıma Kapasitesi	Tam Sayı	Aracın Üstyapı Broşürü	Ton
DONANIM			
Aracın Net Ağırlığı	Tam Sayı	Aracın Üstyapı Broşürü	Kilogram(kg)
Üre (Ad Blue) Tankı Kapasitesi	Tam Sayı	Aracın Üstyapı Broşürü	Litre (lt)
Yakıt Tank Kapasitesi	Tam Sayı	Aracın Üstyapı Broşürü	Litre (lt)
SATIŞ SONRASI HİZMETLER			
Aracın Garanti Süresi	Tam Sayı	Aracın Üstyapı Broşürü	Yıl
Periyodik Bakım Sıklığı	Tam Sayı	Uzman Görüşleri	Kilometre (km)
Yetkili Servis Sayısı	Tam Sayı	Uzman Görüşleri	Adet
İMAJ PRESTİJ			
Markanın Piyasa payı (2015 yılı)	Tam Sayı	Ticari Araç İthalatçıları Derneği -TAİD	Yüzde (%)

Uygulama matrisine firmaların Mercedes Actros 1844LS, Man TGS18.440, Volvo FH460, Iveco 440S46, Daf XF105.460, Scania R-440, Ford 1846T, Renault T460 en çok satılan ve birbirine pazarda rakip olan modelleri seçilmiştir.

Tablo 5. En Çok Satılan Ve Birbirine Pazarda Rakip Olan Modellerin Verileri

	Mercedes 1844LS	Man TGS18.440	Volvo FH460	Iveco440546	Daf XF105.460	ScaniaR-440	Ford 1846 T	Renault T 460
EKONOMİKLİK								
Aracın Sıfır Km Fiyatı	97.000-104.000€	85.000-95.000€	109.000-145.000€	90.000-100.000€ 160.000-	100.000-110.000€ 135.000-	92.000-100.000€ 200.000-	85.500-88.800€ 130.000-	88.000-98.000€
Aracın İkinci El Fiyatı Yedek Parça Bakım	150.000-290.000TL	170.000-270.000TL	160.000-330.000TL	205.000TL	242.000TL	280.000TL	190.000TL	125.000-260.000TL
Masrafı	1000-2300TL	1200TL-1300 TL	1200TL-1500TL	1300TL-1400TL	1300TL-1800TL	1300TL-1400TL	1400TL-1550TL	1000TL-1500TL
Yakıt Tüketimi	100km/27-35 lt	100km/27-30lt	100km/26-31lt	100km/28-30lt	100km/28-32lt	100km/27-29lt	100km/27-31lt	100km/24-26lt
PERFORMANS								
Motor Gücü	320kW/435 HP	324kW/440 HP	338kW/460 HP	338kW/460 HP	340kW/462 HP	324kW/440 HP	338kW/460 HP	338kW/460 HP
Max. Tork Kuvveti	2100 Nm	2100 Nm	2300 Nm	2100 Nm	2000 Nm	2300 Nm	2100 Nm	2200 Nm
Aracın Max. Tork Devir Aralığı	1080-1800 d	1000-1400 d	900-1400 d	1050-1550 d	1000-1410 d	1000-1300 d	1050-1550 d	1000-1400 d
Motor Hacmi	11,946 lt	12,4 lt	12,8 lt	10,308lt	12,9 lt	13 lt	10,3 lt	10,8 lt
Aracın Yük Taşıma Kapasitesi	27 ton	28 ton	26 ton	28 ton	27 ton	28 ton	26 ton	27 ton
DONANIM								
Aracın Net Ağırlığı Üre (Ad Blue Tank)	8020 kg	7015 kg	7500 kg	7523 kg	7752 kg	7715 kg	7602 kg	7127 kg
Kapasitesi	95lt	60lt	65lt	55lt	50lt	60lt	80lt	64lt
Yakıt Tank Kapasitesi	450lt	400lt	820lt	600lt	560lt	600lt	650lt	650lt
SATIŞ SONRASI HİZMETLER								
Aracın Garanti Süresi	1 yıl	3 yıl	2 yıl	3 yıl	1 yıl	1 yıl	2 yıl	2 yıl
Periyodik Bakım Sıklığı	45.000km/1 kere	40.000km/1 kere	50.000km/1 kere	50.000km/1 kere	50.000km/1 kere	50.000km/1 kere	60.000km/1 kere	40.000km/1 kere
Yetkili Servis Ağının Genişliği	80 adet	31 adet	21 adet	23 adet	52 adet	23 adet	25 adet	27 adet
İMAJ PRESTİJİ								
Markanın Piyasa Payı (2015 yılı)	%53,21	%7,14	%2,38	%4,40	%0,82	%13,85	%12,86	%5,29

Tablo 5’de belirtilen alt kriter değerleri uzman görüşleri, araç üst yapı talimat broşürleri ve istatistiki bilgiler ışığında derlenerek bir karar verme matrisine dönüştürülmüştür.

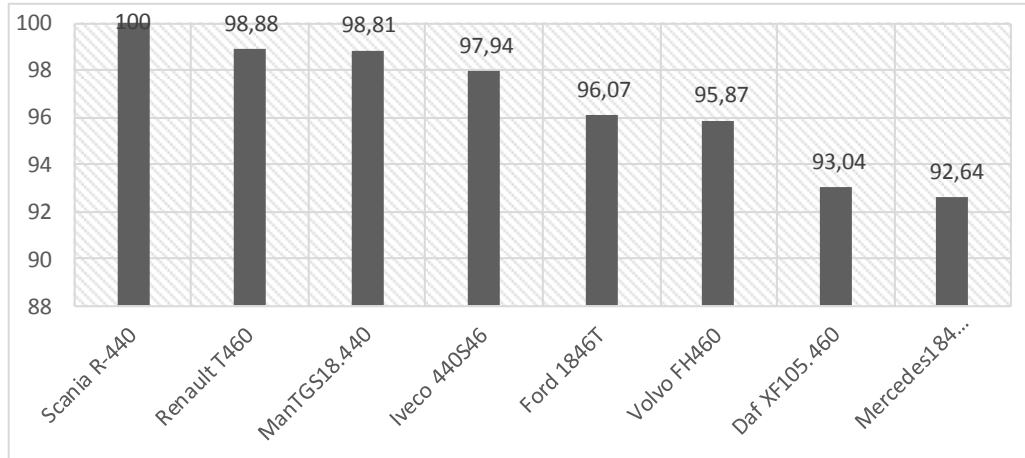
Karar verme matrisi oluşturulduktan sonra kriterler eşit ağırlıklı olarak kabul edilip ağırlıklı normalize değerler matrisi $\otimes \hat{X}$ hesaplanmıştır. Ardından daha büyük değerlerin daha çok tercih edildiği ölçütlerin toplamları olan P_j ve daha küçük değerlerin daha çok tercih edildiği ölçütlerin toplamı olan R_j değerleri denklem (18)-(19) yardımıyla hesaplanarak her bir alternatifin göreceli önem değeri olan Q_j değerleri denklem (21) vasıtasıyla elde edilmiştir. Sonuç olarak her bir alternatifin fayda derecesi N_j denklem (23) yardımı ile bulunur. Buna göre;

Tablo 6. Alternatiflerin göreceli önem değeri

MODELLER	R_i	P_i	Q_i	N_i
Mercedes 1844LS	0,7874	1,7799	83,11	92,63
Man TGS18.440	0,7324	1,2043	88,65	98,81
Volvo FH460	0,755	1,1843	86,01	95,86
Iveco 440s46	0,7384	1,142	87,87	97,94
Daf XF105.460	0,778	1,1498	83,47	93,03
Scania R-440	0,7234	1,1905	89,72	100
Ford 1846 T	0,7536	1,206	86,19	96,07
Renault T460	0,7314	1,1426	88,71	98,87

Elde edilen bulgulara göre, denklem (23) yardımıyla her bir alternatifin performans indeksi hesaplanıp, en iyi alternatifin sıralanması Şekil 5’de gösterilmiştir.

Şekil 4. Her Bir Çekici Alternatifinin Performans İndeksleri

Elde edilen sonuçlara göre baz alınan kriterler bakımından en iyi alternatifin *Scania R-440* modeli ve en kötü alternatifin de *Mercedes 1844LS* modeli olduğu gözlemlenmiştir. Buna karşın çekici araç satış payında %53 oranla birinci sırada olan *Mercedes* ve %14 ile ikinci sırada olan *Scania* markaları mercek altına alındığında esasen *Mercedes* satışının bu denli yüksek olmasının nedeninin marka bilinirliği ve alışkanlığa bağlı olduğu düşünülmektedir. *Scania* markasının ise analizdeki gibi modellerinin alıcılar için iyi bir alternatif olduğu gerekçesiyle ikinci en büyük satış rakamına sahip olduğu anlaşılmaktadır.

4. SONUÇLAR

Ulaştırma hizmet sektöründe faaliyet gösteren lojistik firmalar rekabet ortamının çok hızlı büyüdüğü günümüzde ayakta kalabilmek ve rakipleri ile yarışabilmek için araç filolarını çok iyi oluşturmak zorundadır. Bu nedenle de birçok çelişen kriterlere göre farklı alternatiflerden en iyi seçimi yapmaya yönelenlerdir. Bu bağlamda çelişen birtakım kriterlere göre en iyi seçimi yapan teknikler olan “Çok Kriterli Karar Teknikleri” ön plana çıkmaktadır. Ancak bu süreçte karar mekanizmaları karar alırken her zaman net bir bilgiye sahip olamayabilir. Yani alternatiflerin parametrelerinin kesin olmaması ve herhangi bir dağılıma uymaması nedeniyle bu veriler aralık olarak ifade edilebilir. Böyle bir durumun üstesinden gelmek amacıyla da bu çalışmada gri sayıların hesaplamada kullanıldığı COPRAS-G metodu ele alınmış bu doğrultuda çekici bakımından Türkiye’de en yüksek pazar payına sahip 8 firmanın öncü modelleri literatür taraması ve uzman görüşleri sonucunda ortaya çıkan kriterler doğrultusunda değerlendirilmiştir. Elde edilen bulgulara göre çekici araç satış payında %53 oranla açık ara birinci sırada olan *Mercedes* markasının *Mercedes 1844LS* modeli sıralamada en kötü olarak çıkmıştır. Diğer alternatifler içerisinde sıralamada kötü çıkmasına rağmen bu denli tercih edilmesinin marka bilinirliği ve alışkanlığa bağlı olduğu düşünülmektedir.

Bununla birlikte *Scania R-440* markasının ise çekici araç bakımından ikinci en büyük satış rakamına sahip olduğu gözlemlenmektedir. Burada, marka bilinirliğinden ziyade mevcut analizdeki gibi alıcılar için iyi bir alternatif olduğundan dolayı böyle bir paya sahip olduğu düşünülebilir. Ancak, satış hacmi olarak 1. sırada olan bir alternatifin COPRAS-G modeline göre sonuncu sırada olması, COPRAS-G'nin eksikliği değil model içerisine başka karar vericilerin görüşlerine göre dahil edilebilecek bazı değerlendirme ölçütlerinin bulunmaması veya mevcut modeldeki ölçüt ağırlıklarının eşit olduğu varsayımı ile açıklanabilir.

5. KAYNAKÇA

- AGHDAIE, M. H., ZOLFANI, S. H. ve ZAVADSKAS, E. K. 2012. Prioritizing Constructing Projects of Municipalities Based on AHP and COPRAS-G: A Case Study about Footbridges in Iran. *The Baltic Journal of Road and Bridge Engineering*, 7, 145-153.
- AGHDAIE, M. H., ZOLFANI, S. H. ve ZAVADSKAS, E. K. 2013. Market Segment Evaluation and Selection Based on Application of Fuzzy AHP and COPRAS-G Methods. *Journal of Business Economics and Management* 14, 213-233.
- AYDIN, S. ve KAHRAMAN, C. 2014. Vehicle selection for public transportation using an integrated multi criteria decision making approach: A case of Ankara. *Journal of Intelligent & Fuzzy Systems*, 26, 2467-2481.
- BALLI, S., KARASULU, B. ve KORUKOĞLU, S. 2007. En uygun otomobil seçimi problemi için bir bulanık PROMETHEE yöntemi uygulaması. *DE Üİİ BF Dergisi*, 22, 139-147.
- BARYSIENĖ, J. 2012. A Multi-criteria Evaluation of Container Terminal Technologies Applying the COPRAS-G Method *Transport*, 27, 364-372.
- BOWERSOX, D., CLOSS, D. ve COOPER, B. 2012. *Supply Chain Logistics Management*, McGraw-Hill Education.
- BYUN, D.-H. 2001. The AHP approach for selecting an automobile purchase model. *Information & Management*, 38, 289-297.
- ECER, F. 2014. A hybrid banking websites quality evaluation model using AHP and COPRAS-G: a Turkey case. *Technological and Economic Development of Economy*, 20, 758-782.

- GÜMÜŞ, S. 2014. Lojistik Sektörünün Türk Ekonomisine Katkıları ve Bir Araştırma- Contributions Of Logistics Industry to The Turkish Economy and a Research. *Business & Management Studies: An International Journal*, 1, 302-324.
- GÜNGÖR, İ. ve İŞLER, D. B. 2012. Analitik hiyerarşi yaklaşımı ile otomobil seçimi. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 1, 21-33.
- KABAK, M. ve UYAR, Ö. O. 2013. Lojistik Sektöründe Ağır Ticari Araç Seçimi Problemine Çok Ölçütlü Bir Yaklaşım. *Gazi Üniversitesi Mühendislik-Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 28.
- LIN, Y., CHEN, M.-Y. ve LIU, S. 2004. Theory of grey systems: capturing uncertainties of grey information. *Kybernetes*, 33, 196-218.
- LIU, J. J., TAMOŠAITIENĖ, J., ZAVADSKAS, E. K. ve TZENG, G.-H. 2016. New hybrid COPRAS-G MADM Model for improving and selecting suppliers in green supply chain management. *International Journal of Production Research*, 54, 114-134.
- ÖMÜRBEK, N., KARAATLI, M., EREN, H. ve ŞANLI, B. 2014. AHP Temelli Promethee Sıralama Yöntemi İle Hafif Ticari Araç Seçimi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 19.
- ÖZDAĞOĞLU, A. 2013a. Çok ölçütlü karar verme modellerinde normalizasyon tekniklerinin sonuçlara etkisi: COPRAS örneği. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 8.
- ÖZDAĞOĞLU, A. 2013b. İmalat işletmeleri için eksantrik pres alternatiflerinin COPRAS yöntemi ile karşılaştırılması. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4.
- SOBA, M. 2012. PROMETHEE Yöntemi Kullanarak En Uygun Panelvan Otomobil Seçimi ve Bir Uygulama. *Journal of Yasar University*, 28, 4708-4721.
- ŞENGÜL, Ü., EREN, M. ve SHIRAZ, S. E. 2012. BULANIK AHP İLE BELEDİYELERİN TOPLU TAŞIMA ARAÇ SEÇİMİ. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 143-165.
- TERZI, Ü., HACALOĞLU, S. E. ve ALADAĞ, Z. 2006. Otomobil satın alma problemi için bir karar destek modeli.
- YOUSEFI, A. ve HADI-VENCHEH, A. 2010. An integrated group decision making model and its evaluation by DEA for automobile industry. *Expert Systems with Applications*, 37, 8543-8556.

- ZAVADSKAS, E. ve KAKLAUSKAS, A. 1996. Pastatų sistemotechninis įvertinimas [eng. Systemic-technical assessment of buildings]. *Vilnius: Technika*.
- ZAVADSKAS, E., KAKLAUSKAS, A. ve SARKA, V. 1994. The new method of multicriteria complex proportional assessment of projects. *Technological and Economic Development of Economy*, 1, 131-139.
- ZAVADSKAS, E. K., KAKLAUSKAS, A., TURSKIS, Z. ve TAMOSAITIENE, J. Contractor selection multi-attribute model applynig COPRAS method with grey interval numbers. 20th International Conference/Euro Mini Conference on Continuous Optimization and Knowledge-Based Technologies (EurOPT 2008), 2008a. 241-247.
- ZAVADSKAS, E. K., TURSKIS, Z., TAMOŠAITIENE, J. ve MARINA, V. 2008b. Multicriteria selection of project managers by applying grey criteria. *Technological and Economic Development of Economy*, 14, 462-477.
- ZOLFANI, S. H., REZAEINIYA, N., AGHDAIE, M. H. ve ZAVADSKAS, E. K. 2012. Quality control manager selection based on AHP-COPRAS-G methods: a case in Iran. *Economic Research-Ekonomska Istraživanja*, 25, 72-86.
- ZORLU, F. 2008. Türkiye Lojistik Coğrafyası. *Bu Dönem, Plana Karşı Tavırların Ağırlık Kazandığı Bir Dönemdir Söyleşi: Nevzat Can, Binali Tercan*.

Avrupa Parlamentosu'nun 1915 Olaylarının 100. Yılı Sebebiyle Almış Olduğu Kararın Hukuki Açıdan Değerlendirilmesi

DOI NO: 10.5578/jss.57261

İslam Safa KAYA*
Ali CENGİZ**

Geliş Tarihi: 29.06.2016

Kabul Tarihi: 02.06.2017

Özet

Temelleri 1952 yılında atılan Avrupa Birliği'nin danışma organı olarak öngörülen Avrupa Parlamentosu, zaman içerisinde görev ve yetkilerinin artırılması suretiyle, günümüzde Avrupa Birliği'nin yasama, danışma ve denetim organlarından biri haline gelmiştir. Aynı zamanda Avrupa Birliği vatandaşlarının siyasi temsil organı olarak da faaliyet gösteren Parlamento, hukuki bağlayıcılığı bulunmayan siyasi kararlar da alabilmektedir. Parlamento son olarak 15 Nisan 2015 tarihinde almış olduğu bu tür bir kararda Türkiye'yi soykırım suçu işlemekle itham etmiş, bu bağlamda bazı görüş ve tavsiyelerde bulunmuştur. Bu karar her ne kadar hukuki bağlayıcılıktan yoksun ve uluslararası hukuka aykırı olsa da siyasi bir takım sonuçlara sebep olmuş ve olacaktır. Nitekim Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne tam üyeliği için Avrupa Parlamentosu'nun da onayı gerekmektedir.

Çalışmanın amacı, Avrupa Parlamentosu'nun almış olduğu bu kararın hukukiliğini tartışmaktır. Bu amaç doğrultusunda, öncelikle Avrupa Parlamentosu'nun 1915 olaylarına ilişkin 15 Nisan 2015 tarihli kararından önce almış olduğu benzer kararlara değinilecek, ardından karar, hukuki ve siyasi açıdan değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: *Avrupa Birliği, Parlamento, 1915, Soykırım.*

Legal Review of the Decision That Has Been Taken By the European Parliament For 100th Anniversary of the 1915 Events

Abstract

The European Parliament that envisaged as an advisory organ of the European Union whose foundations were laid in 1952 has been granted more powers in course of time and became one of the legislative, advisory and supervisory organs today. At the same time Parliament which is operating as a politically representative organ of the European Union citizens, can take political decisions which are not legally binding. Parliament last accused Turkey of

* Kırıkkale Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, Kamu Hukuku Bölümü,
islamsafakaya_6@hotmail.com

** Kırıkkale Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, Kamu Hukuku Bölümü, alicengiz@kku.edu.tr

committing genocide in such a decision on April 15, 2015 and in this regard it has made some observations and recommendations. Although this decision is not legally binding and it is contrary to international law, it caused to a number of political consequences and it will continue. Because the European Parliament's approval is necessary for Turkey in order to be a member of European Union.

The purpose of the work is to discuss the lawfulness of this decision taken by the European Parliament. In accordance with this purpose, similar decisions concerning the events of 1915 that the European Parliament had received before its decision of 15 April 2015 will be analyzed firstly. Afterwards the decision will be analyzed from the legal and political point of view.

Keywords: *European Union, Parliament, 1915, Genocide.*

Giriş

Avrupa Parlamentosu 15 Nisan 2015 tarihinde Ermeni soykırımı iddialarına ilişkin tespit, tavsiye ve görüşlerden oluşan bir karar tasarısını oy çokluğu ile kabul etmiştir. Bu karar Avrupa Parlamentosu'nun Avrupa Birliği mevzuatından kaynaklanan yasama, danışma ve onay görev ve yetkileri ile doğrudan ilgili olmadığı gibi, sözde Ermeni soykırımına ilişkin bir tespit içermesi nedeniyle uluslararası hukuk açısından yetki aşımı olarak değerlendirilebilir. Zira Avrupa Parlamentosu yargı hukukunu ilgilendiren böyle bir tespit yapma yetkisine sahip değildir. Bu karar, sözde Ermeni soykırımıyla ilgili olarak AP'nin aldığı tek karar da değildir. Avrupa Parlamentosu 1987 yılında da sözde Ermeni soykırımına ilişkin benzer bir karar kabul etmiştir. Ancak Avrupa Birliği Adalet Divanı, 1987 tarihli bu kararla ilgili olarak kendisine yapılan bir başvuruda, kararın hukuki bağlayıcılığı olmayan siyasi bir metin olduğunu belirtmiştir. AP'nin 15 Nisan 2015 tarihli kararıyla ilgili olarak Adalet Divanı'nın herhangi bir kararı ve değerlendirmesi henüz bulunmamasına rağmen Avrupa Parlamentosu'nun vermiş olduğu her iki kararın benzerliği karşısında ve Avrupa Birliği mevzuatı çerçevesinde, 15 Nisan 2015 tarihli kararın da hukuki bağlayıcılıktan yoksun olduğu açıktır. Ancak Avrupa Parlamentosu'nun bu kararı hukuki bağlayıcılıktan yoksun olsa da, bu karara bağlı olarak hukuki ve siyasi etkiler ortaya çıkabilecektir. Bu nedenle söz konusu karar ülkemizde hem siyasi hem de hukuki çevrelerce tepkiyle karşılanmıştır. Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti tarafından bu karar tasarısının uluslararası hukuka aykırı olduğu ve yok hükmünde kabul edildiği belirtilerek Avrupa Parlamentosu'nun yetki aşımında bulunduğu ifade edilmiştir.

Çalışmada Avrupa Parlamentosu'nun 15 Nisan 2015 tarihinde kabul etmiş olduğu sözde Ermeni soykırımı karar tasarısı, hem Avrupa Birliği hukuku hem de uluslararası hukuk açısından değerlendirilmeye çalışılacaktır. Bu değerlendirme yapılırken AP'nin yapısı ortaya konulmuş

ve konuya ilişkin aldığı kararlar belirlenmiştir. Buna karşın Türkiye'nin karar öncesi ve sonrasındaki tutumu açıklanarak bir analiz yapılmış ve tüm bu hususlar doğrultusunda kararın uluslararası hukuka uygunluğu tartışılmıştır. Ayrıca AB'nin karara ilişkin hukuki sorumluluğu da ifade edilmeye çalışılmıştır. Çalışmada siyasi yorumlardan kaçınılmış ve salt hukuki perspektiften inceleme yapılmıştır.

Çalışmanın amacı, Avrupa Parlamentosu'nun almış olduğu bu kararın hukukiliğini tartışmaktır. Bu amaç doğrultusunda, öncelikle Avrupa Parlamentosu'nun 1915 olaylarına ilişkin 15 Nisan 2015 tarihli kararından önce almış olduğu benzer kararlara değinilecek, ardından karar, hukuki ve siyasi açıdan değerlendirilecektir.

1. Avrupa Parlamentosu'nun 1915 Olaylarına İlişkin 15 Nisan 2015 Tarihli Kararından Önce Almış Olduğu Benzer Kararlar

Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne tam üyelik başvurusunda bulunduğu 1987 yılından günümüze kadar olan süreçte Avrupa Parlamentosu tarafından alınan bazı kararlarda, sözde Ermeni soykırımı sorununa değinilmiştir. Bunun en önemli sebebi olarak Ermeni lobilerinin hem AB organları hem de AB üyesi ülkelerin ulusal parlamentoları nezdinde yaptıkları girişimler ve oluşturdukları baskı gösterilebilir (Özdal, 2014: 3). Yoğun lobi faaliyetlerinin bir sonucu olarak Avrupa Parlamentosu 1915 olayları ile ilgili ilk önemli kararını Ermeni lobilerinin baskısıyla hazırlanan önerge ve raporlar sonucu 18 Temmuz 1987 tarihinde almıştır.¹ Az sayıda parlamenter tarafından baskı ve tehditler altında oylanan (Kasım, 2014: 2) bu kararda 1915 olayları "soykırım" olarak ifade edilirken 1915 olaylarının Osmanlı İmparatorluğu döneminde gerçekleşmesi sebebiyle Türkiye Devletinin sorumlu tutulamayacağı da belirtilmiştir. Kararda "soykırım" ifadesinin yer alması sebebiyle bu karar Ermeniler tarafından önemli bir başarı olarak kabul edilmiştir. Bu karara dayanılarak 2003 yılında iki Fransız vatandaşı, sözde Ermeni soykırımını reddeden Türkiye'ye, AB tarafından adaylık statüsü verilmesi sebebiyle Avrupa Parlamentosu, Bakanlar Konseyi ve Komisyon'a karşı Avrupa Toplulukları İlk Derece Mahkemesi'nde tazminat davası açmıştır. Bu dava, sözde Ermeni soykırımı iddialarının kabulü ya da reddine ilişkin değil, Birlik kurumlarının akit dışı sorumluluğunun tespitine ilişkindir. Davacılar, 1987 yılında Parlamento tarafından alınan ve Ermenilere karşı Türkiye'nin soykırım suçu işlediğini iddia eden karara aykırı olarak Türkiye'ye adaylık statüsü verildiğini ve bunun sonucunda Ermenilerin zarar gördüğünü iddia etmişlerdir. Mahkeme 17 Aralık 2003

¹ Avrupa Parlamentosu, http://www.europarl.europa.eu/intcoop/euro/pcc/aag/pcc_meeting/resolutions/1987_07_20.pdf

tarhli kararında,² 1987 tarihli Avrupa Parlamentosu kararlarının hukuki değil siyasi bir metin olduğunu ve dolayısıyla hukuki bir bağlayıcılığı bulunmadığını belirterek tazminat talebi içeren bu davayı reddetmiştir. (Reçber, 2005: 198-209) Böylece sözde Ermeni soykırımına ilişkin olarak Türkiye'nin de lehine kullanabileceği bir karar ortaya çıkmıştır (Yalçınkaya, 2014: 7-8). AP, 1987 tarihli bu kararının dışında 2000 yılında da benzer bir karar almıştır. AP'nin bu kararında da Türkiye'nin sözde Ermeni soykırımını kabul etmesi gerekliliği tekrar ifade edilmiştir (Koç, 2001: 19-20). Yine AP 28 Ekim 2005 tarihinde aldığı kararda,³ bu sorunun zmnn Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne üyeliğinin bir ön şartı olduğunu açıkça ifade etmiştir. Daha sonra bu tutumunu biraz değiştiren Parlamento, 2006 yılından itibaren daha ılımlı bir politika izlemiş, Ermenistan ve Türkiye arasında dostluk ilişkileri kurulması çağrısında bulunarak iki ülke arasındaki tartışmalı geçmişin uzlaşma ile üzülmesi gerektiğini belirtmiştir (Dixon, 2010: 474-475). Avrupa Parlamentosu'nun bu uzlaşmacı yaklaşımı sonrası 2007 yılında İsviçre'nin arabuluculuğunda yeni bir dönem başlamış ve bu süreç Türkiye ile Ermenistan arasında 10 Ekim 2009 tarihinde "Diplomatik İlişkilerin Tesisi Protokolü" ile "İkili İlişkilerin Geliştirilmesi Protokolü"nn imzalanması ile yeni bir aşamaya girmiştir. Ancak bu protokoller, Ermenistan i hukukundaki denetim ve onaylama süreci sonrasında yürürlüğe girememiş ve Cumhurbaşkanı Serj Sarkisyan, 22 Nisan 2010 tarihinde yaptığı televizyon konuşması ile Protokollerin onay sürecinin dondurulduğunu açıklamıştır (T.C. Dışışleri Bakanlığı, 2015). Bu dönemin ardından Türkiye ve Ermenistan arasındaki uzlaşma arayışları, yerini başta Fransa olmak üzere bazı Avrupalı lkelerin Türkiye'ye karşı sözde Ermeni Soykırımını kabul et dayatmasına bırakmış ve Avrupa Parlamentosu 15 Nisan 2015 tarihinde aldığı kararla Türkiye'ye sözde Ermeni soykırımını kabul etme çağrısında bulunmuştur. Bu sürecin Türkiye'yi, Avrupa Birliği yeliği ile sözde Ermeni soykırımını reddetme arasında bir seçim yapma noktasına getirebileceği de değerlendirilmektedir (Souleimanov ve Ehrmann, 2014: 33). Nitekim AP'nin Türkiye raportörü Kati Piri tarafından hazırlanan ve 14 Nisan 2016 tarihinde AP tarafından kabul edilen ilerleme raporunda, AP'nin 15 Nisan 2015 tarihli kararına atıfta bulunularak sözde Ermeni soykırımını ifadeleri tekrarlanmış ve Türkiye'ye yapılan zm çağrıları yinelenmiştir. Bunun zerine T.C. Avrupa Birliği Bakanı Volkan Bozkır raporun yok hükmünde olduğu ve Türkiye tarafından iade edileceğini açıklamıştır (BBC, 2016).

² Avrupa Birliği Adalet Divanı, www.curia.europa.eu/juris/liste.jsf?language=en&num=T-346/03, 29.06.2015

³ www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?type=TA&language=EN&reference=P6-TA-2005-0350, 24.06.2015.

AP'nin 1987 yılından bugüne kadar sözde Ermeni soykırımına ilişkin almış olduğu kararlar ve sergilemiş olduğu tutum, bir yandan Türk kamuoyunda AB'ye üyeliğe verilen desteğin giderek azalmasına sebep olurken (Karluk, 2014: 399), diğer yandan bazı çevrelerce AB'nin Türkiye ve Ermenistan arasındaki sorunlara yaklaşımının, Türkiye'nin tam üyeliğinin engellenmesi amacıyla yönelik politik bir tutum olarak değerlendirilmiştir (Hollander, 2014: 5).

2. Avrupa Parlamentosu'nun 15 Nisan 2015 Tarihli Kararının Değerlendirilmesi

2.1. Kararın Hukuki Olarak Değerlendirilmesi

Avrupa Parlamentosu'nun 15 Nisan 2015 tarihinde almış olduğu sözde Ermeni soykırımına ilişkin kararın⁴ temelinde, Avrupa Birliği Dışişleri Komitesi'nin 20 Şubat 2015 tarihinde hazırladığı ve Avrupa Parlamentosu tarafından 12 Mart 2015 tarihinde kabul edilen “*Avrupa Birliği'nin İnsan Hakları ve Demokrasi Konusundaki Politikası*” başlıklı raporun 77. maddesi yer almaktadır. Bu maddeye göre “Ermeni soykırımının 100. yılı sebebiyle Avrupa Birliği üyesi tüm ülkeler, Ermeni soykırımını kabul etmeye ve diğer ülkeleri de kabule teşvik etmeye” çağrılmaktadır.⁵

AB Dışişleri Komitesinin hazırlamış olduğu bu rapora ve çağrıya cevaben, Avrupa Parlamentosu'nun 15 Nisan 2015 tarihinde aldığı sözde Ermeni soykırımına ilişkin karar ve bu karara ilişkin bilgiler incelendiğinde, bu kararın “Güncel Konulara Çözümler” (*Resolutions on topical subjects*) başlığı altında ve “Beyan Kararı” (*Resolution on statements*) şeklinde alındığı görülmektedir. Kararın yasal dayanağı olarak Avrupa Parlamentosu İç Tüzüğü'nün 123. maddesinin 2. paragrafı gösterilmektedir. İlgili madde şu şekildedir:

“Kendi gündemine tartışmalı bir konu aldığı anda, Parlamento tartışmanın çözümünün olup olmadığına karar verir. Aynı oturumda veya sonraki oturumda aynı konuda bir rapor planlanmışsa, Başkan olağanüstü nedenlerde aksini önermedikçe bu konu görüşülmeyecektir.

Parlamento bir konuyu tartışmaya açmak için bir komite, bir siyasi grup ya da en az 40 üyeye ihtiyaç duyar.”

Maddenin ikinci paragrafının son cümlesinde de belirtildiği gibi, Sözde Ermeni soykırımı karar tasarısı, Avrupa Birliği Dışişleri Komitesi'nin girişimi ve raporu doğrultusunda Avrupa Parlamentosu gündemine

⁴ Avrupa Parlamentosu, [www.europarl.europa.eu/oeil/popups/ficheprocedure.do?lang=en&reference=2015/2590\(RSP\)](http://www.europarl.europa.eu/oeil/popups/ficheprocedure.do?lang=en&reference=2015/2590(RSP)), 20.06.2015.

⁵ Avrupa Parlamentosu, www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?type=REPORT&mode=XML&reference=A8-2015-0023&language=EN#title1, 21.06.2015.

alınmıştır. Bunun yanı sıra Parlamento'nun en büyük siyasi grubu olan Avrupa Halkları Partisi Grubu'nun da (EPP) içerisinde yer aldığı bir Avrupa Birliği-Ermenistan dostluk grubu bulunmaktadır. Bu nedenle karar tasarısının gündeme alınmasında EPP'nin de rolü olduğu söylenilebilir. Bu konu, kararı siyasi olarak değerlendireceğimiz bir sonraki başlıkta ele alınacaktır.

Sözde Ermeni soykırımının 100. yılı sebebiyle Avrupa Parlamentosu'nda 13 Nisan 2015 tarihinde başlayan ve 2 gün süren tartışmalı oturumlardan sonra nihai karar metni,⁶ Parlamento tarafından 15 Nisan 2015 tarihinde oyçokluğu ile kabul edilmiştir. Karar metni özetle şu ifadeleri içermektedir:

- “Osmanlı İmparatorluğu'nda 1.5 milyon Ermeni'nin “soykırım” sebebiyle hayatını kaybettiği” ifade edilmiş;
- “Türkiye, arşivlerini açarak geçmişle yüzleşmeli ve “Ermeni soykırımını” tanımaya yönelik çabalarını sürdürerek Ermenistan ile gerçek dostluk yolunu açmalı” tavsiyesinde bulunulmuş;
- “Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ve Başbakan Ahmet Davutoğlu'nun taziye içeren ve Osmanlı Ermenilerine yönelik zulümleri tanıyan açıklamalarının Avrupa Parlamentosu tarafından olumlu karşılandığı belirtilmiş;
- “Türkiye ve Ermenistan halklarını yakınlaştıracak bir gündem belirlenmesi ve işbirliği sağlanması için gerekli adımların atılması” tavsiye edilmiş;
- “Türkiye'nin kültürel mirasın korunmasına ilişkin yasal yükümlülüklerine saygı göstermesi; geçen yüzyılda yıkılan ya da harabeye dönen kültürel mirasın envanterinin çıkarılması istenmiş;
- “Türkiye ile Ermenistan arasındaki ilişkilerin normalleşmesine yönelik sivil toplum inisiyatiflerine destek verileceği” belirtilmiş;
- “Soykırımların ve insanlığa karşı suçların zamanında önlenmesinin ve etkili şekilde cezalandırılmasının uluslararası toplumun ve Avrupa Birliği'nin öncelik vermesi gereken konular” arasında yer aldığı ifade edilmiş;
- “Soykırımlar İçin Uluslararası Avrupa Anma Günü oluşturulması” önerilmiştir.

Karar metni incelendiğinde tespit ve tavsiyelerden oluştuğu görülmektedir. Ancak gerek tespitler gerekse tavsiyeler uluslararası hukuk

⁶ Avrupa Parlamentosu, www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?type=TA&language=EN&reference=P8-TA-2015-0094, 24.06.2015.

bakımından yanlış temellendirilmiştir. Her şeyden önce Avrupa Parlamentosu'nun bir ülkenin soykırım suçu işlediğini tespit etme görev ve yetkisi bulunmamaktadır. Parlamento, Avrupa Birliği'nin yasama, danışma ve onay kurumudur. Yargı yetkisi bulunmamaktadır.

Avrupa Birliği'nin yasama, danışma ve denetim organı olmasının yanı sıra Avrupa halklarının siyasi temsil organı da olan Parlamento'nun, bu yönüyle bazen siyasi kararlar aldığı görülmektedir. Bu nedenle Avrupa Parlamentosu'nun siyasi bir içeriğe sahip olan ve Parlamento'nun bu konudaki görüşünü yansıtan sözde Ermeni soykırımı kararı, bağlayıcılığı olmayan bir Parlamento Kararı (beyan kararı) olarak kabul edilebilir. Ancak bu karar her ne kadar siyasi bir içeriğe sahip olsa da, karar metninde Türkiye'den soykırım suçunu işlemiş bir ülke olarak bahsedilmesi ve bir yargı makamı gibi hareket edilmesi uluslararası hukuk bakımından kabul edilebilir değildir. Karar sonrası T.C. Dışişleri Bakanlığı da yaptığı resmi açıklamada,⁷Parlamento'yu sert bir dille eleştirmiş, kararın uluslararası hukuka aykırı ve siyasi bir karar olduğunu vurgulamıştır.

2.2. Kararın Siyasi Olarak Değerlendirilmesi

Avrupa Parlamentosu seçimlerinden sonra Parlamento içinde siyasi gruplar halinde bir yapılanma başlamaktadır. Şu an Avrupa Parlamentosu'nda 8 siyasi grup ve bağımsız üyeler bulunmaktadır.

Avrupa Parlamentosu, AB vatandaşlarının siyasi temsilini gerçekleştirdiği için birçok farklı kültürden ve düşünceden parlamentere sahiptir. Bu durum zaman zaman parlamenterlerin uzlaşması konusunda sıkıntılara yol açabilmektedir. Bu sebeple AP'deki siyasi gruplar önemli bir rol oynamaktadır. Parlamenterler bu sayede bazı yönlerden siyasi gruplar aracılığıyla ortak noktalarda buluşabilmekte ve çalışmalarını siyasi grupların çatısı altında sürdürmektedirler (Ana-Iuliana, 2014: 36, 174-175).

Avrupa Parlamentosu'ndaki siyasi gruplar 2016 Haziran ayı itibariyle sahip oldukları sandalye sayısına göre şu şekilde sıralanabilir (Avrupa Parlamentosu, 2015/3):

1. Avrupa Halkları Partisi Grubu (EPP) - 215
2. AP Sosyalist ve Demokratlar İlerici İttifakı Grubu (S&D) - 189
3. Avrupalı Muhafazakârlar ve Reformcular Grubu (ECR) - 73
4. Avrupa için Liberaller ve Demokratlar İttifakı Grubu (ALDE) - 70
5. Avrupa Birleşik Sol/ Kuzey Sol Konfederal Grubu (GUE/NGL) - 52

⁷ T.C. Dışişleri Bakanlığı, www.mfa.gov.tr/no_-117_-15-nisan-2015_-avrupa-parlamentosu_nun-1915-olaylari-olgili-olarak-kabul-ettigi-karar-hk_.tr.mfa, 29.06.2015.

- 6.Yeşiller/Avrupa Özgür İttifakı Grubu (Verts/ALE) - 50
- 7.Özgür Avrupa ve Doğrudan Demokrasi Grubu (EFDD) - 46
- 8.Avrupa Ulusları ve Özgürlük Grubu (ENF) - 38
- 9.Bağımsızlar (NI) – 16

Avrupa Parlamentosu, üye devlet vatandaşlarının demokratik menfaatlerini ve siyasi görüşlerini temsil eden bir organdır. Bundan dolayı, Parlamento'da üyeler ülkelerine göre değil, siyasi görüşlerine göre grup oluştururlar. Başka bir deyişle Parlamento üyeleri, ülkelerini değil, kendilerine oy veren Avrupa vatandaşlarının siyasi görüşlerini temsil etmektedirler (T.C. Avrupa Birliği Bakanlığı, 2015).

Başta Fransa olmak üzere Türkiye'nin AB üyeliğine karşı çıkan bazı ülkeler ve çıkar grupları bulunmaktadır. Özellikle Fransa 2012 yılında çıkardığı ve daha sonra Fransa Anayasa Konseyi tarafından Fransa Anayasası'na ve ifade özgürlüğüne aykırı bulunarak iptal edilen yasada sözde Ermeni soykırımının inkârını suç olarak düzenlemişti. Fransa'nın hukukla bağdaşmayan bu girişiminin arkasında, Fransa'nın Ermeni lobileri ile sıkı işbirliği içerisinde olması ve 1915 olaylarının Türkiye'nin AB üyeliğine engel olacağı düşüncesi bulunmaktadır. Türkiye'nin AB üyeliğine karşı olan diğer ülkeler de Fransa'nın başını çektiği bu soykırım propagandasına destek olarak Türkiye'nin AB üyeliğine siyasi hamlelerle engel olmaya çalışmaktadır (Souleimanov ve Ehrmann, 2014: 27).

Türkiye, bu yasanın çıkarılması sonrasında Paris Büyükelçisini Dışişleri Bakanlığı'na çağırarak, siyasi, ekonomik, askeri ve kültürel alanlardaki işbirliğinin dondurulması kararları vermiştir (Milliyet, 2011).

Aynı şekilde Almanya da 1915 olaylarını "soykırım" olarak niteleyen yasayı Haziran 2016'da kabul etmiştir. Bunun üzerine Türkiye, Alman Büyükelçisini Dışişleri Bakanlığı'na çağırarak ve bu kararın "*tarihi siyasileştirdiğini, geçmişin özgürce konuşulmasını engellediğini ve bir tabu haline getirilen Ermeni anlatısını tartışılmaz bir gerçek gibi dayatmaya çalıştığını*" ifade etmiştir (BBC, 2016).

Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne tam üyeliğinin kabulü için Avrupa Parlamentosu'nun da onayı gerekmektedir. Bu nedenle Avrupa Parlamentosu'nun 15 Nisan 2015 tarihinde almış olduğu beyan kararı, hukuki bağlayıcılıktan yoksun olsa da, siyasi olarak ele alındığında; karar metninde yer alan taleplerin Türkiye tarafından gerçekleştirilmesi tam üyeliğin gizli bir ön şartı olarak değerlendirilebilir. Nitekim AP, 2005 yılında bunu açıkça belirtmiş, ancak daha sonra Türkiye ve Ermenistan arasındaki sorunlara ilişkin daha ılımlı bir politika izleme yolunu seçmiştir.

Yukarıda isimlerini ve parlamenter sayılarını belirttiğimiz AP siyasi gruplarından EFFD ve EPP Türkiye'nin AB üyeliğine karşı çıkmaktadırlar.

S&D, ALDE, Verts/ALE ve GUE/NGL grupları ise Türkiye'nin AB üyeliğini desteklemektedirler (Akçadağ, 2009: 13). Parlamento'nun güncel siyasi durumunu değerlendirecek olursak, Türkiye'nin AB üyeliğine karşı olan EPP ve EFDD'nin toplam 261 sandalyeye, Türkiye'nin AB üyeliğine sıcak bakan S&D, ALDE, Verts/ALE ve GUE/NGL toplamı ise 361 sandalyeye sahip görünmektedir. Parlamento'nun bu yapısı incelendiğinde, Parlamento'nun Türkiye karşıtı genel bir tutum içinde olmadığı sonucuna ulaşılabilir. Ancak özellikli konularda lobilerin Parlamento faaliyetleri üzerinde etkili olduğu bilinmektedir. Aynı şekilde Parlamento içerisindeki siyasi parti grupları da kendi çıkarları doğrultusunda uygun lobilerle yakın ilişkiler kurmaktadır (Marshall, 2015: 315). Ayrıca Avrupa Parlamentosu'nun seçimleri 5 yılda bir yapıldığı ve Parlamentonun siyasi yapısının ve tutumunun her seçim döneminde değişebileceği düşünüldüğünde, Parlamento'nun 1915 olaylarıyla ilgili tutumunun değişme ihtimali zayıf da olsa bulunmaktadır.

Avrupa Birliği kurumlarının gelişim sürecine paralel bir şekilde lobiler ve lobicilik faaliyetleri de gelişmiş ve bunların Avrupa Birliği'nin karar mekanizmaları üzerindeki etkileri de artmıştır. Özellikle tavsiye niteliğindeki karar süreçlerinde lobi kuruluşları harekete geçerek parlamenterleri etki altına almaya çalışmaktadırlar (Esin, 1996: 135-141). AB-Ermenistan Dostluk Grubu, 2013 yılının Mayıs ayında Ermenistan Cumhurbaşkanı Serj Sarkisyan'ın da katıldığı bir toplantıda Avrupa Birliği ve Ermenistan arasında yakınlaşma sağlanması ve Ermenistan sorularının Parlamento gündemine alınması konusunda destek sözü vermiştir. Daha önce de belirttiğimiz gibi Parlamento'nun en büyük siyasi grubu olan EPP de bu dostluk grubu içerisinde yer almaktadır ve karar tasarısının Parlamento gündemine alınmasında öncü bir rol üstlenmiştir. Ancak parti gruplarında yer alan parlamenterlerin tek bir siyasi görüşe sahip olmadıklarını da belirtmek gerekir. Bir parti grubunun kendi toplantısında onayladığı bir metni parlamentoya taşıdığında, üyesi olan parlamenterlerden olumlu ve olumsuz oylar çıkabilmektedir.

Son olarak belirtmek gerekir ki, Avrupa Birliği'nin Dağlık Karabağ bölgesinde halen devam eden Ermeni işgaline sessiz kalması ve daha önemlisi Avrupa'nın göbeğinde Boşnaklar üzerinde uygulanan soykırım karşısında hareketsiz kalması, bu yapının içerisinde bulunduğu çelişkiyi ortaya koymaktadır. Zira aynı birlik, 100 yıl önce gerçekleşen ve delillendirilemeyen bir hadiseyi kolay şekilde soykırım olarak kabul edebilmekte, buna karşın bizzat şahit olduğu yakın tarih vakıalarına sessiz kalabilmektedir.

Parlamento'nun görüşü Avrupa Birliği'nin tümünü kapsamamaktadır. Kurumsal anlamda siyasi bir organ olan AB Konseyi ve yürütme organı diyebileceğimiz AB Komisyonu 1915 olaylarını soykırım

olarak değerlendirmemektedirler. Avrupa Birliği Adalet Divanı da benzer şekilde bugüne kadar 1915 olayları ile ilgili olarak verdiği kararlarda soykırım ifadesi kullanmamıştır. AB üyesi 28 ülkeden 11'i 1915 olaylarını soykırım olarak kabul ederken bunlardan 17'si henüz böyle bir kabul gerçekleştirmemiştir. Kaldı ki, tüm AB kurumları ve tüm AB üyesi devletler, hadiselerin soykırım olduğunu kabul etseler dahi bunun hukuki bir sonucu olamaz. Zira, sözü edilen mercilerin tamamı siyasi mercilerdir ve ancak bağımsız ve tarafsız bir yargılama sonucunda ortaya koyulabilecek böyle bir iddiayı kabul etmeleri, hukuk nezdinde bir anlam ifade etmeyecektir.

Sonuç

Avrupa Parlamentosu, Avrupa Birliği'nin yasama, danışma ve denetim organlarından biridir. Aynı zamanda Avrupa Birliği vatandaşlarının siyasi temsili de Avrupa Parlamentosu tarafından yerine getirilmektedir. Parlamento'nun 1915 olaylarının 100. yılı nedeniyle 15 Nisan 2015 tarihinde almış olduğu karar, tutum beyanı niteliğinde ve hukuki bağlayıcılığı olmayan bir metindir. İçerik olarak Türkiye'nin soykırım suçu işlediğini belirten ve bununla ilgili gerekli adımları atmasına yönelik tavsiyelerde bulunulan bu karar metni, uluslararası hukuk kurallarını yok saymaktadır. Türkiye'nin de taraf olduğu 1948 Soykırımının Önlenmesi ve Cezalandırılması Sözleşmesi'nin yürürlüğe girdiği tarih olan 12 Ocak 1951'den bugüne kadar Türkiye hakkında soykırım suçu ile ilgili olarak uluslararası yargı mercilerince yapılmış bir yargılama ve verilmiş bir karar yoktur. Avrupa Parlamentosu'nun böyle bir karar varmış gibi hareket ederek Türkiye'yi suçlu görmesi evrensel bir hukuk ilkesi olan masumiyet karinesine aykırıdır. Benzer şekilde Parlamento'nun bir yargı organı gibi hareket ederek karar metni içerisinde suç isnadı sayılabilecek ifadeler kullanması da uluslararası hukuka aykırıdır.

Parlamento'nun aldığı kararın milletlerarası örgütlerin sorumluluğu açısından da değerlendirilmesi gereklidir. Her ne kadar AB'nin uluslararası hukuk kişiliği konusunda birçok tartışma olsa da, ağırlıklı görüşün AB'nin bir uluslararası örgüt olarak kabul edilmesi gerektiği şeklinde olduğu ifade edilmelidir (Pazarıcı, 2005: 196). Bu kabulden hareketle bir AB organı olan Parlamento'nun aldığı kararlardan ötürü hukuki sorumluluğun da AB'ye ait olduğu açıktır. Türkiye'nin de bu sorumluluk çerçevesinde AB'den tazminat talep etmesinin mümkün olduğu ifade edilebilir. Ancak Türkiye, siyasi saiklerle bu yönetime başvurmamıştır.

Başta ABD ve Fransa olmak üzere dünyanın birçok ülkesinde ve özellikle Avrupa Birliği ülkelerinde yoğun lobi faaliyetlerinde bulunan Ermeni gruplar, AB organlarını siyasi çıkarları için baskı aracı olarak kullanmakta, Türkiye ve Ermenistan arasındaki sorunların, Türkiye'nin AB'ye üyeliğine kabulüne engel teşkil etmesini istemektedirler. Türkiye'nin AB üyeliğine sıcak bakmayan ülkeler ve siyasi gruplar ise bu durumu bir

fırsata çevirerek Türkiye'nin AB'ye tam üyeliği gerçekleşmesin diye Ermeni lobilerine ve tezlerine destek olmaktadır. Avrupa Parlamentosu'nun son olarak 15 Nisan 2015 tarihinde almış olduğu kararın öncesinde yaşanan süreç incelendiğinde, Parlamento'nun Ermeni lobilerinin ve bu lobilerle işbirliği içerisinde olan EPP partisinin etkisi altında kaldığı açıkça görülmektedir. Avrupa Birliği-Ermenistan Dostluk grubu ve bu grubun üyesi, aynı zamanda da Parlamento'nun en büyük partisi olan EPP'nin desteği 1915 olaylarının Parlamento gündemine alınmasında ve söz konusu kararın çıkmasında etkili olmuştur. Oysa aynı AB, halen sürmekte olan Dağlık Karabağ'daki Ermenistan işgali için tepki vermemektedir. Aynı şekilde bir Avrupa toprağı olan Bosna Hersek'te yaşanan ve yargı organları tarafından da soykırım olduğu tescil edilen olaylar karşısında hiçbir adım atmamıştır. Bu durum dahi, AP'nin almış olduğu kararın tamamen siyasi saiklerle alındığını ortaya koymaktadır.

14 Nisan 2016 tarihinde AP tarafından kabul edilen Türkiye'ye ilişkin son ilerleme raporunda da sözde Ermeni soykırımına ilişkin 15 Nisan 2015 tarihli AP kararına atıfta bulunulmuş ve Türkiye'ye yapılan çözüm çağrısı yinelenmiştir. AP'nin bu tutumu Türkiye için hukuki bağlayıcılık taşımasa da, Avrupa Birliği'ne üyelik sürecinde, Avrupa Parlamentosu'nun da onayı gerekeceği için, Türkiye ve Ermenistan arasındaki sorunların çözümü, Türkiye'nin tam üyeliğinin dolaylı bir şartı olarak değerlendirilmektedir. Bu nedenle Türkiye'nin tam üyelik için gereken hukuki şartları sağlamanın yanında, Avrupa Parlamentosu başta olmak üzere AB organları ve üye ülkeler üzerinde 1915 olaylarına ilişkin olarak kendi tezlerini yoğun ve ikna edici bir şekilde savunmalıdır.

Kaynakça

Akçadağ E. 2009. *Avrupa Parlamentosu ve Parlamentodaki Siyasal Gruplar*.

<http://www.siyasaliletisim.org/pdf/avrupaparlamentosuvesiyasalgruplar.pdf>
(Erişim Tarihi: 14.06.2016)

Ana-Iuliana P. 2014. *How Committees Run the European Parliament*.

https://pure.royalholloway.ac.uk/portal/files/24769533/How_committees_run_the_EP_05.11.pdf (Erişim Tarihi: 14.04.2016)

Avrupa Birliği Adalet Divanı, 18 Aralık 2003 Tarihli Kararı, www.curia.europa.eu/juris/liste.jsf?language=en&num=T-346/03 (Erişim Tarihi: 03.05.2016)

Avrupa Parlamentosu, 18 Temmuz 1987 Tarihli Kararı, www.europarl.europa.eu (Erişim Tarihi: 03.05.2016)

Avrupa Parlamentosu, 28 Ekim 2005 Tarihli Kararı, www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?type=TA&language=EN&reference=P6-TA-2005-0350 (Erişim Tarihi: 03.05.2016)

Avrupa Parlamentosu, Avrupa Birliği'nin İnsan Hakları ve Demokrasi Konusundaki Politikası Raporu, www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?type=REPORT&mode=XML&reference=A8-2015-0023&language=EN#title1 (Erişim Tarihi: 03.05.2016)

Avrupa Parlamentosu, 15 Nisan 2015 Tarihli Kararı, www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?type=TA&language=EN&reference=P8-TA-2015-0094 (Erişim Tarihi: 03.05.2016)

Avrupa Parlamentosu, Siyasi Gruplar, www.europarl.europa.eu/meps/en/hemicycle.html (Erişim Tarihi: 10.06.2016)

BBC, 2 Haziran 2016 Tarihli Haber, http://www.bbc.com/turkce/haberler/2016/06/160602_almanya_soykirim_oylama (Erişim Tarihi: 29.04.2017).

BBC, 14 Nisan 2015 Tarihli Haber, http://www.bbc.com/turkce/haberler/2016/04/160414_ap_turkiye_raporu (Erişim Tarihi: 15.04.2016)

Dixon J. M. 2010. Defending the Nation? Maintaining Turkey's Narrative of the Armenian Genocide. *South European Society and Politics*. 15 (3): 467-482.

Esin A. 1996. Avrupa Birliği'nde Lobcilik Faaliyetleri. *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Hakemli Dergisi*. 1(3): 135-141.

Milliyet, 23 Aralık 2011 Tarihli Haber, <http://www.milliyet.com.tr/fransa-soykirimi-boyle-gordu-dunya/dunyadetay/23.12.2011/1479387/default.htm> (Erişim Tarihi: 29.04.2017).

Hollander S. L. 2014. *1991 Sonrasında Türk-Ermeni İlişkileri*. <http://haypedia.com/makale/Osmanl%C4%B1%20Tarihi/790a9b7d-57e6-4749-b751-27b38aee2e08.pdf> (Erişim Tarihi: 15.04.2016)

Karluk S.R. 2014. *Avrupa Birliği*. İstanbul. Beta Yayınevi.

Kasım K. 2014. *Avrupa Birliği ve Ermeni Sorunu: Türkiye'nin Üyelik Süreci Bakımından Değerlendirme*. <http://haypedia.com/makale/Osmanl%C4%B1%20Tarihi/647fbc20-a0ce-4c44-8d1a-8fff7587ef5f.pdf> (15.04.2016)

Koç Y. 2001. Türkiye - Avrupa Birliği İlişkileri. <http://yildirimkoc.com.tr/usrfiler/1322171681b.pdf> (Erişim Tarihi: 14.04.2016)

Marshall D. 2015. Explaining Interest Group Interactions with Party Group Members in the European Parliament: Dominant Party Groups and Coalition Formation. *Journal of Common Market Studies*. 52(2):311-329.

Özdal B. 2014. *Avrupa Birliği, Türkiye-Ermenistan İlişkilerini Nasıl Okuyor? - İlerleme Raporları İtibarıyla Genel Bir Analiz*. <http://haypedia.com/makale/Osmanl%C4%B1%20Tarihi/c747b78c-b9cb-431e-b94f-f3b48ad4a469.pdf> (Erişim Tarihi: 15.04.2016)

Pazarcı H. 2005. *Uluslararası Hukuk*. Ankara.

Reçber K. 2005. Türkiye'nin Avrupa Birliği'ne Üye Adaylığının Topluluklar Yargısı Açısından Geçerliliği. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*. 60(4): 195-211.

Souleimanov E. ve Ehrmann M. 2014. The Issue Of The Recognition Of The Armenian Genocide As A Political Phenomenon. *Middle East Review of International Affairs*. 18(1): 25-37.

Türkiye Cumhuriyeti Avrupa Birliği Bakanlığı, AB Kurumları, www.ab.gov.tr/files/ardb/evt/1_avrupa_birligi/1_2_kurumlar/ab_kurumlar.pdf (Erişim Tarihi: 19.04.2016)

Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, Türkiye - Ermenistan Siyasi İlişkileri, www.mfa.gov.tr/turkiye-ermenistan-siyasi-iliskileri.tr.mfa (Erişim Tarihi: 19.04.2016)

Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, Açıklama No: 117, www.mfa.gov.tr/no_-117_-15-nisan-2015_-avrupa-parlamentosu_nun-1915-olaylari-ilgili-olarak-kabul-ettigi-karar-hk_.tr.mfa (Erişim Tarihi: 19.04.2016)

Yalçınkaya A. 2014. *Soykırım İddialarına Karşı AB Adalet Divanı Kararlarının Önemi ve Tahlihi*. <http://haypedia.com/makale/Osmanl%C4%B1%20Tarihi/2e484cce-1e59-498e-bc5a-c288a49a3196.pdf> (Erişim Tarihi: 14.04.2016)

Türkiye’de Bütçenin Yasama Organı Tarafından Denetimi ve Sayıştay’ın Konumu

DOI NO: 10.5578/jss.57319

Ufuk SELEN*
Mustafa TAYTAK**

Geliş Tarihi: 20.09.2016

Kabul Tarihi:09.06.2017

Özet

Bütçe hakkını elinde bulunduran yasama organının, bütçe kanunuyla hükümete verilen izin ve yetkinin belirlenen sınırlar içerisinde kullanılıp kullanılmadığını denetlemesi kaçınılmazdır. Bütçenin denetimi teknik donanımı gerektirdiğinden yasama organına bu konuda yardımcı olan en temel kurum ise Türk Sayıştay’ıdır. Bu bağlamda Türk bütçe sistemi içerisinde Sayıştay denetiminden hem bütçe hakkını tesis etmesine hem de kamu harcamalarında etkinliğin sağlanmasına yönelik faaliyet göstermesi beklenmektedir. Çalışmamızda 6085 sayılı Sayıştay Kanunu ile güçlendirilmiş olan Sayıştay’ın bütçenin yasama organı tarafından denetiminde nasıl bir role sahip olduğunu, bu rolü yerine getirirken oluşan ve oluşması muhtemel olan aksaklıkların neden kaynaklandığını/kaynaklanabileceğini ortaya koymaya çalıştık. Sonuç olarak Sayıştay denetimlerinin yaptırımdan uzak olması, yürütmenin keyfi kaynak kullanımını engelleme fonksiyonunu yerine getirmede yetersiz olması gibi nedenlerden dolayı Sayıştay’ın bütçenin yasama denetiminde etkin bir şekilde rol alamadığı görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Bütçe, Kamu Harcamaları, Denetim, Türk Sayıştay’ı

Audit of Budget by Legislature and Position of Court of Account in Turkey

Abstract

It is inevitable that the legislative power having the budget right to control whether permissions and powers granted to government by budget law are used within the defined limits. Since budget control requires technical features, the main organization helping the legislative power is Turkish Court of Account. In this context, audit by Court of Account in Turkish budgetary system is expected to act both for

* Uludağ Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü, Maliye Bölümü, uselen@uludag.edu.tr

** Uşak Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü, Maliye Bölümü, mustafa.taytak@usak.edu.tr

establishing power of purse and providing the effectiveness in public expenditures. In our study we have tried to put forward what kind of roles Court of Account empowered by 6085 numbered Court of Account Law has in the audit by legislative power and what are the troubles which may occur and now occur in fulfilling this role arise or may arise to sum up, the reasons such as Court of Account controls without sanctions, insufficient executive power in fulfilling the function of preventing the arbitrary use of sources are considered as the biggest obstacle for the effective role of Court of Account in legislative control of the budget.

Key Words: Budget, Government Expenditure, Audit, Turkish Court of Account

Jel Code: H6, H5, H83, M42

Giriş

Yasal düzeyde toplumsal uzlaşıyla belirlenmiş kurallara bağlı bir yönetim günümüzde en başarılı yönetim şekli olarak kabul görmektedir. Ancak kuralların uygulayıcısı konumundaki yürütme organının kurallara kendiliğinden sadık kalmasını beklemek çok iyimser bir tutumdur. Bu bağlamda kamu yönetiminde yürütmenin kurallara sadık kalmasını sağlamak için denetim mekanizmasının iyi kurgulanması ve etkin biçimde çalıştırılması önem arz etmektedir. Söz konusu durum kamu mali yönetimi için de geçerlidir.

Dolayısıyla demokratik toplumlarda, yürütme organının keyfi kaynak kullanımının önlenmesi ancak kaynak kullanımının sınırlandırılmasıyla mümkün olabilmektedir. Bunu gerçekleştirecek başlıca araç ise “bütçe”dir. Genel bir tanımlamayla bütçe, yasama organı tarafından yürütme organına ilgili mali yıl içinde gelirlerin toplanması ve harcamaların yapılması konusunda yetki veren kanun (ve/veya belge) olarak tanımlanmaktadır.

Kamu idaresinde verilen her bir yetkinin sınırlarının iyi tanımlanması ve yetki kullanımının tanımlanan sınırlar içinde yapılıp yapılmadığının denetlenmesi kaçınılmazdır. Bu kaçınılmazlık, yürütmenin keyfi uygulamalardan uzak bir yönetim sergilemesini garanti altına alınmak istenmesinden kaynaklanmaktadır. Yönetimde keyfiliğin önlenmesinde, yetki kullanımının denetlenmesi yanında, denetim sonuçlarının yargılanarak gerekli durumlarda yaptırıma bağlanması da önemli bir unsurdur. Yürütme organı tarafından devredilmiş yetkiyle kullanılan gelir toplama ve harcama yetkisinin denetimi de bu yetkiyi veren yasama organı tarafından kullanılmaktadır. Yasama organı bütçenin denetim yetkisini, bütçe denetim sürecinde yaşanan aksaklıklardan dolayı layıkıyla yerine getirememektedir. Bu bağlamda bütçenin dolaylı denetiminde yasama organına yardımcı olan Sayıştay’a büyük görev ve sorumluluklar düşmektedir.

Bu kapsamda çalışmanın temel amacı, yasama organı adına denetim gerçekleştiren Sayıştay'ın, denetim ve raporlama görevinin kamu harcamalarında etkinliği sağlama noktasındaki temel fonksiyonunun sorgulanması ve Sayıştay denetimlerinin yürütmenin keyfi kaynak kullanımını engelleme fonksiyonunu yerine getirmedeki etkinliğini tespit etmek olarak tanımlanmıştır.

1. Bütçe Hakkı Kavramı ve Bütçe Denetim İlişkisi

Bu başlık altında bütçe hakkı kavramı tanımsal özellikleri ve bu hakkın etkin biçimde kullanımını belirleyen faktörler ortaya koyulacaktır. Ayrıca, bütçe hakkının etkin olarak kullanılabilmesi açısından bütçe denetimi ile olan ilişkisi ve önemi açıklanarak bütçe denetiminin boyutları üzerinde durulacaktır.

1.1. Kavramsal Olarak Bütçe Hakkı

Tarihi süreç içerisinde yönetim şekillerinin esasen yöneten ve yönetilen arasındaki hak ve yükümlülük paylaşımları konusunda verilen mücadelelerin sonucuna bağlı olarak oluştuğu söylenebilir. Bu kapsamda temel ekonomik ve toplumsal haklar bağlamında gelişen bütçe hakkı, yönetim sistemi içinde yöneten, yönetilen ve denetleyen arasındaki güç paylaşımlarının temel ilkelerini ortaya koyan bir kavram olarak gelişmiştir (Yılmaz ve Biçer, 2010:204). Bu süreçte gelir ve harcamaların niteliğini ve niceliğini belirleme yetkisinin kime ait olduğu konusunda yaşanan mücadelelerin sonucunda halk temsilcilerinin bütçe üzerinde elde ettikleri, yürütmenin vergi toplamasına izin verme ve harcama yapmasına onay verme yetkilerinin bütünü “bütçe hakkı” olarak kavramsallaştırılmıştır (Yılmaz ve Biçer, 2010:204).

Edizdoğan ve Çetinkaya, Torun'a atfen bütçe hakkını “kamu hizmetlerinin cinsi ve tutarı ile bu hizmetleri karşılayacak kamu gelirlerinin toplanması hakkında karar verme yetkisi” olarak ifade etmiş ve bütçe hakkının üç unsurdan oluştuğunu ifade etmişlerdir. Bunlar; 1) Toplum tarafından ihtiyaç kabul edilen hususların kamu hizmetine konu edilmesi, 2) Kamu hizmetlerinin ifası için gereken gelir çeşitlerinin belirlenmesi ve toplanması, 3) Bu konulardaki karar yetkisinin kim tarafından nasıl ve ne zaman kullanılacağıının belirlenmesidir (Edizdoğan ve Çetinkaya, 2010: 20-21).

Demokratik yönetim anlayışının bir ürünü olarak ortaya çıkan bütçe hakkı, yönetilen sıfatıyla topluma ait olup; yönetime, kamusal hizmet üretiminin sağlanması amacıyla gelir toplama ve harcama yapma yetkisi tanınmasında kullanılmaktadır. Bütçe hakkının kullanılmasıyla toplum; neye, ne kadar ihtiyaç duyduğunu ve bu ihtiyacın hangi kaynaklardan, ne oranda sağlanacak gelirler finanse edilmesini istediğini beyan etmektedir. Dolayısıyla bütçe hakkı en genel

anlamda hangi mal ve hizmetlerin kamu mal ve hizmeti olarak sunulacağını, bunların miktarını ve maliyetini tayin ve tespit etme yetkisidir (Bağlı, 2012:48). Diğer bir ifadeyle, bütçe hakkıyla toplum, yürütme organına gelir toplama ve harcama yapma konusunda yetki verirken aynı zamanda verilen bu yetki kapsamında toplanan gelirlerin ve yapılan harcamaların toplumsal taleplere cevap verecek nitelikte kullanılıp kullanılmadığını da denetleyip hesabını sorma hakkına da sahip olmaktadır (Dursun ve Çiftepınar, 2009:59-60).

Bütçe hakkı, verilen yetkinin kullanım sonucunun denetlenmesi olarak ele alındığında, bütçenin onaylanmamış olması ve/veya geçmiş yıl bütçesinin ibra edilmemesi halinde siyasal yaptırım uygulanacak mıdır? Anayasal düzeyde bütçe hakkına bağlı, bütçenin reddi halinde hükümetin düşmesini gerektirecek bir hüküm bulunmamaktadır. Bu yönüyle bütçe hakkının yaptırım gücünden yoksun olduğu ortaya çıkmakta ve bütçenin kabulü için yeter kabul edilen karar sayısını yakalayan hükümet çoğunluğu olan ülkelerde bütçe hakkının işlerliği ve niteliği sorgulanır bir konuma düşmektedir. İşte bu nedenle, Feyzioğlu, bütçenin reddi halinde hükümetin düşmemesine bağlı olarak bütçe hakkının gerçekte ve etkin kullanılmadığına dikkat çekmektedir (Feyzioğlu, 1982: 28).

Bütçenin denetim süreci de bütçe hakkı kullanımını belirlemektedir. Demokrasinin günümüzde kazandığı anlam bakımından toplum, seçimler aracılığıyla, kamu hizmetini üretecek ve sunacak makamları belirlemekte ve bu makamların ilgili hizmetleri yerine getirebilmesi için kullanacağı yetkiye onay vermekte, ardından bu yetkinin verilmiş amacına uygun şekilde kullanılıp kullanılmadığını denetlemektedir (Narter, 2012:38).

1.2. Bütçe Hakkının Kullanımını Etkileyen Faktörler

Bütçe ekonomik, toplumsal, hukuksal, kültürel ve siyasal birçok unsurla iç içe geçen ve uygulanma safhasında bu alanların tümünde sonuçlar doğuran, toplumsal yönü ağır basan çok yönlü bir içeriğe sahiptir (Canbay, 2003:125; Canbay ve Çetin Gerger, 2012:160-161). Dolayısıyla bütçe hakkının kullanımını etkileyen birçok faktör vardır. Selen ve Tarhan, yaptıkları çalışmada siyasal aktörlerin bütçe hakkı algısını ölçmeyi ve bu algıyı etkileyen faktörleri belirlemeye çalışmışlardır. Keşifsel bir yaklaşımla yürütülen çalışmada elde edilen verilerden hareketle yapılan analiz sonuçlarına göre bütçe hakkı algısının sekiz faktörden etkilendiği tespit edilmiştir (Selen ve Tarhan, 2014:44-66).

Bu faktörlere bakacak olursak;

i) *Hukukilik Faktörü*: Bütçenin içerisinde yer alan tüm süreçler ile yürütmenin ilgili mali yıl içinde gerçekleştireceği faaliyetlerin kapsam ve büyüklüğü bütçe sürecinde ve hukuk ekseninde şekillenmelidir. Bu yönüyle

bütçeler kanun niteliği göstermektedir. Bütçe gelir ve giderlerinin meclisten geçirilerek bütçeye kanun niteliğinde bir hukukilik kazandırmak bütçe hakkının en önemli gereklerinden biridir (Mutluer vd., 2007:75-77; Tüğen, 2013:21).

ii) *Siyasal Hak Faktörü*: Bütçe hakkı, devlet işlerinin yürütülmesinde halkın söz sahibi olmasını sağlayarak, demokratik yönetim biçimlerinin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Yapılacak olan seçimlerde vatandaşın oyunu kullanırken ödediği vergilerin ve kullandığı oyun, hesap sorma biçiminde yorumlanması bütçe hakkı ile siyasal haklar arasındaki bağlantıyı tamamlamaktadır (Mutluer vd., 2007:74).

iii) *Sivil Toplum Faktörü*: Siyasal ve sosyal süreçlere katılan aktif vatandaşlık, çoğulcu ve katılımcı demokrasi anlayışı içerisinde sivil toplum ile birlikte bir bütünlük özelliği göstermektedir. Genelde sivil toplum kuruluşları ve özelde baskı grupları, bütçe hakkının oluşum sürecinde var olmuştur. Baskı grupları sayesinde bireyler bütçe üzerinde söz sahibi olma, bütçeden karşılanacak olan kamu hizmetlerini talep etme ve denetleme işlevini gerçekleştirebilmektedirler (Canbay ve Çetin Gerger, 2012-183).

iv) *Vatandaşın Tutumu Faktörü*: Temsili demokrasinin 20. yüzyılda içine girdiği kriz ve temsil sorunları nedeniyle çoğulcu demokrasi anlayışı çerçevesinde yeni bir vatandaşlık tipinin ortaya çıktığını söyleyebiliriz. Aktif vatandaşlık olarak ortaya çıkan bu tanımlamada vatandaş yönetsel anlamda seçimden seçime oy veren pasif bir konumdan, seçim zamanları dışında da faaliyetlerini sürdüren aktif bir konuma taşınmaktadır (Tekeli, 2005:27). Dolayısıyla vatandaşlar katılımcı vatandaşlık anlayışı içerisinde karar alma ve uygulama süreçlerine müdahale edebilmektedir. Bu anlayış “katılımcı bütçe” sürecini desteklemekte ve vatandaşların bütçelerin hazırlanmasına ve kamu harcamalarının izlenmesine katılımını sağlamaktadır.

v) *Demokratik Katılım Faktörü*: Demokrasi halkın kendi kendini yönetmesi, kendi iktidarını ve egemenlik hakkını kendi kullanması ve en önemlisi, egemenliğin halk için kullanılması demektir. Bu açıdan bakıldığında demokrasinin temel prensibi çoğulculuk anlayışı içinde siyasal katılım ve uzlaşmadır. Bütçe hakkına işaret eden bu uzlaşma ihtiyacının aslında, otoriter yönetimlerin mutlak güçlerinin sınırlandırılması ve insanların özel mülkiyet başta olmak üzere kamu hürriyetlerinin tanınması bağlamında ortaya çıktığını söyleyebiliriz.

vi) *Finansman Faktörü*: Buchanan ve Wagner’e göre, bütçe açığının dolaylı finansmanı, kamu mal ve hizmetlerinin algılanan fiyatını düşürerek, bir başka deyişle *mali yanılısama (fiscal illusion)* yaratarak, vergi mükelleflerinin

kamu mal ve hizmetlerine olan talebinin artmasına; dolayısıyla kamu harcamalarının çoğalmasına sebep olmaktadır (Günaydın, 2004:169). Kamu ekonomisi içinde sunulan malların cins ve miktarının toplum tercihlerini yansıttığı kabul edilmektedir. Dolayısıyla toplumun kamu harcamalarının finansman tercihi bütçe hakkının kullanımını ve doğurduğu sonuçları yakından ilgilendirmektedir.

vii) Şeffaflık Faktörü: Bütçe hakkı bağlamında şeffaflık, performans ve mali açılardan ele alınmaktadır (Atiyas ve Şerif, 2000:28). Performans açısından şeffaflık, kamu kaynaklarını kullanan görevlilerin faaliyetlerinin etkin biçimde gerçekleştirildiğinin kolayca değerlendirilmesine imkân sağlayacak bilgilerin topluma sunulması ve bu bilgilerin toplumun eleştirisine açık tutulmasını ifade etmektedir. Mali açıdan şeffaflık ise, hükümetin yapısının ve fonksiyonlarının, mali politikalarının, kamu kesimi hesaplarının ve mali hedeflerinin topluma açık tutulmasını ifade etmektedir. Bu her iki şeffaflık türü de ideal bir bütçenin vazgeçilmez unsuru olan hesap verme sorumluluğunun gereğine işaret etmektedir (Wahner, 2009:63-65).

viii) Karar Etkinliği Faktörü: Kamu kaynaklarının kullanılmasında tüm sorumluluk sahiplerinin doğru karar alması, kaynak kullanım etkinliğini ve toplum adına kaynakların yerinde kullanılmasını sağlamış olacaktır. Örneğin Çetinkaya, kamu alımlarında ilkeleri zedeleyecek biçimde karara dayanan bir kamu alımının diğer kamu alım ilkelerini ve dolayısıyla bütçeleme ilkelerini olumsuz etkileyeceğine dikkat çekmektedir (Çetinkaya, 2014:102). Harcama sürecinin başlangıcı olan taahhüt aşamasında, hukuksuz, keyfi, toplumsal tercihlere dayanmayan yüklenmeye ilişkin kararlar, harcama aşamasının diğer aşamalarında gerçekleştirilen idari denetim faaliyetlerinin de işlevsizleşmesine ve bütçe hakkının zedelenmesine neden olacaktır. Bu yönüyle kamu harcamalarında karar etkinliğinin sağlanmasının, bütçe hakkının fonksiyonel kullanımı açısından önemli bir unsur olduğu söylenebilir.

1.3. Bütçe Hakkı Kapsamında Bütçe Denetiminin Anlamı ve Boyutları

19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren toplumlarının en önemli sorunları arasında kamu kaynaklarının sınırlılığı karşısında kamu giderlerinde sürekli artış yaşanması gösterilebilir. Bu durum günümüz toplumları için de geçerli olup kamu hizmetlerinin finansmanı noktasında çeşitli sorunların var olmasına neden olmaktadır. Ülkelerin mali yönetimlerinde meydana gelen bu ve buna benzer sorunlar nedeniyle, bütçelerinin “*Kanunda*” belirlenmiş ilke ve kriterlere uygun olarak yapılıp yapılmadığının denetlenmesini daha da önemli hale getirmiştir.

Bütçenin denetimini gerekli kılan belki de en önemli husus “bütçe hakkı”nın tesis edilmesidir. Bu bağlamda bütçe hakkı kapsamında bütçenin denetlenmesi zorunlu bir hale bürünmektedir. Bunun en önemli göstergelerinden birisi de 5018 sayılı Kanunda ifade edilen “Kamu mali yönetimi TBMM’nin bütçe hakkına uygun şekilde yürütülür” ibaresidir (md. 5/d).

Diğer ülke uygulamalarına bakıldığında ise bütçe hakkının tesisi yüksek denetim adı altında yapıldığını görmekteyiz. Avrupa kıtasında yer alan ülkelere bakıldığında, bütçe hakkının tesisi ve işlerliğinin sağlanması amaçlı denetim yapılanmasının dört biçimde şekillendirildiği görülmektedir (National Audit Office, 2005:4). Bunlar; “mahkeme tarzı”, “kurul tipi”, “yürütmeye bağlı denetim ofisi” ve “bağımsız denetim ofisi” şeklinde örgütlenmelerdir. Mahkeme tipi yapılanmalarda denetim organı yargısal fonksiyona sahip olup, Fransa, Belçika, Portekiz, İspanya, İtalya ve Yunanistan tarafından kullanılmaktadır. İtalya, Yunanistan ve Portekiz’de Yüksek Denetim Kurumu yargının bir parçası olup anayasal olarak diğer mahkemelerle eşit düzeydedir. Hollanda, Almanya ve Lüksemburg’da ise kurul tipi yapılanma mevcut olup bu kurulun yargılama yetkisi bulunmamaktadır. Denetim ofisi şeklinde yapılanmanın Danimarka, İngiltere, İrlanda ve İsveç’te kullanıldığı görülmektedir. İsveç modelinde denetim ofisi yürütme organına bağlı faaliyet gösterirken, diğerlerinde yürütmeden bağımsız çalışmaktadır.

Bu tür denetim yapılanmaları altında bütçenin denetimi, cari dönem içerisinde uygulamaların denetlenmesi şeklinde yapıldığı gibi bütçe dönemi sona erdikten sonra da yapılmaktadır. Hatta bütçe hazırlama sürecine baktığımızda bütçenin hazırlık aşamasındaki bir denetimden de söz edilebilir. Bu kapsamda Türkiye’de bütçe denetimi, demokratik – parlamenter sistemindeki kuvvetler ayrılığı ilkesi doğrultusunda; idari, yasama ve yargısal denetim şeklinde gerçekleşmektedir (Tüğen, 2013:344).

1.3.1. İdari Denetim

İdari denetim, hükümetin yetkili organları tarafından bütçenin uygulanması sırasında yapılan bir denetimdir. İdari denetim, Hazine’den henüz para çıkmadan önce yani harcamaların yüklenme ve gerçekleştirme safhalarında yapılabildiği gibi, Hazine’den harcama yapıldıktan sonra, sarf evrakıyla belgeler ve hesaplar üzerinden de yapılabilir (Coşkun, 1994:255).

Avrupa Birliği, idari denetimin karşılığı olarak kamu iç mali kontrol kavramını (Public Internal Financial Control (PIFC)) kullanmaktadır. Avrupa Komisyonuna göre İç Mali Kontrol; bütçe aracılığıyla belirlenmiş amaçların gerçekleştirilmesi için kamu fonlarının kuruluşlara makul ölçüler ve saydam

metotlar dâhilinde dağıtılmasını sağlamayı amaçlayan bir sistemdir (European Commission, 2002:5). Ayrıca İç Mali Kontrol, harcamacı kamu idarelerinin bütçe ve ilgili diğer mevzuata, mali yönetim ilkelerinden, saydamlık, etkinlik, verimlilik ve ekonomiklik ilkelerine uymalarını sağlamak amacıyla yürütme organı tarafından uygulanan mali kontrol sisteminin bütünü olarak da tanımlanmaktadır (European Commission, 2012:10-11).

5018 sayılı Kanuna göre ise “İç Kontrol; idarenin amaçlarına, belirlenmiş politikalara ve mevzuata uygun olarak faaliyetlerin etkili, ekonomik ve verimli bir şekilde yürütülmesini, varlık ve kaynakların korunmasını, muhasebe kayıtlarının doğru ve tam olarak tutulmasını, malî bilgi ve yönetim bilgisinin zamanında ve güvenilir olarak üretilmesini sağlamak üzere idare tarafından oluşturulan organizasyon, yöntem ve süreçle iç denetimi kapsayan malî ve diğer kontroller bütünü” olarak tanımlanmaktadır (KMYKK, md. 55).

Dolayısıyla iç kontrol, idarenin yönetim sorumluluğu içerisinde yer almaktadır. Bu bağlamda her bir idare, yönetim sorumluluğu çerçevesinde, iç kontrol sistemini oluşturmak ve geliştirmek zorundadır. Bunun yanında gerekli görülmesi halinde mevcut sistemin değiştirilerek yeniden düzenlenmesi de idarenin sorumluluğu kapsamında yer almaktadır. İç kontrol faaliyetinin önemli bir özelliği de risk esaslı olarak gerçekleştirilmesidir. Buna göre sistemin zayıf ve güçlü yönlerine ilişkin olarak analiz yapılması, risk alanlarının belirlenmesi ve kontrol faaliyetlerinin bu alanlarda yoğunlaştırılması gerekmektedir (Arcagök, 2005:85).

İç kontrolün amacı ise, kamu gelir, gider, varlık ve yükümlülüklerinin etkili, ekonomik ve verimli bir şekilde yönetilmesini ve kamu idarelerinin kanunlara ve diğer düzenlemelere uygun olarak faaliyet göstermelerini sağlamaktır. Ayrıca her türlü malî karar ve işlemlerde usulsüzlük ve yolsuzluğun önlenmesini, karar oluşturmak ve izlemek için düzenli, zamanında ve güvenilir rapor ve bilgi edinilmesi de iç kontrolün amaçları arasında yer almaktadır.

1.3.2. Yasama Denetimi

Bütçenin yasama denetimi, bütçe kanun tasarısının yürütme organı tarafından yasama organına sunulması, görüşülmesi, kabul edilen bütçenin uygulanması ve nihayet uygulama sonuçlarını gösteren kesin hesap kanun tasarılarının görüşülüp karara bağlanması aşamalarında yerine getirilmektedir (Tügen, 2013:351). Bütçe hakkının bir gereği olarak yasama organı, bütçe uygulaması sırasında ve uygulamadan sonra gerek genel denetim araçlarını (soru, gensoru, meclis araştırması gibi) kullanarak gerekse de bütçeye ilişkin özel mekanizmaları (Sayıştay denetimi, kesin hesap kanunları, bütçe kanun

tasarıları) işleterek ve bunların sonuçlarını değerlendirerek bir denetim yapar (Candan, 2007:162-163).

Yasama organının bütçeyle yürütme organına vermiş olduğu yetkinin bağlı bir yetki olması denetimini de beraberinde getirmektedir. Bunun yanında yasama organının bütçe hakkına sahip olması, bütçenin onanması yanında denetlenmesini de ihtiva etmektedir. Ayrıca idarelerin, yasama organının bütçeyle verdiği harcama yetkisini amacına, usulüne ve mevzuata uygun bir şekilde kullanabilmesi, finanse edilecek hizmetlerin gereği gibi ifa edilebilmesi ve kurumsal amaç ve hedeflere tam ve zamanında ulaşılabilmesi için de denetimlerin yapılması zorunlu hale gelmektedir (Candan, 2007:332). Nitekim bütçeyi onamak suretiyle uygulanmasına yetki verdiği bu muamelelerin ne şekilde icra edildiğini, sonuçlarının ne olduğunu araştırmaması durumunda yasama organının başlangıçta böyle bir izin vermesinin mana ve değeri kalmayacaktır (Feyzioğlu, 1965:13). Belirtilen bu durumlar kapsamında, yasama organının bütçeyi denetlemedeki amaç ve önem ortaya çıkmaktadır. Ortaya çıkan bu önem, bu çalışmanın da temel araştırma konusunu oluşturmaktadır

1.3.3. Yargısal Denetim

Yasama organının, hükümete Bütçe Kanunuyla devrettiği yetki bütçeye konulan ödeneklerle sınırlıdır. Dolayısıyla yasama organı, hükümete verilen bu yetkinin belirlenmiş olan sınırlar içerisinde kullanılmasını sağlamak için denetim mekanizmasını kullanır. Bütün bunlar yasama organının üstünlüğünü belgeleyen öğeler olmakla beraber bütçe hakkının bir gereği olarak verilen yetkilerin yargısal anlamda da denetimini zorunlu kılmaktadır. Burada sözünü ettiğimiz yargı denetimi, yasama organının hükümete devrettiği yetkileri hükümetler kullandıktan sonra bunların hesap kayıtlarına geçen izdüşümlerinin bir bağımsız yargı organı olan Sayıştay'larca incelenip denetlenmesini ifade etmektedir (Taytak, 2013:14-15).

Dolayısıyla bütçenin yargısal denetimi, esas itibarıyla Sayıştay tarafından yapılmaktadır. Bu denetim bütçenin uygulanması sonrasında sorumluların hesap ve işlemleri üzerinde yapılmaktadır. Sayıştay'ın yargılama faaliyeti, hesap ve işlemlerin hukuka uygunluğunun tespiti ile sorumluların sorumluluklarını ve sorumluluk derecelerini kapsamaktadır. Başka bir ifadeyle Sayıştay'ca verilen hükümler, hem sayman hem de hukuka uygun bulunmayan işlemlerin sorumlular üzerindeki hukuki sonuçlarını göstermektedir (Baş, 1984:118).

2. Türkiye’de Bütçenin Yasama Denetimi

1982 Anayasası, bütçe hakkının kullanılmasına verdiği önemi, anayasal düzenlemeler ihdas etmek suretiyle göstermiştir. Bu bağlamda Anayasa bütçeye anayasal müessese statüsü vererek bütçe sürecine ilişkin esasları düzenlemiştir. Söz konusu düzenlemeler, iyi yönetim ve mali saydamlık için yasama organı tarafından bütçenin denetimi açısından da önem taşımaktadır (Lienert, 2010:1). Zira yasama organı, bütçenin hazırlık, uygulama ve uygulama sonrasını denetleme hususunda anayasal açıdan görevlendirilmiş/yetkilendirilmiş bulunmaktadır. Bu nedenle bütçe sürecinde atılan her adımda yasama organı, bütçe hakkına riayet edilip edilmediğini denetleyecektir. Buna bağlı olarak yasama organının denetim kapsamı, bütçe sürecine paralel olarak; hazırlık, uygula(n)ma ve uygula(n)ma sonrası olarak incelenecektir (Pınar, 2009:347-348).

2.1. Bütçenin Hazırlık Aşamasındaki Denetimi

1982 Anayasa’sına göre bütçeyi hazırlama yetkisi Bakanlar Kurulu’na aittir (md. 162/1). Söz konusu hükme göre Bakanlar Kurulu, merkezî yönetim bütçe kanun tasarısı ile millî bütçe tahminlerini gösteren raporu, mali yılbaşından en az yetmiş beş gün önce yasama organına sunar. Buna göre bütçe ile ilgili inisiyatif sadece yürütme organına aittir. Bütçe sürecinin başlangıç aşamasında yasama organı, yürütme organının bütçe hazırlama ve uygulamasına katılma ya da müdahale etme durumunda değildir. Ancak bütçe hazırlama hususundaki inisiyatif yürütme organına ait olmasına rağmen, inceleme, değiştirme ve onaylama yetkisi yasama organına aittir ve yasama organının bütçe hazırlığı sırasındaki denetimi bu aşamada ortaya çıkmaktadır. Yasama organı bu yetkisini Plân ve Bütçe Komisyonu ve Genel Kurul toplantıları ile gerçekleştirmektedir (Çağan, 1986:199-224).

Plan ve Bütçe Komisyonunun, bütçenin denetiminde önemli bir yeri vardır. Bütçenin yasama organı tarafından denetlenmesinin (75 gün) büyük bir bölümü (55 gün) komisyonda geçmektedir. Ayrıca 1982 Anayasasına göre bütçe denetimi sırasında TBMM’nin, bütçe kanun tasarısının Genel Kurulda görüşülmesi sırasında, gider artırıcı veya gelirleri azaltıcı önerilerde bulunamamasına karşılık plan ve bütçe komisyonunun bütçe görüşmeleri sırasında bu şekilde bir sınırlamanın olmaması komisyonun denetim aşamasındaki önemini artırmaktadır.

Öte yandan Plan ve Bütçe Komisyonunun, yasama denetiminde önemli bir aşama olduğunun göstergelerinden birisi de bütçe kanun tasarısının, genel kurula göre komisyonda daha teknik bazda ele alınarak incelenmesi ve

görüşülmesidir. Tüm bu olumlu yönlerine rağmen Plan ve Bütçe Komisyonunda iktidar parti/partilerinin çoğunluğa sahip olması (40 üyenin en az 25 üyesi) güçlü bir denetimi olanaksız kılmaktadır. Bu bağlamda, siyasî nedenlerle bütçe kanun tasarısının hazırlığı aşamasında kamu kaynaklarının değerlendirilmesinde, etkin ve verimli dağıtımın gerçekleştirildiğine yönelik çeşitli şüpheler ortaya çıkabilmektedir.

Bütçenin hazırlık aşamasında gerçekleştirilen denetimin ikinci aşaması Genel Kurul toplantılarıdır. Plan ve Bütçe Komisyonunda kabul edilen bütçe kanun tasarısı, mali yılbaşına kadar karara bağlanmak üzere Genel Kurulu gönderilir. Bütçenin Genel Kurulda görüşülme süresi içerisinde milletvekilleri, kamu idare bütçeleri hakkındaki düşüncelerini, her bütçenin tümü üzerindeki görüşmeler sırasında açıklarlar; bölümler ve değişiklik önerileri üzerinde ayrıca görüşme yapılmaksızın okunur ve oylanır. Genel Kuruldaki görüşmeler sırasında, milletvekilleri, gider arttırıcı veya gelir azaltıcı tekliflerde bulunamazlar. Genel Kuruldaki bütçe görüşmeleri, gelir bütçesi ve kanun tasarısının diğer maddelerinin de görüşülüp oylanması sonucu sona erer (AY. md. 162/4-5).

Merkezi Yönetim Bütçesiyle verilen ödenek, harcanabilecek miktarın sınırını gösterir. Harcanabilecek miktar sınırının Bakanlar Kurulu kararıyla aşılabileceğine dair bütçelere hüküm konulamaz. Bakanlar Kuruluna kanun hükmünde kararname ile bütçede değişiklik yapma yetkisi verilemez (AY. md. 163). Anayasanın 163'üncü maddesi bütçenin denetiminde yasama organının elini güçlendirmiş olsa da, 162'inci maddedeki düzenlemeler bütçenin genel kurulda etkin bir şekilde denetlenmesine imkân tanımadığı sonucuna ulaştırmaktadır.

2.2. Bütçenin Uygulama Aşamasındaki Denetimi

Bütçenin yasama denetimi esas olarak uygulamadan sonra yapılmakla birlikte, sınırlı da olsa bütçe uygulaması sırasında da denetimin yapıldığını görmekteyiz. Dolayısıyla yasama faaliyetlerinin yürütülmesi sırasında bütçe uygulamalarına ilişkin olarak denetim yollarının işletilmesi suretiyle denetim yapılması mümkündür (Candan, 2007:164). Ancak yasama organı uygulama sırasında, yani mali yıl içinde yaptığı denetimi gerekli görülen hallerde yapar. Bu nedenle, bu denetim zorunlu ve düzenli bir nitelik taşımaz (Dikeç, 1989:146).

Mevzuatımıza göre yasama organı, yürütme organını bütçeleme sürecinde doğrudan ve dolaylı olmak üzere iki şekilde denetlemektedir. Yasama organı, bütçe süreci kapsamında yürütme üzerindeki doğrudan denetimini temel

olarak soru, gensoru, genel görüşme, meclis araştırması, meclis soruşturması ve güvenoyu gibi yollarla gerçekleştirmektedir. Bunların yanı sıra, kamu harcamalarına, gelirlerine, malları ve borçlarına ilişkin kanuni düzenlemeler yapılması gibi doğrudan denetim yöntemlerine de başvurulmaktadır. Yasama organının yürütme üzerindeki dolaylı denetimi ise, yasa gereği adına denetim yapmakla görevli olan Sayıştay’a tüm kamu mallarını ve hesaplarını incelettirmesi ile gerçekleştirilmektedir (Yılmaz ve Tosun, 2010:10).

Bunun yanında 6085 sayılı Sayıştay Kanununda ortaya konan düzenlemeyle, yasama organı araştırma, soruşturma ve ihtisas komisyonlarının kararına istinaden Sayıştay’dan, talep edilen konuyla sınırlı olmak kaydıyla denetimine tâbi olup olmadığına bakılmaksızın tüm kamu kurum ve kuruluşlarının hesap ve işlemlerinin denetlenmesini talep edebilecektir.

2.3. Bütçenin Uygulama Sonrasındaki Denetimi

Bütçenin uygula(n)ma sırasındaki denetimi, münferit işlemler üzerinde ve dağınık biçimde yapıldığı için tahminlerin ve bütçeyle güdülen amaçların ne derece gerçekleştiğinin anlaşılabilmesi ancak uygulamadan sonra yapılacak denetimle mümkündür. Uygulama sırasındaki denetim, bazı usulsüzlüklerin önüne geçmeyi sağlasa da harcamaların ve gelirlerin sonucunu değerlendirmeye fazlaca imkan tanımamaktadır (Uluatam, 1978:84). Bu kapsamda idarenin yaptığı işlemlerin yani bütçe uygulama sonuçlarının yasama organı tarafından denetlenmesi önem arz etmektedir. Yasama organı bu görevini, Anayasa, TBMM İçtüzüğü, 6085 sayılı Sayıştay Kanunu ve 5018 Sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu kapsamında kullanmaktadır (Bağlı, 2012:123).

Anayasanın “*Kesin Hesap*” başlıklı 164’üncü maddesi yasama organının bütçe uygulama sonuçlarını nasıl denetleyeceğini düzenlemiştir. Söz konusu düzenlemeye paralel olarak 5018 sayılı Kanun da “*Faaliyet Raporları ve Kesin Hesap*” başlıklı altıncı bölümünde yasama organının bütçenin uygulanmasından sonra yaptığı denetimin iki şekilde yapılacağı belirtilmektedir. Bunlar “*faaliyet raporları, kesin hesap kanun tasarıları ve genel uygunluk bildirimleri*” üzerinden yapılacak denetimlerdir. Bu bağlamda, yasama organının bütçe uygulama sonuçları üzerindeki denetimi, kesin hesap kanun tasarılarının görüşmesi ve onaylanması ile gerçekleştirdiği doğrudan denetim ile Sayıştay’ın yasama organı adına yürüttüğü dış denetim yoluyla gerçekleştirdiği dolaylı denetimden oluşmaktadır.

2.3.1. Bütçe Uygulama Sonuçlarının Doğrudan Denetimi

Yasama organı, bütçe uygulama sonuçları üzerindeki doğrudan denetim hakkını, kesin hesap kanun tasarılarının görüşülmesi ve onaylanması ile

kullanmaktadır. 5018 sayılı Kanun, kesin hesap kanunu tasarısının muhasebe kayıtları dikkate alınarak, “*merkezî yönetim bütçe kanununun şekline uygun*” olarak Maliye Bakanlığı’na hazırlanacağını hükme bağlamıştır. Bu tasarı, bir yıllık uygulama sonuçlarını karşılaştırmalı olarak gösteren değerlendirmeleri içeren gerekçesiyle birlikte izleyen malî yılın “*Haziran ayı sonuna kadar*” Bakanlar Kurulunca yasama organına sunulur ve bir örneği Sayıştay’a gönderilir (md. 42). Söz konusu Kanun maddesi incelendiğinde, yasama organının bütçe uygulama sonuçlarını denetleme aracı olarak kesin hesap kanunuyla ilgili yeni düzenlemeler getirdiği görülmektedir. Söz konusu düzenlemelerden ilki, bütçe kapsamının geliştirilmesine bağlı olarak kesin hesap kanununun kapsamının da genişletilmiş olmasıdır. Bu kapsamda genel bütçeli idarelere ilave olarak özel bütçeli idareler ile düzenleyici ve denetleyici kurumlar da kesin hesap kanununun ve dolayısıyla yasama organının denetim kapsamına alınmıştır (Bağlı, 2012:116). Ayrıca 5018 sayılı Kanunla kesin hesap kanun tasarısına, eski uygulamaya nazaran daha fazla bilgi ve belge eklenmesi zorunluluğu getirilmiştir. Bu bağlamda devlet borçları ve Hazine garantilerine ilişkin cetvellerin yanında yılı içerisinde silinen kamu alacakları cetveli, mal yönetim hesabı icmal cetvellerinin de tasarıya eklenmesi gerekmektedir. Böylece hesap verme sorumluluğu ve mali saydamlığın bir gereği olarak yasama organı, bütçe uygulaması konusunda daha fazla düzeyde bilgilendirilmiş olmaktadır (Mutluer vd., 2007:387-388).

5018 sayılı Kanunun kesin hesap kanunuyla ilgili getirdiği düzenlemelerden birisi de tasarısının yasama organına sunulma süresiyle ilgilidir. Buna göre yürürlükten kaldırılmış bulunan 1050 sayılı Kanuna göre ilgili mali yılın bitiminden itibaren en geç yedi ay (Temmuz ayı sonuna kadar) olarak belirlenen kesin hesap kanun tasarısının Bakanlar Kurulu’na yasama organına sunulma süresi, 5018 sayılı Kanun ile bir ay geriye (en geç Haziran ayı sonuna kadar) alınmıştır. Ayrıca bu düzenlemeler içerisinde idarelerin faaliyet raporlarının, genel faaliyet raporunun, dış denetim genel değerlendirme raporunun ve kesin hesap kanun tasarısının merkezî yönetim bütçe kanunu tasarısı ile birlikte görüşüleceği de hüküm altına alınmıştır.

Kesin hesap kanunu ile, yürütme organına verilen harcama yetkisinin kanunlara uygun olarak kullanılıp kullanılmadığının ve yürütme organının cari dönem bütçe uygulamalarından aklanması anlamına geldiği açıktır. Ancak yasama organının kesin hesap kanunuyla yürütme organının kendisine verilen harcama yetkisini etkin, ekonomik ve verimli bir şekilde kullanıp kullanmadığının tespiti, bu konularda onaylandığı veya aklandığı hususu bu kadar kesin ve tartışmasız değildir (Candan, 2007:183). 5018 sayılı Kanunun

kesin hesap kanunuyla ilgili getirdiği yeni düzenlemeler dikkate alındığında, eski uygulamalara nazaran daha farklı bir yasama denetimi öngördüğü anlaşılmaktadır. Ayrıca yeni düzenlemeler bütçe hakkı çerçevesinde değerlendirildiğinde, yasama organının hem incelenecek olan hesap alanının genişletilmiş olması hem de inceleme noktasında daha fazla süre tanınmış olması pozitif yönde bir gelişme olarak değerlendirilebilecektir.

Ancak, etkinlik denetimi bir yana, yasama organının kesin hesap kanun tasarıları ve Sayıştay’ın genel uygunluk bildirimini üzerinde yaptığı denetimin, taşıdığı öneme rağmen, etkin ve amacına uygun biçimde kullanılmadığı görülmektedir (Konukman, 2000:145). Çünkü yasama organının teorik ve hukuki olarak kamu harcamalarını etkinlik, ekonomiklik ve verimlilik kapsamında denetleme yetkisi bulursa bile, pratik olarak bunu gerçekleştirme ve etkinlik denetimi yapabilmesi mümkün değildir. Bunun nedenleri arasında Komisyonda ve Genel Kurulda iktidar grubunun çoğunluğa sahip olması, yapılan görüşmelerde idarelerin kesin hesaplarına ilişkin unsurların ele alınmaması, milletvekillerinin bütçe kanun tasarısına gösterdiği alakayı geçmiş yılın kesin hesap kanun tasarısına göstermemesi sayılabilir. Bu da kesin hesap denetiminden sağlanacak faydalara ulaşılmasını engellemekte ve yasama organı tarafından bütçe hakkının etkin bir şekilde kullanılmasına engel olmaktadır (Candan, 2007:183-184).

Netice itibariyle kanuni düzenlemelerle yasama organının bütçe uygulama sonuçlarının doğrudan denetimi, güçlendirilmeye çalışılmış olsa da pratikte yasama organının bu denetimi gerçekleştirme güçleşmektedir. Bu bakımdan yasama organının bu nitelikteki bir denetimi dolaylı olarak Sayıştay aracılığıyla yerine getirebileceği söylenebilir.

2.3.2. Bütçe Uygulama Sonuçlarının Dolaylı Denetimi

Yasama organı, bütçe uygulama sonuçları üzerindeki dolaylı denetim hakkını, Sayıştay aracılığıyla yerine getirmektedir. 5018 sayılı Kanun bu kapsamda yapılacak olan bütçe uygulama sonuçlarının denetim sürecini, “faaliyet raporları ile bu bağlamda oluşturulacak genel değerlendirme raporları ve genel uygunluk bildirimini”nin yasama organına sunulması olarak düzenlemiştir.

Faaliyet raporları, 5018 sayılı Kanunda ayrıntılı olarak düzenlenmiştir. İdare tarafından bir yıl içerisinde kullanılan kaynakları, bütçe hedef ve gerçekleştirmeleri ile meydana gelen sapmaların nedenlerini, varlık ve yükümlülükleri ile yardım yapılan birlik, kurum ve kuruluşların faaliyetlerine ilişkin bilgilerin raporlanmasını öngören bir düzenlemedir (md. 41). 5018 sayılı

Kanun yasama denetiminin daha etkin yerine getirilmesine katkıda bulunmak amacıyla bu raporların Sayıştay aracılığıyla yasama organına sunulmasını öngörmektedir.

Bu hüküm kapsamında Sayıştay'a yüklenen görev, mahallî idarelerin raporları hariç idare faaliyet raporlarını, mahalli idareler genel faaliyet raporunu ve genel faaliyet raporunu, dış denetim sonuçlarını dikkate alarak görüşlerini de belirtmek suretiyle yasama organına sunmasıdır. Bu noktada dikkat edilmesi gereken husus söz konusu süreçte Sayıştay'ın salt bir sevk makamı olmadığıdır. Çünkü Sayıştay söz konusu raporları bünyesinde bulunan denetim grup başkanlıklarınca ortaya konan denetim sonuçlarını da dikkate alarak değerlendirmelerde bulunur. Daha sonra denetim grup başkanlıklarınca bu konuda hazırlanan değerlendirme raporları esas alınarak hazırlanan faaliyet genel değerlendirme raporu, Sayıştay Başkanı tarafından söz konusu raporlarla birlikte yasama organına sunulur. Yasama organı bu raporlar ve değerlendirmeler çerçevesinde, kamu kaynağının elde edilmesi ve kullanılmasına ilişkin olarak kamu idarelerinin yönetim ve hesap verme sorumluluklarını görüşür.

Yasama organının dolaylı olarak bütçeyi denetlemesinde kullandığı en önemli raporlardan birisi de "*genel uygunluk bildirimini*"dir. Bu raporun Sayıştay tarafından hazırlanarak yasama organına sunulması Anayasal bir zorunluluktur. Genel uygunluk bildiriminin hazırlanması ve yasama organına sunulmasına ilişkin esaslar Anayasa'da yer almasının yanında 5018 sayılı Kanunda ve Sayıştay Kanunu'nda da düzenlenmiştir. Buna göre Sayıştay, merkezi yönetim kapsamındaki kamu idareleri için düzenleyeceği genel uygunluk bildirimini, kesin hesap kanun tasarısının verilmesinden başlayarak en geç yetmiş beş gün içinde yasama organına sunmak zorundadır.

Genel uygunluk bildirimini, kurum hesaplarının doğruluğunun ve güvenilirliğinin tespiti ve tasdiki ile sonucunun yasama organına raporlanması işlevini, kesin hesap tasarılarının Hazine genel hesabıyla uygunluk derecesini tespit ederek, yasama organına bildirmeye yarayan bir rapordur (Kazana, 2010:191). Bu bağlamda Sayıştay uygunluk bildirimini ile idare tarafından verilen performans bilgilerinin doğruluğu ve güvenilirliği konusundaki görüşünü yasama organına bildirme yükümlülüğünü yerine getirmektedir.

Kamu mali yönetimi alanında yapılan yeni düzenlemeler kapsamında konuyu değerlendirdiğimizde, yasama denetiminde dolaylı denetimi gerçekleştirecek olan Sayıştay'ın konumunun güçlendirilmeye çalışıldığı görülmektedir. Yasama organının dolaylı olarak Sayıştay aracılığıyla yapacağı

işlemlerin etkili hale getirilmesi bütçe hakkının işlevsel kullanımı açısından da önemlidir (Narter, 2012:47).

3. Türkiye’de Bütçenin Yasama Denetiminde Sayıştay’ın Konumu

Bütçenin yasama organı tarafından denetlenmesinde TBMM’nin iş hacimlerindeki aşırı artış, bütçe komisyonundaki sayısal hâkimiyetin iktidarda olması, bütçe komisyonun iş yükünün ağırlaştırılmış olması, genel kuruldaki bütçe görüşmelerinde kesin hesap kanun tasarısının gereği gibi değerlendirilmemesi gibi nedenlerden dolayı doğrudan denetim yapma imkânları büyük ölçüde azalmaktadır. Bu çerçevede yasama adına denetim yapan kurumların önemi giderek artmaktadır. Yasama adına denetim yapan örgütler genel olarak Anayasa tarafından belirlenmekte ve bu kurumların başında da mali denetim yapmakla görevli bulunan Sayıştaylar yer almaktadır (Köse, 2007:18).

1982 Anayasasının belirlemiş olduğu, Sayıştay’ın temel görevleri olarak yasama organı adına denetim yapmak ve hesapların kesin hükme bağlanmasıdır. Ayrıca bunları yanı sıra 6085 sayılı Sayıştay Kanununda da Sayıştay’ın görevlerinin neler olduğu belirtilmiştir. Buna göre; **Sayıştay**, kamu idarelerinin mali faaliyet, karar ve işlemlerini hesap verme sorumluluğu çerçevesinde denetler ve sonuçları hakkında yasama organına doğru, yeterli, zamanlı bilgi ve raporlar sunar. Genel yönetim kapsamındaki kamu idarelerinin; gelir, gider ve mallarına ilişkin hesap ve işlemlerinin kanunlara ve diğer hukuki düzenlemelere uygun olup olmadığını denetler, sorumluların hesap ve işlemlerinden kamu zararına yol açan hususları kesin hükme bağlar. Ayrıca genel uygunluk bildirimini kanunların belirlediği süre içerisinde yasama organına sunar. Bunların dışında diğer kanunlarla kendisine verilen inceleme, denetleme ve hükme bağlama işleri söz konusu olduğunda da bunları yapmakla görevlendirilmiştir (md. 5).

Dolayısıyla hem Anayasal hüküm hem de Sayıştay Kanunu’nun yapmış olduğu düzenleme çerçevesinde Sayıştay’ın “denetim, raporlama, danışma ve yargılama” olmak üzere başlıca dört grup görevi bulunmaktadır. Bu çalışmada yasama organının bütçe uygulama sonuçları üzerindeki dolaylı denetimi ele alındığından, Sayıştay’ın sadece denetim ve raporlama görevleri üzerinde durulacaktır.

3.1. Sayıştay’ın Denetim Görevi Kapsamında Bütçe Denetimindeki Rolü

Sayıştay tarafından yürütülecek olan denetim, kamu idaresinin gelir, gider ve mallarına ilişkin hesap ve işlemlerinin kanunlara ve diğer hukuki düzenlemelere uygun olup olmadığının tespit edilmesidir. Bunun yanında Sayıştay tarafından yürütülecek olan denetim, mali tabloların mali raporlama

standartları doğrultusunda denetlenen kurumun mali durumunu ve faaliyet sonuçlarını tüm önemli yönleriyle doğru ve güvenilir bir biçimde gösterip göstermediğinin değerlendirilmesini de kapsamalıdır (Taytak, 2013:92).

6085 sayılı Sayıştay Kanunu, Sayıştay'ın denetim alanını şu şekilde düzenlemiştir. Buna göre Sayıştay: merkezi yönetim bütçesi kapsamındaki kamu idareleri ile sosyal güvenlik kurumlarını, mahallî idareleri, sermayesinde doğrudan veya dolaylı olarak kamu payı olan özel kanunlar ile kurulmuş anonim ortaklıkları, diğer kamu idarelerini (kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşları hariç) denetleyebilecektir (md. 4/a). Bunun yanında söz konusu idarelere bağlı veya bu idarelerin kurdukları veya doğrudan doğruya ya da dolaylı olarak ortak oldukları her çeşit idare, kuruluş, müessese, birlik, işletme ve şirketleri de denetleyebilecektir. Ayrıca Sayıştay, kamu idareleri tarafından yapılan her türlü iç ve dış borçlanma, borç verilmesi, borç geri ödemeleri, yurt dışından alınan hibelerin kullanımı, hibe verilmesi, Hazine garantileri, Hazine alacakları, nakit yönetimi ve bunlarla ilgili diğer hususları denetleyebilecektir. Bunların yanında tüm kaynak aktarımları ve kullanımları ile Avrupa Birliği fonları dâhil yurt içi ve yurt dışından sağlanan diğer kaynakların ve fonların kullanımının yanında kamu idareleri bütçelerinde yer alıp almadığına bakılmaksızın özel hesaplar dâhil tüm kamu hesaplarını, fonları, kaynakları ve faaliyetlerini denetleyebilecektir (md. 4/b-c-ç).

Yukarıda belirtilen şirketlerden doğrudan veya dolaylı olarak kamu payı %50'den az olup ilgili mevzuatı uyarınca bağımsız denetime tabi olan; şirketler, bunların iştirakleri ve bağlı ortaklıklarının denetimi, ilgili mevzuat uyarınca düzenlenen ve Sayıştay'a gönderilecek olan bağımsız denetim raporları esas alınarak yapılacaktır.

Yasama organlarının bütçe hakkını kullanma araçlarından birisi, bu kurumların, yöneticilerin her türlü eylem ve işlemlerini denetleyebilme yetkisine sahip olmasıdır. Bu bağlamda, yasama organı adına denetim yapan Sayıştay'ın denetim alanlarının mümkün olduğunca geniş tutulması aynı zamanda yasama organının egemenliğinin sağlandığı alanı ifade etmektedir. Bir başka ifadeyle, Sayıştay denetiminin uzanamadığı alanlar, yasama organının dolayısıyla halkın egemen olamadığı alanlar durumunda olacaktır (Kaya, 2001:2). Bu bağlamda 6085 sayılı Sayıştay Kanunu yasama organının, dolayısıyla halkın egemen olamadığı alanları olabildiğince sınırlandırmıştır.

Denetim alanı çerçevesinde yapılacak olan Sayıştay denetimine baktığımızda, genel anlamda düzenlilik (mali denetim + uygunluk denetimi) denetimi ve performans denetimi olarak iki şekilde yapılacağı kanunda düzenlenmiştir.

3.1.1. Düzenlilik Denetimi

Düzenlilik denetimi; kamu idarelerinin hesap ve işlemleri ile mali rapor ve tablolarının güvenilirliği ve doğruluğu hakkında görüş bildirilmesi, kamu idarelerinin gelir, gider ve mallarına ilişkin hesap ve işlemlerinin kanunlara ve diğer hukuki düzenlemelere uygun olup olmadığının tespiti ve mali yönetim ve iç kontrol sistemlerinin değerlendirilmesidir (Sayıştay, 2014a:3).

Kamu idarelerinin hesap ve işlemleri ile mali rapor ve tablolarının güvenilirliği ve doğruluğu hakkında görüş bildirilmesi ile mali yönetim ve iç kontrol sistemlerinin değerlendirilmesine ilişkin yürütülecek çalışmalar mali denetimi oluşturmaktadır. Bunun yanında gelir, gider ve mal hesapları ile bunlara ilişkin hesap ve işlemlerinin kanunlara ve diğer hukuki düzenlemelere uygun olup olmadığının tespitine ilişkin yürütülecek çalışmalar ise uygunluk denetimini içermektedir (Sayıştay, 2014a:3).

Sayıştay tarafından gerçekleştirilen düzenlilik denetiminin hedefi, denetlenen kamu kurumlarının mali rapor ve tablolarında ve bunları oluşturan hesap ve işlemlerinde ifade edilen beyanların doğruluğunun, güvenilirliğinin ve uygunluğunun denetimidir. Bu hedefler, kamu kurumlarının varlık ve kaynak hesapları, gelir ve gider hesapları ve mali tablolarına ilişkin olmak üzere üç grupta gerçekleştirilmektedir. Söz konusu denetim hedefleri ise tamlık, doğruluk, uygunluk, sınıflandırma, mevcudiyet, aidiyet ve değerlendirme şeklinde gerçekleştirilmektedir.

Bu anlamda düzenlilik denetimi; kapsamlı, ayrıntılı ve nitelikli çalışma gerektiren bir denetim sürecini ifade etmektedir. Planlama aşamasından izleme aşamasına kadar oldukça kapsamlı bir süreci içeren düzenlilik denetiminin, halkın ekonomik ve sosyal menfaatlerini korumaya, hesap verilebilirlik ve şeffaflığı sağlama ve arttırmaya, demokrasi anlayışının gereğini yerine getirmeye ve kamu idarelerinin mali yapısında yer alan hataları yapıcı bir şekilde önlenmeye hizmet etmesi beklenmektedir (Ela ve Türkyener, 2015:26).

3.1.2. Performans Denetimi

Performans denetimi, kamu kaynaklarının verimlilik, etkinlik ve tutumluluk ilkeleri kapsamında kullanılıp kullanılmadığını ve mali sorumluluğun gereklerinin makul ölçüde karşılanıp karşılanmadığını görmek için kurum faaliyetlerinin değerlendirilmesi olarak ifade edilmektedir (Özer, 1992:33). Dolayısıyla performans denetimi, denetlenen kurumun kaynaklarını verimli, etkin ve tutumlu bir biçimde kullanmada gerekli özenin gösterilip gösterilmediğinin incelenmesidir. Bunun yanında performans denetimi, kamu yönetiminin her düzeyinde sorumluluğun yaygınlaşmasını sağlamakla beraber

kamu görevlilerinin topluma, hükümetlerin vergi verenlere, alt düzey yöneticilerin ve personelin üstlerine karşı sorumlu tutulmalarına da katkı sağlamaktadır (Kubalı, 1999:43).

Sayıştay'ın görevleri arasında yer alan performans denetimi 6085 sayılı Sayıştay Kanunu'nda şu şekilde ifade edilmiştir: Performans denetimi: hesap verme sorumluluğu çerçevesinde idarelerce belirlenen hedef ve göstergelerle ilgili olarak faaliyet sonuçlarının ölçülmesi suretiyle gerçekleştirilir” (md. 36). Bu düzenlemeden de anlaşılacağı üzere Sayıştay tarafından gerçekleştirilecek olan performans denetimi, kamu idareleri tarafından oluşturulacak olan performans bilgileri üzerinden yapılacaktır.

Sayıştaylar, performans denetimi aracılığıyla, parlamenter demokrasinin temel çalışma ilkesi olan kamunun sorumluluk rejiminin oluşmasında önemli rol oynar. Dolayısıyla kaynakların kullanımındaki sorumluluk da performans denetimi kapsamında değerlendirildiğinde, performans denetiminin verimlilik, etkinlik ve tutumluluk denetiminden daha geniş amaçlara hizmet edeceği söylenebilir (Ahsan, 1994:3).

Yapılan düzenlemeler kapsamında Sayıştay denetimini değerlendirdiğimizde hem niceliksel hem de nitelik açısından denetim görevinin genişletildiği görülmektedir. Sayıştay'ın görev alanlarının genişlemesinin kamu harcamalarının etkin kullanılmasına da hizmet edeceğinden şüphe yoktur. Ancak burada şunu ifade etmek gerekir ki kamu harcamalarında etkinliği artırabilmek için sadece denetim alanının genişletilmesi tek başına yeterli olamayacaktır. Bunun yanında kamu harcamalarında etkinliğin saptanması amacıyla yasama organı bünyesinde bu alana özgü komisyonların da kurulması gerekmektedir. Zira incelenecek belge sayısı ve niteliği dikkate alındığında bunun kaçınılmaz bir durum olduğu görülmektedir. Bu noktada diğer önemli bir husus da denetim çerçevesinde parlamentoya sunulacak belgelerin açık, anlaşılır ve güvenilir olmasıdır. Sayıştay tarafından hazırlanan raporların yapıcı ve sonuç almaya odaklı olması da oldukça önemlidir ve denetimin mümkün olduğunca uluslararası standartlara uygun şekilde gerçekleşmesine özen gösterilmelidir (Söyler, 2012:89-90).

3.2. Sayıştay'ın Raporlama Görevi Kapsamında Bütçe Denetimindeki Rolü

Raporlama, denetimin önemli bir parçasıdır. Sayıştay denetim anlamında ne kadar profesyonel ve doğru çalışırsa çalışsın, denetlenen birimlere, kilit paydaşlara ve diğer izleyicilere net ve etkin bir şekilde sonuç vermezse sağlıklı bir faaliyet göstermemiş olur. Dolayısıyla bu durumu aşmanın en etkili

yöntemi raporlama faaliyetidir (INTOSAI, 2010:16). Ancak burada şunu ifade etmek gerekir ki denetim raporları, kendi başına bir amaç olarak değil, devlet sistemlerini ve süreçlerini şeffaf ve hesap verebilir hale getirme sürecinin önemli bir parçası olarak görülmelidir (INTOSAI, 2010:28).

6085 sayılı Sayıştay Kanunu ile Sayıştay’ın raporlama görevi birincil görev olarak ifade edilmiştir. Bu durum hem bütçe hakkının tesis edilmesine yönelik hem de kamu kaynaklarının etkinliğinin sağlanmasında yasama organının bütçe üzerinde gerçekleştireceği denetiminin etkin bir şekilde yapılmasını sağlamaya yönelik atılmış olan önemli bir adımdır.

Sayıştay Kanunu’nun ikinci bölümündeki düzenlemelere baktığımızda raporlama faaliyetinin beş grupta ele alındığını görmekteyiz. Bunlar; “*dış denetim genel değerlendirme raporu, faaliyet genel değerlendirme raporu, mali istatistikleri değerlendirme raporu, genel uygunluk bildirimi ve diğer raporlar*” dır. Ancak söz konusu Kanunun değişik maddelerinde Sayıştay’a farklı raporlama görevleri de verildiği görülmektedir. Örneğin, KİT’lerin denetimi ve raporlanması ile denetim görevleri bölümünde belirtilen performans denetimleri ve yasama organından gelen taleplere ilişkin gerçekleştirilen denetimlerin sonucunda hazırlanacak olan raporlar yasama organına sunulacaktır.

Şüphesiz ki Sayıştay raporları, hem kamu harcamalarında etkinliğin sağlanmasında hem de bütçe hakkı yetkisini elinde bulunduran yasama organının bütçe üzerindeki denetimini etkin bir şekilde yerine getirmesine yardımcı olmaktadır. Nitekim raporlamanın yasama organına yönelik amaçlarına baktığımızda;

a) Bütçenin gerek komisyonlarda gerekse genel kurulda görüşülmesi ve kanunlaşması aşamasında parlamenterlere güvenilir, tarafsız ve tutarlı bilgiler sunulması;

b) Kesin hesabın görüşülmesi ve kanunlaşması aşamalarında parlamenterlere güvenilir, tarafsız ve tutarlı bilgiler sunulması;

c) Yasama denetimleri (meclis araştırması, genel görüşme vs.) sırasında hesap verme sorumluluğunun bir tezahürü olarak bakanların siyasi sorumluluğunun belirlenmesinde veri oluşturması (Söyler ve Çolak, 2012:147-148),

d) Kamu kaynaklarının kullanılmasında etkinliği sağlamaya hizmet edecek olması, bizleri bu sonuca götürmektedir.

Netice itibariyle, Yüksek Denetim Kurumu olarak Sayıştay’lar, etkin çalışma ve çeşitli önleyici önlemlerle, kamu kaynaklarının etkin kullanımında kilit kurumlar olabilir. Bunun sağlanmasında da sunulan denetim raporlarının

sonuçlarına göre ve gerçekleştirilen denetimlerin sonucunda kamu kaynaklarının kullananlar sorumlu hale getirilerek yoğunlaştırılabilir (Gherai vd., 2016:467).

3.2.1. Dış Denetim Genel Değerlendirme Raporu

Dış Denetim Genel Değerlendirme Raporu, Sayıştay Kanunu kapsamında hazırlanarak yasama organına sunulması zorunlu olan bir rapordur. Bu rapor, kamu idarelerinin denetimleri sonucunda düzenlenen denetim raporlarından önemli görülenleri ve genellik arz eden konuları, yürütülen denetimlere ilişkin genel bilgileri ve mali konularda belirtilmesi uygun görülen diğer hususları içerecek şekilde hazırlanarak yasama organına sunulan ve kamuoyuna duyurulan bir rapordur. Dolayısıyla söz konusu rapor, kamu kaynağının elde edilmesi ve kullanılmasında görevli ve yetkili olanların kaynakların etkili, ekonomik, verimli ve hukuka uygun olarak elde edilmesi, kullanılması, muhasebeleştirilmesi, raporlanması ve kötüye kullanılmaması için gerekli önlemlerin alınmasına katkı sağlayan önemli bir araçtır.

Uygulama sonuçlarına baktığımızda denetimler sonucunda;

i. Kamu idarelerinin bir kısmında, Kamu İç Kontrol Standartlarına uyum eylem planlarının hazırlanmadığı,

ii. İç kontrol standartlarına uyum eylem planlarının hazırlandığı bazı kamu idarelerinde ise iç kontrol standartlarına uyum eylem planlarında Kamu İç Kontrol Standartları Tebliği'nde yer alan standartların karşılığı olan faaliyetlerin belirtilmediği,

iii. İç kontrol standartlarına uyum eylem planlarında öngörülen faaliyetlerin başlatılmadığı ya da süresinde tamamlanmadığı,

iv. Mali karar ve işlemlerle ilgili süreç akış şemalarının oluşturulmadığı,

v. İç denetim birimlerinin oluşturulmadığı, iç denetim birimleri oluşturulan kamu idarelerinde ise yeterli sayıda iç denetçi atanmadığı,

vi. İç denetimin kapsamını, denetlenecek alan ve konuları, ihtiyaç duyulan işgücünü içermesi gereken iç denetim planları ve bu planlarla uyumlu iç denetim programlarının hazırlanmadığı tespit edilmiştir (Sayıştay, 2014b:8).

3.2.2. Faaliyet Genel Değerlendirme Raporu

Sayıştay Kanunu'nun amir hükmü doğrultusunda Genel Değerlendirme Raporu, kamu idareleri tarafından gönderilen idare faaliyet raporlarının, İçişleri Bakanlığı tarafından hazırlanan Mahalli İdareler Genel Faaliyet Raporu ve Maliye Bakanlığınca hazırlanan Genel Faaliyet Raporunun denetim grup başkanlığınca denetim sonuçları da dikkate alınarak değerlendirilmektedir. Daha

sonra denetim grup başkanlıklarınca bu konuda hazırlanan değerlendirme raporları esas alınarak hazırlanan Faaliyet Genel Değerlendirme Raporu, Rapor Değerlendirme Kurulunun görüşü alındıktan sonra Sayıştay Başkanı tarafından İdare Faaliyet Raporları, Genel Faaliyet Raporu ve Mahallî İdareler Genel Faaliyet Raporu ile birlikte yasama organına sunulmaktadır.

Faaliyet Genel Değerlendirme Raporu’yla kamu idarelerince hazırlanan faaliyet raporlarının Sayıştay’ın gerçekleştireceği denetim sonuçları dikkate alınarak değerlendirilmesi amaçlanmıştır. İdarelerin bütçe uygulama sonuçları ile birlikte stratejik planları ve performans programlarının uygulanma sonuçları göz önünde bulundurularak “Faaliyet Genel Değerlendirme Raporu” Sayıştay tarafından hazırlanmaktadır. Böylece denetimler sırasında hesap ve işlemlerle birlikte, belirlenmiş performans göstergelerine göre faaliyetlerin hedef ve gerçekleşme durumu da dikkate alınarak değerlendirmelerde bulunulmuş olacaktır (Kazan, 2010:193).

Ancak yapılan incelemeler sonucunda hazırlanan 2015 yılına ait Faaliyet Genel Değerlendirme Raporuna göre;

* Sayıştay tarafından değerlendirmeye tabi tutulan 450 den fazla kamu idarelerinden 16’sının faaliyet raporunu yayımlamadığı,

* Yapılan inceleme neticesinde kamu idarelerinden 9’unun idare faaliyet raporunda kurumsal kabiliyet ve kapasitenin değerlendirilmesi bilgisine yer vermediği veya eksik bilgi verdiği,

* Faaliyet raporu hazırlayan kamu idarelerinden 171’inin performans programında belirlenen hedef ve göstergelere ilişkin gerçekleştirmeleri raporlamadığı,

* Faaliyet raporu hazırlayan kamu idarelerinden 169’unun faaliyet raporlarında verdiği bilginin ölçülebilir olmadığı veya doğrulama kaynaklarından elde edilen son verilerle uyumlu olmadığı görülmüştür (Sayıştay 2016a: 7-12).

3.2.3. Mali İstatistikleri Değerlendirme Raporu

Mali İstatistikleri Değerlendirme Raporu; Maliye Bakanlığınca yayımlanan bir yıla ait mali istatistiklerin izleyen yılın mart ayı içinde; hazırlanma, yayımlanma, doğruluk, güvenilirlik ve önceden belirlenmiş standartlara uygunluk bakımından denetim grup başkanlıklarınca değerlendirildiği, Rapor Değerlendirme Kurulunun görüşü de alındıktan sonra Sayıştay tarafından yasama organına ve Maliye Bakanlığına sunulan bir rapordur. Buna göre Sayıştay, bir yıla ait mali istatistiklerin hazırlanma, yayımlanma, doğruluk, güvenilirlik ve önceden belirlenmiş standartlara

uygunluk bakımından değerlendirilmesinden sorumlu tutulmaktadır. Diğer bir bakış açısıyla, Sayıştay'a bu raporla devletin makro anlamda mali istatistiklerinin, mali sistemin ve mali mevzuatın doğruluğunu gözetme ve sağlama görevi verilmektedir.

Bu kapsamda aylık ve üçer aylık istatistiklerin geçici verilere dayanmaları ve son periyot istatistiklerinin aynı zamanda yıllık istatistikleri oluşturmaları nedenleriyle Sayıştay'ın mali istatistikleri değerlendirme sorumluluğunun, Resmi İstatistik Programında ismen sayılan ve yıllık periyotlarla hazırlanarak/derlenerek yayımlanan merkezi yönetim ve genel yönetime ilişkin mizan, bütçe uygulama sonuçları tablosu, gelir-gider (faaliyet) tablosu, nakit akım tablosu ile yıllık bilanço, genel yönetime ilişkin fonksiyonel harcama tablosu ve genel yönetim mali istatistiklerini kapsadığı değerlendirilmektedir (Sayıştay, 2014b:6; Sayıştay, 2015:9; Sayıştay 2016b:9).

3.2.4. Genel Uygunluk Bildirimi

Sayıştay'ın, harcamacı idareler tarafından kendisine tanzim edilerek gönderilen hesaplar üzerinden, yasama organının bütçe üzerindeki denetimini gerçekleştirmek için giriştiği faaliyetlerin sonucu Genel Uygunluk Bildiriminde toplanacaktır. Başka bir ifadeyle, Genel Uygunluk Bildirimi ile Sayıştay, yasama denetimi için yaptığı ön çalışmaları sona erdirmiş ve bununla ilgili rapor düzenleyerek yasama organının bütçe üzerindeki ve özellikle kamu harcamalarının denetimini gerçekleştirmek üzere yasama organına intikal ettirmiş olacaktır (Feyzioğlu, 1965:496).

6085 sayılı Sayıştay Kanununa göre “*genel uygunluk bildirimleri, denetim grup başkanlıklarınca denetim raporları ve faaliyet raporları dikkate alınarak hazırlanacak ve uygunluk değerlendirilmesinde kesin hesap kanunu tasarısında yer alan merkezi yönetim bütçe kanunu uygulama sonuçları, kamu idare hesapları esas alınarak saptanan sonuçlarla karşılaştırılacaktır*”(md. 41). Kanunun amir hükmüne göre merkezi yönetim bütçe kanununun uygulama sonuçlarının TBMM tarafından denetimi, Kesin Hesap Kanunu tasarısı ve buna ilişkin Sayıştay tarafından hazırlanan Genel Uygunluk Bildiriminin görüşülmesi ile gerçekleştirilmektedir.

Genel uygunluk bildirimlerinin varlığı, kesin hesap kanun tasarılarının yasama organı tarafından görüşülmesi için Anayasal bir zorunluluk olmakla birlikte, bu birimlere uyulması zorunluluğu bulunmamaktadır. Çünkü genel uygunluk bildirim niteliği yönüyle bir danışma işlevidir ve bu danışma işlevi sonucu, karar mercii olan yasama organı için bağlayıcı değildir (İnan, 1999:11). Nitekim 2012-2015 yılları arasındaki merkezi yönetim bütçelerine ait genel

uygunluk bildirimlerine baktığımızda dikkatimizi çeken önemli hususlardan yedek ödenek ve ödenek üstü harcama konularının düzeltilmemesi buna örnek gösterilebilir.

Tablo 1 de 2012 - 2015 yıllarına ait genel bütçe başlangıç ödeneklerine göre yedek ödenek tutarlarının oranları yer almaktadır.

Tablo 1. Yedek Ödenek Tutarının Genel Bütçe Başlangıç Ödenegine Oranı (TL)

Yıllar	Yedek Ödenek Başlangıç Ödenegi	Yedek Ödenek Toplam Tutarı	Genel Bütçe Başlangıç Ödenegi	Yedek Ödenegin Genel Bütçe İçindeki Ağırlığı
2012	665.250.000,00	30.919.961.928,00	357.852.506.689,71	% 8,64
2013	949.178.000,00	35.912.248.988,00	409.654.031.969,67	% 8,77
2014	1.199.178.000,00	25.360.405.215,00	446.883.877.223,55	% 5,67
2015	1.547.000.000,00	35.249.761.554,00	485.178.332.731,35	% 7,26

Kaynak: 2012-2015 yıllarına ait Genel Uygunluk Bildirimlerinden derlenmiştir.

5018 sayılı Kanunun amir hükmü uyarınca genel bütçeli idarelerin yedek ödenek miktarına getirilen % 2’lik sınırlama başlangıç ödeneklerine ilişkin bulunmaktadır (md. 23). Merkezi Yönetim Bütçe Kanunlarının “Aktarma, ekleme, devir ve iptal işlemleri” başlıklı 6’ncı maddesi ile Maliye Bakanlığına verilen yetkiler dâhilinde yapılan ödenek aktarmaları sonucunda, yedek ödenek tutarı, genel bütçeli idarelerin yılsonu toplam ödeneklerinin (söz konusu dönem içerisinde) % 5,67 ile % 8,77’ sine tekabül etmektedir. Bu durum Genel Uygunluk Bildirimleri ile TBMM’ye bildirilmiş olmasına rağmen bağlayıcı olmadığı için alışıl gelmiş olan uygulama devam etmektedir.

Bununla beraber genel uygunluk bildirimlerinde belirtilen diğer önemli bir hususta, Maliye Bakanlığı tarafından her yıl ocak ayının on beşinci gününe kadar, uygulaması tamamlanan yıla ilişkin olarak yedek ödeneklerden hangi idareye ne kadar aktarma yapıldığının açıklanmasıdır. Ancak genel uygunluk bildirimlerinden anlaşılacağı üzere malî yıl içinde yedek ödenekten yapılan aktarmaların tür, tutar ve idareler itibarıyla dağılımı Maliye Bakanlığınca yılsonu gerçekleştirmelerini de içerir şekilde değil de başlangıç ödenekleri itibarıyla ilan edilmiş olmasıdır. Netice itibarıyla, 5018 sayılı Kanun gereğince malî yıl içinde yedek ödenekten yapılan aktarmaların tür, tutar ve idareler itibarıyla dağılımı Maliye Bakanlığı’nca yılsonu gerçekleştirmelerini de içerir şekilde ilan edilmelidir.

Genel uygunluk bildirimlerinde ifade edilen bir diğer hususta ödenek üstü harcamaların yapılmış olmasıdır. 5018 sayılı Kanuna göre “Kamu idareleri, bütçelerinde yer alan ödeneklerin üzerinde harcama yapamaz. Bütçeyle verilen ödenekler, tahsis edildikleri amaçlar doğrultusunda yılı içinde yaptırılan iş, satın alınan mal ve hizmetler ile diğer giderlerin karşılanmasında kullanılır...(md. 20)”, denilmektedir. Buna göre, belirli hizmetler için bütçeye konulmuş bulunan ödeneklerden fazla harcama yapılmaması, ödenek kullanımında esastır.

Tablo 2. Merkezi Yönetim Bütçesi İçerisindeki Ödenek Üstü Harcamalar (TL)

Yıllar	Ödenek Üstü Harcama (I) Sayılı Cetvel	Ödenek Üstü Harcama (II) Sayılı Cetvel	Ödenek Üstü Harcama (III) Sayılı Cetvel	Ödenek Üstü Harcama Toplam
2012	15.056.878.194,39	17.943.305,67	-----	15.074.821.500,06
2013	9.284.415.318,31	59.213.292,08	-----	9.343.628.610,39
2014	14.179.652.525,19	370.742,20	-----	14.180.023.267,39
2015	31.207.551.183,33	123.312,79	-----	31.207.674.496,12

Kaynak: 2012-2015 yıllarına ait Genel Uygunluk Bildirimlerinden derlenmiştir.

Ancak Tablo 2’ye baktığımızda Merkezi Yönetim Bütçesi içerisinde genel bütçeli kuruluşlarla özel bütçeli kuruluşların ödenek üstü harcamalar yaptıkları genel uygunluk bildirimlerinde TBMM’ye sunulmuştur.

5018 sayılı Kanun’un “Ödeneklerin kullanılması” başlıklı düzenlemesi incelendiğinde, genel veya kısmi seferberlik, savaş ilanı veya Bakanlar Kurulu kararıyla zorunlu askeri hazırlıkların yapıldığı olağanüstü hallerle ilgili getirilen istisnai hüküm dışında ödenek üstü gider yapılmasına cevaz veren bir düzenleme bulunmamaktadır (md. 20).

Sonuç ve Genel Değerlendirme

Toplum adına bütçe hakkını elinde bulunduran yasama organı, hem bütçe hakkının tesisini sağlamak hem hukuk devleti olma ilkesinin gereği olarak hem de kamu harcamalarında etkinliği ve verimliliği sağlamak üzere idareyi denetleme yetkisine sahiptir. Bu kapsamda yasama organının yerine getireceği görevlerin en başında bütçe uygulama sonuçlarının denetlenmesi gelmektedir. Ancak uygulamaya baktığımızda yasama organının, bütçe üzerindeki denetimleri çeşitli unsurlardan dolayı sınırlandırılmaktadır. Örnek olarak bütçeye ilişkin hemen her sürecin uzmanlık bilgisini gerektirmesi, parlamenter demokrasilerde parlamento-hükümet ilişkilerinin ayrılığa değil işbirliğine dayanıyor olması ve hükümetin yasama organı içerisinde belirli bir ağırlığa

sahip olması, yürütme organının yasama organı karşısında giderek daha güçlü bir konuma gelmesi gösterilebilir.

Tam da bu noktada yasama organına yardımcı bir kuvvet olarak Sayıştay gelmekte ve bu kurumdan bütçenin uygulama sonrasındaki yasama denetimine önemli katkılar sağlaması beklenmektedir. Bu nedenle, kamu mali yönetim sistemimizde Sayıştay ile yasama organı arasındaki ilişkinin güçlendirilmesine yönelik yeni düzenlemelere gidildiği görülmektedir. Bu bağlamda Sayıştay’ın hem denetim alanının genişletilerek hemen hemen tüm kamu kurum ve kuruluşlarının denetim kapsamına alınmış olması hem de raporlama görevinin öncelikli hale getirilerek yasama organına güvenilir, tarafsız ve tutarlı bilgiler sunması önemli gelişmeler olarak ifade edilebilir.

Sayıştay’ın denetim alanının genişlemesi ve raporlama görevinin öncelikli hale getirilmiş olması, bütçe hakkı gereği birincil denetim yetkisini haiz olan yasama organının bütçenin uygulama sonrası süreçteki etkinliğini artırmasına yönelik atılmış olan önemli adımlardır. Ancak yasama organının bütçe uygulama sonuçları üzerinden gerçekleştireceği denetimin etkin bir şekilde yapılması için sadece Sayıştay’ın görev ve fonksiyonunun iyileştirilmiş olması yeterli değildir. Bu kapsamda bütçe üzerindeki yasama denetiminin etkin bir şekilde yapılmasını sağlamak için;

* TBMM’nin örgütsel yapısı, bütçenin yasama organı tarafından denetimi konusundaki işleyişi, Sayıştay’ın görev ve fonksiyonundaki iyileştirmelere paralel olarak yeniden düzenlenmelidir. Sayıştay raporlarının hem teknik bilgiler içermesi hem de Plan ve Bütçe Komisyonunun iş yükünün fazla olması, bütçe görüşme süresinin yeterince fazla olmaması gibi durumlardan dolayı Sayıştay raporları yasama organı tarafından gereğince görüşülememektedir. Dolayısıyla bu istenilmeyen sonucun önüne geçme amacıyla TBMM dâhilinde söz konusu raporların görüşülüp değerlendirilebileceği bir komisyonun oluşturulması gerekmektedir.

* Sayıştay’ın denetim alanının genişletilmiş olması kamu harcamalarında etkinliğin sağlanmasında önemli görülmesine karşılık kamu idarelerinin hem 5018 sayılı Kanun hem de 6085 sayılı Kanunla hesaplar, mali tablolar ve bilançolar noktasında kendilerine verilmiş olan görevleri tam zamanlı yerine getirmeleri gerekmektedir. Dolayısıyla denetim alanının genişletilmiş olması kamu kaynaklarının etkin kullanılması için tek başına yeterli görülmemeli bunun yanında kamu idarelerinin söz konusu kanunlar kapsamında yeni bir kurum kültürüne kavuşması sağlanmalıdır.

* Sayıştay raporlarının eksiksiz olarak düzenlenmesi gerekir. Bu kapsamda raporların 6085 sayılı Kanun ve 5018 sayılı Kanunda belirtilen unsurları ihtiva etmesi ve idarelerden alınması gereken teknik dokümanların zamanında elde edilmesi sağlanmalıdır.

* Kamu kurumlarının performans programlarında belirlenen performans hedef ve göstergelerine faaliyet raporunda aynen yer vermeleri gerekmektedir. Ayrıca raporlanan performans bilgilerinin ölçülebilir ve doğrulanabilir olması ve faaliyet raporunda performans hedefleri ile gerçekleştirmeler arasında meydana gelen sapmaların nedenleriyle ilgili geçerli ve ikna edici bilgilere yer verilmelidir.

* Sayıştay raporları Anayasal ve kanuni hükümler kapsamında düzenlenmektedir. Bu raporlar düzenlenirken önemine binaen hem kamu idareleri hem de Sayıştay, önemli derecede mali ve beşeri sermaye harcayarak çeşitli eziyetlere katlanmaktadır. Hazırlık aşamasında durum böyle iken yasama organına raporlar sunulduktan sonra bu raporların sadece tavsiye niteliğine sahip olması ve bütçenin denetimi için gerektiği şekilde ele alınmaması/alınmaması düşündürücüdür. Dolayısıyla yasama organının bütçe üzerindeki denetiminin etkin bir şekilde yapılmasını istiyorsak mutlaka ve mutlaka Sayıştay Raporlarının hüviyeti tavsiye niteliğinden çıkartılıp zorlayıcı metinler haline dönüştürülmesi gerekmektedir.

Kaynakça

Ahsan M. N. 1994. *Value for Money in Promoting Public Accountability*, Performit, Department of the Auditor General of Pakistan, Vol. XI. No: 1.

Arcagök, M. S. 2005. Yeni Mali Yönetim ve Kontrol Sisteminde Harcama Öncesi Kontrol, *20. Maliye Sempozyumu Türkiye’de Yeniden Mali Yapılanma*, Pamukkale Üniversitesi İİBF, 83-96.

Atiyas, İ. ve Sayın Ş. 2000. *Devletin Mali ve Performans Saymanlığı*, TESEV Yayınları 20., İstanbul: Acar Matbaacılık.

Avcı, M. A. 2008. *Türkiye ve Dünyada Kamu Mali Yönetiminde Mali Saydamlık Kavramının Gelişimi ve Önemi*, Ankara: Maliye ve Hukuk Yayınları.

Bağlı, M. S. 2010. TBMM’nin Bütçe Sonuçlarını Denetleme Süreci, *Yasama Dergisi*, 16(3), 103-143.

Bağlı, M. S. 2012. Teorik ve Tarihsel Açından Bütçe Hakkı, *Yasama Dergisi*, 20(1), 39-77. <http://www.yasader.org/web/yasamadergisi/2012/sayi20/39-77.pdf>, (Erişim tarihi: 05.10.2016).

Baş H. 1984. *Bütçe Harcamalarının Yargısal Denetimi, Bütçe Uygulaması ve Denetimi Semineri*, Anadolu Üniversitesi Yayını, Yayın No: 52, Eskişehir, 110-132.

Canbay, T. 2003. Kamuda Yönetim Anlayışında Değişim Gereği; Yönetimden İyi Yönetişime, *Kal-Der Forum*, 3(9), 22-26.

Canbay, T. ve Gerger Ç. G. 2012. *Batı’da Bütçe Hakkının Gelişiminin Toplumsal Yapının Değişimi Üzerine Etkileri*, Mali Sosyoloji Üzerine Denemeler, (Ed.) Kemal ÇELEBİ, Ankara: T.C. Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı Yayın No: 2012/418.

Candan, E. 2007. *Türk Bütçe Sisteminde Performans Denetimi*, Ankara: Ümit Ofset Matbaacılık.

Coşkun, A. 1998. *Denetimde Yeni Yönelişler: Performans Denetim*, Cumhuriyetin 75. Yılında Kamu Harcamaları ve Denetimi Sempozyumu, Ankara: Sayıştay Yayınları.

Coşkun, G. 1994. *Devlet Bütçesi-Türk Bütçe Sistemi*, 4. B., Ankara: Turhan Kitabevi.

Çağan, N. 1986. Anayasa Çerçevesinde Kamu Maliyesinin Parlamenter Kontrolü, *Anayasa Yargısı C.II*, 199-224.

Çetinkaya, Ö. 2014. *Kamu İhale Kanunu ve Yolsuzluk Riskleri*, Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.

Dikeç, Ü. 1989. *Türk Bütçe Sistemi ve Analizi*, Ankara.

Dursun, İ. ve Çiftelinar R. 2009. *Bütçeleme Sürecinde Parlamentoların Artan Rolü*, Ankara: Gazi Kitabevi.

Edizdoğan N. ve Çetinkaya, Ö. 2010. *Kamu Bütçesi*, Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.

Edizdoğan N., Çetinkaya, Ö. ve Gümüş E. 2012, *Kamu Maliyesi*, Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.

Ela, M ve Türkyener, C. M. 2015. Türkiye’de Sayıştay’ın Düzenlilik Denetimi: Genel Bir Bakış, *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar Dergisi*, C. 52, S. 602, 25-42.

European Commission. 2002. *Glossary of Definitions Used by the Commission in the Framework of Public Internal Financial Control (PIFC)*, Brussel.

European Commission 2011. Welcome to the World of PIFC: Public Internal Financial Control, Publications Office,

http://ec.europa.eu/budget/library/biblio/documents/control/brochure_pifc_en.pdf, (Erişim Tarihi: 18.06.2015).

Feyzioğlu, B. N. 1965. *Nazari, Tatbiki, Mukayeseli Bütçe*, İstanbul: Sermet Matbaası.

Feyzioğlu, B. N. 1965. *Nazari, Tatbiki, Mukayeseli Bütçenin Kontrolü. C. I, Nazari Tahlil*, Kontrol Organlarının Teşkilatı, Tatbik ve İcra Sırasındaki Kontroller, İstanbul: Sermet Matbaası, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Yayını.

Feyzioğlu, B. N. 1982. Modern Anayasalarda Bütçe Hakkı, *Çağdaş Anayasalarda Ekonomik ve Sosyal Haklar ve Ödevler (Uluslararası Seminer)*, İstanbul İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Ekonomi Fakültesi, 5-6-7 Şubat 1982. İstanbul, Atatürk Kültür Merkezi, <http://www.journals.istanbul.edu.tr/tr/index.php/iktisatmaliye/article/view/15053/14260> (Erişim Tarihi: 15.08.2016).

Gherai, D. S., Tara, I. G. and Matica, D. E., 2016, The Supreme Audit Institution Can Control The Corruption or Not? , *Annals of the University of Oradea, Economic Science Series*. Dec 2016, Vol. 25 Issue 2, 465-476

Günaydın, İ. 2004. Vergi Harcama Tartışması: Türkiye Örneği, *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 5(2), 163-181.

INTOSAI. 2010. How to Increase the Use and Impact of Audit Reports, Capacity Building Committee, United Kingdom's National Audit Office.

İnan, A. 1999. Sayıştay Genel Kurul Kararları ve İçtihadı Birleştirme Kararları, *Sayıştay Dergisi*, 33(2), 3-23.

Karaarslan, E. 2006. Bütçe Hakkı ve 5018 Sayılı Kanununda Yer Alan Bütçe İlkeleri, *Güncel Mevzuat Dergisi*, http://www.erkankaraarslan.org/butce-hakki-ve-5018-sayili-kanunda-yer-alan-butce-ilkeleri/#.UzVTyqh_uAp, (Erişim Tarihi: 11.10.2016).

Kaya S. 2001. *Sayışların Denetim Alanları Hakkında Bilgi Notu*, Ankara: Sayıştay Araştırma ve Tasnif Grubu.

Kazan, A. 2010. 5018 Sayılı Kanun ile Sayıştay Kanun Teklifi Bağlamında Sayıştayın Türkiye Büyük Millet Meclisine Sunulacağı Raporlar, *Dış Denetim Dergisi*, 1(1), 190-199.

Kesik, A. 2005. 5018 Sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu Bağlamında ve AB Sürecinde Türk Mali İç Mali Kontrol Sistemi, *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(1), 94-114.

Konukman, A. 2000. *Kesin Hesap Kanun Tasarıları Üzerine Bir Değerlendirme, Kamu Maliyesinde Saydamlık*, İstanbul: TESEV Yayınları.

Köse, H. Ö. 2007. *Dünyada ve Türkiye’de Yüksek Denetim*, Ankara: TC. Sayıştay 145. Kuruluş Yıldönümü Yayınları.

Kubalı, D. 1999. Performans Denetimi, *Amme İdaresi Dergisi*, 32(1), 31-62.

Lienert, I. 2010. Role of The Legislature in Budget Process, International Monetary Fund Fiscal Affairs Department, Washington D.C.

Mutluer, M. K., Erdoğan Ö. ve Kesik A. 2007. *Teoride ve Uygulamada Kamu Maliyesi*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Narter, R. 2012. Anayasal Açıdan Bütçe Hakkı, *Erzincan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 16 (1-2). 35-52.

National Audit Office of UK. 2005. “State Audit In The European Union”, National Audit Office of UK Publishes, <http://web.nao.org.uk/search/search.aspx> (Erişim Tarihi: 05.04.2017).

Özer, H. 1992. Performans Denetimi, *Sayıştay Dergisi*, 7(1), 30-40.

Pınar B. 2009. *Türk Bütçe Hukuku Açısından Kamu Mali Yönetim Sisteminin Hukuki Analizi*, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İzmir.

Sayıştay. 2013. *2012 Yılı Mali İstatistikleri Değerlendirme Raporu*, http://www.sayistay.gov.tr/rapor/genel/2012_Mali%20%C4%B0statistikler%20Raporu.pdf (Erişim tarihi: 15.03.2015).

Sayıştay, 2014a , *Düzenlilik Denetimi Rehberi*, Ankara.

Sayıştay, 2014b. *2013 Yılı Dış Denetim Genel Değerlendirme Raporu*, http://www.sayistay.gov.tr/rapor/genel/2013_Dis_Denetim.pdf, (Erişim tarihi: 15.03.2015).

Sayıştay, 2015. *2014 Yılı Dış Denetim Genel Değerlendirme Raporu*, https://www.sayistay.gov.tr/tr/Upload/62643830/files/raporlar/genel_raporlar/dis_denetim/2014_Dis_Denetim.pdf (Erişim tarihi: 05.05.2017).

Sayıştay, 2016a. *2015 Yılı Faaliyet Genel Değerlendirme Raporu*, https://www.sayistay.gov.tr/tr/Upload/62643830/files/raporlar/genel_raporlar/fa_aliyet/2015_Faaliyet.pdf (Erişim tarihi: 15.05.2017).

Sayıştay, 2016b. *2015 Yılı Dış Denetim Genel Değerlendirme Raporu*, https://www.sayistay.gov.tr/tr/Upload/62643830/files/raporlar/genel_raporlar/dis_denetim/2015_Dis_Denetim.pdf (Erişim tarihi: 15.03.2017).

Selen U. ve Tarhan A. B. 2014. *Türkiye’de Bütçe Hakkı Algısı*, Bursa: Kişisel Yayın.

Söyler, İ. 2012. Yeni Kamu Mali Yönetim ve Denetim Sistemi İçerisinde Sayıştay’ın Rolü, *Sayıştay Dergisi (Özel Sayı)*, 87(4), 61-96.

Söyler, İ. ve Çolak, M. 2012. Yeni Kamu Mali Yönetim ve Denetim Sisteminde Raporlama, *Maliye Dergisi*, 162(1), 145-154.

Şenkal A. 2005, *Küreselleşme Sürecinde Sosyal Politika*, İstanbul: Alfa Yayınları.

Tarschys, D. 2008. Parlamento Ve Bütçe: Parlamentonun Gözetim Kapasitesinin Arttırılması”, içinde, *Bütçe Sürecinde Parlamentonun Değişen Rolü*, Uluslararası Sempozyum 7-8-Ekim 2008 Afyonkarahisar, TBMM Plan ve Bütçe Komisyonu.

Taytak, M. 2013. *Kamu Giderlerinde Yargı Denetiminin Etkinliği (Sayıştay Yargılaması)*, Ankara: Savaş Yayınevi.

Tekeli, İ. 2005. Katılımcı Demokrasi, Sivil Ağlar ve Sivil Toplum Kuruluşları, *Türkiye’de Sivil Toplum Kuruluşları-İki Sempozyum*, Tarih Yayınları Vakfı.

Tüğen, K. 2013. *Devlet Bütçesi*, 12. B., İzmir: Bassaray Matbaası.

Uluatam, Ö. 1978, *Kamu Maliyesi*, Ankara.

Wahner, J. 2009. The evolution of parliament’s power of the purse Effective Financial Scrutiny: The Role of Parliament in Public Finance, [http://wbi.worldbank.org/wbi/Data/wbi/wbicms/files/drupal-acquia/wbi/parliamentbudget module.pdf](http://wbi.worldbank.org/wbi/Data/wbi/wbicms/files/drupal-acquia/wbi/parliamentbudget%20module.pdf), (Erişim Tarihi: 05.06.2016).

Yılmaz, H. H. ve Biçer M. 2010. Parlamentonun Bütçe Hakkını Etkin Kullanımının Yeni Bütçe Sistemi Çerçevesinde Değerlendirilmesi, *Maliye Dergisi*, 158(1), 201-225.

Yılmaz, H. H. ve Tosun S. 2010. 5018 Sayılı Kanun Çerçevesinde Mali Saydamlık ve Parlamentonun Bütçe Sürecindeki Etkinliği, *Yasama Dergisi*, 10(1) 5-23.

Brexit Yol Ayrımında Avrupa Birliği Sosyal Bütünleşme Çabalarına İnovatif Bir Yaklaşım: Sosyal İnovasyon*

DOI NO: 10.5578/jss.49664

Kıymet YAVUZASLAN¹

Geliş Tarihi: 16.08.2016

Kabul Tarihi: 12.06.2017

Özet

Son dönemde yeni bir kavram olarak karşımıza çıkan sosyal inovasyon bu çalışmanın temelini oluşturmaktadır. Sosyal inovasyon dünyada sürdürülebilir bir yaşam sağlamak üzere; kültür, ekonomi, çevre vb. gibi sosyal konulara odaklanan ve bunlarla ilgili sorunlara toplumu gözeterek yenilikçi çözümler üretmek anlamında kullanılmaktadır. Başlangıçta ekonomik bütünleşme anlayışı ile oluşturulan AB'nin zamanla sosyal politikalarını gerek kuruluş, gerek genişleme sürecinin merkezinde bulunduran bir yapıya bürünmesi, onu diğer entegrasyonlardan farklı kılmaktadır. Öte yandan Birleşik Krallık'ın AB'den ayrılma (Brexit - Britain Exit) süreci, AB'nin sosyal bütünleşmesinde olumsuz gelişmelerin yaşanmakta olduğunu göstermektedir.

Bu makalede; AB'nin sosyal bütünleşme çabaları, inovasyon politikaları ve sosyal inovasyon çerçevesinde ele alınarak AB'nin sosyal bütünleşmesinin sağlanmasında inovatif (yenilikçi) bir anlayışa ulaşılması hedeflenmiştir. AB'de uygulanan sosyal inovasyon proje örnekleri incelendiğinde; sosyal inovasyonun AB üyesi ülkeler arasındaki refah düzeyi farklılıklarını giderilmesinde ve AB'nin sosyal bütünleşmesinin gelişmesinde etkili olabileceği sonucuna varılabilir.

Anahtar Kavramlar: *Avrupa Birliği, Sosyal Bütünleşme, Brexit, Sosyal İnovasyon*

* Bu çalışma, 2016 yılında Aydın'da yapılan Uluslararası EUREFE'2016 Kongresi'nde sunulan bildirinin yeniden gözden geçirilmiş ve Brexit referandumu sonrası güncellenmiş versiyonudur.

¹Yrd. Doç. Dr., Adnan Menderes Üniversitesi, Aydın İktisat Fakültesi, İktisat Bölümü, kiymetya@hotmail.com

An Innovative Approach to the Social Integration Efforts of the European Union in the Brexit Fork in the Road: Social Innovation

Abstract

The social innovation that emerged as a new concept in the last period is the basis of this study. The social innovation is used to mean that to provide a sustainable life in the world; to focus on social issues such as culture, economy, environment etc. and to produce innovative solutions for the problems related to them by considering the society. The EU which was initially formed by the mentality of economic integration, gradually embodies its social policies in the center of the establishment and enlargement process, makes it different from the other integrations. On the other hand, the United Kingdom (Brexit - Britain Exit) process shows that negative developments are taking place in the social integration of the EU.

In this article the social efforts of the EU has been dealt with in the framework of innovation policies and social innovation, aiming to achieve an innovative approach to the social integration of the EU. When examining examples of social innovation projects implemented in the EU; it could be concluded that social innovation can be effective in eliminating differences in prosperity between EU member states and in the development of the social integration of the EU.

Key Words: *The European Union, Social Integration, Brexit, Social Innovation.*

Giriş

Ülkeler bilimsel ve teknolojik üstünlüğün diğer ülkeler karşısında güç elde etmek için önemli bir araç olduğunu ve kalkınmanın, katma değeri yüksek ürünler üretmeyle sağlanacağını kabul ederek, tüm alanlardaki politikalarını bu yönde dizayn etmeye başlamıştır. Bilimsel ve teknolojik anlamda üstünlük sağlamak adına pek çok ülkenin, bilim insanlarına ve özel sektöre çeşitli destekler sağladığını görmek mümkündür. Gelişmiş sanayi ülkelerinde, 20. yüzyılın sonlarına doğru özellikle bilişim teknolojilerinde meydana gelen gelişmeler; üretim, rekabet ve kalkınma kavramlarının da tekrar sorgulanmasına neden olmuştur. Güney Kore ve Japonya gibi kalkınma yarışına sonradan katılan ülkelerin, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ekonomik ve teknolojik açıdan ilerlemesi dikkatleri bu ülkelerin büyüme modellerine yönlendirmiştir. Bilim, teknoloji ve daha da önemlisi bu alanlarda ticarileştirmeyi de kapsayan yenilikleri ifade eden inovasyon yoluyla yaratılan yeni ürün ve süreçlerin kullanılması, kalkınmanın temeli olan katma değeri yüksek üretim modeli olarak kabul edilebilir.

Başlangıçta ortak pazar anlayışını benimseyerek ekonomi ekseninde ulusüstü bir bütünleşmeye yönelik AB, zaman içinde ekonomi dışındaki yeni alanlara da etkin olarak katılmaya başlamıştır². Bunlar arasında; sağlık, eğitim, çevre, kültür gibi sosyal konular olduğu düşünüldüğünde AB, bireylerin yaşamlarına doğrudan etki eder duruma gelmiştir. Birliğin oluşturduğu ve izlediği bu tür politikaların AB üyesi ülkeler tarafından benimsenmesi AB'nin bütünleşmesinde etkili olabileceği gibi demokrasi ile bilim ve teknolojinin egemen olduğu bir birlik yapısının ortaya çıkmasına da imkan sağlayabilmektedir. Birbirinden farklı sosyal grupların kendi birlikleri hakkındaki varlık şuurunun toplumdaki bütünleşmeyi bozmayacak düzeyde olması ve tek bir amaç etrafında toplumun bütününün çıkarları gözetilerek birleşilmesi (Türkkahraman ve Tutar, 2009) şeklinde tanımlanabilecek sosyal bütünleşme kavramını AB'ye uyarladığımızda; AB üyesi ülkelerde yaşayan vatandaşların tek bir amaç ve düşünce (AB'nin istikbali) etrafında ortak hareket etmesi olarak ifade etmek mümkündür. Ancak Birleşik Krallık³'da 2016 yılında yapılan referandumun sonucunda, AB'den ayrılma yönünde bir karar çıkması (Brexit), tüm üye ülkeler açısından genel bir durum olmasa da; AB bünyesinde uygulanan politikaların yetersiz kaldığı şeklinde yorumlanmıştır. Örneğin; Brexit oylaması öncesinde yapılan anketlerde özellikle İngiltere'nin yaşlı toplum kesiminin (Antunes ve Sandry, 2016) AB uygulamaları neticesinde yoksullaştıklarını ifade eden⁴ açıklamalarda bulunması, AB vatandaşı olmaktan rahatsızlık duyan toplumların varlığını da gün yüzüne çıkarmıştır.

AB'nin tüm entegrasyonlardan farklı olarak elde etmiş olduğu özel konumunun sosyal bütünleşmeyle daha da güçleneceği görüşü, AB üyesi ülkelerde yaşanan ekonomik krizlere rağmen kabul görmüşken, Brexit sürecinin yaşanması AB'nin sosyal bütünleşmesinin tekrar sorgulanmasını da gündeme getirmiştir. Bu gelişmelerin ışığında inovasyon ve sosyal inovasyon

² Öte yandan; AB'nin ekonomi dışı alanlardaki politika kararlarının alınmasında ve yürütülmesinde üye ülkeler ve yetkiler açısından farklılıklar bulunmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz: Avrupa Birliği: Tarihçe, Kurumlar ve Politikalar, Ed. Belgin Akçay-İlke Göçmen, Seçkin Yayınları, Ankara.

³ İngiltere, Büyük Britanya ve Birleşik Krallık günlük konuşma dilinde aynı anlamda kullanılıyor olsa da birbirlerinden farklı ülke sınırlarını ifade etmektedirler. Britanya Adaları; İngiltere, İrlanda'nın tamamı, İskoçya ve Galler'in meydana getirdiği adalar kümesidir. Ancak tarihsel süreç içerisinde zamanla Britanya Adası üzerindeki devletlerin bölünmesiyle farklı ifadeler oluşmuştur. Büyük Britanya; üzerinde İngiltere, İskoçya ve Galler'in yer aldığı adayı ifade ederken, Birleşik Krallık ise Kuzey İrlanda, İskoçya, Galler ve İngiltere'nin meydana getirdiği ülkeler birliği için kullanılmaktadır. Brexit süreci de bu ülkelerin AB'den ayrılma süreci olarak anlaşılmalıdır.

⁴ Ayrıca ayrıntılı bilgi için bkz: <https://yougov.co.uk/news/2015/12/10/eu-polling-soft-leave/>

kavramlarının sıkça tartışıldığı günümüz konjonktürünü de dikkate alan bu çalışmanın amacı, AB'nin bu alanlarda ne derecede yetkinleştiğini ortaya koyarken, özellikle sosyal inovasyonun desteklenmesi esnasında uygulanan politikaların ve çalışmaların, AB'nin sosyal bütünleşme sürecinde ne ölçüde başarılı olabildiğini saptamaktır. Bu kapsamda AB'nin bütünleşme sürecinde en önemli odak noktası olan sosyal yapısı ile AB'nin bilim ve teknoloji göstergeleri ile inovasyon politikaları ayrıntılı olarak incelenecektir. AB'nin şuan içinde bulunduğu ekonomik ve sosyal ortam topluluk için bazı kesimlerin AB'nin gelecekteki konumundan memnun olmadığını göstermektedir. Bu açıdan AB'nin gelecekteki akıbeti için çok mühim bir referandum olan Brexit süreci de bu çalışmada üzerinde durulacak önemli bir konu başlığı olacaktır.

1. İnovasyon, Ar-Ge ve Sosyal İnovasyon Kavramları

İlk defa 1930'lu yıllarda Schumpeter tarafından gündeme getirilen inovasyon diğer bir ifadeyle yenilik (Brouwer, 2002:89) (Dolanay, 2009: 175); üretilmekte ya da kullanılmakta olan bir ürüne, hizmete ve hatta bir fikre benzeri olmayan nitelikler kazandırırken anlamlı bir takım değişikliklerin gerçekleştirilmesi sürecidir (Yılmaz, 2015: 7). Son derece ucu açık kavramlar olması nedeniyle inovasyon ve Araştırma Geliştirme (Ar-Ge) kavramlarının da pek çok defa birbirleri yerine kullanıldığını görmek mümkündür. Bu iki kavram arasındaki temel fark inovasyonun, bir süreç olmasından kaynaklanmaktadır. Bu temel farkın yanında Ar-Ge, parayı bilgiye dönüştürmek iken; inovasyon yani yenilik, bilgiyi paraya dönüştürmek olarak ifade edilebilir (Pohoryles, 2015).

Araştırmacılar ve bilim insanları için inovasyon ve Ar-Ge'nin ihtiva ettiği çıktılar konusunda veri toplama ve yorumlama konusunda rehber bir kurum olan OECD (2002)'nin kılavuzlarında⁵ yer alan tanımlamalara da bakılabilir. Oslo kılavuzunda inovasyon, yeni ve önemli ölçüde iyileştirilmiş özelliklere sahip üretim ve teslimat süreçleri ya da ürünlerin hayata geçirilmesi olarak tanımlanmaktadır. Frascati Kılavuzu'na göre Ar-Ge; insan, kültür ve toplumun bilgisinden oluşan bilgi dağarcığının artırılması ve bu dağarcığın yeni uygulamalar tasarlamak üzere kullanılması için sistematik temelde yürütülen yaratıcı çalışmalardır (TÜBİTAK, 2002).

Literatürde daha pek çok tanımı bulunan inovasyon konusunda yapılan araştırmalar gösteriyor ki sanayi toplumu tarafından şekillendirilen teknoloji

⁵ OECD (Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü) üyesi ülkelerdeki uzmanlar 1963 yılında biraraya gelerek ortaya rehber niteliğindeki Oslo ve Frascati Kılavuzları'nı çıkartmışlardır ve bu kılavuzlar OECD'nin deneyimlerine istinaden uzmanlar tarafından sürekli güncellenmektedir.

odaklı paradigma artık tüm ihtiyaçların karşılandığı anlamına gelmemektedir. İnovasyon, genel bir sosyal olgu haline gelmiş ve artan bir şekilde toplumun her kesimini etkilemektedir (CSI, 2011). Böylece sanayiden hizmet odaklı topluma geçişte kaçınılmaz olan geniş çerçeveli inovasyonların göz ardı edilmemesi gerektiği anlaşılmıştır. Bu tür temel toplumsal değişimler, inovasyon sisteminin paradigma değişimine sosyal inovasyonun dahil edilmesi gerektiği görüşünü ortaya çıkarmıştır.

2011 yılında Viyana’da düzenlenen Avrupa Birliği (AB) 7. Çerçeve Programı (7.ÇP) Sosyo-Ekonomik ve Beşeri Bilimler (SSH) Alanı’nda, "Sosyal İnovasyon" kavramının farklı yönlerinin tartışıldığı “Sosyal İnovasyon Mücadelesi – Araştırma ile İnovasyonun İnovasyonu - Schumpeter’den 100 Yıl Sonra” (Challenge Social Innovation - Innovating innovation by research –100 years after Schumpeter) isimli Uluslararası Konferansından çıkan sonuçlara göre (CSI, 2011); yeni inovasyon paradigması esasen inovasyon sürecinin topluma açılması ile tanımlanmaktadır. Eğitim, istihdam, Ar-Ge, iklim değişikliği ve sosyal alanlardaki gerek bilimsel gerekse pratik faaliyetlerde koordinasyonun sağlanması, iş dünyası, sivil toplum ve devlet alanındaki toplumsal uygulamalarda önemli bir değişiklik olmadan imkansız olacaktır (Moulaert, 2006; Chen vd., 2014). Sosyal inovasyon, adından da anlaşılacağı üzere sosyal problemlere ve ihtiyaçlara yenilikçi çözümler üretme sürecini ifade eden bir kavramdır ve birincil önceliği olan “toplum” odaklı değer üretme; sosyal problem ve ihtiyaçlara eskisinden daha verimli, yeterli, sürdürülebilir ve yeni çözümler üretme süreci olarak tanımlanmaktadır (Mulgan vd., 2007). Sosyal inovasyonu diğerlerinden ayıran en temel fark, inovasyon sürecinin sonunda olduğu gibi finansal bir kazanç elde etmek değil, toplumsal bir yenileşmeyi hedeflemesidir. Masselin (2011), Chen vd., (2014) ve Edmiston (2015)’in çalışmalarından çıkan ortak sonuca göre; iyi bir sosyal inovasyon projesini belirleyen, kimin gerçekleştirdiğinden çok hangi amaçla kimler için gerçekleştirildiğidir. Ancak sınırları net olmayan bu kavram heterojen ve eksik tanımlanmış bir görüş olma özelliğini sürdürmektedir.

İnovasyonun günümüz yaşam koşullarında teknoloji ve iş yaşamı için bir zorunluluk olduğu açıktır ancak tüm potansiyelinden yararlanmak ve bununla birlikte kültürlere, hem çeşitlilik hem de kapsayıcılık açısından yararlı olacak toplumsal kalkınma yaratmak açısından sosyal inovasyonun çok daha özel ve önemli bir konumu vardır. Sadece toplumsal bütünleşme ve eşit haklar açısından değil aynı zamanda şirketlerin ve bir bütün olarak toplumun yenilikçilik kapasitesinin korunması ve genişlemesi için sosyal inovasyonun artan bir öneme sahip olacağı hakkında birçok görüş bulunmaktadır (Pol ve Ville, 2009: 878;

CSI, 2011). Özellikle gelişmiş ülkelerde işletmelerin birçoğu sosyal konularda devlet ile işbirliği yaparak sosyal meselelere eğilip bir Sivil Toplum Kuruluşu (STK) gibi davranmaya başlamış, hatta bu amaç için yeni roller üstlenmişlerdir. Öte yandan STK'ların pek çoğunun da sosyal girişimler için iş dünyası ve kamu kuruluşları ile birlikte hareket etmeyi tercih ettiklerini söylemek mümkündür. Devlet kurumları da aynı şekilde kanun koyucu rolünün çok ötesinde bazen bir işletme, bazen bir sivil toplum kuruluşu gibi hareket etmektedir. Bu kurum ve kuruluşların arasındaki sınırların erimesi ile roller değişmiş ve sosyal inovasyon hiç olmadığı kadar kolaylaşmaya başlamıştır. Örneğin; toplumsal zorluklara ve sorunlara tüm sektörler ve toplumun her kesiminin katılımı ile çözümler üretmesini desteklemek amacıyla 2009 yılında ABD Başkanı Barack Obama'nın önderliğinde Sosyal inovasyon ve Sivil Katılım Ofisi (Office of Social Innovation and Civic Participation) kurulmuştur (Edmiston, 2015: 1). İlerleyen bölümlerde bahsi geçeceği üzere AB'de de benzer şekilde faaliyet yürüten kuruluşlara rastlamak mümkündür.

2. AB'nin Sosyal Yapısı ve Sosyal Bütünleşme Çabaları

Literatürde AB'nin ortaya çıkması konusunda yapılan tüm açıklamalarda öncelikle AB'nin hangi amaçla bir araya geldiği ve hangi anlaşmalarla hukuksal çerçevesinin çizildiğinden bahsedildiği görülmektedir (Molle, 1990; Pinder, 1998; Church ve Phinnemore, 1994). Ancak bu konuların ötesinde AB'nin sosyal anlamda nasıl bir toplum tarafından inşa edildiğini de irdelemekte fayda vardır. AB gibi ulusüstü bir yapı da olsa bir ulusu meydana getiren bireydir ve AB içindeki toplumları meydana getiren temel yapı taşının da bireyler olduğunu kabul etmek gerekir. Nitekim entegrasyonun amaç ve yararları; barışı korumak, daha büyük çok amaçlı kapasitelere ulaşmak, belli alanda belli görevleri yapmak, yeni kimlik ve imaj kazanmaktır (Deutsch, 1988, 2014).

İki büyük dünya savaşının yarattığı kaygı ve korkuların ardından güçlenen "Birleşik Avrupa" düşüncesi ile 1950'li yıllarda altı Avrupa ülkesi (Almanya, Fransa, Hollanda, Belçika, İtalya ve Lüksemburg) öncelikle güçlü bir Ortak Pazar oluşturmayı hedeflemişlerdir. "Altı Büyükler" olarak da ifade edilen bu ülkelerin bir araya gelmesiyle başlayan bütünleşme süreci günümüzde Avrupa Kıtası'nın tümüne yayılarak 28 üye ülkeye ulaşmış ve 500 milyondan fazla kişiyi kapsayan bir yapıya bürünmüştür. Bu süreçten önce asırlardır Avrupa'da yaşayanların, yıllar boyunca elde ettikleri tecrübeler üzerine inşa ettikleri AB'nin sosyal anlamdaki bütünleşmesi, yapısal anlamda çok da kolay olmamıştır (Keskin, 2014: 6-19).

Sosyal bilimciler, sosyal bütünleşme kavramını kısaca; dar anlamdaki “biz” duygusunun, toplum seviyesindeki “biz” duygusuna taşınması şeklinde tanımlamaktadır. Bir ulusun kuruluşu yeterli sayıda insanın ya da etnik grubun, ortak bir kültür ve kimlik inşa etmede anlaşmalarına bağlı olduğunun altını çizen ünlü antropoloji kuramcısı Thomas Hylland Eriksen (2000), farklı kültürlerden gelen, farklı kimlikteki bireylerin tek bir ulusu nasıl meydana getirebildiğini ABD örneğini vererek belirtmiştir. Çünkü sosyal bütünleşme, farklılıkları bütünüyle ortadan kaldırma süreci değildir. Tam tersine sosyal bütünleşme, farklılıkları eş güdümlene ve toplum menfaatleri doğrultusunda yönlendirme süreci olarak kabul edilmektedir. Bu süreçte kültür, ortak bir miras olarak sosyal bir harç veya birleştirici temel bir unsur olarak görülür (Türkkahraman ve Tutar, 2009: 9). Bütünleşme süreci esnasında ülkeler kendi rızalarıyla egemenliklerinden vazgeçerken yeni ve ortak bir karar alma sürecinde birleşmekte veya ortak kurumlara yetkilerini devredebilmektedir. Bu tanımlardan da yola çıkarak AB'nin sosyal bütünleşmesini özet olarak; AB'ye üye ülkelerin egemenliklerini, vatandaşlarının ise ulusal kimliklerini kendi rızalarıyla bir tarafa bırakarak, ortak güç ve çıkarlarını maksimize etmesi süreci olarak ifade etmek mümkündür. (Kahraman, 2014: 72).

Tarihsel sürece bakıldığında; Avrupalılarda ortak aidiyet hissinin hiç bir zaman için gerçek anlamda belirmediği görülmektedir. 20. yüzyıldaki bütünleşme süreci Avrupa kimliğinin kurgulanmasına yönelik en açık ve en kapsamlı çabaların gerçekleştiği bir dönem olmasına rağmen, sosyal bütünleşmenin sağlanamadığı çok açıktır ve Avrupa kimliği sorunlarından kurtulamamıştır (Erdenir, 2014: 638). Öte yandan Avrupa bütünleşme sürecinin resmi adı olarak kuruluş aşamasında “Avrupa Ekonomik Topluluğu”, sonrasında “Avrupa Topluluğu” veya “Topluluk” isimleri kullanılmışken, bu isim AB'nin tüzel kişilik kazanmasıyla birlikte artık Avrupa Birliği veya Birlik olarak değiştirilmiştir (Çelik, 2006: 91). AB'nin bütünleşme sürecini önemseydiğini gösteren belki de en önemli gelişme öncelikle isim değişikliği yaparak herhangi bir amaçla bir araya gelen bir “topluluk” olmak yerine özellikle amaçları “bir” olan bir sosyal yapıya bürünmesi gerektiğinin göstergesi olan “birlik” ifadesini kullanmayı tercih etmesi olmuştur. Ulus üstü sosyal politikanın oluşturulduğu AB karar organları ve karar süreçleri karmaşık ve kendine özgü özellikler göstermekte, uluslararası örgütlerden farklı oluşmakta ve işlemektedir. Birden çok örgüt ve eylem alanından oluşan karmaşık bir yapıya sahip AB sınırlarının içinde yaşayan insanların farklı kültürlerden gelmesi, bu karmaşık yapıyı anlamayı daha da zorlaştırmaktadır (Acemoğlu vd., 2000: 1171).

Avrupa kendisini hem uzlaşma alanı hem de bir değerler toplumu olarak görmektedir. Avrupa Birliği Antlaşması'nın (ABA) 2. maddesinde⁶, Avrupa Birliği'nin değerleri belirtilmiş olsa da, Avrupa'nın özü ve Avrupalılık değerlerinin belirli bir listesi yoktur. Kısacası Avrupa entegrasyonu sürecinde bir kesinlik söz konusu değildir (Biedenkopf vd., 2005: 17). Bir düşünce olarak Avrupa yüzyıllardır var olmuşken, Avrupa'nın bireylerde aidiyet hissi yaratan boyutunun varlığı hala tartışma konusudur. Tarih boyunca farklı Avrupa'lar kurulmuştur ancak Avrupalıları bütünleştiren bir "Avrupa kimliği" olduğundan söz etmek mümkün olamamıştır (Erdenir, 2014: 625). ABD ile karşılaştırıldığında Avrupa kıtasında bulunan ülkelerin daha az ırk çeşitliliği olduğunu söylemek mümkündür. ABD gibi Avrupa da göç alan bir kıta olmasına rağmen Avrupa'nın köklü bir geçmişe sahip olması da bu durumu açıklayabilir (Eriksen, 2000).

Sınırlarına çok da uzak olmayan bir bölgede, Suriye'de yaşanan savaş ile birlikte sayısı milyonları aşan mülteci göçüne önceleri kapılarını sıkıca kapatan AB, medyada da büyük sansasyona neden olan Aylan bebeğin⁷ feci şekilde ölümü sonrası Suriyeli mülteci krizinin farkına varmaya başlamıştır. Yaşana bu feci olay karşısında acıma duygusuyla mültecilere kapılarını açan AB ülkelerinden, sonraki günlerde Avusturya, Macaristan, Slovenya gibi ülkeler mülteci karşıtı sert açıklamalarda bulunmuştur. Hatta sınır ihlali yapan Suriyeli mültecilere fiziksel saldırılar dahi gerçekleştiği görülmüştür (Ercan, 2016: 5). Son dönemde yaşanan mülteci krizi de ortaya çıkarmıştır ki; AB vatandaşları, AB üyesi dışındaki ülkelerdeki insanların AB sınırlarına girişine çok sert tepkiler verebilmektedir. Mülteci krizi ile daha fazla gündeme gelmeye başlayan, AB'nin sosyal yapısının temel dayanağı olan nüfusundaki nicel dalgalanmalara Tablo 1'de yer verilmiştir.

⁶ ABA'nın 2. Maddesi: "Avrupa Birliği, insan onuruna saygı, özgürlük, demokrasi, eşitlik, hukukun üstünlüğü ve azınlıklara mensup kişilerin hakları da dâhil olmak üzere insan haklarına saygı değerleri üzerine kuruludur. Bu değerler, çoğulculuk, ayrımcılık yapmama, hoşgörü, adalet, dayanışma ve kadın-erkek eşitliğinin hâkim olduğu bir toplumda üye devletler için ortaktır."

⁷ 2 Eylül 2015 tarihinde deniz yolu ile iltica etmeye çalışan Suriyeli bir ailenin 2 yaşındaki Aylan isimli bebeğinin, Muğla'nın Bodrum ilçesinde cansız bedeninin kumsaldaki görüntüleri tüm dünyada yankı uyandırmıştır.

Tablo 1: AB Nüfusunun Yıllara Göre Değişimi (2004-2015)⁸

ÜLKE	2004	2008	2012	2013	2014	2015	2014-2015 NÜFUS ARTIŞI
AB TOPLAM NÜFUS	492.653.174,00	500.418.320,00	504.056.505,00	505.114.995,00	506.857.513,00	508.191.116,00	1.333.603,00
ALMANYA	82.531.671,00	82.217.837,00	80.327.900,00	80.523.746,00	80.767.463,00	81.174.000,00	406.537,00
FRANSA	62.292.241,00	64.007.193,00	65.276.983,00	65.560.721,00	65.835.579,00	66.352.469,00	516.890,00
İNGİLTERE	59.793.759,00	61.571.647,00	63.495.303,00	63.905.297,00	64.351.155,00	64.767.115,00	415.960,00
İTALYA	57.495.900,00	58.652.875,00	59.394.207,00	59.685.227,00	60.782.668,00	60.795.612,00	12.944,00
İSPANYA	42.547.451,00	45.668.939,00	46.818.219,00	46.727.890,00	46.512.199,00	46.439.864,00	- 72.335,00
POLONYA	38.190.608,00	38.115.641,00	38.063.792,00	38.062.535,00	38.017.856,00	38.005.614,00	- 12.242,00
ROMANYA	21.521.142,00	20.635.460,00	20.095.996,00	20.020.074,00	19.947.311,00	19.861.408,00	- 85.903,00
HOLLANDA	16.258.032,00	16.405.399,00	16.730.348,00	16.779.575,00	16.829.289,00	16.900.726,00	71.437,00
BELÇİKA	10.396.421,00	10.666.866,00	11.094.850,00	11.161.642,00	11.203.992,00	11.258.434,00	54.442,00
YUNANİSTAN	11.037.745,00	11.182.224,00	11.082.566,00	10.991.400,00	10.903.704,00	10.812.467,00	- 91.237,00
ÇEK CUMHURİYETİ	10.195.347,00	10.343.422,00	10.505.445,00	10.516.125,00	10.512.419,00	10.538.275,00	25.856,00
PORTEKİZ	10.473.050,00	10.553.339,00	10.542.398,00	10.487.289,00	10.427.301,00	10.374.822,00	- 52.479,00
MACARİSTAN	10.116.742,00	10.045.401,00	9.931.925,00	9.908.798,00	9.877.365,00	9.849.000,00	- 28.365,00
İSVİÇRE	8.975.670,00	9.182.927,00	9.482.855,00	9.555.893,00	9.644.864,00	9.747.355,00	102.491,00
AVUSTURYA	8.142.573,00	8.307.989,00	8.408.121,00	8.451.860,00	8.506.889,00	8.584.926,00	78.037,00
BULGARİSTAN	7.745.147,00	7.518.002,00	7.327.224,00	7.284.552,00	7.245.677,00	7.202.198,00	- 43.479,00
DANİMARKA	5.397.640,00	5.475.791,00	5.580.516,00	5.602.628,00	5.617.345,00	5.659.715,00	42.370,00
FİNLANĐİYA	5.219.732,00	5.300.484,00	5.401.267,00	5.426.674,00	5.451.270,00	5.471.753,00	20.483,00
SLOVAKYA	5.371.875,00	5.376.064,00	5.404.322,00	5.410.836,00	5.415.949,00	5.421.349,00	5.400,00
İRLANDA	4.028.851,00	4.457.765,00	4.582.707,00	4.591.087,00	4.605.501,00	4.625.885,00	20.384,00
HİRVATİSTAN	4.305.725,00	4.311.967,00	4.275.984,00	4.262.140,00	4.246.809,00	4.225.316,00	- 21.493,00
LİTVANYA	3.398.929,00	3.212.605,00	3.003.641,00	2.971.905,00	2.943.472,00	2.921.262,00	- 22.210,00
SLOVENYA	1.996.433,00	2.010.269,00	2.055.496,00	2.058.821,00	2.061.085,00	2.062.874,00	1.789,00
LETONYA	2.276.520,00	2.191.810,00	2.044.813,00	2.023.825,00	2.001.468,00	1.986.096,00	- 15.372,00
ESTONYA	1.366.250,00	1.338.440,00	1.325.217,00	1.320.174,00	1.315.819,00	1.313.271,00	- 2.548,00
GÜNEY KIBRIS	722.893,00	776.333,00	862.011,00	865.878,00	858.000,00	847.008,00	- 10.992,00
LÜKSEMBURG	454.960,00	483.799,00	524.853,00	537.039,00	549.680,00	562.958,00	13.278,00
MALTA	399.867,00	407.832,00	417.546,00	421.364,00	425.384,00	429.344,00	3.960,00

Kaynak: Eurostat Database verileri temel alınarak derlenmiştir. Erişim: 25 Ağustos 2015).

Eurostat (2015) verilerine göre, 2014 yılı başında AB'nin toplam nüfusu 506,9 milyon iken 2015 yılı başında 1,3 milyon artarak 508,2 milyona ulaşmıştır. Birlik dışından gelen göçmenlerin etkisiyle artan nüfusun yanı sıra AB üye ülkeleri arasında ekonomik kriz ile mücadele eden ülkelere, diğer gelişmiş ülkelere de bir nüfus akışı olduğu görülmektedir (Eurostat, 2015). Almanya, 81,2 milyonluk nüfusuyla AB'nin en kalabalık üye ülkesi olurken, onu 66,4 milyonluk nüfusuyla Fransa, 64,8 milyonluk nüfusuyla İngiltere ve 60,8 milyonluk nüfusuyla İtalya takip etmektedir. AB'nin en az nüfusa sahip ülkeleri ise, 425 binle Malta, 549 binle Lüksemburg ve 858 binle Güney Kıbrıs Rum Yönetimi'dir. 2008 krizinin ardından ekonomik kriz ile karşı karşıya olan

⁸ Tabloda yer alan yıllar 4 yıllık aralıklarla belirlenmiştir. Orta Doğu'da yaşanan gelişmelerin ardından Avrupa'ya göç eden nüfus dikkate alınarak 2013 yılı da tabloda ayrıca belirtilmiştir.

Portekiz, İspanya, Romanya ve Yunanistan gibi ülkelerde ise 2015 yılında nüfusunun bir önceki yıla göre sürekli azaldığı görülmektedir.

Tablo 2: AB Ülkeleri, ABD ve OECD Ülkeleri İşsizlik Oranı Ortalaması

Ülkeler	İşsizlik Oranları
Yunanistan	26,2
İspanya	19,2
Hrvatistan	12,7
Güney Kıbrıs	12
İtalya	11,6
Euro Bölgesi	11,6
Portekiz	10,8
Fransa	10,4
AB ortalaması	10,1
Litvanya	9,5
Slovakya	9,1
Finlandiya	8,6
Belçika	7,9
Letonya	7,6
Slovenya	7,6
İrlanda	7,5
Bulgaristan	7,4
OECD ülkeleri ortalaması	7,3
Estonya	7,2
İsveç	6,9
Danimarka	6,5
Lüksemburg	6,2
ABD	6,1
Avusturya	5,9
Birleşik Krallık	5,9
Romanya	5,8
Polonya	5,7
Hollanda	5,6
Almanya	5
Macaristan	4,9
Malta	4,9
Çek Cumhuriyeti	3,8

Kaynak: Eurostat Database ve OECD verileri temel alınarak derlenmiştir. (Erişim: 30 Ocak 2017).

Tablo 2’de yer verilen işsizlik oranlarına bakıldığında; AB’nin OECD ülkelerinin ortalamasından daha yüksek bir işsizlik oranı ile karşı karşıya olduğu

görülmektedir. 2016 yılında gerçekleşen Brexit oylamasının ardından AB'den ayrılma sürecine giren Birleşik Krallık'ın AB'den ayrılma gerekçesi olarak öne sürdüğü önemli konulardan birisi de göç konusu olmuştur. Diğer AB ülkelerinde işsizlik oranlarının yüksek olmasının, bu ülkelerden Birleşik Krallık'a göç edenlerin sayısının da artmasına neden olduğu görüşü oldukça yaygındır. Birleşik Krallık halkının referandumda AB'den ayrılmasına neden olabilecek süreci değerlendiren çalışmasında Goodwin'in (2016) net göç rakamlarını dikkate alarak yapmış olduğu tespite göre AB'nin net göç rakamları rekor seviyelere ulaşmıştır. 2015 yılının 1. Çeyreğinde 184.000 olan net göç miktarı aynı yılın 3. Çeyreğinde 323.000'e ulaşmıştır. 2004 yılından 2015 yılına kadar geçen süre de net göç rakamı ortalama yıllık 104.000 civarındadır. (Goodwin, 2016: 20) Kısaca AB vatandaşları ya da AB dışından gelenlerin sebep olduğu göç hareketliliğine bakarak AB'nin halen tercih edildiğini ancak her ülkenin aynı oranda tercih edilmediğini söylemek mümkündür.

3. AB Bütünleşme Sürecinde Brexit Yol Ayrımı

“Britanya” (Britain) ve “çıkış” (exit) sözcüklerinin birleşiminden oluşan Brexit süreci için önce Birleşik Krallığı bu kararı almaya iten nedenlerin geçmişine bakmak gerekir. Avrupa Birliği konusu, Birleşik Krallık tarihinde sürekli olarak partiler üstü bir konu olmuş ve iktidardaki tüm partiler Avrupa ile ilişkileri ön planda tutmuşlardır. İkinci Dünya Savaşı sonrasında iktidarın başındaki isim Winston Churchill'in, Avrupa'nın yeniden tasarlanmasıyla ilgili görüşleri Birleşik Avrupa Devletleri fikrinin temellerini oluştururken, Churchill ülkesinin Avrupa'nın kalbinde yer almasını istememiştir. 1961 yılına kadar üyelik için başvuru yapmamış olan Birleşik Krallık 1973 yılında AB üyesi olmuştur. AB'ne üyelik konusunda çekinceleri bulunan Birleşik Krallık 'da üyeliğinden sadece iki yıl sonra, 1975 yılında yapılan ilk referandumda AB'de kalmak için güçlü bir “evet” sesi yükselmiştir (Henderson vd., 2016: 189).

Mayıs 2015'de Birleşik Krallık İşçi Partisi genel seçimi kazandıktan sonra, Başbakan David Cameron Birleşik Krallık halkının AB için tekrar karar vermesinin yolunu açmış ve 23 Haziran 2016 tarihinde oylamanın yapılmasını taahhüt etmiştir (Adler-Nissen, 2016: 226). AB'de yoluna devam edip etmeyeceğine karar verilmesi amacıyla 2017 yılının sonunda bir referandum öngörülmüş olsa da planlanandan 1 yıl önce gerçekleşen referandum sonucunda Birleşik Krallık halkı %52 oyla AB'den ayrılmayı tercih etmiştir. (Swinbank, 2014; Matthews, 2015).

AB üyesi olarak Birleşik Krallık 1973 yılında AB’de yerini alırken, Eurozone ve Schengen⁹ gibi AB’yi diğer tüm entegrasyonlardan üstün kılan uygulamaların içinde bulunmamayı ve AB üyesi diğer büyük ülkelerin konumlarından uzak kalmayı tercih etmiştir (Matthews, 2015). Özellikle göçmen sorunu karşısında ülke sınırlarını kendinin koruması gerektiği görüşü ağırlık kazanmıştır. Birleşik Krallık vatandaşlarının ve şirketlerinin mali çıkarlarının, AB üyesi olarak yeterince sağlanamadığı fikri de oldukça yaygın diğer bir görüş olmuştur. AB fonlarının yeterince kullanılamaması, gümrük birliği nedeniyle uluslararası ticaretini geliştirememesi ve EUR’nun istikrarsızlığının kendi ulusal paralarını da istikrarsızlaştıracağı kanısında olan (Chalmers, 2016: 269-270) Birleşik Krallık halkı, 2016 yılında yeni bir referandum ile bu defa AB’ye “hayır” demeyi tercih etmiştir.

Çoğunluğunu çalışan genç nüfusun oluşturduğu yeni göç dalgası sebebiyle AB’de uygulanması planlanan mülteci politikalarının Brexit sürecini hızlandıran en önemli nedeni olduğunu söylemek yanlış olmaz. Birleşik Krallık eğer göç ile kendisi mücadele edemez ise gelecekte tam bir kaos yaşayacağını öngören çalışmalar mevcuttur (Goodwin, 2016:25; Adler-Nissen, 2016: 223).

AB’nin daha ziyade ekonomik bir bütünleşme süreci olarak gelişmesi nedeniyle Avrupa kimliğinin siyasi ve kültürel boyutu ihmal edilmiştir (Erdenir, 2014: 638). 2016 yılında yaşanan Brexit oylamasında çıkan sonuç, AB’de sosyal bütünleşmeyi sağlayacak yeni çözümlerin aranmasının da önemini bir kez daha ortaya çıkartmıştır.

1990’lı yıllardan başlayarak tüm üye ülkelerin AB adı altında bütünleşmesinde, ekonomik kalkınmışlığın ülkelerin teknolojik altyapısında kaydettiği sıçrayış ile sağlanmasının önemine dönük tartışmalar yaşanırken, Birlik tarafından gerçekleştirilen bir çok etkinlikte, halkları ile birlikte tüm üye ülkelerin ortak politikalarda bir araya gelmelerinin önemi (Adler-Nissen, 2016; Chalmers, 2016; Matthews: 2015) anlaşılmış olup, tüm ülkeleri kapsayıcı uygulamaları AB fon desteklerinde de görmek mümkündür. Bu bağlamda; AB bütünleşmesini inovatif bir bakış açısı ile değerlendirmek için öncelikle AB’nin halihazırdaki inovasyon politikalarına bakmak gerekir.

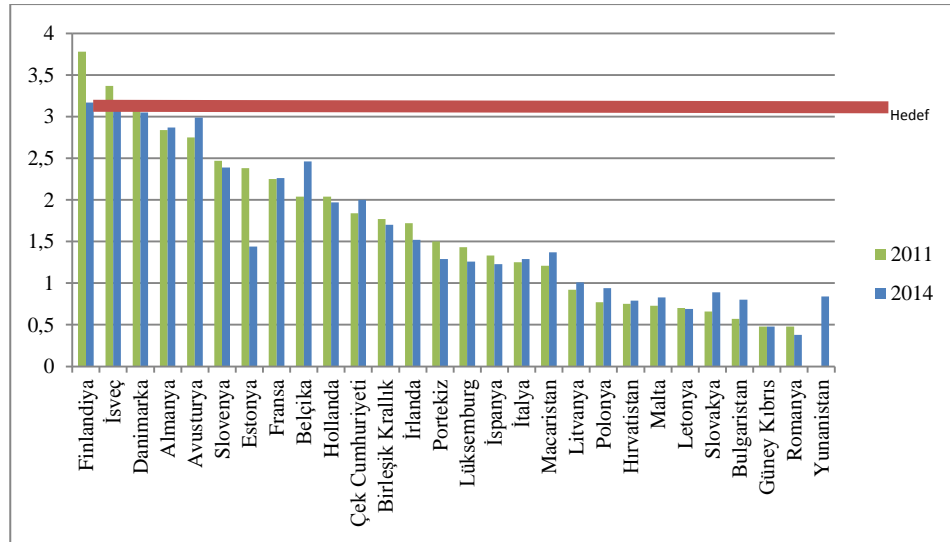
⁹ 1995 yılından buyana uygulanmakta olan Schengen Bölgesi politikası ile AB üyesi ülke vatandaşları Schengen Bölgesi’ne dahil olan ülkelerde vize uygulanmaksızın serbestçe dolaşım hakkına sahip bulunmaktadır. 1999 yılından itibaren ise Ekonomik ve Parasal Birlik kapsamındaki ülkelerde ortak birimi olarak Euro kullanılmaktadır (Peers, 2016); (Pinder, 1998); (Church ve Phinnemore, 1994); (Bakkalcı, 2008); (Akçay ve Göçmen, 2014).

4. AB'nin İnovasyon Politikaları

Her geçen gün daha da artan teknolojik gelişimle ortaya çıkan bilgi devrimi ve ekonominin gittikçe küreselleşmesi dünyayı değiştiren ve küçülten yegâne araçlar olmuştur. Bu iki aracın yörüngesinde gerçekleşen dünya ekonomisindeki dönüşümler ve tek bir egemen güç olma yarışı aynı zamanda üretim biçiminde köklü dönüşümleri beraberinde getirmektedir. Uluslararası pazarlarda daha fazla rekabet gücü elde etmek ve sanayilerini geliştirmek için ulusal politikalar yürüten üye ülkeler; son yıllarda bilimsel ve teknolojik araştırmaların ve çalışmalarının yürütülmesi için ortak bir politika arayışına girmişlerdir (Nye, 2005).

Ar-Ge çalışmalarına bakıldığında; dünyada ilk defa Birinci Dünya Savaşı sırasında ve sonrasında ABD, İngiltere, Almanya, Fransa ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) gibi gelişmiş endüstri ülkelerinde başlamıştır. Bu ülkeler Ar-Ge çalışmalarını kamu fonlarıyla sürekli olarak desteklemişlerdir. Nitekim Hitler yönetiminden zarar görme tehlikesinden kurtulmak isteyen Avrupalı bilim insanlarının göçünü kabul eden ABD, Ar-Ge çalışmalarına sağladığı desteklerin yararını bir hayli görmüş olduğu içindir ki, araştırma geliştirme çalışmalarına ayırdığı fonları artırmıştır. ABD bu fonlara İkinci Dünya Savaşı sonrasında ulusal gelirinin %1'ine, 1960'larda ise %3'üne kadar ulaşan bütçe ayırmıştır (Korkmaz, 2004, 373). Son dönemde bu oran, %2,7 civarındadır (Erkiletlioğlu, 2013).

Şekil 1: AB Ülkeleri GSYİH'ları İçinde Ar-Ge Faaliyetlerinin Payı

Kaynak: Eurostat Database verileri temel alınarak derlenmiştir, (Erişim tarihi: 20.01.2017).

Bilimsel ve kültürel çalışmalar sonucu elde edilen bilgi, yeni yöntemler ile değişime uğramakta ve daha sonra da büyük alanlara yayılmaktadır. Bu ortamda Avrupa ve ABD’de birçok araştırma birimi kurulmuştur. Özellikle de İkinci Dünya Savaşı sonrasında, pazar ekonomileri, ülkelerinin bilim ve teknolojiye yetkinlik kazanması ya da mevcut yetkinliğinin artırabilmesi konusuna büyük bir önem vermişler; bu konuyu, 1950’li ve 1960’lı yıllarda, genellikle “Bilim Politikaları”, sonraki yıllarda ise “Bilim ve Teknoloji Politikaları” olarak ulusal politikalar çerçevesinde ele almışlardır (Acun, 2000: 643).

1970 ve 1980’li yıllarda AB ortak bilim ve teknoloji politikasının temel hedefleri, bilim ve teknoloji alt yapısını güçlendirmek ve aynı zamanda da rekabet gücünü artırmak olarak belirlenmişken; 1990lı yıllarla birlikte birçok ülkede olduğu gibi AB’de de bilim ve teknoloji politikaları inovasyon politikalarına dönüşmeye başlamıştır. Bu dönüşüm kapsamında inovasyona yönelik araştırmaların ve günümüzün jenerik teknolojileri olarak tanımlanan nanoteknoloji, biyoteknoloji ve bilişim teknolojilerinin geliştirilmesine destek sağlamak amacıyla politikalar geliştirilmeye başlanmıştır (Pohoryles, 2014).

ABD’de bu gelişmeler yaşanmışken, kuruluş aşamasından bu yana sosyal rolü ön plana çıkan bir entegrasyon olan AB’nin Tek Pazar’ın oluşturulabilmesi için yapılması gerekenler 1985 yılında Avrupa Topluluğu Komisyonu tarafından hazırlanan Beyaz Kitap¹⁰ (AB Bakanlığı, 2016) adlı bir çalışma programı ile belirlenmiştir. Beyaz Kitapta, Topluluk içinde fiziki, teknik ve mali engellerin kaldırılması öngörülmüştür (Bakkalcı, 2008: 318).

2004 yılından bu yana AB’nin inovasyon anlamındaki ilerlemesini yakından takip etmek amacıyla “Topluluk İnovasyon Araştırması” (The Community Innovation Survey - CIS) adı ile AB’nin inovasyon girişimlerinin etkinliğini gösteren bir anket yapılmaktadır. AB, Avrupa Serbest Ticaret Örgütü ülkeleri ve AB aday ülkeleri arasında iki yılda bir yürütülmekte olan bu çalışma, işletme tipleri bakımından sektörlerin yenilikçiliği, çeşitli yenilik tipleri, bilginin kaynağı, kamu finansmanı ve harcamaları hakkında bilgi sağlanması için tasarlanmıştır. Topluluk İnovasyon Araştırması’na göre Ar-Ge faaliyetlerinin

¹⁰ Avrupa Komisyonu tarafından hazırlanan ve belirli bir konudaki Birlik eylemine yönelik somut öneriler içeren belgelerdir. Beyaz Kitaplar, bazı durumlarda, Avrupa düzeyinde bir tartışma ve danışma sürecini başlatmayı amaçlayan Yeşil Kitapların devamı niteliğindedirler.

AB üyesi ülkelerin GSYİH'ları içindeki payının 2020 yılında %3 olarak hedefleyen AB'nin 28 üye ülkesinden hedefini gerçekleştiren sadece Finlandiya, İsveç ve Danimarka'dır (Eurostat, 2014).

Son yıllarda yaşanan teknolojik gelişmeler sonucu bilgi birikimi artmış ve bu sayede bilgiye erişim kolaylaşmıştır. Bilimsel ve teknolojik gelişmelerin ekonomik büyüme üzerinde en önemli etkenlerden biri haline gelmesiyle AB ülkeleri de ulusal bilim ve teknoloji politikalarını belli hedefler doğrultusunda yönlendirmeye başlamış ve AB bütünleşmesi esnasında da ekonomide meydana gelen düzelme süreci ile birlikte özellikle temel bilimler ve mühendislik alanlarına yapılan katkı artmış, eğitim harcamaları da bu alanlarda artırılmıştır (İKV, 2010: 3).

Tablo 3: AB Çerçeve Programları

PROGRAM	6. ÇERÇEVE PROGRAMI (2002 - 2006)	7. ÇERÇEVE PROGRAMI (2007 - 2013)	H2020 (2014 – 2020)
DESTEK MİKTARI	17,5 Milyar Euro	52,3 Milyar Euro	79 Milyar Euro
FONLANAN PROJE	382	1019	Devam Ediyor

Kaynak: TÜBİTAK, 2016.

Ulusüstü niteliği ağır basan AB karar organları ve karar süreçleri karmaşık ve kendine özgü özellikler göstermekte ve diğer uluslararası örgütlerden farklı oluşmakta ve işlemektedir. AB'nin tüm politikalarında “önceden önlem almak” çok önemlidir. Bu yüzden, aday ülkelerden belirli aşamaları gerçekleştirmeleri istenmektedir (Çelik, 2006: 89). AB müktesebatında yer alan fasıllardan birisi de “Bilim ve Araştırma” faslıdır. Mali desteklerle bilimsel araştırma projeleri fonlanmaktadır. 2014 yılına kadar geçen sürede bu mali destekler, “çerçeve programı” olarak adlandırılmaktaydı. 2014-2020 yılları arasındaki hedeflerinin yer aldığı Avrupa 2020 Stratejisi kapsamında AB, 2020 yılına yönelik stratejisini¹¹ de ifade edecek şekilde

¹¹ Avrupa 2020 stratejisi, büyük toplumsal zorluklara karşılık olarak ölçülebilir hedefler belirliyor: İşgücünün % 75'inin İstihdamı, Araştırma, Geliştirme ve İnovasyon (AGI) için Avrupa Birliği GSYİH'nin % 3'ü oranında yatırım, İklim Değişikliği yarattığı zorluklara uyum sağlama (20 % daha az sera gazı emisyonu, enerji verimliliğinde % 20 artış, % 20 enerjinin yenilenebilir kaynaklardan sağlanması), Eğitim alanında okulu terk etme oranlarının % 10'un altına alınması, yaş gruplarının % 40'ına üçüncü seviye eğitimi tamamlanmasının sağlanması ve Yoksulluk ve Toplumsal Dışlanma riski altında bulunan 20 milyon insanın sayısını azaltılması gibi örnekler verilebilir.

Ufuk2020 (Horizon2020) adını vererek fon desteklerini bir paket olarak tüm AB üyesi ülkelere sunmuştur (TÜBİTAK, 2016). Çerçeve programlarının her bütçe döneminin adına hitaben 6. Çerçeve Programı ve 7. Çerçeve Programı olarak isimlendirdiği görülmektedir. AB'nin, 8. bütçe döneminde Avrupa 2020 Stratejisi hedeflerine vurgu yapmak amacıyla mali desteklerini "8. Çerçeve Programı" yerine Ufuk2020 (Cordis, 2013) programı olarak adlandırdığı görülmektedir. AB'nin bu isim ile destek programlarını açıklaması AB için 2020 hedeflerinin önemini göstermekte ve artık verilen desteklerin AB hedeflerine odaklandığını vurgulamaktadır. Ar-Ge faaliyetlerine yönelik en büyük sivil araştırma programı olan Ufuk2020 çok yıllık-merkezi finansman ile bütçelerin dağıtıldığı bir proje destek programıdır. Yaklaşık 79 milyar Euro bütçeyle (European Commission, 2016) AB üyesi ülkeler ile Türkiye gibi aday ülkelerin proje başvuruları değerlendirilmekte ve sürekli olarak yeni çağrılar yayınlanmaktadır.

AB günümüzde değişen verim artışı hızlarıyla, teknolojik yeniliklerle, güç dengelerindeki değişmelerle uğraşmak durumundadır. Ülkelerin refah düzeyinin takip edildiği makro ekonomik göstergeler üzerinde hangi unsurların etkili olduğu sorusu, bir çok teorik ve ampirik araştırmaya konu olmuştur. Önceleri makro ekonomik performans üzerinde sadece ekonomik unsurların etkisi vurgulanırken son dönemlerde, bu ekonomik unsurlarla birlikte toplumsal ve kurumsal unsurlara da vurgu yapılmaya başlanmıştır (Kennedy, 2010: 633).

AB'nin inovasyon destek modelleri içinde büyük önem verilen çerçeve programlarının yüksek hacimli bir bütçeyle destek sunması bilginin, yeteneklerin ve uzmanlığın ortaklaşa kullanılabilceği Avrupa çapındaki konsorsiyumların oluşmasına olanak sağlamaktadır. Çerçeve Programları'na katılanlar, Avrupa'da ve Avrupa dışında yeni ilişkiler ağı ve pazarlar kurma fırsatını yakalayıp teknolojinin en ileri noktasını hedefleyen projelere ortak olabilmektedirler (TÜBİTAK, 2016). Projelerin başvuruları esnasında işbirliği ve yaygın etkiyi şart olarak belirlemiş olan AB proje destek modellerinin, AB üyesi ülkeler arasındaki işbirliğini ve sosyal bütünleşme ile birlikte refah düzeylerinde eşit dağılımı hedefleyen bir anlayışın ortaya çıkmasına olanak sağladığını söylemek mümkündür.

Belirtilen bu hedeflerin yerine getirilmesi için yeni teknolojiler ve ekonomik önlemler ile birlikte henüz benzeri görülmemiş bir ölçüde sosyal inovasyon gerekmektedir. İstihdam, AR-GE, iklim değişikliği, eğitim ve sosyal içerme alanlarındaki gerek bilimsel gerekse pratik faaliyetlerin koordinasyonun sağlanması, iş dünyası, sivil toplum ve devlet alanındaki toplumsal uygulamalarda önemli bir değişiklik olmadan imkansız olacaktır (CSI, 2011).

5. Bilim ve Teknolojiyle Dünya Düzeninde Değişen Roller

İkinci Dünya Savaşı sonrasında, özellikle 1940–1950 yılları arasında, savaşa katılmayan tüm ülkeler, savaşın getirdiği sorunları çözmeye yönelmişlerdir. Ekonomik sorunların çözümü için üretim ve Ar-Ge üzerine yoğunlaşılması ile yeni teknolojik sektörler kalkınma için ön plana çıkmıştır. 21. yüzyılın başında ortak dışişleri ve güvenlik politikasının ana hatları belirlenmiş, Avrupa uluslararası alanda en büyük oyuncularından birisi haline gelmesine olanak sağlamıştır (Cox, 2013). Savaş sonrasında bilim ve teknolojiye yatırım yapabilecek tek ekonomik güç olan ABD, bu dönemde yürüttüğü teknoloji politikasının temelini Sovyetler Birliği ile olan rekabete dayandırdığı için, özellikle savunma ve uzay alanında çok büyük ölçekli projeler kamu tarafından desteklenmiştir. Soğuk Savaş dönemi ile birlikte bilim ve teknoloji politikasının içeriğinin de değişmesi, önce ABD, daha sonra da Avrupa ülkelerini etkilemiştir (Eğre, 2000: 2). ABD'nin bilim ve teknoloji alanındaki olağanüstü başarısı ile birlikte geçmişte İngiltere'nin başını çektiği “Sanayi Toplumu”, ABD'nin başlattığı girişimlerle “Bilgi Toplumu”na dönüşmüştür. Böylece sanayi devrimi ile İngiltere'nin elde ettiği ekonomik ve bilimsel üstünlük, 19. yüzyıla gelindiğinde ABD için de geçerli olmaya başlamıştır. Hızlı nüfus artışı, geniş topraklar ve doğal kaynakların yanı sıra, hızlı teknolojik gelişme ve bölgesel uzmanlaşma ABD'nin ekonomik büyüme oranı bakımından Avrupa devletlerini geride bırakmasına yol açmıştır (Güran, 1999: 143).

AB kuruluşundan itibaren, üye ülkeler arasında ve üye ülkelerin bölgeleri arasında ekonomik ve sosyal gelişmişlik farklarını azaltmaya yönelik olarak tedbirler almış ve bu amaçla harcamalar yapmıştır. AB bütünleşme süreci kapsamında sosyal önceliklerin ön planda tutulduğu politikalar uygulanmaya başlanmıştır. Bunun en önemli nedeni ise Avrupa ülkelerinin ekonomik açıdan kendilerini savaş sonrası döneme göre oldukça toparlamış olmalarıdır (Mair, 1999: 33).

Dünya geneline bakıldığında, Avrupa ülkelerinin temel araştırma alanında uzmanlaşmış bir yapıya sahip oldukları görülmektedir. Öte yandan “Avrupa Paradoksu” olarak bilinen temel araştırmalar ile elde edilen verilerin ticari sonuçlara dönüştürülememesi sorununu da göz ardı etmemek gerekir. Bu sorun, AB üyesi ülkelerin teknolojik donanımını yetirince paylaşmamasında da kaynaklanmış olabilir¹². Bu nedenle ortak bir bilim ve teknoloji politikası

¹² Almanya önderliğindeki faaliyetleri ile AB, tüm dünyadaki bilimsel ve teknolojik açıdan dünya liderliğini sürdürmektedir. Ancak Almanya'nın elde etmiş olduğu bu teknolojinin tüm AB üyesi ülkelerde eşit derecede kullanıldığını ya da ekonomik faaliyete dönüştürdüğünü söylemek mümkün değildir. Örneğin; rüzgar enerjisi teknolojisi.

yürütülmesi gerekliliği ortaya çıkmıştır. Sadece AB içerisinde değil tüm dünyada, ülkeler arasındaki makro ekonomik performans farkının ortaya çıkmasında yalnızca ekonomik nedenlerin değil aynı zamanda sosyal, hukuki, siyasal ve kültürel faktörlerin de önemli rollerinin olduğu, günümüz iktisat literatüründe en çok vurgu yapılan konuların başında gelmektedir (Acemoğlu vd., 2000; North, 2002).

2008’de başlayan küresel ekonomik kriz derinleştikçe, yalnızca Avrupa Birliği entegrasyonuna inanç azalmamış aynı zamanda AB’nin, değişeceği yaygın görüşü de ortaya çıkmaya başlamıştır. 28 üyesi bulunan AB’nin bünyesindeki en önemli ülkeleri olan; İngiltere, Fransa ve Almanya geçmişten kalma küresel bir statüye sahip olsalar da bugünkü haliyle AB dünya sahnesinde önemli bir güçtür ancak bağımsız bir güç değildir (Brzezinski, 2012: 32). AB’nin küresel bir güç merkezi olabilmek için ekonomik ve teknolojik kapasitesi yeterli olsa da “net bir Avrupa kimliğinin” oluşmamış olması AB’nin bilimsel ve teknolojik alanlardaki liderliğinin önemini aşındırmaktadır (Kaufman, 1999: 200). Çünkü teknolojik ve bilimsel alt yapı AB üyesi her ülke için eşit seviyede değildir.

6. AB Bütünleşmesinde Sosyal İnovasyonun AB İçin Önemi

1990’lardan bu yana ekonomik bütünleşme ve sosyal ilerlemenin eş zamanlı olarak ilerlemesi gerektiği fikri birlik çağında benimsenmiş olsa da Birliğin kuruluş amacı olan ekonomik bütünleşme halen Avrupa sosyal politikasının temel gerekçesini oluşturmaktadır (Aybars, 2014: 486). Son küresel ekonomik kriz ile birlikte önemi daha da ön plana çıkan sosyal inovasyon kavramı sosyal işletmelerden toplumsal değişime kadar birçok fikrin tartışılması esnasında Avrupa Komisyonu’nun da gündeminde yer almaya başlamıştır. Etnografik bir yöntem benimseyen bu yenilik yönetiminin; halk ve karar vericiler arasındaki zıtlığa dair görüşleri ve kısıtlamaları ortadan kaldıracak bir araç olarak görüldüğünü söylemek mümkündür (CSI, 2011).

Sosyal inovasyonun sosyal bütünleşmeyi sağlamaya yönelik olarak bir araç olarak kullanıldığını gösteren pek çok örneğe rastlamak mümkündür. (European Commission, 2013). 2010-2014 yılları arasında 7. Çerçeve Programı kapsamında fonlanan bir proje olan “Yerel Düzeyde Uyum İçin Refah İnovasyonu (Welfare innovation at the local level in favour of cohesion - WILCO), sosyal bütünleşmede sosyal inovasyonun önemini ortaya koyan en iyi örneklerden birisidir.

Toplumsal eşitsizlik ile mücadele ve sosyal uyumu teşvik etmek amacıyla desteklenen inovatif sosyal projeler ve ağlar sayesinde (Edmiston, 2015: 5), 20 AB üyesi ülkede yürütülmekte olan 77 sosyal inovasyon projesi çıktıkları Sosyal Uyum için Sosyal İnovasyon (Social Innovations for Social Cohesion) isimli bir çalışmada özetlenmiştir. Bu çalışmada öncelikle sosyal inovasyon projesi ile kullanılan araçlar ve yaklaşımlar tanımlanmış ve sonuç olarak ulusal ya da yerel farklılıklara rağmen Avrupa’da uygulanan sosyal uyum destek modelleri, özellikleri ve yerel sosyal yenilik eğilimleri ortaya konmuştur. Bu çalışma ayrıca AB üyesi ülkelerin yerel şartlarına ve refah sistemlerine bakılarak, bu tür yeniliklerin yayılması ve iyileştirilmesi için hangi faktörlerin önemli olduğunu belirlemek suretiyle sosyal bütünleşmeye katkı sağlamayı hedeflemiştir (Evers vd., 2014).

AB destek programlarının çağrılarının yayınlandığı “AB Katılımcı Portalı” (EU Participant Portal” (European Commission-Resarch and Innovation, 2016)’da sosyal inovasyon projeleri ile çözülebilecek sosyal sorunlar konusunda; her yıl düzenli olarak Ufuk2020 destek programı kapsamında en az 15 adet çağrı açılmakta ve bir çok sosyal proje desteklenmektedir. Yayınlanan çağrılarının içerikleri incelendiğinde ise hepsinin ortak özelliğinin her projenin en az 3 AB üyesi ülke işbirliği ile gerçekleştiriliyor olması ve amaçları içerisinde mutlaka tüm AB üyesi ülkeleri “kapsayıcı” nitelikte olması gerekliliği göze çarpmaktadır.

Bilim ve teknoloji alanında hayata geçirilen projeler bir teknoloji alanının oluşturulmasına büyük katkılar sağlasa da, AB teknolojik rekabet gücünün ABD ve Japonya karşısında artış gösterememesi nedeniyle de başarısız olarak değerlendirilebilmektedir. AB’nin bölgesel politikası, üye ülkelerin geri kalmış bölgelerinin kalkındırılması ve bölgelerarası farklılıkların giderilmesi temeline oturtulmuştur. Öte yandan AB üyesi ülkelerin birbirleri arasındaki refah düzeyi farklılıklarını da göz ardı etmemek gerekir. Bu kapsamda AB’de yürütülmekte olan sosyal inovasyon projesi örneklerine bakıldığında; gençlerin, ailelerin, görme engellilerin, yaşlıların odak noktası olarak alındığı yaşam kalitesini arttıracak projeler ile birlikte AB üyesi tüm ülkeleri kapsayıcı sürdürülebilir bir refah düzeyinin hedeflendiği projeler görmek mümkündür.

Sonuç

2008 Küresel krizinden önemli derecede etkilenen Avrupa ülkeleri; kamu açığının yükselmesi, rekabet gücünün azalması, işsizliğin artması ve düşük ekonomik büyüme gibi ekonomik ve mali sorunlarla karşı karşıya kalmışlardır. Ekonomik krize giren üye ülkelerde istikrar programları ve

kurtarma paketleri uygulanmıştır. Zor durumda olanı kurtarma adına sağlanan fonların bedelleri, fertlerin sosyal imkanlarına yansıtıldıkça insanların refah düzeyleri bir yandan düşerken memnuniyetsiz bir toplumun da ortaya çıkması söz konusu olmaya başlamıştır. AB üyesi ülkeler arasında zaten var olan refah düzeyi farklılıkları daha da derinleşmiş ve entegrasyonun geleceği ile ilgili kaygılar gittikçe artmıştır.

AB’de alınan karar ve uygulamalardan olumsuz etkilendiğini düşünen Birleşik Krallık halkı, AB üyeliğine kabulünden 43 yıl sonra 2016 yılında AB’den ayrılma kararı almıştır. AB’de bugüne kadar aday ülkelerin üyelik başvuruları süreci yürütülürken, Brexit süreci ile birlikte ilk defa bir ülkenin AB’den ayrılması için işlemler başlatılmış bulunmaktadır. Şu an gelinen noktada, 2008 ekonomik krizi, Avrupa için son derece önemli bir konu alan mülteci sorunu, Birleşik Krallığın Brexit kararı ve bu kararın diğer AB üyesi ülkelerdeki memnuniyetsiz kesime örnek teşkil etmesi ihtimali, “AB dağılıyor mu?” sorusunu da gündeme getirmiştir.

Ekonomik büyümenin ötesinde ekonomik kalkınmışlığın da sembolü haline gelen bilimsel ve teknolojik gelişmişlik düzeyi artık sadece ekonomik anlamlar ifade etmemekte, sosyal refahta sağlanan yükseliş inovasyonda yakalanan başarılarla da bağlı olmaktadır. Bilimsel ve teknolojik çalışmaların verimlilik artışı sağlayarak, kalkınmayı hızlandırdığının ortaya çıkması ile bağlantılı olarak teknoloji odaklı teoriler üzerinden yapılan tartışmalar gün geçtikçe artmaya başlanmıştır. Yeni fikirlerin ticari bir yarara dönüştürülmesi süreci olarak da ifade edilen inovasyonun önemi gün geçtikçe daha da artmaktadır. İnovasyon süresince bilginin, yeni ürünlere veya yöntemlere dönüştürülmesi sistemsel bir çalışma sonucunda meydana gelebilmektedir. Yarım yüzyıl önce ortaya atılmasına rağmen son dönemde insan unsurunun ön plana çıkmasıyla birlikte yeniden gündemde olan sosyal inovasyon da toplumsal sorunların çözümü için önemli bir potansiyel teşkil etmektedir.

AB düzeyinde uygulanan bilim ve teknoloji politikaları; çeşitli işbirliği olanakları yaratılmasıyla araştırma kurumları, üniversiteler ve firmaların teknolojik bilgi temellerinin yükseltilmesi ve inovasyon yeteneklerinin artırılmasına yönelik önemli katkılar sağlamıştır. Birden çok üye ülkenin ortak olması şartıyla oluşturulan projeleri destekleyen Çerçeve Programlarının temel amacı; bilim ile toplum arasında etkili bir işbirliği kurmak, bilim için yeni yeteneklerin istihdamını sağlamak, sosyal bilinç ve sorumluluk ile bilimsel mükemmelliğin eşleştirilmesini sağlamaktır. Nitekim bir projenin temel araştırma kapsamında sayılabilmesi için haksız rekabete sebep olabilecek herhangi bir amacının olmayacağına güvence altına alınması gerekmektedir.

Yani tüm AB üyesi ülkelerin faydalanabileceği yaygın etkiye sahip olması gerekmektedir. Uygulanan Çerçeve Program'ları, AB içinde bilim ve teknoloji alanlarında bilgi akışı sağlanmasında bu şekilde etkili olmuştur.

AB ile ilgili bugüne kadar yapılan çalışmalarda, inovasyonu da içine alan bir sosyal bütünleşme anlayışının olmadığı görülmüştür. Bu çalışmada AB'nin sosyal yapısı, inovasyon ve sosyal inovasyon kavramları incelenmiştir. AB bütünleşmesinde yaşanan sorunun çözümünde inovasyon ve sosyal inovasyon kavramlarının içeriğinin bir yöntem olarak kullanılabilmesi somut örnekler verilerek açıklanmıştır. Bu örneklerin analizi sonucunda AB destek fonları ile kapsayıcı ve işbirliğine öncelik veren sosyal inovasyonu amaç edinmiş olan AB bütünleşmesine önemli bir katkı sağladığı görülmüştür.

Özet olarak; sosyal inovasyon kavramı üzerinden bir değerlendirme yapıldığında; AB'nin politikalarını belirlerken sadece ekonomik bir pencereden bakmak yerine toplumun istek ve ihtiyaçlarını gözeten karar vermesi gerekir. Çünkü bir devletin parlamentosu halkının seçtiği vekillerle yönetilirken çok uluslu bir yapı olan AB'de kimlik ve milliyetçi yaklaşımların tam bir entegrasyon olmanın önündeki engeller olarak karşısına çıkması son derece doğal bir sonuçtur. Toplumunun sorunlarını gözeten politikalar geliştirildiğinin göstergesi olarak ekonomik kriz sonrasında, sosyal inovasyon kavramını daha fazla gündeme getiren AB için sosyal inovasyon artık bir amaç değil araç olarak karşımıza çıkmaktadır. Son yıllarda toplumsal sorunların çözümü alanında çalışan kişi ve kurumları şemsiyesi altında toplayan genel bir kavram haline gelen sosyal inovasyon, çok uluslu bir yapı olan AB'nin tek bir toplum olamama sorununa çözüm üretebilir gibi görünmektedir. 21. yüzyılın teknolojik ve bilimsel üstünlük yarışında AB; sosyal inovasyonu destekleyici yöntemleri geliştirerek, toplumunu gözeten tek bir ulus gibi hareket etmesi mümkün olabilirken bütünleşmesini sağlayacak önemli bir adım atmış olacaktır. Böylece AB, kriz öncesinde olduğu gibi cazibe merkezi olarak dünya sahnesinde tekrar yükselişe geçebilecektir.

Kaynaklar

- AB Bakanlığı. 2016. Temel AB Terimleri. http://www.ab.gov.tr/files/rehber/10_rehber.pdf. (Erişim tarihi: 06.01.2016)
- Acemoğlu, D., Robinson J.A. 2000, Why Did The West Extend the Franchise? Democracy, Inequality and Growth in Historical Perspective, *Quarterly Journal of Economics*, vol. 115, ss. 1167-1199.
- Acun, R. 2004. Türkiye’de AR-GE: Mevcut Durum ve Geleceğe Bakış, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 4 (8), 375-395.
- Adler-Nissen, R. 2016. The Vocal Euro-outsider: The UK in a Twospeed Europe, *The Political Quarterly*, 87(2), April–June 2016, 223-246.
- Antunes, S. ve Sandry, A. 2016. UK and the EU Referendum: Which Option To Take, Brexit or Bremain?, *ICPS Working Papers: 343*, Barcelona.
- Aybars, A. İ. 2014. Sosyal Politika, (Ed.) Belgin Akçay-İlke Göçmen *Avrupa Birliği: Tarihçe, Kurumlar ve Politikalar*, Seçkin Yayınları, Ankara.
- Bakkalcı, A. C., 2008. *Küreselleşme, Bölgesel Entegrasyonlar, Ülkelerüstü Kurumlar, Entegrasyon Teorisi ve Avrupa Birliği*, Ankara.
- Biedenkopf, K., Geremek, B., Michaleski, K. 2005. *The Spiritual and Cultural Dimension of Europe: Reflection Group Concluding Remarks*, Luxembourg: Official Publications of the European Communities.
- Brouwer, M. T. 2002. *Weber, Schumpeter and Knight on Entrepreneurship and Economic Development*, *J Evol Econ*, s. 83-105.
- Brzezinski, Z. 2012. *Stratejik Vizyon: Amerika ve Küresel Güç Buhranı*, Çev. Sezen Yalçın-Abdullah Taha Orhan, Timaş Yayınları, İstanbul.
- Chalmers, D. 2016. Alternatives to EU Membership and the Rational Imagination, *The Political Quarterly*, 87(2), April–June 2016, 269-279.
- Chen, Y., Görg, H., Görlich, D., Molana, H., Montagna, C., Temouri, Y. 2014. *Globalisation and the Future of the Welfare State*. IZA Policy Paper No. 81. Bonn: Institute for the Study of Labor.
- Church, C. H., Phinnemore, D. 1994. *European Union and European Community*, Prentice Hall, London.
- CORDIS, 2013. Towards FP7, <http://cordis.europa.eu/fp7/faq.htm> (Erişim tarihi: 19.05.2015)
- Cox, M. 2013. A New World Economic Order?, <http://www2.lse.ac.uk/newsAndMedia/commentAndOpinion/2012/01/cox.aspx>, (Erişim tarihi: 15.09.2015)

CSI, 2011. Araştırma ile İnovasyon'un İnovasyonu Shumpeter'den 100 Yıl Sonra. <http://www.sosyalinovasyonmerkezi.com.tr/wp-content/uploads/2011/11/Viyana-Bildirgesi.pdf> (Erişim tarihi: 19.05.2015)

Çelik, A. 2006. *AB Sosyal Politikası: Uyum Sürecinin Uyumsuz Alanı*, Kitap Yayınevi, İstanbul.

Deutsch, K. W. 1988. *The Analysis of International Relations*, Englewood Cliffs, *Prentice-Hall International*.

Dolanay, S. 2009. Schumpeter Sisteminde Yenilikler, Ekonomik Gelişme ve Devresel Hareketler, *International Journal of Economic and Administrative Studies*, Sayı:1, s.171-188.

Edmiston, D. 2015. EU Public Policy, Social Innovation and Marginalisation: Reconciling Ambitions With Policy Instruments. *CRESSI Working Paper Series No. 18/2015*. Oxford: University of Oxford.

Eğre, A. 2002. *OECD Ülkelerinde Yenilik Sistemleri ve Türkiye İçin Durum Değerlendirmesi*, DPT Yayınları, Ankara.

Ercan, M. 2016. Mülteci Krizi Bağlamında Türkiye-AB İlişkileri ve Geri Kabul Anlaşması, *Bölgesel Çalışmalar Dergisi*, 1(1), 1-22.

Erdem, Ş. 2004. Devlet Yardımları: Avrupa Topluluğu Müktesebatı ve Türkiye'nin Uyumunu", (Ed.) Şükrü Erdem, *Avrupa Birliği Müktesebatında Devlet Yardımları ve Türkiye'nin Uyumunu*, Akdeniz Üniversitesi Akdeniz Ülkeleri Ekonomik Araştırmalar Merkezi, Antalya.

Erdenir, B. 2014. Avrupa Kimliği, (Ed.) Belgin Akçay-İlke Göçmen *Avrupa Birliği: Tarihçe, Kurumlar ve Politikalar*, Seçkin Yayınları, Ankara.

Eriksen, T. H. 2000. *Kültür Terörizmi*, Çev. Önder Otçu, Avesta Yayınları, İstanbul.

Erkiletoğlu, H. 2013. Dünyada Ve Türkiye'de Ar-Ge Faaliyetleri, İşbankası Yayınları: Haziran 2013, https://ekonomi.isbank.com.tr/UserFiles/pdf/ar_07_2013.pdf, (Erişim tarihi: 15.01.2016)

European Commission, 2013. Guide to Social Innovation - Smart Specialisation Platform http://s3platform.jrc.ec.europa.eu/documents/Guide_to_Social_Innovation.pdf. (Erişim tarihi: 05.12.2015)

European Commission-Resarch and Innovation. 2016. <https://ec.europa.eu/research/participants/portal/desktop/en/opportunities/h2020/> (Erişim tarihi: 08.07.2016)

Eurostat, 2016. “Unemployment Rate”, <http://ec.europa.eu/eurostat/web/lfs/data/database> (Erişim: 30.01.2017)

Eurostat, 2015. Population Data, <http://ec.europa.eu/eurostat/web/population-demography-migration-projections/population-data/main-ables>, (Erişim tarihi: 05.08.2015)

Eurostat, 2014. Gross domestic expenditure on R & D. http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/R_%26_D_expenditure#Database. (Erişim tarihi: 19.01.2017)

Evers, A., Ewert, B., Taco, B., 2014. *Social Innovations for Social Cohesion: Transnational Patterns and Approaches from 20 European Cities*, EMES European Research Network. European Commission.

Goodwin, A. 2016. Lead UK Economist, *Ipsos MORI*, March 2016 Issues Index, 20-24.

Grisolia, F., Emanuele, F. 2015. Social Innovation on the Rise: yet another buzzword in a time of austerity?, *Salute e societa'*, Vol. 1, ss. 169-179.

Güran, T. 1999. *İktisat Tarihi*, Acar Matbaacılık A.Ş. , İstanbul.

Henderson, A. Jeffery, C. Lineira, R. Scully, R. Wincott, D ve Jones, R. W. 2016. England, Englishness and Brexit, *The Political Quarterly*, 87(2), April–June 2016, 187-199.

İktisadi Kalkınma Vakfı. 2010. *Sorularla AB Politikaları ve Türkiye: Bilim ve Araştırma Politikası*. İKV Yayın No:241, Ankara.

Kahraman, S. 2014. “Avrupa Bütünleşme Kuramları: 1950-1970 Yılları”, *Avrupa Birliği: Tarihçe, Kurumlar ve Politikalar*, Ed. Belgin Akçay-İlke Göçmen, Seçkin Yayınları, Ankara.

Kaufman, S. J. 1999. Approaches to Global Politics in the Twenty-First Century: A Review Essay, *International Studies Association*, Blackwell Publishers, Madlen.

Kennedy, P. 2010. *Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri*, Çev. Birtane Karanakçı, 12. Baskı, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

Keskin, H., 2014. *Mitos'tan Lizbon'a: Avrupa Birliği Ek Kitabı*, Seçkin Yayınları, Ankara.

Korkmaz, A. 2004. Ar-Ge'ye Yönelik Devlet Yardımları, (Ed.) Şükrü Erdem, *Avrupa Birliği Müktesebatında Devlet Yardımları ve Türkiye'nin Uyumunu*, Akdeniz Üniversitesi Akdeniz Ülkeleri Ekonomik Araştırmalar Merkezi, Antalya.

Mair, D. 1999. Regional Policy Initiatives, *The Royal Bank of Scotland Review*, No: 169, March, ss. 31-39.

Masselin, M. 2011. Is Social Innovation the Future of Economy?, *ParisTech Review*, <http://www.paristechreview.com/2011/12/16/social-innovation-future-economy/> (Erişim tarihi: 18.06.2015)

Matthews, A. 2015. Agricultural implications of British EU withdrawal for the rest of the EU. www.capreform.eu (Erişim tarihi: 21.07.2016).

Molle, W. 1990. *The Economics of European Integration*, Dartmouth Pres, London.

Moulaert, F., Hamdouch, A. 2006. The Knowledge Infrastructure: Analysis, Institutional Dynamics and Policy Issues. *Innovation: The European Journal of Social Science Research*, 19 (1) (special issue): ss. 1–148.

Mulgan, G., Tucker, S., Ali, R., Sanders, B. 2007. Social Innovation: What It Is, Why It Matters and How It Can Be Accelerated, *Working Paper*, Skoll Centre for Social Entrepreneurship, Oxford Saïd Business School.

North, D. 2002, *Kurumlar, Kurumsal Değişim ve Ekonomik Performans*, Çev. Çağalı Güven, İstanbul, Sabancı Üniversitesi Yayını.

Nye, J. S. 2005. *Dünya Siyasetinde Başarının Yolu: Yumuşak Güç*, Çev. Reyhan İ. Aydın, Elips Kitapları, İstanbul.

OECD, 2014. “Unemployment Rate”, <https://data.oecd.org/unemp/unemployment-rate.htm>

OECD, 2015. “Proposed Standard Practice for Surveys of Research and Development: The Measurement of Scientific and Technical Activities, *The Frascati Manual*, Paris. <http://www.oecd.org/publications/frascati-manual-2015-9789264239012-en.htm> (Erişim tarihi: 01.02.2016)

Office For National Statics (ONS). 2016. Migration Statistics Quarterly Report: May 2016 <https://www.ons.gov.uk/peoplepopulationandcommunity/populationandmigration/internationalmigration>. (Erişim tarihi: 08.07.2016)

Peers, S. 2016. Migration, Internal Security and the UK’s EU Membership, *The Political Quarterly*, Vol. 87, No. 2, 248-253.

Pinder, J. 1998. *The Building of the European Union*, Oxford University Press, New York.

Pohoryles, R. J. 2014. Excellent research, but insufficient valorization? The case of the European Transport Research in the 7th Framework Programme, *Innovation: The European Journal of Social Science Research*, 27(3), 295-309.

Pohoryles, R. J. 2015. Europe Facing Globalization, *Innovation: The European Journal of Social Science Research*, 28(2), 101–103,

Pol, E. ve Ville, S. 2009. Social innovation: Buzz word or enduring term?. *The Journal of Socio-Economics*, 38, 878-885.

Swinbank, A. 2014. If the British Left: Agricultural Policy Outside the CAP? Point de Vue, *EuroChoices*, 13. 36–39.

TÜBİTAK, 2002. Bilimsel ve Teknolojik Faaliyetlerin Ölçümü: Araştırma ve Deneysel Geliştirme Taramaları için Önerilen Standart Uygulama-Frascati Kılavuzu. http://www.tubitak.gov.tr/tubitak_content_files/BTYPD/kilavuzlar/frascati_tr.pdf (Erişim tarihi: 08.06.2015).

TÜBİTAK. 2016. 7. Çerçeve Programı. http://www.tubitak.gov.tr/sites/default/files/content_files/iletisim/cpmkitap.pdf.(Erişim tarihi: 22.03.2016).

Türkkahraman, M. ve Tutar, H. 2009. Sosyal Değişme, Bütünleşme ve Çözülme Bağlamında Toplumda Farklı Kültür ve Anlayışların Yeri ve Önemi, *Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, 1 (1), 1-16.

Yılmaz, H. 2015. *Stratejik İnovasyon Yönetimi*, Beta yayınları, İstanbul.

Yougov News, <https://yougov.co.uk/news/2015/12/10/eu-polling-soft-leave/>. (Erişim tarihi: 25.01.2017).

BU SAYININ HAKEMLERİ / REFEREES OF THIS ISSUE

Doç. Dr.	Erkan	AKAR	Afyon Kocatepe Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr.	Ferhat	AKBEY	Erciyes Üniversitesi
Doç. Dr.	Mustafa	AKDAĞ	Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr.	Erdal	AKPINAR	Erzincan Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr.	Mehmet Ali	AYDEMİR	Afyon Kocatepe Üniversitesi
Doç. Dr.	Duygu	AYDIN	Selçuk Üniversitesi
Doç. Dr.	Mehmet	AYGÜN	Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr.	Çağatay	BENHÜR	Selçuk Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr.	İbrahim Ethem	BİLİCİ	Erciyes Üniversitesi
Doç. Dr.	Köksal	BÜYÜK	Anadolu Üniversitesi
Prof. Dr.	Sadi	ÇAYCI	Başkent Üniversitesi
Doç. Dr.	Gülşen Serap	ÇEKEROL	Anadolu Üniversitesi
Doç. Dr.	Yusuf Cahit	ÇUKACI	İnönü Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr.	Demokaan	DEMİREL	Ömer Halisdemir Üniversitesi
Doç. Dr.	Giray Saynur	DERMAN	Sakarya Üniversitesi
Doç. Dr.	Murat Volkan	DÜLGER	İstanbul Medipol Üniversitesi
Doç. Dr.	Fatih	ECER	Afyon Kocatepe Üniversitesi
Prof. Dr.	Ecmel	ERLAT	Ege Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr.	Sedef	EYLEMER	İzmir Katip Çelebi Üniversitesi
Doç. Dr.	Mustafa	FİŞNE	Afyon Kocatepe Üniversitesi
Prof. Dr.	Ahmet Ali	GAZEL	Afyon Kocatepe Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr.	Ramazan Erhan	GÜLLÜ	İstanbul Üniversitesi
Doç. Dr.	Nevzat	GÜMÜŞ	Dokuz Eylül Üniversitesi
Doç. Dr.	Gülsüm	GÜRLER HAZMAN	Afyon Kocatepe Üniversitesi
Prof. Dr.	Necdet	HACIOĞLU	Balıkesir Üniversitesi
Doç. Dr.	Emre	İŞERİ	Yaşar Üniversitesi
Doç. Dr.	Mehmet	KABAK	Gazi Üniversitesi
Doç. Dr.	Hasan	KARA	Pamukkale Üniversitesi
Doç. Dr.	Yusuf	KARACA	Afyon Kocatepe Üniversitesi
Prof. Dr.	Mehmet	KARAKAŞ	Karadeniz Teknik Üniversitesi
Doç. Dr.	Vefa	KURBAN	İzmir Ekonomi Üniversitesi
Doç. Dr.	Vesile	OKTAN	Marmara Üniversitesi
Doç. Dr.	Şaban	ORTAK	Afyon Kocatepe Üniversitesi
Doç. Dr.	Süleyman	ÖZBEK	Gazi Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr.	Aşır	ÖZBEK	Kırıkkale Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr.	Aşkın	ÖZDAĞOĞLU	Dokuz Eylül Üniversitesi
Prof. Dr.	Şuayip	ÖZDEMİR	Afyon Kocatepe Üniversitesi
Doç. Dr.	Hatice	ÖZUTKU	Afyon Kocatepe Üniversitesi
Prof. Dr.	Nurettin	PARILTI	Gazi Üniversitesi
Doç. Dr.	Ethem Kadri	PEKTAŞ	Afyon Kocatepe Üniversitesi
Doç. Dr.	Elbeyi	PELİT	Afyon Kocatepe Üniversitesi
Prof. Dr.	Yaşar	SARI	Osmangazi Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr.	Sefer	SOLMAZ	Selçuk Üniversitesi
Doç. Dr.	H. Hüseyin	SOYBALI	Afyon Kocatepe Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr.	Aliye Ayça	SUPÇİLLER	Pamukkale Üniversitesi

Doç. Dr.	Mustafa Kemal	ŞAN	Sakarya Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr.	Nilnur	TANDAÇ GÜNEŞ	İstanbul Üniversitesi
Doç.Dr.	Erol	TURAN	Kastamonu Üniversitesi
Prof. Dr.	Ahmet	UYSAL	Marmara Üniversitesi
Prof. Dr.	Ahmet	YARAMIŞ	Afyon Kocatepe Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr.	Üzeyir	YASAK	Uşak Üniversitesi
Prof. Dr.	Hakkı	YAZICI	Afyon Kocatepe Üniversitesi
Doç. Dr.	Müge	YÜKSEL	Marmara Üniversitesi
Yrd. Doç. Dr.	Cihan	YÜKSEL	Mersin Üniversitesi